

Monument revue

ročník 7

číslo 1

Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu
vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva

2018

M. Orlik
Časopis

Obsah

Editorial /1

Veda a výskum

Tomáš Kowalski: Počiatky ochrany súboru drevených kostolov na východnom Slovensku /2

Anton Liška: Chrámý východného byzantského obradu z liturgického hľadiska /24

Adriana Retkovská: Drevený Kostol sv. Štefana kráľa z Rudna /34

Miloš Dudáš: Zaniknuté oravské drevené kostoly v Babíne a Novoti /38

Dominik Sabol: Zaniknuté drevené chrámý na severovýchode Slovenska /46

Peter Borza: Prevod gréckokatolíckych chrámov do správy pravoslávnej cirkvi a ich navrátenie v druhej polovici 20. storočia /49

Monumentológia

Lenka Dubinyová, Lenka Vrbíková: UNESCO a drevené kostoly na Slovensku /56

Dominik Sabol: Drevená sakrálna architektúra v Prešovskom kraji /61

Ivica Kravjanská: Digitalizácia drevených chrámov v slovenskej časti Karpatského oblúka /72

Zuzana Tahy: Metodika a technologické postupy pri reštaurovaní ikonostasov /82

Osobnosti

Cena Alžbety Güntherovej-Mayerovej 2018 /98

Správy

Daniel Gahér: Medzinárodná konferencia a výstava Oživovanie hradov /102

Peter Buday: Topografia – Múemlékvédelem – Művészettörténet (Topografie – Ochrana pamiatok – Dejiny umenia) /103

Knižnica

Anotácie /105

Na obálke:
s. 1 – Jaroslav Vodrážka: Drevený kostol v Nižnom Orlíku. Akvarel, 1924.
Zdroj a repro: Archív PÚ SR.
s. 4 – Jaroslav Vodrážka: Detaily dreveného kostola v Hervartove. Kresba, akvarel, 1924.
Zdroj a repro: Archív PÚ SR.

Editorial

Vážení čitatelia,

predkladáme Vám výnimočné číslo Monument revue, zamerané na mimoriadnu súčasť slovenského pamiatkového fondu – drevené kostoly. K výberu témy ma inšpiroval veľký úspech slovenskej pamiatkarskej výpravy na januárovom veľtrhu Monumento v Salzburgu, na ktorom naši digitalizéri prezentovali výsledky projektu Digitálny pamiatkový fond.

Drevené kostoly sú tým druhom pamiatok, ktoré v divákovi už na prvý pohľad vyvolávajú silné emócie, pobytom v ich interiéri ešte umocnené. Napriek niekedy problematickému definovaniu autenticity pri kontinuálne obnovovaných objektoch boli už v počiatkoch pamiatkovej ochrany považované za charakteristický archaický prejav „ľudového svojrázu“, za typické diela unikajúceho „starého Slovenska“. Plody remeselnej zručnosti a umeleckého cítenia ľudu, uspokojujúce jeho duchovné potreby, dokonale spojené s okolitým prírodným prostredím, nezaslúžene stoja mimo záujmu „veľkých“ dejín umenia a architektúry. Vydavateľský počin Blanky Kovačovičovej-Puškárovej a Imricha Puškára Drevené kostoly východného rútu na Slovensku z roku 1971 v podstate doteraz nebol prekonaný. Aj preto sme presvedčení o užitočnosti tematického čísla o týchto klenotoch nášho (i svetového) kultúrneho dedičstva. Teší nás, že okrem vyžiadaného článku Petra Borzu o boji o kostoly medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou, sa nám celý časopis podarilo zostaviť z príspevkov kolegov pamiatkarov a Monument revue tak môžeme smelo nazvať „naším“ časopisom. Kapitulu Veda a výskum uvádzame príspevkom Tomáša Kowalskeho o doteraz takmer neznámych počiatkoch pamiatkovej ochrany drevených kostolov, ktorá oficiálne (úradne) začala už skôr, ako mladý Václav Mencl absolvoval s docentom Založieckim svoju objaviteľskú cestu po východe republiky. Krehkosť drevenej architektúry kostolov dokumentujú články Miloša Dudáša, Adrianu Reťkovskej a Dominika Sabola o zaniknutých či prenesených objektoch. Liturgickú funkciu jednotlivých prvkov kostola zasvätené vysvetľuje Anton Liška. Do kapitoly Monumentológia sme zaradili príspevky špecializovaných pracovísk Pamiatkového úradu SR. Monitoring stavu drevnej hmoty objektov zapísaných v Zozname svetového kultúrneho dedičstva, realizovaný Chemicko-technologickým oddelením približujú Lenka Dubinyová a Lenka Vrbíková. Viacvrstvový rozbor drevenej sakrálnej architektúry Prešovského kraja ponúka Dominik Sabol. O digitalizácii drevených chrámov v slovenskej časti Karpatského oblúka píše vedúca Oddelenia digitalizácie a grafickej dokumentácie Ivica Kravjanská. Metodické a technologické postupy pri reštaurovaní ikonostasov prezrádza Zuzana Tahy. Súčasťou jej príspevku je aj bohatý katalóg zreštaurovaných ikonostasov, dokumentujúci 15 rokov vysoko profesionálnej činnosti Oblastného reštaurátorského ateliéru Bratislava, pracujúceho pod jej vedením.

V celom čísle Monument revue sa snažíme prezentovať vedecký prístup k pamiatkovej ochrane drevených kostolov, hovoríme suchou rečou faktov a čísiel, technických termínov a štatistických zistení. Všetko so snahou zachovať pamiatky pre budúce generácie. Drevené kostoly zrodila v ich prostej kráse chudoba a zbožnosť, zabíjala ich márnivosť a nevedomosť. Celých sto rokov sa pamiatkari snažili zachovať objekty sakrálnej architektúry so vzácnym umeleckým inventárom na mieste vzniku, aby naďalej slúžili pôvodnému účelu. Napriek tomu boli straty pamiatkových hodnôt obrovské. Aký osud čaká drevené kostoly v budúcnosti? Kde je ich miesto uprostred komunity, ktorej životný rytmus už neodmeriava každodenný hlahol zvonov, v ktorom sa stráca potreba duchovnej obrody, v ktorom je remeselná zručnosť a umelecký cit čoraz väčšou vzácnosťou? Nádejame sa, že skromný príspevok Monument revue pomôže všetkým snahám udržať drevené kostolíky v dobrej kondícii a aktívnom živote, aby sa nestali len mŕtvou súčasťou skanzenov, múzejnou atrakciou a turistickou zaujímavosťou. Dať život pamiatke znamená dať jej budúcnosť.

Martina Orosová

MONUMENT REVUE

Časopis na propagáciu vedeckého poznávania pamiatkového fondu Slovenska
Ročník 7, číslo 1, 2018, september 2018

Vydáva: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
tel. 02/20464111
IČO 31 755 194
e-mail: redakcia@pamiatky.gov.sk
Elektronická verzia: www.pamiatky.sk

Hlavná redaktorka:

Mgr. Martina Orosová, PhD., PÚ SR Bratislava

Redakčná rada:

Mgr. Peter Buday, PhD., FF UK Bratislava
doc. Mgr. Katarína Kolbiar Chmelinová, PhD.,
FF UK Bratislava

Mgr. Tomáš Kowalski, PÚ SR Bratislava
Mgr. Bronislava Porubská, PÚ SR Bratislava
Ing. arch. Lívia Šišláková, FA STU Bratislava

Grafická úprava: Mgr. Bronislava Porubská

Recenzenti:

Ing. arch. Ivan Gojdič
Mgr. Michaela Kalinová
PhDr. Henrieta Žažová, PhD.

Tlač: DOLIS, s. r. o., Bratislava

Vychádza dvakrát ročne.

Náklad 500 ks.

NEPREDAJNÉ.

© Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Autorské práva vyhradené.

Akékoľvek rozmnožovanie textu, fotografií,
kresieb, vrátane údajov v elektronickej podobe
len s predchádzajúcim písomným súhlasom
vydavateľa.

Evidenčné číslo MK SR: EV 4650/12

ISSN 1338-807X

Zoznam autorov:

doc. ThDr. Peter Borza, PhD., UPJŠ Košice
peter.borza@upjs.sk

Mgr. Peter Buday, FF UK Bratislava
budaypet@gmail.com

Ing. Lenka Dubinyová, PÚ SR Bratislava, ChTO
lenka.dubyniova@pamiatky.gov.sk

doc. Ing. Miloš Dudáš, CSC., KPÚ Žilina
milos.dudas@pamiatky.gov.sk

Mgr. Daniel Gahér, PhD., PÚ SR Bratislava
daniel.gaher@pamiatky.gov.sk

PhDr. Peter Jurkovič, KPÚ Nitra
peter.jurkovic@pamiatky.gov.sk

Mgr. Tomáš Kowalski, PÚ SR Bratislava
tomas.kowalski@pamiatky.gov.sk

Mgr. Ivica Kravjanská, PÚ SR Bratislava
ivica.kravjanska@pamiatky.gov.sk

PaedDr. Anton Liška, PhD., KPÚ Prešov
anton.liska@pamiatky.gov.sk

Mgr. Barbora Matáková, KPÚ Trenčín, prac.
Prievidza, barbora.matakova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Martina Orosová, PhD., PÚ SR Bratislava
martina.orosova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Adriana Reťkovská, KPÚ Žilina, prac. Martin
adriana.retkovska@pamiatky.gov.sk

Mgr. Dominik Sabol, KPÚ Prešov
dominik.sabol@pamiatky.gov.sk

Ing. Eva Semanová, KPÚ Prešov
eva.semanova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Zuzana Tahy, PÚ SR Bratislava
zuzana.tahy@pamiatky.gov.sk

Ing. Lenka Vrbíková, PhD., PÚ SR Bratislava, ChTO,
lenka.vrbikova@pamiatky.gov.sk

Počiatky ochrany súboru drevených kostolov na východnom Slovensku

TOMÁŠ KOWALSKI

Prológ

Ecclesiae lignae – drevené kostoly na východnom Slovensku ako špecifická, druhovo a najmä konfesionálne vyčlenená skupina pamiatok nepatrili medzi zásadnejšie predmety uhorsko-maďarskej ochrany pamiatok. Výnimkou sú hlásenia, ktoré podával korešpondent Štátnej pamiatkovej komisie Viktor Miškovský. Bardejovský rodák a obyvateľ Košíc mal pamiatky okolitých regiónov bezmála na dosah. V lete 1875 podnikol umeleckohistorickú cestu do vidieckych lokalít Šarišskej, Abovskej a Spišskej župy. Jej výsledky zhrnul v rozsiahlom príspevku v Archeologických správach (*Archaeologiai Közlemények*). Zo Šariša pojednal dvanásť drevených kostolov (cerkví) v obciach Regetovka, Ondavka, Vyšná Polianka, Nižná Polianka, Varadka, Mikulášová, Hutka, Kružlová, Dobroslava, Šarišský Štiavnik, Kožany a Tročany; zachovanie mnohých pripísal aj svojej zásluhe.¹ Užší, typologicky rôznorodý výber podal tiež osobitne v Správach Ústrednej komisie pre výskum a zachovávanie pamiatok (*Mittheilungen der k. k. Central-Commission*, 1880), kde spomedzi drevených kostolov v *Karpatoch* opísal rímskokatolícky v Hervartove, evanjelický v Kežmarku, a *rusínske* v haličskom Tyliči (Tylicz) a šarišskej Ondavke. Tá vlastne reprezentuje *Holzkirchen der Umgegend, die sind ziemlich gleich. Sämtliche haben den Typus der russischen Blockhäuser; nur in der Ausbildung der Türme, sowie in den Decorations-Details kommen hie und da Verschiedenheiten vor, welche eben diese Kirchen so interessant machen.*²

Neskôr v prvých rokoch 20. storočia drevené kostoly v Šariši popri ďalších pamiatkach a etnografii zaznamenával interný člen pamiatkovej komisie a múzejný inšpektor Kornel Divald. Tento prešovský rodák uskutočnil vlastne čiastkový súpis pamiatok, spojený s fotografovaním. Impulz pre jeho činnosť vzišiel z rozvoja slovenského múzea v Turčianskom Sv. Martine. Rast týchto, v prvom rade národopisných zbierok sa vnímal ako priama konkurencia pre maďarské múzeá.³ Divald vo výskume pojal župy s veľkou koncentráciou pamiatok – Trenčiansku, Tekovskú, Hontiansku, Zvolenskú, Turčiansku, Oravskú, Liptovskú, Spišskú a Šarišskú. V oboch posledných evidoval viac ako päťdesiat drevených kostolov.⁴

Ďalšiu pozornosť získali potom v dôsledku mimoriadnych okolností prvej svetovej vojny a bojov v severných teritóriách Šarišskej a Zemplínskej župy. Ruské vojská koncom septembra 1914 prelomili tzv. haličský front, v polovici

Jaroslav Vodrážka: Veže kostola v Beloveži. Akvarel, 1924. Zdroj a repro: Archív PÚ SR.

novembra prenikli cez Karpaty a takmer do začiatku mája 1915 zotrvali po čiaru Bardejov – Stropkov – Humenné – Snina. Približne s ročným odstupom v auguste a októbri 1915 Divald svojej ustanovizni podal širšie koncipovaný prehľad o vojnových škodách. Podľa dvoch správ boje armád úplne zničili drevené kostoly v obciach Kurimka, Vápeník, Havranec, Miroľa, Habura, Čertižné a Pstriná, kým „len“ výrazne poškodené boli v Hutke, Nižnej Polianke, Vyšnom a Nižnom Orlíku. Medzičasom v niektorých prípadoch začali obyvatelia stavať nový murovaný kostol (Olšavka, Vyškovce, Beloveža).⁵

Slavianské pamiatky

Dôsledkom vojny sa rozpadla habsburská monarchia a konštituovali sa nové štáty s nádejou na spravodlivejšie pomery pre jednotlivé etnické spoločenstvá. Česko-slovenský národný výbor ako vykonávateľ štátnej zvrchovanosti 5. novembra 1918 poveril Zemský pamiatkový úrad v Prahe vybavovať agendu z celého územia štátu, teda tiež na Morave, v Sliezsku, na Slovensku a Podkarpatskej Rusi.⁶ V decembri 1918 však správu Slovenska prevzal splnomocnený minister MUDr. Vavro Šrobár, sídliači od februára 1919 v Bratislave. Vo svojej pôsobnosti zveril záležitosti ochrany pamiatok vládne-

mu komisárovi, za ktorého bol s účinnosťou od 1. apríla 1919 vymenovaný architekt Dušan Jurkovič. Právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku podrobne určilo neskoršie nariadenie ministra z 20. októbra 1919.⁷

Problematika drevených kostolov na území Šarišskej a Zemplínskej župy sa včlenila do náplne pamiatkového komisariátu v júni 1921. Vtedy gréckokatolícky farár z Driečnej Konštantín Turkiňak⁸ podal komisii chudožestvenných pamätok pomerne kvalifikovaný opis cerkvi (kostelok) vo filiálke Stropkovská Polana, na hranici poľskej [Malá Polana]. Kostol podľa duchovného pochádzal z *drevních časov slavianstva*. Pretrvalo z nich len málo pamiatok, a vznikla by škoda, keby zanikli ešte jestvujúce. Bližšie uviedol odhadovaný vek kostola (viac ako 400 rokov), jeho stavebný materiál – tisové drevo, zdôraznil hodnotu sôch, výmalby, obrazov a ďalšieho zariadenia, zvlášť slavickej rukopisy. Tieto predmety ale povznášajú len odborníka. Žiadal úrad vyslať takého, aby ich ocenil i vykúpil, pretože cirkevná obec chce na mieste starého a beztak malého kostolíka postaviť novú cerkvu.⁹

Jan Hofman z pamiatkového komisariátu po prijatí správy overoval prípad s vládnym referentom pre záležitosti katolíckej cirkvi. Karol Anton Medvecký tak bezprostredne podniel zaslanie telegramu z 1. júla 1921 pre slúžnovský úrad v Stropkove: *Zakážte zručenie a predaj gréckeho kostola v Stropkovskej Polanke. Akt nasleduje. Komisariát pamiatok.*¹⁰ V liste farskému úradu potom oznámil, že navrhne štátnu subvenciu na obnovu a behom mesiaca augusta príde odborný znalec a preskúma kostol.¹¹ Týmto prístupom komisariát vlastne určil svoju základnú reláciu vo vzťahu k dreveným kostolom, uplatňovanú bez podstatných zmien počas nasledujúceho obdobia. Účel splnila tiež expresná výzva: Služny medzilaboreckého okresu skutočne zakázal búrať (zrušiť) a odpredať kostol, ale žiadal aj bližšie informácie, nakoľko obyvatelia urgujú vybavenie.¹² Pamiatkový komisariát sa koncom augusta 1921 pokúsil využiť príslub, ktorý pred tromi mesiacmi dal vládny komisár pre východné Slovensko (šarišský župan) dr. Pavol Fábry: *Při nějaké inspekční cestě byl by ochoten vzíti do automobilu úředníka komisariátu za tím účelem, aby tento měl příležitost poznat zejména ráz lidových staveb v odlehlejších místech od dráhy. Komisariátu jedná se právě mimo jiné o to, aby prohlídnut byl kostel v Malé Polaně, který je krásnou památkou lidového umění a ze vzácného materiálu, tisového dřeva. Protože jest ohrožen zkázou a krajina těžko přístupná, byl by komisariát zavázán za laskavou zprávu, zda a kdy vedla by do těchto končin nějaká inspekční cesta tamního úřadu.*¹³

Začiatkom roku 1922 sa dostali do pozornosti komisariátu ďalšie kostoly, tentokrát v obci **Príslop** a susediacej **Dare**.¹⁴ Správu podal slúžnovský úrad v Snine po vyzvaní všetkých týchto orgánov, aby oznamovali 1) škody na památkách, 2) prestavby památek a 3) stěhování sbírek nebo jiných starožitností.¹⁵ Služny z najvzdialenejšej časti Slovenska sprostredkoval správu obvodného notára v Starine, ktorý zaznamenal vojnové škody na kostoloch dvoch obcí. Referent Jan Reichert potom žiadal spresniť ujmy na prvom z kostolov a potrebné opravy.¹⁶

Stavebná správa ako záchranár pamiatok? Kružlová a najcennejšie drevené kostoly

Počas tretieho roka činnosti pamiatkového komisariátu tvorili záležitosti drevených kostolov už stálu súčasť jeho náplne. Dňa 20. februára 1922 gréckokatolícka farnosť **Kruž-**

lová prostredníctvom Slúžnovského úradu Vyšný Svidník oznámila komisariátu, že stav tamtojšej drevenej cerkvi z roku 1060 je veľmi zlý, a chudobní obyvatelia nemajú prostriedky na údržbu.¹⁷

Komisariát na základe prehliadky z 2. mája 1922 dožiadal štátny stavebný úrad v Prešove o *ohledání a zjištění přibližných měř dřevěných kostelíků v Šarišské župě a za správu: 1) V jakém jsou stavu; 2) Zdali je možné je zachovati v celku anebo zdali možno zachovati jenom určité jich části a zbytek sněsti a znovu vystavěti; 3) Jaký by byl náklad na dotyčné opravy a přestavby; 4) Jaký je stav zařízení (oltáře, obrazy atd.)*. Konkrétne mali byť obhliadnuté kostoly v Kružlově u Svidníka, Hutkách, Nižném Orlíku, Nižném Mirošově, Ondavce, Varadce, Herbartově (Hervartov). Ako najnaliehavejšie videl zistenie stavu v prvej z obcí, kde chcú starý kostol zbúrať a postaviť murovanú stavbu. Jej rozpočet (ofertu) od stavebného podnikateľa predložila farnosť gréckokatolíckemu biskupskému úradu v Prešove. Pamiatkový komisariát odporúčal krátkou cestou zistiť, či náklad 200-tisíc korún *není přílišný a jestli za ten obnos by nešlo i dostavět nový kostelík i opravit starý. Kdyby oferta nebyla na biskupství, bylo by lze asi zastihnouti ji ještě v Kružlově*.¹⁸

Dožiadanie na štátny stavebný úrad v Prešove zjavne neprineslo želaný cieľ, nakoľko komisariát v novembri 1922 tam opäť žiadal *technickú správu o stavu najcennejších drevených kostolov v tamtojšej župe s paušálnymi údaji o potrebnom nákladu*. Osobitne pri kružlovskom kostole žiadal *intervenciu, aby nebol zručený a oznámenie, čo by stálo zachovanie, ďalej o doposlanie plánov na nový murovaný kostolík, ktorý sa stavia*.¹⁹

Orientačné a študijné expedície

Činnosť pamiatkového komisariátu v počiatočnom období značne komplikoval nedostatok úhrnného prehľadu, personálne poddimenzovanie i odľahlosť celku východného Slovenska. Zber špecifických údajov o stave a potrebnej obnove drevených kostolov preto zabezpečil prostredníctvom spravodajcov. Dňa 17. januára 1923 zaevidoval krátke riporty z viacerých šarišských obcí, ktoré v predchádzajúcom roku navštívil technický spolupracovník, poslucháč architektúry František Faulhammer.²⁰ Stručne zaznamenal aktuálny stav i hodnotné súčasti kostolov, napríklad v **Hunkovciach** *uvnitř kostela nacházejí se 2 olejové obrazy 200 × 180 cm, malované lidovým umělcem: „Boží soud“, „Utrpení Krista“. 1900 pokryty báně věže plechem, 1922 nový plot a vstupní brána postavena; Bodružal: Kostel postaven na návrší u silnice, obehnan srubovým plotem. Stěny omalovány „Boží soud“ a bere skázu. Nutno ofotografovat. Za války r. 1914 přeletěl kostelem granát;*²¹ **Nižný Orlík**: *Kostel úplně zachovalý, krásných proporcí, s letopočtem 1870, uvnitř prostý, nenamalovaný; Nižný Mirošov: Kostel postavený na mírném návrší, dřevěný, bez letopočtu. Za války 1914–15 proletělo kostelem 9 granátů, obrazy malované na stěnách berou skázu.*²² V ďalších obciach zistil nezvratné devastácie: **Hutky [Hutka]** – *za války dřevěný kostel zničený. Zůstala jen presbytář. Dopsati popu ve Kečkovciach by kostelní nářadí a výzdobu uschoval; Varadka* – *z kostela nezbylo nic, za války úplně zničený. Jen ohořelé stromy a márnice ukazují, kde stával kostel. Nový kostel budou stavěti níž, blíže světnice.*²³

Faulhammer svoje zistenia tiež úradne vybavoval s cirkvou a obecnou správou: V Kožuchovcu [**Kožuchovec**] *nachádza sa pamätný, drevený kostol (cerkev), ktorý vplyvom*

Chotča, ruiny dreveného kostola, 1925. Foto: Archív PÚ SR.

času je ve velmo špatnom stave a ktorý chcú miestni občania zrúcať a postaviť kostol murovaný. Úrad žiada, by povolení k zrúcaniu nebolo dané a navrhuje, by pomocou štátnej subvencie pamätný tento kostol byl renovovaný a tak budúcim vekom ako významná pamiatka zachovaný.²⁴ Takisto zabezpečoval konkrétnejšie opatrenia, napríklad 21. júla 1923 v obci **Venecia** (dnes časť obce Lukov) vykonal podrobnejšiu prehliadku kostola, zameral potrebné opravy a vypracoval rozpočet, neskôr predložený na verifikovanie štátnej stavebnej správe.²⁵ Vtedy počas prázdnin pripravil celkom 52 kresieb ľudovej architektúry z celého Slovenska, z nich dvanásť zobrazuje šarišské kostoly (Medvedie, Rovné, Dlhoňa, Chotča – ruína, Kožuchovce, Vyšná Pisaná – kríž, Chmeľov, Nižný Orlík, Venecia – dvakrát, Miroľa, Kružľová).²⁶

Pamiatkový orgán, už pôsobiaci ako Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, v novembri 1923 nadviazal kontakt s gréckokatolíckym biskupstvom v Prešove. Žiadal podľa nariadenia ministra pre správu Slovenska oznamovať všetky prípady búrania, reparácií a nových kostolných stavieb. Farnosti majú ohlasovať stav drevených kostolov biskupskému úradu a pamiatkovému referátu. Potom vykoná inšpekciu a podľa potreby navrhne štátnu subvenciu na opravy, pretože ide o *vzácné pamiatky ľudového umenia stavebného a zničenie by nivočilo cenné národné pamiatky*.²⁷ Ako nadväzne vyhodnotil biskup (*jepiskop*) – apoštolský administrátor dr. Dionýz Nyáradi,²⁸ v *samoj boľšej nuždi nachoditsja cerkov v Ladomirovi* [**Ladomirová**] *dereviajnaja, uže 180 ročnaja, kotoroj byla uže obiščana 25.000 Korunovaja pomoč, i cerkov v Čarnom* [**Krajné Čierno**] *na filiali pomjanutaho prichoda, kotoroj tože obiščana 15.000 korunovaja pomoč*.²⁹ Štátny referát potvrdil oznámenie a prisľúbil návrh štátnej subvencie, vyžadoval však rozpočet, overený na technickom oddelení okresného úradu. Tomu aj mienil uhradiť výdavky na cestu, aby sa overila dôvodnosť biskupskej požiadavky.³⁰

Vedúci štátneho pamiatkového referátu Jan Hofman uskutočnil vlastnú úradnú cestu do Šariša a Zemplína 27. mája 1924. Vychádzal z Košíc, kde riaditeľ Východoslovenského múzea Josef Polák zabezpečil automobil; *komisie* a fotografovanie vykonal v obciach Banské (okr. Vranov nad Topľou), Petejovce,³¹ Chotča a v oboch Orlíkoch.³² Pre úplnosť treba evidovať zámer letnej cesty Hofmana do Podkarpatskej Rusi, začlenený do programu činnosti Ministerstva

školy a národnej osvety; ďalším účastníkom mal byť profesor bratislavskej univerzity Karel Chotek.³³

Problematickosť a neudržateľnosť sústavného dožadovania stavebnej správy v špecializovaných veciach ochrany pamiatok a ich dokumentácie si vynútili prijať odlišný postup v uskutočňovaní poslanca referátu. Faktická požiadavka, *aby byl zjištěn stav dle možnosti největších počtů kostelů* sa naplnila *vysláním řady exkursí, které vykonaly technici a jiní zájemci o tento obor studijní – pokud se naskytla k tomu příležitost, pokud prodlévali na Slovensku a měli k tomu čas*.³⁴

Študijnú cestu ponúkli v máji 1924 niekdajší člen komisariátu s hlavným zameraním na ľudové umenie Josef Vydra³⁵ a akademický maliar Jaroslav Vodrážka.³⁶ Jej náplňou malo byť fotografovanie a kreslenie vidieckej architektúry pre archív štátneho referátu. Vydra pripravoval etnografickú prácu o stavitelstve na Slovensku,³⁷ Vodrážka, pracujúci pre múzeum v Turčianskom Sv. Martine, sa zameriaval na detaily architektúry a dekorácie, ktoré kvôli ťažkej prístupnosti, nedostatočnému osvetleniu i farebnosti nie sú

dosiahnuteľné pre fotografický aparát. Tiež by podali úradu správu o stavebno-technickom stave navštívených pamiatok, čím napomôžu ich praktickej ochrane. Referát navrhol ministerstvu školstva uvoľniť náhradu 1 500 Kč pre každého žiadateľa s podmienkou predloženia všetkého získaného materiálu a následného výberu pre pamiatkový archív.³⁸ Ministerstvo povolilo cestu podľa návrhu v polovici augusta 1924,³⁹ vykonal ju však už predchádzajúci mesiac. Vodrážka vytvoril celkom 45, resp. 47 náčrtov, kresieb a akvarelov, ktoré v septembri vystavoval na bratislavskom veľtrhu v expozícii Matica slovenskej.⁴⁰ Podľa konečnej dohody napokon referát prevzal 1) *Čtyři prokreslené akvarely (Bodružaly, Bělověž, Niž. Orlík + akvarel interieru)*, 2) *Tři kolorované náčrtý (Bodružaly, Niž. Orlík, Hervartov)*, 3) *Dva černé náčrtý (Medvedze, Miroľa)*. Do budúca referát požiadala o poskytnutie aspoň jedného akvarelu vnútra kostola a zobrazujúceho aj ikonostas.⁴¹ Kvôli nepriaznivosti predpokladov na maľovanie v interiéri vyjadril Vodrážka ochotu poskytnúť pre referát ešte jeden akvarel kostolného vonkajšku.⁴²

Výzva pamiatkového referátu oznamovať stav drevených kostolov, adresovaná v novembri 1923 gréckokatolíckemu biskupstvu (ref. 27), získala bezprostredný ohlas z farnosti **Šemetkovce**. Tamojší farár Vojtech Schudich 3. augusta 1924 oznámil referátu, že podľa pokynu hlásil stav dreveného kostola svojmu ordinárovi, ale nedostal žiadne vyrozumie o ďalšom postupe. *Nakoľko v cerkov i tak padati dožd, drevo pohnije, práve v obci ustálili starú cerkov zvalit' a novu postavit' tiež len z dreva. To držal som za svoju dlžnosť Vám na vedomie dať. Starú cerkov 1. septembra začíname buriť. Referát 6. septembra telegrafoval na obecný notariát, že búranie nie je dovolené a takisto žiadal četnícku stanicu dozerať, aby kostol nerúcali. Spolupracovník F. Faulhammer 15. októbra 1924 potom podal správu o *dosti špatném stavu*. Pozitívne ale hodnotil čiastočnú opravu, medzičasom vykonanú *na místní poměry dobře s určitou pietou*. Stála 400 korún a hotovosť cirkevníci sesbírali po celém okrese svídnickém...⁴³*

Súhrn bádania a cesta k prvej obnove: Ladomirová

Pamiatkový referát v poslednej tretine roku 1924 predostrel ministerstvu školstva vyhodnotenie dovtedajšieho sú-

stavného súpisného bádania, obsahujúceho aj konkrétne návrhy na štátne subvencie. Prvý rozpočet na obnovu kostola sa týkal kostola v Ladomirovej, ktorý referent a zároveň kalkulač prác F. Faulhammer označil ako patriaci k najcennejším. Súvisiace žiadosti farského úradu podľa charakteristického rukopisu vypracoval stavebný technik Ing. Viliam Kún.⁴⁴ Pamiatkový referát pri nákladoch vo výške 29 380,40 Kč, overených štátnym technickým úradom, navrhol udeliť 25-tisícovú subvenciu: *Príspevky bude potrebné vyměřovati dle okolností měrou značnější, protože jeví se nechuť proti udržování dřevěných kostelů.* Uskutočnením riadenej opravy má byť zjednaný zájem ostatných obcí a spolu chuť pro vynaložení potřebných obnosů. V práve podnikanej soustavní akci na zabezpečení dřevěných kostelů v Šariši těchto památek dle zjištění čítá se ještě 40.⁴⁵

Ministerstvo zásadne vyjadrilo ochotu povoliť štátnu subvenciu, ale jej návrh v pomere k rozpočtu videlo ako *nepřiměřeně vysoký, znamenal by nebezpečné precedens v jiných obdobných případech, obzvláště když referát sem oznámil, že projednáváný subvenční případ zahajuje tamní soustavnou akci.* Povolilo-li by nyní ministerstvo subvenci, která takřka úplně hradí očekávaný náklad, dá se s plnou bezpečností očekávat, že i na opravy ostatních kostelů tohoto druhu byly by od příslušných místních činitelů požadovány stejně vysoké subvence, čehož by za dnešních rozpočtových poměrů příslušný zdejší úřev nesnesl. Uložilo referátu zvážit proponovanou výšku subvencie a predložit nový návrh.⁴⁶

Koncom roku potom referát zaslal ministerstvu již úplný seznam dřevěných kostelů ve stolici Šarišské a Zemplínské. Údaje zhromaždené externými spolupracovníkmi – F. Faulhammer, J. Vydra, V. Wagner, J. Vodrážka, J. Jareš, E. Sevestjanov – priniesli súhrn 63 obcí so zachovaným dreveným kostolom. Referát súčasne mienil z tejto dokumentácie usporiadať výstavu v Bratislave, Prahe (Zemědělské museum) alebo v Brne (Uměleckoprůmyslové museum). Ponúkol kolekciu 30 fotografií na veľkom formáte, značný počet menších, 50 kresieb a akvarelov, 30 plánov, prípadne model.⁴⁷ Výstava v pražskom múzeu sa konala na jar 1925⁴⁸ a jej recenzent doc. Vladimír Založiecki⁴⁹ nesporne tu nadobudol podnet pre svoj ďalší výskum.

Upravený návrh subvencie pre Ladomirovú vo výške 19-tisíc Kč (pri celkovom rozpočte 23 113 Kč) pomkol biskupa Nyáradioho k dôraznejšej požiadavke. Argumentoval ťažkými pomermi tamajšieho roľníckeho obyvateľstva, zvýraznenými suchom, neúrodou, škodcami a *ponevadž v čase světové války zde byli Rusy a občane v časti byli prohnane zo svojich domoch uherskými vojáky.*⁵⁰ Okrem toho počet gréckokatolíkov zdecimoval, väčšina veriacich z tejto obce prestúpila na pravoslávie (*nabožensky razdor*) a práve budovali murovaný kostol.⁵¹ Ministerstvo opäť zamietlo návrh na subvenciu, odporúčalo ju predložiť v roku 1926, a vôbec jej výšku limitovalo na 15-tisíc Kč.⁵² Štátny referát preto opäť apeloval na udelenie podpory *s obnosom a kvótou mimořádně vysokou* – v tomto prípade *jedná se o jeden z nejvzácnějších dřevěných kostelů v Šariši.* Tých je sice ešte dlhá rada, avšak stavbu takového významu jako je církev v Ladomírově je nutno ceniti mnohem výše než běžný průměr a pro zachování jest tedy odůvodněna mimořádná oběť státu. Operoval tiež prehľadom súčasnej situácie: *Ladomírová jest vůbec první, která přijímá podporu na zachování kostela, kdežto všechny jiné obce posud*

Ladomirová, drevený Kostol sv. Michala Archanjela a zvonica, 1935. Foto: Archív PÚ SR.

*odmítají zachovávatí své kostely dřevěné a úporně se domáhají souhlasu ke zboření. Po té stránce zdejší úřad marně usiluje zachrániti zbývající čtyři kostely ze skupiny šesti nejvzácnějších dřevěných kostelů šarišských. Církevníci totiž v Kožuchovcích, Niklově, Mirošově, Poljane chtějí vši mocí kostely zbořiti, takže zbývá jedině kostel v Ladomírově, kde církev je ochotná opravovatí, a kostel ve Zboji, kde dle zdejší vědomosti je trvání zabezpečeno. Potřebnost obnovy jednoho z výtvarne najhodnotnějších kostolov je teda osobitne význačná, v tomto prípade možno poukázati na zvlášť velký národní a celostátní význam zachovávaní takového památky.*⁵³ Ministerstvo nakoniec povolilo štátnu subvenciu v požadovanej mimoriadnej výške.⁵⁴

Podrobné technické prehliadky – Ing. Viliam Kún

Nevyhnutnosť poznania technického stavu drevených kostolov pri vtedajšej absencii zamestnanca so stavebným vzdelaním viedla štátny pamiatkový referát k obstaraniu správ vyslaním povereného špecialistu. Ing. Viliam Kún,⁵⁵ predtým už pracujúci pre farnosť Ladomirová, vykonal odborné technické prehliadky drevených kostolov podľa poverenia referátu z 3. januára 1925. Splnomocňujúci list obsahuje konkrétnejšie pokyny, spravidla odovzdávané len ústne.⁵⁶ Znalec mal navštíviť kostoly v obciach Ladomirová, Šemetkovce, Kožuchovce, Krajné Čierne, Kružlová a Mikulášová (vtedy *Niklová*), ktoré ešte predtým referát rozšíril o Šarišský Štiavnik (*Ščavník*).⁵⁷ Takisto na technickom oddelení okresného úradu v Prešove a na gréckokatolíckom biskupstve bol zmocnený intervenovať v záujme úradných opatrení a vykonania potrebných opráv – vo všeobecnosti na tieto pamiatkový referát *byl by ochoten přispěti na koupi materiálu, kdežto dovoz materiálu a práce nádenické a po případě i řemeslnické zaplatila by příslušná církev.* Ing. Kún mal o každom jednotlivom objekte podať samostatnú správu a náčrty za paušálnu odmenu 250 Kč. Referát preplácal cestovný lístok v II. triede rýchlikom do Bardejova a späť, nocľážné 10 Kč/deň, tarifu 2 Kč za každý kilometer cesty mimo železnice a v Bratislave príjazdové na stanicu a zo stanice po 15 Kč.⁵⁸

Ing. Viliam Kún v rozsiahlych správach vyhodnotil stav preskúmaného kostola. Uviedol prístupné datovania, zachované hnutelné i písomné pamiatky, všimol si súvisiace podmienky konkrétnej obce a komentoval opatrenia, kto-

ré navrhol alebo požadoval štátny pamiatkový referát. Pri prvom kostole v **Ladomirovej** 7. januára 1925 konštatoval plánovanú obnovu, vypracovaný rozpočet i jeho predloženie do Bratislavy. Rozrušení cele stavby práchnivéním a hnilobou pokročilo již tou měrou, že rychlá oprava jest nanejvýše nutnou. Při této rekonstrukci doporučuje se, aby hrotnice věže upevněna byla železnou tyčí, dole rozeklanou ve čtyři pevně zakotvená ramena. Pro udržování stavby doporučuje se zříditi ve střeše ventilační otvory (k otvírání dle potřeby) tak, aby uvnitř mohl býti stálý průvan, potřebný k vysychání celé stavby. Okolí церкви vyžaduje náležitěho odvodnění svodnicemi z lomového kamene do blízkého potůčku. Šindelová krytina, zejména cibulovitých bání jest kapkami značně rozklována; pro opravu této krytiny doporučuje se použití nikoliv řezaného, ale štípaného šindele, který vyniká menší bortivostí a větší vzdorností proti účinkům vody. Opraviti dlužno též stříškovitý vchod do prostranství u церкви, stářím již zcela nachýlený. Cerkve vyniká velmi ladnými proporcemi (umělecko-architektonickým citem) a zasluhuje zachování. Oprava, se kterou chtějí farníci započati z jara, vyžadovati bude většího nákladu, nežli rozpočet uvádí – i když nádebnická práce a povozy budou farníky poskytnuty. Z té příčiny zasle farní úřad novou žádost o zvětšení přislíbené již subvence.⁵⁹

Nasledující deň, 8. januára 1925 Ing. Kún shliadnu cerkev v **Šemetkovcích**, jejíž stáří není sice přesně známé, o níž lze však předpokládati, že stála již v r. 1756, tj. v roce, jímž úhledně psané (staroslovanský) matriky farního úřadu počínají.

Zaměření kostela bylo již pro památkový úřad provedeno, rovněž i rozpočet na práce opravné. S výši navržené subvence jest farní úřad spokojen, ačkoliv má-li se přikročiti i k žádoucí opravě ikonostasu, který jest vyborcený a vykloněný – bude i zde zapotřebí většího nákladu. Jistou opravu stavby provedli již farníci před nedávnem sami, tj. vyrubavše shnilé dřevo a nahradivše je dále posunutou novou stěnou – rozšířili poněkud vstupní prostor. Podobně jako ladimírovská vyžaduje i zdejší cerkev výměnu (naplátování) některých konstruktivních součástí, pobití prkny, nahrazení šindelové krytiny, odvodnění, větrání a event. pevnějšího zakotvení. Spodní část stavby jest sice hnilobným procesem značně již narušena, celkově možno však cerkev ještě na dlouhou řadu let zachovati. Též zvonici (mimo cerkvu se nacházející) dlužno již nyní opraviti.

Pro opravu dlužno přihlížeti, aby dřevo k ní použité bylo vybrané, zdravé a v lednu nebo počátkem února nakácené. Rovněž se doporučuje náležitá jeho impregnace kupř. impregnační látkou proti houbě sloužící, zvanou „Tukamo“, která – tuším – v Ostrohu na Moravě se vyrábí. Šindele bude nutno dovézt až z Bardiova, prkna a trámy z krajnapoljanské Thonetovy pily. S opravnými pracemi by farníci, obyvatelé velmi chudé osady započali rádi co nejdříve a žádají proto o rychlé vyřízení své subvenční žádosti.⁶⁰

Ten istý deň podľa dispozícií pamiatkového referátu skúmal v obci **Kožuchovce** zámer opravy kostola s požadovaným rozšírením, alebo jeho zachovania formou prevezenia do Košíc. V druhom prípade jest nutno vyšetřiti bližší podmínky pro takovou přepravu (...) a pro úvahu poslužití mohou tyto data: a) Doprava znovu upotřebitelných součástí do Medzi-Laborce (asi 30 km) vyžadovati bude – aproximativně – 8 fůr. Dle ujištění bodružalského p. faráře provedou ji farníci zdarma. b) Za wagon stavebního dříví z Medzilaborce do Košic (156 km) platí se – dle tarifu – 641,- Kč. c) Rozmontování i sestavení bude vyžadovati opět odborného a uměleckého řízení. d) Nahrazení nepotřebných součástí novým materiálem bude v Košicích spíše ještě dražší, nežli na místě.

Cerkev umístěna jest na nízké vyvýšenině a není – jak jinde – chráněna stromy. Její strouchnivělá kostra stěží by již odolala nárazům eventuálního cyklonu. Místní lidé, jichž zástupci uspořádali ihned schůzi, nechtějí o rozšíření nebo opravě a zachování cerkve ani slyšeti. Připravili si již něco cihel a navezli lomového kamene na stavbu zděné cerkve, kterou na témže místě doufají uskutečniti nákladem asi 25.000 Kč.⁶¹

Ing. Kún cez pravoslávne i gréckokatolícke vianočné sviatky 9. januára 1925 obhliadal kostol v **Krajnom Čierne**: Ještě před převratem byla celá vesnice gréckokatolíckou, kdežto nyní – kromě dvou rodin – vyznává pravosláví. Vlastníkem cerkve jest gréckokatolícké biskupství v Prešově, což pravoslavní, odvolávajíce se na své jednomyslné vystoupení z této cerkve a na okolnost, že (ascendentálně) postavila ji obec – popírají. Příslušníci obou církví žijí ve vzájemně fanatickém nepřátelství, což potvrdily mě výjevy, jichž náhodně byl jsem svědkem. Pravoslavní, zjednavše si – neprávem, právem – vstup do cerkve, konali v ní úředně neohlášené bohoslužby, po jichž skončení zbraňovali právě se dostavivšímu gréckokatol. faráři a jeho nečetným farníkům vstoupiti do kostela k odsloužení obdobné bohoslužby. Jen početné síle četníků (z Krajné Poljany) a jich uznáníhodné rozvaze lze asi děkovati, že nedošlo tu (jak jinde v téže době se stalo!) k ještě násilnějším činům. Případ jest velmi charakteristický pro poměry oněch šarišských obcí (dle doslechu ostatně nečetných), ve kterých obyvatelstvo se nábožensky rozdvajilo a byť i řešení tohoto problému náleželo především administrativě, bude zde nepochybně zapotřebí, aby i ministerstvo školství nějakým vhodným opatřením přispělo závčas k docílení opětné občanské shody a pokoje. Neboť právem dlužno se obávati, že ani s poměrně jednoduchou opravou cerkve krajnočarnanské nebude se moci nerušeně započati, jestliže značná již rozvášněnost lidu nebude vhodnými prostředky (ať již event. odkoupením cerkve, nebo nalezením obapolně výhodného kompromisu pro její používání, či administrativními prostředky) záhy a dokonale utlumená. Státní památkový úřad v Bratislavě, který svojí péčí o zachování krásných cerkví šarišských dobývá si velikých zásluh, má vhodnou příležitost přidružit k nim novou, jestliže iniciativně zde přispěje k nastolení „božího míru“ jak v cerkvách, tak i mimo ně. Úsilí, které ministerstvo školství pro uklidnění myslí v analogických poměrech podkarpatoruských vyvíjí, poskytuje právě k tomuto zakročení vítanou oporu.

Na opravení cerkve krajnočarnanské jest přislíbena subvence ve výši 15.000 Kč, o níž farní úřad se vyjádřil, že k účelu tomtuto postačí. Opravy, jichž cerkev potřebuje, jsou – v menších rozměrech – tytéž jako v Ladomírově a Šemetkovcích. Potřebné dřevo bylo by možno případně i zdarma obdržeti z pily Thonetovy v Krajné Poljaně, odvolá-li se farní úřad na dřívější, předválečnou blahovůli této firmy. Při této příležitosti dlužno poznovu upozorniti na náležité impregnování dřeva, jímž podstatně se zmenší též nebezpečí požáru. Podpora robotnickou prací a povozy jest pro provádění farníky z obcí přislíbena, předpokládá však, jak dříve řečeno, uklidnění poměrů.⁶²

Obdobne ako pri kožuchovskom kostole, podľa pokynov pamiatkového referátu v obci **Kružlová** mal prerokovať, či sa farnosť zaviazne udržiavať starú cerkvu, eventuálne podmienky jej prevozu do Košíc: Porovnaní obou cerkví kružlovských, staré a ne zcela dostavěné nové, k němuž dne 10./ 1. 1925 byla mě poskytnuta příležitost, znovu potvrzuje správnost přísného stanoviska státního památkového úřadu v Bratislavě, by oněm náboženským sborům, které mohou se pyšnit krásnými a svéráznými výtvy davné lidové architektury – bylo autorita-

tivně rozkázána všemožná péče o jich zachování. Nová zděná cerkev, k níž základy byly položeny těsně před válkou, jest budovou banální a nevkusnou. Stavbu, která teprve v srpnu t.r. má být dokončena, provádí podnikatelství Schwarz & spol. z Gíraltovců, firma, která – dle několika souhlasných zpráv – k provádění staveb ani oprávnění nemá. Stará dřevěná cerkev (zasvěcená Cosmovi a Damiánovi), být i nepůsobila tak silným estetickým dojmem jako kupř. cerkve v Lodomírově a Kožuchovcích – jest velmi cennou, typickou ukázkou lidových staveb kostelních a to snad nejstarší v tomto kraji. Důkladněji byla opravena již v r. 1714 a vypravuje se, že pro její konstruktivní součásti bylo použito vzácného tisového dříví, které záměnou za dříví jiného druhu bylo opatřeno z Podkarpatské Rusi. (...) Vnitřní zařízení cerkve obsahuje četné předměty zasluhující museálního zachování, zejména: žertveník (Kristus na hoře olivetské), svícny, obraz na plátně ve stylu Byzance, oltář opravený v jezuitském slohu, leč zřejmě staršího původu, deska s věnovacím zápisem a letopočtem (domněle 1060; pravděpodobně však mladšího data) a p. v. Zařízení toto jest na prodej (farní úřad navrhuje cenu 10.000 Kč i s ikonostasem). Prodejem věcí a případným přý udělením subvence má se umožniti dokončení stavby nové cerkve, které uvázlo hlavně pro nedostatek peněžních prostředků.

Značně již porušený konstruktivní stav cerkve vyžaduje neprodlených oprav, které však ještě na řadu desetiletí mohou tento objekt zachovati. (...) Proti adaptaci staré cerkve na eventuelní součást nové stavby (kupř. použití její části pro sakristii či boční svatyni) svědčí tuším dosti přesvědčivě jich naprostá – hmotná i tvarová – různorodost. Návrh na udržování cerkve (s případným udělením státní subvence) nenalezl u farního úřadu tak živého ohlasu jako návrh na její převezení kupř. do Košic. Jiného místa (farnosti), kam bylo by možno cerkev věnovati a převézt, v okolí není. Převezení na nejbližší železniční stanici do Bardiova, vzhledem k okolnosti, že téměř 50 % materiálu by se nepřeváželo (krytina, ztrouchnivělé desky a trámy) vyžadovala by asi 10 vozů (à 150,- Kč). S rozmontováním a dopravou až do Košic vyžadovalo by toto řešení nákladu asi 4000,- Kč.⁶³

Poverenie štátneho referátu vyjednávať o predchádzajúcom návrhu na prípustné rozšírenie kostola v **Šarišskom Štiavniku** vykonal Ing. Kún 11. januára 1925: Návrh naráža tu na dávno již a jednomyslně přijatý úsudek, že nutno vystavěti kostel nový a již v matrikách z r. 1915 (matriky z předchozích let byli zničeny ve válce), psaných ještě maďarsky – jest zápis, že tehdejší farní úřad usiloval o novou stavbu. Matriky tyto obsahují totiž i jakýsi nedokonalý pokus o zaznamenání historie cerkve. Rozhodnutí o stavbě nového kostela velmi posílil výsledek osobní agitace u gréckokatolických sborů v Americe a tak již v dubnu t.r. má být započato se stavbou, vyžadující asi 140.000 Kč nákladu. Rovněž vplyvem jest tu asi též okolnost, že f. Schwarz & spol. v Gíraltovcích (která stavěla a staví kostel v Kružlově) poskytnuta byla předem – ničím neodůvodněná – záloha 20.000 Kč. Farní úřad nemá sice dosud stavebních plánů, zdá se však, že má jim býti předlohou návrh kružlovský, tedy typická ukáзка úpadkového řešení. I kdyby státní památkový úřad posléze souhlasil se stavbou nového kostela, jest třeba, aby zde plně uplatnil svůj vliv na splnění estetických, technických a hospodářských požadavků tím způsobem, že svůj souhlas podmíní předložením 1.) řádného, stavebním úřadem schváleného projektu, obsahujícího zprávu o vlastnostech staveniště a návrhu na odvodnění pozemku, 2.) přesného stavebního programu, 3.) průkazu o oprávnění podnikatele, 4.) detailního rozpočtu. Poznámám, že v rozhovoru byla zdůrazňována okolnost, že pro tuto stavbu není jiného pozemku, nežli

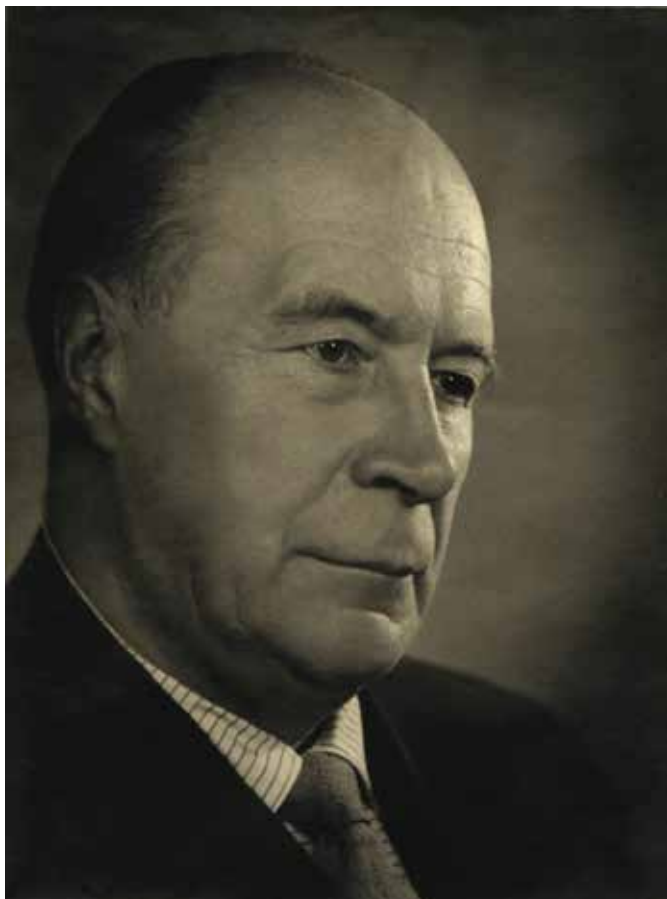
kde stojí stará cerkev. V případě zachování téže, bude tudíž sbor žádati, by mu ze státních prostředků nové stavební místo i fundus byli zaopatřeny.

Stará cerkev, zasvěcená Sv. Michaeli Archandělu, byla vystavěna v r. 1773 a její tmavorudě zbarvená věž a vyvrcholení lodě i světiliště má bohatší členitost nežli všechny dříve shlédnuté cerkve. Okolní stromy byly vysázeny v r. 1821. Poslední oprava cerkve byla provedena v r. 1908–09. Nejstaršími předměty vnitřního zařízení jsou ikona (odložená v ochozu) z r. 1650, dveře z konce 16. století a ikonostas ze 17. století. K docílení souladu nemá se do eventuelní nové budovy přenést žádná součást starého zařízení a pomýšlí se tudíž na zakoupení nového ikonostasu nákladem asi 20.000 Kč. Předměty staré doporučuje farní úřad pro museální zakoupení.

Stav cerkve při zevrubnějším ohledání vykazuje již značné množství poruch, takže rekonstrukční práce budou zde téměř tožny s úplnou přestavbou. Vychýlením věže (nutno ji především zakotviti), vznikla značná trhlinka, která již nyní varuje před dalším používáním budovy. Mokřina, poblíž cerkve se nacházející, způsobila značné podehniti celé stavby (zejména na jižní straně) a obě zadní krokve věže, jakož i spodní vazní trámy a srubové stěny jsou houbou již velmi rozrušeny. Toliko vrchních součástí (kromě krytiny) bylo by možno – bez újmy na trvanlivosti – znovu ještě použiti po důkladném očištění a konservování (chloridem zinečnatým). Návrh na rozšíření minul by se svým posláním, kdyby jeho vypracování nebylo svěřeno architektu-umělci speciálně v dřevěných lidových stavbách dobře již zapracovanému. Náklad na všechna tato opatření byl by tudíž značný, a – dle mého úsudku – hospodářsky nikterak úměrný k docílenému výsledku. Neméně nepříníživě (rozumí se v současných našich hospodářských poměrech!) jeví se dopravení rozmontované cerkve (asi 20 – 25 povozy) do nejbližší železniční stanice Kapušán (přes 40 km), její další doprava drahou a její rekonstrukce na jiném místě. V bližším okolí není farnosti, která by objekt převzala. Doporučuji proto zachovati památku cerkve uměleckými obrazy, dřevěným modelem a fotografickými snímky, jakož i museální zachování všech její nejvzácnějších a nejdávnějších předmětů.⁶⁴

Ing. Kún neobmedzil svoje správy iba na striktný rozsah zadania, ako ukazuje stručnejší záznam: Cerkev v Mirošově [Nižný Mirošov] jest jedna z nejkrásnějších dřevěných staveb severošarišských. Zevrubnějším poznání téže nebylo možno uskutečniti, leč i při letmém pohledu z autobusu (dne 11./ 1. 1925) poznal jsem, že právě tato cerkev zasluhuje všemožného úsilí, by byla zachována. Dle získaných – cestou – informací pomýšlí farní úřad rovněž na stavbu nového, zděného kostela; doporučuji proto učiniti závčas opatření k zachování tohoto půvabného objektu.⁶⁵

Uvedená cesta viedla do obce **Mikulášová**, kde 12. januára 1925 overoval požiadavku štátneho pamiatkového referátu na zachovanie a rozšírenie kostola: Cerkev v Niklově jest opětně trojdílnou dřevěnou basilikou s věží, která má obvyklý tvar skoseného čtyřbokého obelisku (valby). V řešení všech porcí a tvarových linií svědčí o vzácném uměleckém nadání svého neznámého původce a náleží k nejkrásnějším a zachování nejhodnějšími kostelům severní Šariše. Podobně jako v předchozích případech setkáváme se tu s pevně již zakořeněnou představou lidu, že jedině stavbou nové zděné cerkve vyhoví všem požadavkům hygieny, bezpečnosti a jich novodobého vkusu. Pro uplatnění jiného názoru bylo by tudíž zapotřebí značného mravního nátlaku na věřící prostřednictvím biskupského a farního úřadu, cestou administrativní a žurnalistikou, která by četnými a obratně psanými články častěji upozorňovala na hmot-

Vladimír Roman Zaloziecki. Foto: Institut für Kunstgeschichte, Universität Graz.

né ztráty, jež občané – odstraněním tohoto objektu, majícího pro turisty již prokázanou přitažlivost – utrpí. Úmysl stavěti nový kostel posilován jest ochotou patrona cerkve, který přislíbil některé stavební hmoty (plech! a dřevo) poskytnouti zdarma. Peněžních prostředků má sbor doposud nemnoho (asi 24.000 Kč) a rozmnožení těchto doufá docíliti prodejem jednak vnitřního zařízení (počítá se tu za celou cerkev asi s 20.000 Kč), jednak dříví ze staré cerkve. Stavebních plánů sbor rovněž doposud nemá; náčrtek návrhu, který byl mě ukázán, jest prací diletanty. Stavba má se uskutečniti na místě, kde stojí stará cerkev.

Byť i schátralost této cerkve již značnou měrou pokročila, není rekonstrukce úkolem neřešitelným a návrh p. architekta Faulhammera na rozšíření, s příslušným rozpočtem poskytuje zde bázi pro další postup. Hlavní konstruktivní součástí věže jsou ve stavu poměrně dobrém a bylo by možno výměnami, naplátováním a náležitým vystužením ještě na dlouho stavbu zachovati. Nahrazení porušené krytiny a ostění nebude rovněž nikterak nadměrným.

Pro převezení cerkve, které by farníci ochotně a zdarma provedli, přichází především v úvahu blízká Polanka, jejíž cerkev byla ve válce rakouským vojskem spálena. Kdyby toto vyjednávání nemělo úspěchu, doporučuji co nejvřeleji, by právě tato cerkev byla získána buď pro Košice (dovoz do Bardiova asi 20 – 25 pivozů, bylo by rovněž zdarma), nebo pro některou z příštích výstav v Praze, kde eventuální vybudování celé rusínské vesničky s touto cerkví – bylo by velmi pěknou a přitažlivou atrakcí.⁶⁶

Vo februári 1925 takto referát získal aktuálny prehľad, podľa ktorého začas usmerňoval záchranu jednotlivých kostolov. Ešte ten istý mesiac uskutočnil aj svoju úradnú cestu za účasti prednostu technického oddelenia v Prešove, keď použili automobil župného úradu Košiciach.⁶⁷ Onedlho potom sa zjavila ponuka na ďalšiu bádateľskú výpravu.

Súborný vedecký problém: Vladimír Zaloziecki a Václav Měncľ

V júni 1925 pamiatkový referát v Bratislave prostredníctvom ministerstva školstva dostal návrh, že historik umenia doc. Vladimír Zaloziecki je ochotný preskúmať drevené kostoly na východnom Slovensku, a súčasne poslucháč pražskej techniky Václav Měncľ⁶⁸ chce prispieť k tomuto výskumu po technickej stránke vyhotovovaním pôdorysov a čiastočným, podľa potreby aj úplným zameriavaním významných objektov. Tentoraz akciu podnietil odborový prednosta Zdeněk Wirth, odmietajúci prevládajúce *nadšené a prenáhlené prisudzovanie celej skupiny kupolových kostolov v Karpatoch byzantskej kultúre*. Pramenilo z polarity „Orient oder Rom“ a odrážalo súdobý protihabsburský (protirímsky) politický trend. Cesta bádateľov mala získať *vedecky fundované výsledky, aké vlastne sú tie drevené kostoly*.⁶⁹ Referát 25. júna odporúčal ministerstvu prijať ponuku na výskum a nárokoval, aby zhromaždený materiál účastníci predložili do *čtyř neděl po skončení cesty zdejšímu úřadu, který si pořídí pro potřebu praktické ochrany památek užitečné výpisky, kopie a fotografie*. Požadoval pred nastúpením cesty skoré ohlásenie, aby na *ústní poradě se podali informace o dosavadním postupu bádání zdejšího úřadu v této věci v letech 1922 – 1924*. Podľa predstavy sa doplnia terajšie výsledky *po stránce odborného výzkumu vědeckého, takže docílí se zužitkování, rozšíření a prohloubení dosavadních bádání a bude možno vyvrcholiti souborným pojetím celého vědeckého problému*. Toto *vědecké rozřešení otázky bude moci se provésti s nepoměrnou úsporou práce a námahy, neboť jest tu téměř úplná evidence příslušných památek*. V tomto smyslu referát vítá *vřele letošní podnik, kterému tamní ministerstvo předem přislíbilo svoji podporu*.⁷⁰ Dosiahla celkovú výšku 3 500 korún, jej poskytovateľ 26. júna zdôraznil odborovú previazanosť, zaručujúcu metodický postup, ale podotkol, že *ne má smyslu měřiti všechny zjištěné dřevěné stavby, jichž cena záleží z největší části v situaci a starobylém původu, což dá se nejlépe zachytiti fotografií a stačí omeziti se na typické případy, poměrně nečetné*.⁷¹

Zaloziecki už predtým (1923) s podporou ministerstva školstva vykonával súpis pamiatok v Podkarpatskej Rusi.⁷² Poznal teda tamojšie drevené kostoly, preto ľahko vybrali typické pamiatky na podrobné dokumentovanie. Naproti tomu chýbal mu akýkoľvek prehľad a orientácia na Slovensku. Usmernenie v Košiciach 10. augusta 1925 poskytol Jozef Polák. Správu o ceste podal v denníku Prager Presse z 22. novembra 1925, kde výslovne spomína kostoly z trinástich šarišských a zemplínskych obcí.⁷³

Podľa štátneho referátu tandem Zaloziecki – Měncľ vykonal v podstate duplicitnú prácu: pamiatky z konkrétnych lokalít predsa už dokumentovali predchádzajúci bádatelia, ktorí výsledky poskytli do úradného pamiatkového archívu. Žiadal, aby ministerstvo nariadilo predložiť materiál, a pre budúcnosť nástojil na striktnej oznamovacej povinnosti vedúcich expedícií voči referátu.⁷⁴ Ministerstvo však uzavrelo, že *tamní úřad musí trpělivě vyčkati, až bude práce jmenovaných – jich duševní majetek – publikována a potom teprve může jí užiti k administrativním účelům, což je odevdávna právem vědeckého pracovníka*. Uznalo ale povinnosť vždy dohodnúť cestu s referátom pred jej nástupom, *kde jde o ochranu památek v nejširším slova smyslu, ale musí vyhraditi kompetenci universitě bratislavské, kde jde o vědecké bádání historické, jako šlo v tomto případě v první řadě*.⁷⁵

Jaroslav Vodrážka: Drevený kostol v Nižnom Mirošove. Akvarel, 1924.
Zdroj: a repro: Archív PÚ SR.

Nižný Mirošov, drevený kostol, 1924. Foto: Archív PÚ SR.

Václav Mencl s odstupom piatich desaťročí (1976) spomínal na vôbec jednu zo svojich prvých bádateľských expedícií. So Zaloziackim postupovali z Prešova na horný Šariš, Zemplín a cez horstvo Polonín až do Jasiny/Ясіня v Podkarpatskej Rusi. Tá poskytla intenzívne vnemy: *Kraj je na cestu čertovsky nevhodný; potoky tečú od hraníc na juh, na každom sú navlečené tri dediny, v každej kostol a medzi údoliami vysoké chrbtý hôr s húštinami hrabov, bukov i liesok. Len dedinčania poznajú cestičky na Poloniny; keď sme sa pokúsili skrátiť si cestu, narážali sme na nepriechodné pralesy, i na drôtené prekážky, ktoré tu za ofenzívy smerom na Bardejov a Mukačevo nechali ruské vojská.* S prespávaním na farách súviselo nevyhnutné pátranie na predchádzajúcom nocľahu, či je pán farár za Veľkú Rus (ktorá siaha až po Tatry), alebo či nie je milovníkom básnika Tarasa Ševčenko – v tom čase si ešte pravoslávni a gréckokatolíci drevené kostoly navzájom vypaľovali. (...) Bol to celkom iný svet, užší a širší súčasne, s ktorým kontrastovala tá bieda vrchárskych dedín, ale do ktorého zapadali zrubby lemkovských, bojkovských a huculských drevených kostolov s vodorovne rozbrázdzenými kupolami a ihlanovými telami veží, pripomínajúcimi arménske kostoly. Prostredie odľahlých dedín samotnému Menclovi prinieslo zážitok podobný zázraku, na druhej strane vraj Zaloziacki nemal pre toto primitívne umenie nijaké pochopenie. Napriek tomu potom v Prahe napísal monografiu o drevených kostoloch v karpatských krajinách, ktorá vyšla po nemecky vo Viedni⁷⁶ a ako ani nemohlo byť ináč, kupola a centralita tých stavieb boli vyložené barokom. Mencl až keď prichádzal v desaťročí pred druhou svetovou vojnou do týchto krajov znovu, aby tie krásne kostolíky sám opravoval a konzervoval (a bolo našou pýchou, že sme ich mali na konci prvej republiky v poriadku všetky), pomaly si uvedomoval, že to tak nie je a vlastne sa tu pohybuje na celkom inej pôde nelatinskej kultúry.⁷⁷

Bádateľská a súpisová činnosť (1923 / 1924) okrem ve-

deckého účelu dosť súvisela s úmyslom ministerstva školstva *ustanoviť Rusína Dra. Zaloziackeho smluvným úradníkom pri památkovom referáte v Bratislave a svěřiti mu činnost pro ochranu památek v Podkarpatské Rusi.* Podľa poznámky odborového prednostu Z. Wirtha mal byť exponovaný v Užhorode, ale podľa oficiálneho programu na rok 1924 v Košiciach, aby *měl v patrnosti i východní partie Slovenska.*⁷⁸ Sídlo referenta pre Podkarpatskú Rus mimo vlastného teritória by zrejme namietala Civilná správa v Užhorode; ale podobne rozčlenenie (pamiatkovej) administratívy Slovenska by azda odporovalo ministerstvo s plnou mocou v Bratislave a snáď tiež štátny pamiatkový referát.⁷⁹ Konečné vyriešenie malo vzniknúť zo zriadenia úradu na ochranu pamiatok v Podkarpatskej Rusi, ktorý však neprichádzal do úvahy v najbližších dvoch rokoch, a potom ani v ďalšom období. Významná, a zjavne rozhodujúca prekážka pre vstup Zaloziackeho do systematizácie rezortu školstva tkvela v jeho cudzej štátnej príslušnosti.

Napokon sa vynára otázka prečo pamiatkový referát na Slovensku vynakladal energiu a toľko namietal výpravu Zaloziackeho a Mencla? Nechýbali tieto sily k vykonávaniu vlastnej činnosti? Dňa 12. septembra 1924 upovedomil ministerstvo, že uskutoční v novembri cestu do Krajného Čierneho za účelom preverenia rozpočtu na obnovu, ktorý predložilo gréckokatolícke biskupstvo – *uvedený objekt nebyl posud zdejší úřadem prozkoumán pro velkou odlehlost.*⁸⁰ Ministerstvo ešte 27. marca 1925, pred rozhodnutím o návrhu subvencie zásadne požadovalo *vyšetřit umělecko-historickou cenu jmenovaného kostela;* ak prehliadka sa zatiaľ nevykonala, uložilo v brzku ji provést a podať o tom správnu.⁸¹ Referát po vskutku neočakávanom ohlásení cesty dvoch bádateľov iste mienil zadať im preskúmanie kostola Krajného Čierneho a rovnako aj Nižný Mirošov – tamojšia farnosť žiadnym spôsobom nereagovala na dve výzvy zaslané v prebiehajúcom roku.

Malá Poľana, drevený kostol, 1925. Foto: Archív PÚ SR.

Pretože nakoniec referát nemohol ovplyvniť program cesty, v októbri 1925 žiadal obhliadku oboch kostolov od inšpektora Vydru: pre prvý stále platil príslub ministerstva o podpore do výšky 9 000 korún, druhý chcel zachovať na mieste alebo zvažoval previezť...⁸² Bývalý člen pamiatkového komisariátu bol ochotný kedykoľvek vykonať cestu za paušálnu úhradu nákladov; sekčný prednosta Wirth však usmernil, aby ju nepodnikal bez predchádzajúceho schválenia ministerstvom – *musí najprve rozhodnúť, ktoré kostoly budú zachránené a ktoré obetované, pretože všetkých nebude možno uchrániť*. Po tomto ustálení dostane splnomocnenie určený znalec, ktorý *tam pojedie záležitosti definitívne skoncovati*.⁸³

Od terénnych prieskumov k úradnej záchrane

a) Malá Poľana: ...vč neprovediteľná

Záležitosť prvého gréckokatolíckeho kostola v agende pamiatkového referátu (1921) opäť ožila s dvojročným odstupom: v marci 1923 mikovský farár Velemír Gerbery nadvážne na preskúmanie cirkvi odborným znalcom pripomenul skorší príslub štátnej subvencie na obnovu. Farnosť však požadovala subvenciu na vybudovanie nového kostola, či aspoň povolenie na zbierku milodarov, kým *cenna stara Cerkv jako pamiatok do muzeji by odvezena bola*.⁸⁴ Referent J. Reichert i jeho nadriadený J. Hofman prehlásili, že tejto *žiadosti o prodej kostela není možné vyhověti, poněvadž jest to věc neproveditelná*. Odmietli možnosť súhlasu na odstránenie starého kostola ako cennej pamiatky, ale súčasne farnosť kvôli povoleniu zbierky usmernili k ministerstvu pre správu Slovenska.⁸⁵ Nový kostol v Malej Poľane vybudovali v roku 1929 a práve v tom období štátny referát poukazoval na vzájomný súvis medzi výstavbou nového kostola a osudom sta-

rého. Zdôraznená „neuskutočniteľnosť“ premiestnenia konkrétneho dreveného kostola sa naplnila v lete 1935. Cerkvu prevzalo východočeské mesto Hradec Králové ako symbolický pamätník na boje v Karpatoch spreď dvoch desaťročí.

b) Mikulášová: odopretie poslušnosti...

Pomerne sústredené koordinovanie činností v rokoch 1922 – 1925 prinieslo základný prehľad o situácii drevených kostolov a perspektívach ich ďalšieho pretrvania. Jan Hofman ešte pred záverom roku 1925 vykonal 14. decembra *na osobní intervenci biskupského tajemníka* jednotlivú komisiu z Prešova do Mikulášovej⁸⁶ – na ochranu poslednej z cerkví, ktoré opísal Ing. Kún. Starú pamiatku farnosť budovaním nového kostola prenechávala svojmu osudu: *aby predsa mohla sa zachovať, ako sa naposledok s pánom merníkom Viliám Kúnom dohodlo, možno len tak, že celý kostol štátny referát zakúpi*.⁸⁷ Ten sa počudoval, keďže *tunajší znalec Ing. Kúhn nereféroval o kúpe ponúkutej štátu, avšak o bezplatnom prevezení do Polanky. Referát vynaložil trovy, aby kostol viackrát bol ohľadnaný, zadovážil rozpočet a plány pre rozšírenie. (...) Zachovanie kostola je predovšetkým v záujme cirkvi. Žiada farský úrad, aby zastavil stavebné práce a prípravy, pokiaľ riadnym spôsobom vec nebude vybavená*.⁸⁸ Pripravované premiestnenie do obce Havranec⁸⁹ sa napokon po odstupe desiatich rokov modifikovalo v prospech transferu do Bardejovských Kúpeľov (1936).

Svoju voľnú výstavbu nového kostola bez uspokojujúceho doriešenia ochrany pôvodného klasifikoval referát ako *odopretie poslušnosti štátnej vrchnosti vo veciach verejného stavebného dozoru*. Žiadal o primeranú intervenciu biskupského úradu, *v inom prípade bude nútený predostrieť ponosu cirkev-nému referátu ministerstva školstva a vyzrozumieť o veci ministerstvo vnútra*.⁹⁰ Bratislavský referát ministerstva školstva v tomto uzavrel, že *podľa § 6 zákonného článku XXXIX/1881 má minister kultu právo od príslušnej cirkvi požadovať opravu kostola, vyhláseného za umeleckú pamiatku, avšak toto právo pominie v prípade – správnejšie povinnosť udržania pamiatky prestane –, ak kostol alebo kaplnka neslúži k bohoslužobným účelom (§ 7 leg. cit.)*. Tento prípad nastal v Niklovej, *nakolko cirkevná obec, vystaviac si nový kostol nie je viazaná ťarchou voči starému kostolu a tamojšiemu referátu skytá sa možnosť v zmysle § 7 vyvlastniť patričný objekt*.⁹¹

Štátny referát v januári 1926 rozvinul iniciatívu voči Župnému úradu v Košiciach, keď v *kultúrnom rozpočte tamojšej župy* žiadal rezervovať *peniaz 40.000 Kč na ochranu drevených kostolov v Šariši a Zemplíne*. Ako najdôležitejšie uviedol prípady: Ladomirová – oprava, Kožuchovce a Niklová (Mikulášová) – prenesenie, Malá Poľana – zväčšenie, Šarišský Štiavnik – oprava zariadenia, Krajné Čierne – oprava, Kružlová – prenesenie.⁹² Župný výbor na prvýkrát nevyhovel žiadosti,⁹³ župný úrad zato poskytoval automobil pre cesty referátu do Svidníka – Ladomirovej a odtiaľ povozom do Kožuchoviec (12. februára 1926),⁹⁴ a potom na ďalšiu v trvaní troch dní s plánovaným smerom Košice – Prešov – Šarišský Štiavnik – Stropkov – Svidník – Krajné Čierne – Kožuchovce – Miroľa – Bodružal – Krajná Poľana – Medvedie – Korejovce – Svidník – Orlík – Nižný Mirošov – Niklová (Mikulášová) – Zborov – Bardejov – Hervartov – Prešov (5. až 7. augusta 1926). K nej bol prizvaný riaditeľ národopisných zbierok Národného múzea v Prahe dr. Václav Fabián,⁹⁵ správa Zemského múzea v Brne a formálne aj Muzeálna slovenská spoločnosť v Turčianskom Sv. Martine. Počas cesty sa malo vlastne vyjednať *odevzdání některého dřevěného kostelíka pro cíle*

musejní – pre Národopisnú spoločnosť v Prahe, prípadne pre brnianske alebo ďalšie múzeá. Hofman prišiel do Košíc 4. augusta osobným vlakom po 23. hodine, zraz účastníkov plánoval ešte pred polnocou v kaviarni hotela Schalkház.⁹⁶ Župný úrad za použitie služobného automobilu vyúčtoval 812 Kčs (tarifa 2,- à 1 km).⁹⁷

c) Šarišský Štiavnik: bez rešpektu a neslušne

Vyhliadky zachovania dreveného kostola v Šarišskom Štiavniku podľa technickej správy Ing. Kúna sa ukázali ako neudržateľné – *spodné časti sú uhnité a oprava by sa rovnala temer rekonštrukcii*. Štátny referát ihneď po prijatí správy vzal na vedomie potrebnosť výmeny starej cerkvi, určil ale obširne podmienky, preukazujúce jeho metodiku: 1) *Nové plány sa predostnú tunajšiemu úradu a cirkevná obec sa zaviazala, že podľa potreby podujme na nich prípadné zmeny, ktoré by sa odporúčali v záujme udržania rázu kraja a v záujme umeleckých požiadaviek*. 2) *Starý kostol bude pred zrútením odborne vymeraný a vyfotografovaný v celku aj detailoch. Na túto prácu bude vyslaný odborník tunajšieho úradu s tým, že cirkevná obec by dala bezplatne ubytovanie a stravovanie, a na výdavky pre túto prácu vopred by zložila u pokladnice tunajšieho úradu čiastku 1.400 Kč. Plány a obrazy starého kostola sa zrobia v troch exemplároch, z ktorých jeden kus sa oddá eparchiálnemu archívu v Prešove, druhý kus farskému úradu v Štiavniku a tretí exemplár do archívu podpísaného úradu*. 3) *Zo starého kostola sa zachová presbytérium a opraví pre ďalšie užívanie ako kaplnka, predsieň kostola alebo ako komora či kostnica*. 4) *Po predstretí plánov sa vyšetrí, či by podobne ako krytina chrámovej predsiene nemohol sa zachovať krov nad starou chrámovou loďou*. 5) *Ikonostas bude opravený a zachovaný v novom kostole, na čo je referát ochotný navrhnuť subvenciu*. 6) *Odložené staré ikony budú deponované v múzeu v Bardejove. Do múzea budú odovzdané tiež iné súčasti inventára, ktoré cirkevná obec nezamýšľa užívať pre budúcnosť na ciele bohoslužobné, podobne kované kríže na vežiach*. 7) *Stromy pri starom kostole budú zakreslené do plánu nového kostola a bude naznačené, ktoré zostanú a ktoré sa majú vyťať*.⁹⁸ Farský úrad vcelku prijal uložené podmienky.⁹⁹

Projekt nového kostola, predložený v zmysle prvého bodu, na žiadosť referátu posudzoval Dušan Jurkovič. Podľa niekdajšieho vládneho komisára se v prvné řadě zde jednalo o jakýsi zcela falešný a bezcenný venkovní dojem umístění různých věžiček a kopule. Při tom jest půdorys zcela ne hospodárně založený (...). Lituji, že starý dřevěný kostel byl zbořen dřívě, než by se zjistilo, zdali by jeho zachování nebylo bývalo umožněno 20 – 30 cm vysokou cihelnou podezdívkou, při čemž by se dalo vyřešiti i značné rozšíření po obou stranách chrámového prostoru i věže. Má-li se stavěti chrám nový, ať se staví v duchu současné doby, která nám poskytuje nejen nových materiálů, ale i jejich užitím uplatňuje nové formy.¹⁰⁰ Pamiatkový referát podobne hodnotil projekt ako nepripustný z estetického i praktického ohľadu: stavba mala byť nestylové členěna články a formami, které nemají žádného vnitřního zdůvodnění ani smyslu; staré útvary architektonické jsou upotřebeny s neporozuměním a zbytečně. Odporúčal vyžiadať nový návrh, ktorý by místo nápodobení starých forem víc odpovídal duchu současné doby a bral ohľad k skutočným potrebám stavby; anebo ještě lépe pověřit úkolem jiného, skutečně schopného architekta.¹⁰¹

Štátny referát podľa svojho záväzku predložil ministerstvu školstva návrh na poskytnutie subvencie z fondu na obnovu pamiatok s účelom zachovania časti dreveného kos-

Mikulášová, drevený kostol a novopostavený murovaný kostol, medzi rokmi 1927 – 1935. Repro: SÍČYNSKYJ, Vladimír. Dřevěné stavby v karpatské oblasti. Praha, 1940.

Šarišský Štiavnik, drevený kostol s vyznačením časti uvažovanej na zachovanie, marec 1925. Zdroj a repro: Archív PÚ SR.

tola (vo výške 4 500 Kč) a na opravu a prenesenie pôvodného ikonostasu do nového kostola (15 000 Kč). Reálnosť stavebného nákladu (220 000 Kč) už overil okresný úrad; rozpočet na ikonostas (32 350 Kč) predložil rezbár a konzervátor Bohumil Bek,¹⁰² ale mal byť ešte preskúšaný na Štátnom pamiatkovom úrade v Prahe.¹⁰³ Ministerstvo však zamietlo požadovanú subvenciu 19 500 Kč: návrh na opravu ikonostasu označilo za neúmerň k jeho umeleckohistorickej cene, pripustilo iba požadovanú subvenciu *na prenesení kněžiště k novému kostelu*, i keď by dosiahlo zachránění pouze nepatrné části starého kostelíka.¹⁰⁴

Referát v tejto situácii namietal obsah výnosu ministerstva. Upozornil na okolnosť nezáujmu cirkevnej obce preniesť barokový ikonostas do nového kostola. Spochybňoval odkaz na možnosť subvencie z iných (kultových) fondov a konečne má na zreteli, že tu jde vlastně o první objekt v dlouhé řadě dřevěných církví, o jehož záchranu, byť i v tomto případě jen částečnou, se fakticky jedná. Proto by navrhovaná subvence měla i ten význam, že by nepřímou podporovala záchranné snahy zdejší i při dalších objektech této skupiny.¹⁰⁵ Ministerstvo ale zotrvalo na pôvodnom stanovisku, keď videlo opravu a prenesení starého ikonostasu do nového kostola pro náboženskou obec výhodnější, než opatření nového, takže i po této stránce nedospělo k přesvědčení, aby povolovalo za dnešních neutěšených finančních poměrů subvenci tam, kde není jí nevyhnutelně zapotřebí.¹⁰⁶

Štátny pamiatkový referát sa teraz znovu obrátil na Župný úrad v Košiciach a požiadal, aby z podaného návrhu (ref. 92) čo najskoršie a oddelene od druhých povolil subvenciu pre Šarišský Štiavnik, nakoľko župa požadovala všetky viazať na zadováženie určitých príjmov. Predostrel prosbu, nech na obe časti zamýšľanej akcie prispeje vždy po 4 000 Kč; úhrn ná osemtisícová podpora mala podľa možnosti byť povolená a poukázaná v priebehu marca 1926. Týmto spôsobom by župný úrad zadovážil veľmi dôležitú požiadavku ochrany pamiatok, t.j. subvenciu miestnych činiteľov; na tomto základe ľahšie bude navrhovať ďalšie štátne subvencie na záchranu drevených kostolov v župe Šarišskej. V tejto záležitosti intervenoval tiež u košického župana, ktorý síce prisľúbil podporu,¹⁰⁷ ale župný výbor sa napokon uzniesol nevyhovieť, pretože nie je zabezpečený rozpočet na podobný cieľ.¹⁰⁸

Až 6. decembra 1926, po opakovaných žiadostiach, župný výbor povolil poukázať pre Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku v Bratislave obnos 4.000 Kčs, čo podporu na udržiavanie starožitných drevených kostolov, nachodiacich sa území župy košickej. Referát prijal uznesenie 5. januára 1927 a ihneď upovedomil farský úrad v Šarišskom Štiavniku.¹⁰⁹ Lenže v akom stave sa nachádzala tamojšia pamiatka?

Práve v čase jednaní o konečnom povolení župnej subvencie – po zamietnutí štátnej – v jeseni 1926 bol starý kostol už rozobratý: nachádzal sa v stave úplne porúchanom, takže jeho oprava vyžadovala by väčšieho nákladu. To viedlo hlavne obec Štiavnik k tomu, aby miesto opravy kostola podnikla stavbu nového. Pre zabezpečenie nákladu 198.000 Kčs miestny farár odcestoval v roku 1924 do Ameriky, kde zbieral milodary a v jari 1925 sa vrátil so sumou približne 100-tisíc korún. V júni 1926 tam cestoval znovu, v letných mesiacoch poslal spolu 14 600 Kčs. Župný úrad mal vedomie o povinnosti cirkevnej obce (veriacich) vynakladať starostlivosť o kostol. Oltár stojí s vežičkou na hrbítovce, neďaleko nového kostola a obrazy sú na fare umiestnené. O ich odovzdaní do voľaktorého múzea dosiaľ však žiadna úprava nedošla.¹¹⁰

Záležitosť starého kostola v Šarišskom Štiavniku rozprúdila výraznejšiu činnosť administratívy po dvojročnom odstupe. Okresný úrad v Prešove 5. júna 1929 oznámil referátu, že viackrát vyzýval farnosť, ktorá nereagovala a nezačala ani s opravou kostola. Zo štyritisíc korún, ktoré tam deponoval referát, preto navrhol vyrovnať účet za opravu kostola v Červenom Kláštore.¹¹¹ Pamiatkari ale neumožnili použiť peniaze na iný účel – žiadali, aby okresný úrad *postavenie a zabezpečenie svätej dreveného kostola v rámci čiastky 4.000 Kč spravil sám, lebo to bola podmienka pre zručenie starého kostola a stavbu nového kostola, a táto úradne ustálená podmienka môže sa úradne previesť v prípade nedbanlivosti stránky.*¹¹²

Ďalší osud dreveného kostola na žiadosť referátu v septembri 1929 zhrnulo technické oddelenie v Bardejove: *Svätej starého kostola s vežou bola síce obcou prenesená, ale nebola dostatočne podopretá a vôbec jej nebola venovaná náležitá pečlivosť; tamojším úradom nariadené práce neboli vôbec prevedené, takže jej steny sa zrútili a veža leží na zemi. Veža samotná je silne porušená. Ikonostas zo starej svätej je rozobratý a zložený v predsieni nového kostola. Obnos Kčs 4.000,- ďaleko nestačí na znovupostavenie stien svätej, a na zdvihnutie a postavenie veže.*¹¹³ Pamiatkový referát so sedemmesačným odstupom žiadal okresný úrad *povolať zástupcov cirkvi zo Štiavniku a v úradnej forme a čo najdôraznejšie a energicky im vytknúť, že cirkev jednala voči úradu bez rešpektu a neslušne, keď pred zborením dreveného kostola prijali záväzok zachovať svätyňu ako kaplnku alebo komoru pre mŕtvych – a keď po dovoľení zručenia nechali svätyňu navnivoč.* Žiadal technické oddelenie, aby rozpočítalo najnutnejší spôsob vztyčenia konštrukcií a súčasne odporelo kolaudovať nový kostol, pokiaľ nebude splnená podmienka zachovať svätyňu. *V tejto veci žiada referát pokračovať prísne, lebo jedná sa o prestíž úradu, s ktorým sa zaobchádzalo bez náležitého rešpektu.*¹¹⁴ Takmer po ďalšom roku bardejovský úrad zaslal rozpočet na zriadenie kostolnej komory s použitím veže starého dreveného kostola. V zmysle žiadosti okresný úrad v Giraltovciach napomenul zástupcov obce a vytkol ich indolentné jednanie, ale *doteraz sa ešte nič nestalo na zachovanie zbytku veže starého kostola...*¹¹⁵

d) Kožuchovce: ...priamo brutálnym spôsobom

Drevený kostol v Kožuchovciach tvoril rozsiahly predmet agendy štátneho pamiatkového referátu, tentoraz s pozitívnym rozriešením (1923 – 1927). Okresný úrad vo Vyšnom Svidníku v odpovedi na výzvu z 27. septembra 1923 (ref. 24) sprostredkoval obavy tamojšieho obyvateľstva, že kostol sa rozpadne a žiadal oznámiť kroky, ktoré treba vykonať na získanie štátnej podpory a odbornej renovácie. Obec je veľmi chudobná a zo svojich síl k tomu nestačí.¹¹⁶ Referát v usmernení okrem bežnej požiadavky na predloženie počtu upozorňuje predem, že *při opravách nemá se ničeho měniti, zvláště co se týká tvaru jednotlivých částí stavby a druhu materiálu.*¹¹⁷ Začiatkom roka 1924 bodružalský farár Nikolaj Kendrovský¹¹⁸ odpovedal, že *pro budoucnost možno zachrániti tentu cerkev i to na každý pad zasluži.* Napriek neužívaniu kostola počas osemnástich rokov a z toho vyplývajúceho technickému stavu jeho vnútorné obrazy – *maluvaňa su i do teraz v velikej časti pekný, svitlý, na čom se i p. Jozef Vydra (zem. odb. inšpektor na Slovensku), ktorý jeden obraz i sфотографoval – veľmi čudoval.* Záchrana kostola aj výzdoby podľa odporúčania znalca by stála *jak by taku novu cerkev budoval*, okolo 14- až 17-tisíc korún. Tie má niešť štát, pretože *ten velmi chudobny*

narod malo-malo bude žertvovať na tu „staru, zhniťu cerkev“. Jeho pamiatok ne interesuje. Farár nemôže začať práce, pokiaľ nedostane mienku štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku.¹¹⁹ Ten iba zopakoval požiadavku na staviteľský alebo tesársky rozpočet, potvrdený štátnym stavebným úradom – teraz ju len zaslal gréckokatolíckemu biskupstvu v Prešove.¹²⁰ Ordinár pokladal záchranu kožuchovskej cerkvi za neuskutočniteľnú, čo preukazoval svedectvom od *fachovaho čelovika*, ktorým bol murársky a tesársky podnikateľ Daniel Hlavaj zo Stropkova. Prosil preto o povolenie zbúrať starý kostol, aby sa mohol vybudovať nový.¹²¹ Pamiatkový referát pokladal za *naprosto nutné, aby táto stavba, podľa odborných správ veľmi cenná, bola každým spôsobom zachovaná*, a vyžiadal k tomu revízný posudok z technického oddelenia okresného úradu v Prešove.¹²² Špecialisti opisali zhotovenie kostola z *mëkkého dëvëa, které je tak shnilé a poškozené červotočem, že lze v prstech je drobiti*. Konštrukčné súčasti ztratilí již během času soudržnost, takže kostelík hrozí sesunutím a jest z toho důvodu již 17 roků přístup do něho zakázán. Vnútrajšok lode a svätyne je vymalován primitivními bezcennými malbami znázorňujícími muka a biblické motivy. Prestavaním zvonice v roku 1815 sa stratila originalita a starozitnosť tohto kostolíka.¹²³ Referát sa neuspokojil so správou: *pamiatka je podľa dobrej mienky tunajších spravodajcov tak veľkej ceny, že so zručaním kostola tunajší úrad nemôže rátať, preto žiada druhý raz za udanie modalít, za ktorých by zachovanie kostola bolo možné*. Súčasne bola by vítaná fotografia (!), na trovy ktorej sa uhradí po predostretí účtu 25 Kč.¹²⁴ Štyri fotografie spolu s rozpočtom v tridsiatich položkách v hodnote 23 371,48 korún predložilo technické oddelenie 21. júla 1924. Farnosť medzitým pripravila murivo (kameň, tehly) na stavbu nového kostola; podľa technikov nateraz ju zrejme nepovolí cirkevná vrchnosť z obavy, že *jednoho z kostelíků by se zmocnili pravoslávni, kteří se v některých tamnějších obcích vyskytují a žijí s řeckokatolíky v nepřátelství*.¹²⁵ Po prijatí rozpočtu referát predstavil svoju alternatívu: *Zachoval by se kostelík kromě věže a k ním přistavila velká loď, kombinovaná z cihel a dřeva, připravených pro novou stavbu. Tá by mohla byť dřevěná na dobré podezdívce nebo snad hrazdění. Předpokládá se, že v predsieni vo veži nie sú maľby na dreve*.¹²⁶ Technické oddelenie návrh zásadne neodporúčalo z dôvodu klesajúceho terénu, ktorý by vyžadoval značne vysoký sokel, zväčšenie nákladu a takisto z *aestetického stanoviska: porušil by pohled na kostelík, jakož i jeho originalitu*.¹²⁷ Referát proti tomu požadoval skicu priestorovej situácie a rez terénom. Stále pritom stavba osobitného nového kostola nie je možná, lebo by starý kostol nikto neudržoval; príkladom je starý kostol evanj. v Kežmarku. Štát také staré kostoly sám udržať nemôže.¹²⁸

Vývoj záležitosti v roku 1925 otvorila komisia v Kožuchovciach 14. februára (ref. 67), po ktorej farnosť Bukovce výslovnejšie žiadala o povolenie zbúrať starý kostol a na jeho mieste postaviť nový: ďalej nebudú čakať s výstavbou.¹²⁹ Pamiatkový referát mal *ochotu umožniť, aby tamojšia obec si zadovážila primerane veľký kostol, avšak ráta s týmito prípadmi: 1. Zriadenie nového kostola podľa plánov úradu so štátnou subvenciou i súčasne zachovanie starého kostola (žiada sa poslanie plánov nového kostola), 2. Prenesenie starého kostola a stavba nového kostola celkom osobitne*. Súčasne oslovil Národopisné múzeum v Prahe, Východoslovenské múzeum v Košiciach a Vlastivedné múzeum v Bratislave s možnosťou prenesenia typického dreveného kostola zo Šariša

Kožuchovce, drevený Kostol sv. Mikuláša biskupa v pôvodnom umiestnení, 1925. Foto: Archív PÚ SR.

(Kožuchovce, Kružlová) a ďalšieho zachovania pre vedecké účely.¹³⁰ Prvé z múzeí uvítalo podnet a žiadalo podrobnosti o stavbe a podmienkach prepravy, aby mohlo určiť vhodné miesto v Kinského záhrade.¹³¹

Farnosť tri mesiace nereagovala na ostatné predložené alternatívy podľa predstavy štátneho referátu, navyše chýbal aktuálnejší prehľad od vlastných zistení, resp. od správy Ing. Kúna. Preto z poverenia referátu 28. mája 1925 kožuchovský kostol navštívil rezbár Bohumil Bek: *Dotklo se mne velmi bolestně, když jsem slyšel, že tato památka má býti v nejbližší době zbourána. (...) Stavitel Panko ze Stropkova má započítí s bouráním kostela příští týden. Namáhal jsem se u p. starosty obce přesvědčiti o vzácné památce, ale marně všechno. Nevím, jaké jsou u tamního úřadu dispozice, ale budiž mi dovoleno účtivě upozornění, že nemá-li přijíti zmíněná věc na zmar, nutno ihned a bez odkladu příslušnou mocí zakročiti*.¹³² Referát po prijatí Bekovej správy 16. júna 1925 žiadal farnosť odpovedať na varianty postupu, navrhnuté vo februári (ref. 130) a dôrazne upozornil, že starý kostol stojí pod ochranou štátu a nepovolil jeho rozoberanie. Pôvodne koncipoval aj pasáž o rokovaníach s niektorým múzeom o prevzatí pamiatky, ktorú ale vyčiarkol. Telegraficky tiež vyzval četnícku stanicu okamžite zabrániť búraníu a rovnaký zákaz žiadal od biskupského úradu.¹³³ Po zákroku strážmajstra z Krajnej Poľany prisľúbil kožuchovský richtár vyčakať s búraním kostola do prijatia povolenia.¹³⁴ Zároveň však svidnícky okresný úrad opäť nástojil urobiť potrebné kroky na opravu kostola, ktorý inak pre technický stav by mal byť odstránený z policajných a bezpečnostných dôvodov.¹³⁵ Referát 8. septembra 1925 upovedomil o novej obhliadke svojím zástupcom do konca toho mesiaca; dovtedy mal farský úrad pripraviť

ohlásenie, či kostol bolo by možné preniesť do niektorej zo susedných obcí.¹³⁶ Farnosť Bukovce ako vhodné našla pútnické miesto Buková hôrka, kým v obciach takých niet.¹³⁷ Teraz referát namiesto vykonania prisľúbenej cesty len ubezpečil farský úrad o náklonnosti k odporúčaniu subvencie a vyžiadal overený rozpočet nákladov na prenesenie i potvrdenie dotknutých cirkevných obcí o dohode. Upovedomil o tom aj okresný úrad vo Vyšnom Svidníku.¹³⁸

Vládne nariadenie č. 208/1925 Zb. s účinnosťou od 1. decembra 1925 preložilo sídlo okresu z Vyšného Svidníka do Stropkova. Koncom januára 1926 v tomto usporiadaní stropkovský úrad otvoril priebeh záležitosti kostola v Kožuchovciach: prosil pamiatkový referát, aby čím skoršie vo veci konečne rozhodol, pretože kostol sám od seba sa zrúti a bude treba uvážiť, či ho nedať z policajno-bezpečnostných ohľadov zbúrať.¹³⁹ Referát určil, že ohľadom kostola sa definitívne rozhodne pri komisii, zamýšľanej do záveru mesiaca februára.¹⁴⁰ Cestu do Ladomirovej a Kožuchoviec skutočne vykonal 12. 2. 1926 (ref. 94).

Pri tejto príležitosti sa nepochybné presvedčil o postupe výstavby nového kostola, realizovanej podľa povolenia okresnej politickej správy vo Svidníku ešte z 15. júna 1925. Jeho znenie odpísal ladomirovský farár a predložil 20. februára 1926: *Na základe miestnej konanej komisionálnej prehliadky v zmysle župného stavebného štatútu týmto sa pre kuratórium gr. kat. cirkvi v Kožuchovciach povolenie dáva na novostavbu cirkvi (kostola) s tým, že stavba musí sa konať prísne podľa predostretých plánov. Zvlášťne podmienky: 1. Základ stavby musí byť z kameňa, ďalšie z tehly. 2. Krytie buď eternitom alebo blatom (škridla). 3. Starý kostol až do rozhodnutia ministerstva nesmie byť zrušený a musí zostať v tom samom stave, ako bol nájdený počas komisionálnej prehliadky. Vzhľadom na nebezpečný stav starého kostola sa zakazuje konanie bohoslužieb v tomto kostole a má byť ohradený, aby sa prípadnému nešťastiu vyhlo. O rozhodnutí sa upovedomil staviteľ, obec Kožuchovce a dekan v Šarišských Bukovciach na vedomie a prevedenie potrebných opatrení ohľadom starého kostola, poťažne ochrany umelých pamiatok nachádzajúcich sa v tomto kostole.*¹⁴¹ Po vydaní povolenia mali obyvatelia ochotu uvoľniť starý kostol štátnemu referátu, ak pre výstavbu nového poskytne 40-tisícovú podporu.

V tejto situácii referát v podstate napadol stavebné povolenie na župnom úrade v Košiciach: *Zachovanie kostola v Kožuchovciach ocitlo sa v štádiu veľmi nepriaznivom následkom najprostého nedorozumenia zo strany okresných úradov administratívnych. Vydané povolenie na stavbu nového kostola s tým, že starý má na ďalšie zostať spôsobilé, že teraz stojí kostol starý a kostol nový vedľa seba, čo je samozrejme stav nemožný a vlastne prejudikuje, že sa starý kostol má zrútiť. Požadoval upovedomiť príslušný úrad, že zrúcanie starého kostola a stavba nového kostola je juridicky a technicky junktim, ktorý nie je možné rozdeľovať. Takisto tamojšia cirkev má byť upovedomená o nemožnosti kupovať starý kostol, pretože subvencia je iba na zachovanie kostola a nie na zrúcanie. Ďalej požiadavka 40.000 Kč za drevo z kostola, o ktorom opätovne bolo konštatované, že je z veľkej čiastky zhnité, je neprimeraná a dlužno sa čudovať, že obec a farský úrad takúto nezmyselnú požiadavku na priame vykorisťovanie štátnej pokladnice kladie. Žiadal uložiť okresnému úradu, aby zastavil stavbu nového kostola do vybavenia záležitosti starého kostola.*

Odvolanie v opise predložil ministerstvu školstva, aby sa ilustrovali naprosto mimořádné poměry, za nichž referát pra-

cuje. Ministerstvu je známo, že zdejší úřad již opětovně poučil veškeré úřady administrativní i církevní o postupu ve věcech stavebních a subvenčních. Přes to ale dochází k podobným nepravdělnostem jako při stavbě kostela v Kožuchovcích. Církevní obec písemně i při komisích opětovně prohlašovala, že musí starý kostel zbořiti, protože nový neměl by místa. Na konec však postavila nový kostel vedle bez vědomí zdejšího úřadu a to dokonce se souhlasem okresního úřadu. Z uvedeného patrně, jak často každý individuální případ přináší naprosto neočekávané komplikace, jež nezbývá řešiti jinak než přizpůsobením hoto- vým faktům, protože není ani dostatečně silného zákonného podkladu ani přiměřené tradice v úřední praxi administrativní, že by se hotová fakta mohla zvrátiti. Biskupstvu v Prešove podal sťažnosť o postupe cirkevnej obce v Kožuchovciach, kde pomery dospeli do stavu, že zachovanie starého kostola robí ešte väčšie ťažkosti ako prv.¹⁴²

Farnosť v Ladomirovej začiatkom marca 1926 upovedomila o stave kostola: chórovú časť podopierajú brvná, loď nie je zabezpečená; treba na cirkvi *hneď zakročiť s ochranou, ponevadž sama víchrica môže ju zničiť*. Vyjadřila nádej, že takto vydrží do leta.¹⁴³ Štátny referát upozornil cirkevnú obec na povinnosť urobiť podľa zákona z roku 1881 najpotrebnejšie opatrenia s cieľom odvrátiť zrútenie kostola; ak sa zrúti samovoľne alebo kvôli neopatrnosti, budú cirkevníci a farský úrad zodpovední podľa zákona. Vo veci premiestnenia kostola vyšle technického znalca.¹⁴⁴

Farár už čoskoro hlásil, že 3. apríla 1926 nastala búrka s víchricou, ktorá kus dachu zerval a cirkvi a malo nepozabý- jalo deti, ktoré sa ukryli v nej. Obyvatelia sa obávajú vykonať čokoľvek, aby sa nestali zodpovednými za prípadné dôsledky.¹⁴⁵ To potvrdili tiež v protokole z nasledujúceho dňa, spísanom medzi farským úradom a obcou na popud gréckokatolíckeho biskupstva.

V máji 1926 sa podala sťažnosť bratislavskému referátu ministerstva školstva proti povoľovaniu nových stavieb kostolov vedľa jestvujúcich pamiatok – *čož je stav na delší dobu neudržiteľný a rovná se vlastně nepřímému zničení starého kostela, protože ten nikdo nebude udržovati*. Cirkevný odbor sa skutočne pripojil k zdôrazňovaniu významu starobylých kostolov gréckokatolíckej diecézy, žiadal biskupský ordinariát v Prešove venovať týmto skvostom starého umenia staviteľského potrebnú pozornosť a odporúčal *pak místo stavby nových kostelů pietní opravy starých*.¹⁴⁶ Pamiatkový referát súčasne pripomenul správe národopisných zbierok v Prahe záujem preniesť niektorý slovenský drevený kostol, z ktorých je najpamätnejší a súčasne najviac ohrozený v Kožuchovciach: *Vývoj poměrů za poslední dobu ještě velmi se zhoršil, věřící bez povolení postavili si nový kostel a o starý vůbec se nestarají*. Žiadal oznámiť, či zástupca múzea môže vykonať miestnu prehliadku v priebehu mesiaca jún.¹⁴⁷

V júni 1926 stavba nového kostola (s nákladom 88 500 Kč) dosiahla záverečnú etapu, okrem vytiahnutia omietok a vnútorného zariadenia. Vtedy župný úrad v Košiciach na podnet pamiatkového referátu ďalšie práce zastavil. Podľa farského úradu tento postup vnímal miestny ľud ako zhodný s tým, keď maďarská vláda uzavrela jeho svätýňu, aby ho zma- ďarizovala. Po svetovej vojne v obci začali stavať nový, súčasným potrebám vyhovujúci kostol – zatiaľ čo prišiel štátny referát zachraňovať starožitný. Obyvateľstvo sa *diví, čo chcú páni z cirkvi, ktorej drevo nie je toť ani pro topení*. Sami nemajú vinu, že bývalý maďarský úrad zatvoril starý kostol ako nebezpečný; počas dvadsiatich rokov stal sa ruinou; a záchran-

ná akcia sa predlžovala celé roky. V tomto ovzduší sa mierilo na farára: ak nepovolí dokončiť stavbu, prejdú na pravoslávie – *povolajú sobě syzmatyckeho popa*.¹⁴⁸

V tom čase pražské múzeum žiadalo urýchlenú (!) odpoveď, či možno zaručene očakávať získanie kostola z Kožuchoviec a premiestnenie do Kinského záhrady.¹⁴⁹ Podľa pamiatkového referátu kostol je úplne k dispozícii, ale *bylo by třeba zachrániť jen nejcénnější části (malby nástěnné). Střecha a části konstrukce nebudou asi schopny dopravy (!)*.¹⁵⁰ Následne 7. júla 1926 opäť oznámil zamýšľané prenesenie kostola a dokončenie nového povolí v prípade vydania starého kostola vrátane zariadenia.¹⁵¹ Potom v priebehu mesiaca konečne ustálil dátum cesty, pôvodne uvažovanej v trvaní asi štyroch dní.¹⁵² Určenie termínu vlastne záviselo na programe riaditeľa pražských zbierok Fabiána, ktorý vtedy tradične prázdninoval¹⁵³ v Novom Hrozenkove pri Vsetíne (Morava).¹⁵⁴ Súčasne sa referát dozvedel o *vážne začínajúcom vakovaní* nového kostola, pripravovanom v obci bez vedomia farára – ten keď to prostredníctvom obvodného notára zakázal, obyvatelia sa búrili a opäť hrozili prestúpením na pravoslávie.¹⁵⁵ Pamiatkový referát mal ochotu povoliť práce, ak cirkev zašle reverz, že starý kostol so zariadením prenecháva k dispozícii na múzejné účely.¹⁵⁶ Podľa tohto potvrdenia farnosť *odovzdá starú cerkev v Kožuchovciach pre múzeum pod podmienkou, že obdrží štátnu subvenciu na zariadenie novej. Stará cerkev vubec nehodí sa k preneseniu, ponevadz jest zahníla*.¹⁵⁷ Richtár obce 2. augusta 1926 žiadal na farskom úrade o povolenie *staré obrazy odtrhnúť od stien a dať ich do stodoly*. Prekvapivo sa obával ich ďalšieho poškodzovania následkom búrky a sloty. Farár uvedeného označoval expozitúre politickej správy vo Svidníku a pamiatkovému referátu, tomu pripomínal aj neuskutočnenie komisie, ohlásenej na mesiac júl.¹⁵⁸

Na základe miestnej prehliadky zo 6. augusta 1926 technické oddelenie v Prešove vypracovalo dobrozdanie o možnosti premiestnenia dreveného *kostolíčka* v Kožuchovciach. Jej cieľom má byť *hlavne zachránenie pamiatkovej maľby drevených stien korábu a svätiska, a nezáleží na tom, budú-li vymenené časti konštrukcie*. Rozobratie, príprava nového miesta a postavenie starej konštrukcie s nevyhnutnými doplnkami sa rozpočítali na 60 000 Kč bez nákladu na dopravu a obnovenie malieb.¹⁵⁹

Štátny referát 13. septembra 1926 nadväzne na dvojicu požiadaviek aparátu Košickej župy¹⁶⁰ vlastne rozvíjal predchádzajúce odvolanie a vysvetľoval situáciu zo širšieho hľadiska: *1) Je potrebné, aby účinkovanie úradov administratívnych podľa možnosti doplnilo medzery terajšieho zákonodarstva, podobným spôsobom, ako sa deje v zemiach býv. Rakúska, kde vôbec nie je ani toľko zákonodarného podkladu ako v zemiach býv. Uhorska*. Podrobnejšie opísal vzťah medzi zachovaním starého kostola a stavbou nového; jeho povolenie požaduje až po odovzdaní reverzu obce, že *kostol oddá na dispozíciu tunajšieho úradu a bude starý kostol ochraňovať a strážiť do tej doby, pokiaľ nebude prevzatý*.

2) *Náboženská obec zaobchodila so vzácnou pamiatkou priamo brutálnym spôsobom, lebo vypratala zariadenie a v kostole spravila skladisko na stavebné drevo. Žiada sa, aby bolo obci naložené do 3 dní od odovzdania uzavretia (rozhodnutia) vyprázdniť kostol a bezpečne zatvoriť. V prípade, ak by sa tak v tejto lehote nestalo, žiada referát, aby okresný úrad poveril četnícku stráž na trovy tunajšieho úradu drevo odstrániť a zadovážiť zámok. Výplata najlepšie môže sa stať tým spôso-*

bom, že okresný úrad príslušnej četníckej stanici odovzdal by na zúčtovanie 60 Kč pre tieto trovy, ktoré po túto výšku zaväzuje sa referát uhradiť. Príčinou, že kostol má byť zatvorený je, že všetky steny a povala sú pokryté maľbami na papieri, ktoré sa teraz poškodzujú.

3) *Ohľadom subvencie oznamuje referát, že teraz nie je možné na tento rok ju navrhovať. Pokiaľ lojálna miestna cirkev vyplní dané podmienky, referát bol by ochotný dodatočne na budúci rok navrhovať štátnu podporu 1.500 Kč ako príspevok za cenu zdravého dreva v starom kostole*.¹⁶¹

Posledný „pohyb“ kožuchovskej záležitosti v roku 1926 tvorí vyjadrenie pamiatkového referátu, podané všetkým dotknutým subjektom: *V dedine je čiastočne zhnitý, ale v odbore ľudového umenia vysoko cenný starý drevený kostolík. Tento kostol cirkev je povinná podľa zákona z r. 1881 udržiavať. Opäť uviedol vzájomný nesúlad medzi výstavbou nového kostola a opravou a zachovaním starého. Ohľadom nového kostola referát nechce robiť prekážky, avšak žiada, aby dokončenie prác a zariadenie stalo sa v dohode s tunajším referátom, lebo vec prislúcha sem v tom ohľade, že jedná sa o ochranu svojrázu kraja pri nových stavbách podľa § 1 nariadenia č. 155/1919. Tiež je potrebné, aby cirkev oznámila, či staré zariadenie zamýšľa dať do nového kostola, v ktorom prípade jeho oprava je potrebná iba za súhlasu tunajšieho úradu*.¹⁶² Súčasne technickému oddeleniu v Prešove konštatoval, že *rozpočítované trovy sú nad očakávanie veľké a žiada, či by sa mohlo doceliť úspory spôsobom, že by sa rávalo iba s prenesením drevených stien s maľbami, a že by sa kostolík upravil ako interieur vo vnútri inej budovy, napr. niektorého múzea*.¹⁶³

Podstatnejší impulz do záležitosti vnesol košický župan, keď 4. januára 1927 vydal *konečné uzavretie* v odvolacom konaní: zrušil rozhodnutie Okresného úradu v Stropkove, ktorým sa zrušilo stavebné povolenie Okresného úradu vo Vyšnom Svidníku na stavbu nového kostola; účinnosť pôvodného povolenia zároveň pozastavil (suspendoval) do bezvýhradného splnenia námietok štátneho pamiatkového referátu. Ten získal pritom dôležité uznanie ako *stránka legitimovaná k podaniu opravných prostriedkov proti administratívnym opatreniam*. Župan vytkol stropkovskému úradu, že odvolaním napadnuté rozhodnutie nepredložil župnému úradu, ale novým rozhodnutím sa dotkol práv gréckokatolíckej cirkvi v Kožuchovciach. Rozhodnutie župana v zásade určilo kostol ako „rezervovaný“ pre niektoré múzeum.¹⁶⁴

Technické oddelenie v Prešove nadväzne na vysoké náklady premiestnenia navrhlo premiestniť zachované časti stien s maľbami do gréckokatolíckeho kostola vo Vyšnom Svidníku. Tamojšia farnosť vyjadrila súhlas, ak nebudú s tým spojené jej výdavky. Bývalé sídlo okresu *leží na križovatke ciest Prešov – Dukla a Bardejov – Zborov – Stropkov, ktoré majú pravidelnú autobusovú dopravu, stále je sídlom niekoľkých úradov a preto často navštevované cudzincami. Miesto sa preto odporúča pre umiestnenie pamiatkových objektov*. Prenesenie cennejších častí malieb do Vyšného Svidníka odhadol nákladom asi 10 000 Kč.¹⁶⁵ Pamiatkový referát žiadal bližšie vysvetliť technický spôsob premiestnenia malieb, ktorých podkladom je papier, lepený na stenách. Súčasne však pýtal Vlastivedné múzeum v Bratislave o vyslanie laboranta, ktorý by sa pokúsil maľby na papieri *odlepiť zo stien bez toho, aby ich poškodila voda*.¹⁶⁶

Podmienky, ako požadoval štátny pamiatkový referát sa naplnili 17. februára 1927, keď farár, kožuchovský starosta a kurátori cirkevnej obce za prítomnosti okresného náčelní-

Jaroslav Vodrážka: Drevený kostol v Krajnej Bystrej, 1924. Repro: Archív PÚ SR.

ka spísali reverz o prenechaní kostola bez námietok a o využití pre múzeum.¹⁶⁷ Pre naplnenie záležitosti už stačilo iba získať ktoréhosi vedenie...

Predchádzajúce ponuky pre zbierky v Prahe, Brne, Turčianskom Sv. Martine či Bratislave¹⁶⁸ nepresiahli viac-menej informatívny rámec: možnosti múzeí nepostačovali finančným nákladom na prevoz, a často ani podobným nárokom obcí. Definitívne rozriešenie sa priblížilo opäť s časovým odstupom: riaditeľ košického múzea J. Polák počas zjazdu čs. múzeí v Martine 2. júla 1927¹⁶⁹ ústne oznámil, že sa zajímá pro museum o kostolík v K[ožuchovcih]. Ponuku na pridelenie kostola, konzerváciu, presťahovanie a inštaláciu v Košiciach písomne reflektoval zo zdravotnej dovolenky v Karlových Varoch.¹⁷⁰ Nadväzne pamiatkový referát 18. augusta 1927 vydal súhlas na prevzatie kostola do Východoslovenského múzea; tým pamiatku aj natrvalo vyčlenil zo svojej pracovnej náplne. To nepozmenil ani Dezider Schudich,¹⁷¹ nový správca ladomirovskej farnosti, keď koncom roku namietal pred referátom výšku sumy, poskytovanej z košického múzea: obec si vraj dohodla príspevok vo výške 20 % ceny nového ikonostasu, kým výplata 2 500 Kč je bagatelná, nepomerná k nákladom celej akcie a pokrýva len prevoz do Medzilaboriec, vykonaný obyvateľmi...¹⁷²

e) Krajná Bystrá a „budovanie“ skanzenu

Postup záležitosti kostola v Krajnej Bystrej sa neodlišuje od ostatných pamiatok šarišskej skupiny. Podľa gréckokatolíckeho biskupstva veriaci zamýšľali v roku 1925 stavať nový kostol, preto v júli predchádzajúceho roka žiadalo referát o usmernenie ďalšieho postupu. Ten má již stavebnú pamiatku

Krajná Bystrá, drevený kostol, 1923. Foto: Archív PÚ SR.

v evidenci a jeho zástupce r. 1923 ji prohlédl. Potřebné opravy môžu byť podporené štátnou subvenciou; k tomu žiadal predložiť rozpočet, vypracovaný staviteľom.¹⁷³

S odstupom štyroch rokov expozitúra okresného úradu vo Vyšnom Svidníku oznámila referátu na jeho žiadosť, že *cirkevná obec zahájila stavbu nového kostola bez povolenia a tunajší úrad o stavbe dozvedel sa iba dňa 9. XI. 1928, totiž vtedy, keď bola prosba o novostavbu predostretá. Oproti cirkevnej obci je preto zavedené trestné riadenie*. Stavebné povolenie vydá len po rozriešení, ako bude o starý kostolík postarané v miere, akou to bude žiadať tamojší úrad. Obec mieni starý kostolík predať, čo okresný úrad predbežne zakázal; ale tento záväzok iba zvýši dlh, pretože oprava by stála asi 35 – 40-tisíc Kčs.¹⁷⁴ Referent Vladimír Wagner¹⁷⁵ žiadal oznámiť, či by nebolo v tamojšom okolí nejakej obce, ktorá by potrebovala kostol a tak mala záujem o uvedenú stavbu, prípadne akú má cenu hrubý drevený materiál, aby sa mohlo pojednať s Národným múzeom v Turč. Sv. Martine o eventuálnom umiestnení.¹⁷⁶ Žiadna obec notariátu Krajná Poľana však nepotrebovala kostol z Bystrej, ktorý podľa expozitúry ani nemôže byť prenesený kvôli havarijnému stavu.¹⁷⁷ Technické oddelenie v Bardejove 11. augusta 1930 naproti tomu posúdilo vnútornú nosnú konštrukciu kostola ako dosť zachovalú, značne porušené je vonkajšie obloženie stien a šindľová krytina. Z toho vyvodilo možnosť prenesenia kostola.¹⁷⁸ Muzeálna slovenská spoločnosť v Turčianskom Sv. Martine ako správca Slovenského národného múzea reagovala 5. septembra 1930 nadväzne k dvom, medzičasom prijatým upozorneniam na sakrálné objekty: v najbližšom zasadnutí výboru bude podaný návrh na zriadenie „Skanzenu“. Podobne sta-

vebný výbor rozhodne, aby ešte toho roku zhotovili oplatenie okolo novej múzejnej budovy, aby sa jednotlivé typy ľudového staviteľstva už mohli prevážať.¹⁷⁹ Referát priložil päť fotografií niektorých drevených kostolov z východného Slovenska, o ktoré múzeum už viackrát prosilo pána prednostu tamojšieho úradu; vybavenie ale nemohol uskutočniť bez oficiálnej žiadosti. Jeden z fotografovaných bol tiež krajnobystriansky, ako vhodný k umiestneniu v tamojšom „Scansene“.¹⁸⁰

Štátny referát pre Muzeálnu slovenskú spoločnosť navrhol ako prvé zadovážiť drevené kostoly v Kružlovej a Babíne (Orava). Takto Slovenské národné múzeum mohlo získať oba hlavné typy drevených kostolov slovenských. Postavenie na pozemku budúceho múzea [skanzen] už teraz by znamenalo veľmi dobrý propagačný prostriedok na budúce ciele stavebné.¹⁸¹ Prekvapivo záujem o kružlovský kostol prejavila aj neďaleká farnosť Medvedie, kde počas náboženských sporov bola spálená odstupníkmi stará drevená cerkev, takže sme zostali bez cerkvi. Cirkevná obec je veľmi oslabená náboženským bojom a preto nie je v stave vystaviť si novú cerkev.¹⁸² Záležitosť kostola v Kružlovej nakoniec referát uzavrel nenamietaním jeho zbúrania, s podmienkou zachovania ikonostasu,¹⁸³ zatiaľ čo múzejníci viac reflektovali na získanie babínskeho kostola. Tamojšia obec však požadovala úhradu 80-tisíc Kčs, pretože z kostolíka vystavajú gazdovia štyri domy. Samotný výbor spoločnosti napokon uvažoval o zadovážení dreveného kostola z Erdutky (Oravská Lesná), ktorý je vraj originálnejší a nepoužívaný.¹⁸⁴

Memorandum, rozpočtové paušály a obežník

V lete 1926 záležitosti drevených kostolov na východnom Slovensku a striktné vymáhanie povinností kulminovali do vyhrotenia situácie: štátny pamiatkový referát mal rozpor s väčšinou farností a obcí, s gréckokatolíckym biskupstvom, i s časťou politickej správy. Prešovský ordinariát 14. júna 1926 v reakcii na postoj cirkevného odboru v Bratislave (ref. 146) vyjadril minimálne údiv azda všetkých adresátov pamiatkarských opatrení: *Želateľno bylo by, čtoby Pamjatkovýj Úrad skorije rabotal, sootvitnyja dengy dal k dispozicii dla obnovlenija, svojego znatoka skorije vyslal. Pro neposlanije deneg i nevyslanije znatoka mnoho neprijatnostej priklíčilisja v prešlosti*. Znásobovala to písomná direktívnosť naprieč Slovenskom: *Viditsja, jestli by Pamjatkovýj Úrad s praviteľstvom v ličnyj kontakt vstupil i slovesnym putom ustanovilisja by normy dla budúščago postupovanija*.¹⁸⁵ Pre samotný referát podľa jeho slov vykonaní špeciálnych komisií na odlehlých miestach samotným úradníkum povětšine nebylo možno vôbec vykonať a pracovalo sa dle archivního materiálu.¹⁸⁶ Osobní prodlévání ve mnohých dotyčných miestach jest namnoze možné pouze příležitostně a vždy po uplynutí i několika let; písenná agenda pak dle dosavadních zkušeností začasté má výsledky velmi malé.¹⁸⁷ Požiadavku na bezprostredné rokovania v regióne mohla načas uspokojiť cesta vykonaná 5. až 7. augusta 1926. Paradoxne od jej prvého oznámenia uplynul takmer jeden rok odkladov a ťažkopádneho dopisovania; jednako mala skôr za cieľ vybrať niektorý kostol pre české múzeum.

Celkovo nízku programovosť práce, nedostatočnosť podkladov a živej orientácie postrehol prešovský ordinariát: považoval za žiaduce, čtoby Pamjatkovýj Úrad sebi svojimi činovníkmi dil isphotoviti kataster vsich derevjanyh cerkvej (i inych pamjatnikov), nachodaščichsja v eparchii. Dalije uže tepr ishotovil plán, čto hdi i kohda namirjajet restaurovati, poneže ináče teželosti neotstraňatsja.¹⁸⁸

Krajná Bystrá, ruiny dreveného kostola, 1955.
Foto: H. Ruttkayová, Archív PÚ SR.

Pamiatkový referát koncom roku 1926 ďakoval biskupstvu za sľub systematickej účasti pri ochrane drevených kostolov v Šariši a Zemplíne, a súčasne podal informáciu o tejto problematike. Z hľadiska organizácie súčinnosti biskupského úradu a referátu na ochranu pamiatok upozorňuje sa: *Prvou tendenciou referátu je ochrániť všetky drevené kostoly a síce podľa okolností a dokázanej potreby so štátnou subvenciou*. (Pripojil zoznam kostolov, známych podľa výskumov z obdobia 1922 – 1924.) Pre získanie subvencie má obec osvedčiť prostredníctvom biskupstva a okresného úradu neschopnosť znášať všetky náklady na udržiavanie kostola. Výška subvencie dosahuje maximálne 25 – 30 % nákladov, ojedinele povolili približne do polovice overeného rozpočtu. Štátny príspevok je udeľovaný predovšetkým na remeselnícke práce, kým cirkev má poskytovať povozy, ručnú prácu a materiál, a takisto vložiť primeraný peňažný príspevok. Referát sa usiluje, aby nejakou kvótou subvenovala zachovanie drevených kostolov tiež župa a odporúča sa v tomto zmysle príhovor tamojšieho biskupského úradu u župného úradu. Subvenčné žiadosti majú sa adresovať ministerstvu školstva a národnej osvety a majú byť podané referátu pamiatok. Je predpísaný kolok 5 Kč a na každú prílohu 1 Kč. Nutná príloha každej žiadosti je rozpočet, одобренý od technického oddelenia príslušajúceho okresného úradu.

Postup od začiatku príprav opravy, rozširovania alebo dokonca búrania starého kostola je podobný ako pri iných konaniach stavebno-policačných: *Práce majú sa ohlásiť na okresnom úrade, ktorý vstúpi do spojenia s referátom pamiatok. Intervencia farského úradu pri referáte pamiatok nie je vytvorená a slúži často lepšej informácii, avšak rozhodujúci úradný dokument vydá okresný úrad za súhlasu referátu pamiatok*.

Štátna subvencia sa poukazuje po dokončení prác, na základe protokolu okresného úradu a pamiatkového referátu, kde konštatujú, či oprava vyhovuje z hľadiska všeobecno-

technického aj ochrany pamiatok. Povinnou súčasťou kolaudácie je obdobne potvrdený účet.

Zhodne rozsiahlu časť venoval poznatku z praxe, keď nerozumie sa, prečo referát pamiatok sa interesuje tiež o stavbu nových kostolov: A) Na to je oprávnený nariadením plnom. min. č. 155 z 20. októbra 1919, kde je poverený ochranou rázu krajinárskeho, a prislúcha mu ochrana charakteru dedín so starými stavbami. Pokiaľ do starých dedín majú sa stavať nové kostoly, je to otázka premeny starého charakteru dediny a kraja. Nová stavba má mať určité kvality ohľadom na tento charakter a to určuje referát pamiatok. B) Nové stavby kostolné súvisia okrem toho s ochranou starých kostolov takto: Udržiavať starý kostol je podľa zákona z r. 1881 povinná cirkev. Keď cirkev stavia nový kostol, chce pritom starý kostol skoro v každom prípade zrušiť, alebo aspoň odopiera ďalšie udržiavanie kostola. Týmto spôsobom nová stavba má za dôsledok, že cirkev sa usiluje oprostiť od záväzku udržiavacieho. Takéto oprostie udeľuje referát za podmienok, že starý kostol sa bude udržiavať na inom mieste, v inej dedine, kde by sa postavil, resp. presťahoval; a ďalej udeľuje sa taká úľava s podmienkou, že – ako starý kostol bol v rázu dediny – bude nový kostol zodpovedať tiež miestnemu charakteru v zmysle nariadenia 155/1919. Týmto je pri stavbe nových kostolov junktim medzi ochranou starého kostola a povolením novej stavby. Na záver dúfal v novú prax v ochrane drevených kostolov, ktorú mali zaviesť tieto informácie a láskavý záujem biskupského úradu.¹⁸⁹

Gréckokatolícke biskupstvo 9. apríla 1927 naproti tomu opäť požadovalo rokovanie so zástupcom pamiatkového referátu, aby vyriešili problémy obštojateľstva, ktorý teper na Makovici hospodstvujuť (!), pretože v súčasnosti ne vidit sije vremja sootvitnoje na to, čtoby pravitelstvo nasilstvenno prisililo virnikov na ispolnenije želanij Referata.¹⁹⁰ Ten teraz upovedomil ministerstvo školstva – nie celkom hodnoverne –, že pojednávajú již niekoľko rokov s cirkevnými úradmi cirkve řeckokatolícké ve Východním Slovensku za účelem zachování dřevěných kostelů. Biskupstvo je ochotné rokovať – ale ústnou formou, ježto jedná se o vzájemný výklad složitých poměrů církevního hospodářství (!) na jedné straně a rovněž složitých poměrů úředního řízení subvenčního v mezích předpisů a zvyklostí. Takisto videl ako potrebné podať bezprostredný výklad z technického hľadiska. Navrhol ministerstvu, aby dostal splnomocnenie na dohodu o termíne podobné konferencie v Prešove, ešte počas letných prázdnin, a napokon aby rezort vyslal svojho zástupcu a delegoval niektorého technického konzervátora. Účasť pre dôležitosť záležitosti už prisľúbil prednosta cirkevného odboru v Bratislave.¹⁹¹

Porady odborového prednostu z rezortu školstva Z. Wirtha s gréckokatolíckymi biskupmi v Prešove a Užhorode, ktorých sa zúčastnil aj referent pamiatkového úradu pre Slovensko J. Hofman a vládny referent pre školstvo na Podkarpatskej Rusi (prednosta referátu Civilnej správy) Josef Šimek uskutočnili v prvých dňoch septembra 1927. Podľa záverov ochrana má sa díť pořízením inventářů architektonicky nejceněnějších typů a uplatňováním zvýšeného vlivu úřadů politických i církevních při opravách za účelem užívání starých technik a materiálů. V případech stavby nových kostelů mají se staré dřevěné kostely převést do jiných obcí za státní podpory. Plány nových kostelů mají se revidovati, aby vyhověly lépe než posud požadavkům architektonických a vzhledu kraje.¹⁹²

Výsledok porád sa bezprostredne v októbri 1927 premietol do memoranda – elaborátu, který podává hlavní zásady akce na ochranu dřevěných kostelů řeckokatolíckých

ve Východním Slovensku a na Podkarpatské Rusi.¹⁹³ Vypracovanie ústne inštruoval Z. Wirth a s pripraveným textom súhlasil školský referát pre Podkarpatskú Rus.¹⁹⁴ Podľa prvej zásady mali do ochrany týchto pamiatok byť zainteresované štátne administratívne úrady (stavebná polícia, t. j. technické oddelenia okresných úradov za súčinnosti miestnych notariátov) a cirkevné vrchnosti – biskupské konzistórie. Všetky mali uplatňovať svoj vplyv ve formě doléhavých výzev a porad, které by se prováděli v každém případě tím způsobem, že o každé žádosti za zboření dřevěného kostela a novostavby nového by se pojednávalo dle možnosti vždy na zvláštní místní komisi, kde je možný styk se všemi faktory a kde lze ve formě protokolu docílené ústupky ihned zajistiti podpisem přítomných. – Konkrétně se požaduje, aby biskupský úřad každý případ chystaného zboření dřevěného kostela ihned oznámil ad informandum okresnímu úřadu ještě dříve, než podá svoje votum a aby vyzval příslušnou církevní obec, aby podala okresnímu úřadu taktéž žádost stejného obsahu, kterýž okresní úřad by povolal pro každý jednotlivý případ místní komisi za účasti zástupce úřadu biskupského a referátu památek, resp. školského referátu v Užhorodě. Společná snaha úřadov mala smerovať k udržení dřevěného kostela s poukazem na možnost dosažení subvence státní pro opravu starého buď jak je anebo se současným rozšířením podle návrhu schváleného příslušnými referáty. Kdyby toto řešení z důvodů technických nebo s ohledem na místní poměry možné nebylo, pak třeba působiti v tom směru, že žádost za rozebrání kostela od úřadů státních a církevních bude kladně vyřízena jen v tom případě, když dotyčná církevní obec se postará, aby kostel byl převezen a znovu postaven v jiné dědině. Pro ten případ bylo by možné nabídnouti obci v náhradu za dřevo menší peníz průměrem ca. 2.000 Kč a dále nabídnuti obci, která kostel by převzala podporu ve výši 1/2 účtů a rozpočtů prokázaných nákladů na jeho postavení. Transferovanie kostola môže prichádzať do úvahy len po obstaraní riadnej dokumentácie, teda zamerania pôvodnej situácie a vyhotovenia presných plánov. Tieto zvlášť při malé přístupnosti dotyčných krajů vyžadují více času, preto všetky orgány mají velmi důrazne od prvých dopytov a žádostí připomínat církevním obcím nároky konania na potřebnou lehotu.

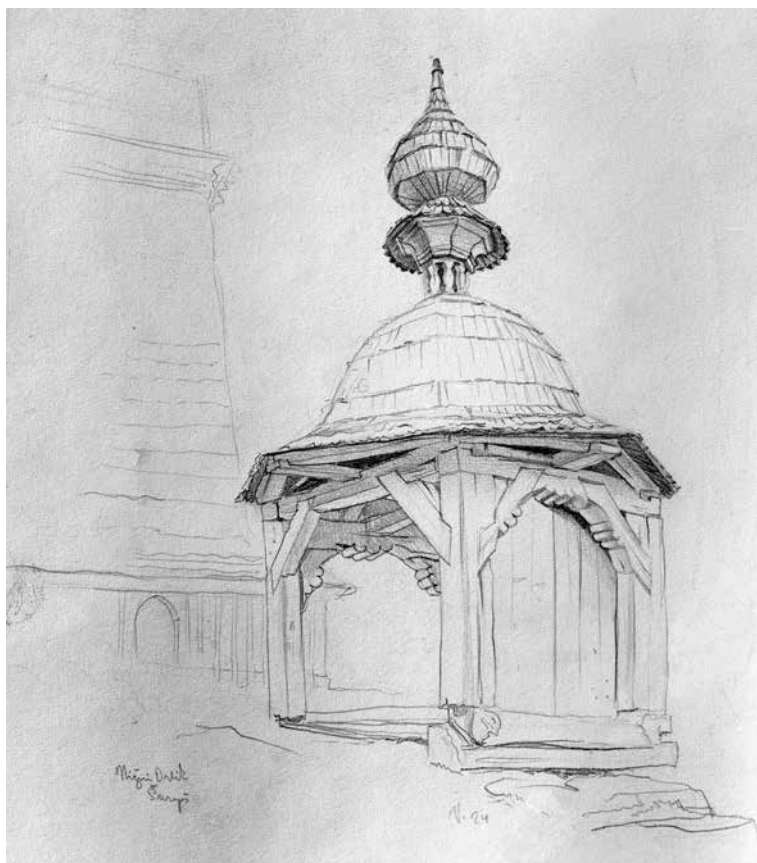
Pokiaľ komisionálne rozhodnutie vylúči možnosť zachovania i premiestnenia kostola v príslušných miestnych pomeroch, rozobratie starého kostola a stavba nového majú byť spravované týmito predpismi: Před rozebráním kostela na stavební a palivové dříví jest třeba opatřiti tytéž plány a dle potřeby i fotografie, jaké vyžadují se před rozebráním kostela za účelem přenesení. Rozebírání nesmí se započít, pokud referát památek v Bratislavě, resp. školský referát v Užhorodě neprohlásil, že dodané plány a fotografie pro účely archivní technicky a vědecky vyhovují. Nemá se tedy nikdy zadávati povolení jak od okresního úřadu, tak ani od biskupského úřadu, pokud plány v čistých exemplářích nejsou hotovy a odvedeny, jest tedy nepřípustné po četných špatných zkušenostech vydati povolení a pouze připojiti podmínku, že se plány mají dodati. Povolenie na odstránenie kostola treba prerokovať v nerozlučiteľnom súvisi a teda dostriechnuť, aby nový objekt z hľadiska estetického vyšiel ako približne snesiteľná náhrada starého, a aby dedinu a krajinu přímo neznešvalil. Proto okresní úřad a biskupský úřad mají podporovati votum referátů po stránce úpravy zadaných plánů anebo po případě pokud jde přímo o jejich náhradu přiměřenými plány novými. Pozorne treba skúmať rozpočty, nakoľko nesvedomití podnikatelia na

účet lehkověrnosti věřících uplatňují různé, na primitivní názory vesničanů libivé nákresy s nepostačitelnými rozpočty, načež během stavby zvyšují náklad a někdy přivádějí obec ke skutečné finanční ruině. Argumenty rázu hospodářského mohou sloužit velmi důrazně na opravu starých kostelů, jakož i na zlepšení nových staveb a proto jest potřebí bedlivě k nim znáti. Preto treba aj zaviesť predpisy a formuláre na rozpočty, aby se znemožnili rejdy nesolidních podnikatelů, kteří stavebníkovi neposkytují kontrolu a možnost hájiti svých zájmů cestou právní. Závěrečná část elaborátu obsahovala zásady na stavební materiál pre obnovu starých kostolov, resp. na budovanie nových: referát požadoval drevo z miestnych zdrojov, eliminovať plech a eternit.¹⁹⁵

Nadväzne 24. novembra 1927 sa osobitne žiadalo od rezortu školstva povoliť na rok 1928 školskému referátu v Užhorodě a referátu památek v Bratislavě 30.000 Kč každému z nich jako paušál, ze kterého mohou se z vlastního odůvodněného rozhodnutí jmenovaných úřadů udělovati nejkratší cestou podpory na ochranu dřevěných kostelů ve východním Slovensku, resp. Podkarpatské Rusi. Ministerstvo školstva malo súčasne dožiadať rezorty verejných prác a vnútra, aby podľa organizačnej a metodickéj časti memoranda usmernili technické odbory župných úradov a rovnaké oddelenia okresných úradov.¹⁹⁶

Ministerstvo školstva, přimlouvajíc se vřele společně žádosti referátov na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi, skutečně zvolalo na 3. februára 1928 poradu dotknutých ministerstiev a (výlučne) štátneho pamiatkového referátu v Bratislave: blíží se doba jarní, kdy obyčejně vynořují se návrhy na opravy nebo bourání starých dřevěných kostelíků a je nutno, aby projednání věci bylo všemožně uspíšeno.¹⁹⁷ Podľa záznamu na spise zástupcovia ústrednej správy sa uzniesli, aby ministerstvo školstva po dohode s ostatnými vypravilo oběžník župám za účelem informace o účasti administrativních orgánů při ochraně památek.¹⁹⁸ Rozsiahly návrh ministerského obežníka pre župné úrady na Slovensku ve věci součinnosti administrativy s úřadem na ochranu památek se zvláštním zřetelem ke dřevěným kostelům vypracoval štátny referát 10. marca 1928. Napriek svojmu označeniu vlastne obsahuje usmernenia pre takmer všetky páčivé oblasti: povoľovanie stavieb, ich zmien a odstraňovania; výstavba v okolí pamiatok, regulačné plány miest a osád; verejné inventáre miest, obcí, cirkví a korporácií; nakladanie a obchod so starožitnosťami; a taktiež archeologické nálezy a uskutočňovanie výkopov.¹⁹⁹ Osud tohto návrhu z hľadiska jeho konečného adresáta možno ponímať ako paradoxný: v tomže období ministerská rada podľa návrhu rezortu vnútra 3. februára 1927 schválila novú organizáciu politickej správy, Národné zhromaždenie ju prijalo ako zákon č. 125 zo 14. júla 1927,²⁰⁰ a od septembra sa pripravoval konkrétny prechod na túto úpravu.²⁰¹ S jej účinnosťou od 1. júla 1928 definitívne zanikla sústava žúp. Nové krajinské zriadenie zaviedlo odlišný spôsob územnosprávneho členenia (správny obvod Slovenskej krajiny – Slovenska) i výkonu štátnej moci v tomto usporiadaní.

Štátny pamiatkový referát nadväzne požiadavkou vo vzťahu k rozpočtu ministerstva školstva opäť 5. apríla 1928 prosí za povolení paušálu 30.000 Kč na drobné opravy dřevěných kostelů v Šariši, připomínajúc prešovské a užhorodské

Jaroslav Vodrážka: Bránka pri kostole v Nižnom Orlíku, 1924. Repro: Archív PÚ SR.

rokovania. Účelem tohoto paušálu má býti, aby zdejší úřad na menší opravy mohl s urychlením disponovati menšími obnosy na podporu chudých církví, kterým dřevěné kostely patří. Poukaz paušálu navrhuje s urychlením se zřetelem k tomu, že s počínajícím jarem započíná v měsíci dubnu stavební období v Šariši a Zemplině a spolu toto stavební období poměrně brzo již v měsíci srpnu končí, takže na příslušné práce zbývají pouze květen – srpen. Celý paušál navrhol vyplatit v dvoch splátkach, jeho použitie by zúčtoval a vykazoval v podrobnosti na jednotlivé prípady.²⁰²

Ministerstvo však nenahlíží nutnosti, aby – byť i menší – subvence povoloval referát sám z požadovaného paušálu. Potřebuje-li určitý objekt opravy, hodlá na ni ministerstvo povoliti subvenci, ovšem dosavadním způsobem řádného subvenčního řízení pro každý nutný případ zvlášť.²⁰³ Štátny referát sa nezmieril a intenzívne vysvetľoval: Zdejší návrh byl důsledkem jednání v září minulého roku v Prešově a Užhorodě na biskupských úřadech, kde šéf tamního V. odboru vyslovil, že poměry ve východním Slovensku a Podkarpatské Rusi vyžadují, aby byl po ruce jak pro obor ochrany památek na Slovensku, tak i pro obor v Podkarpatské Rusi zvláštní paušál na opravy dřevěných kostelů. Důvodem je stav věci, jak sekcím šéfem Dr. Wirthem byl na místě při komisi opětně zjištěn. Opatřování rozpočtů, vidovaných od státního technika, které jsou nutné pro instancní řízení u ministerstva školství – činí největší obtíže. Opravy kostelů jsou obyčejně opravy střech, které často provádějí místní malí řemeslníci nebo dokonce někde i sami církevníci. Dosáhnouti za takové práce úředně potvrzené rozpočty jest nejvýše obtížno a úřední agenda pro jejich zjednání není v žádném poměru k malým obnosům. Příslušný paušál jest proto požadavkem ekonomie úřední práce a zároveň urychlením výplaty. Návrh na poskytnutí paušálu síce referát zopakoval zdvorilo i v súhlase so školským referátom v Podkarpatskej Rusi,²⁰⁴ to

ale nijakým spôsobom nepozmenilo predchádzajúce stanovisko ministerstva o platnosti dovtedajšieho, veľmi zbyrokratizovaného postupu.²⁰⁵

Treba doplniť, že obdobný návrh na rozpočtový paušál a smerovanie zdôvodnenia netvorili ojedinelosť v úvahách zainteresovaných odborníkov. Ešte v novembri 1925 zhodnú myšlienku predložil etnograf J. Vydra – ústne ministerstvu školstva a písomne pamiatkovému referátu. Odchyľovala sa len pri zamýšľanom depozitárovi: v jeho pojmách ním mala byť Matica slovenská, niektoré múzeum alebo iná verejnoprávna korporácia na Slovensku. Netkvel azda v tomto dôvode konečný nesúhlas ministerstva školstva? Podľa Vydru by poverená inštitúcia *všetky záležitosti na mieste ujednala a hneď zaplatila, aby ušetrené byly jednak chudé a negramotné obce dlouhých úředních procedur, jednak i stát by ušetřil na agendě a mnohdy několika sto korunami rychle celou věc na místě skončil. Nebylo by potřeba pak čekatí na předložení a kolaudování účtů.*²⁰⁶

Štátny referát po ustálení novej organizácie politickej správy až na tento rok 1929 (v júli) vymohol na krajiniskom úrade podpory na opravu drevených cerkví. Žiadosti mali byť predkladané podobne ako ministerstvu: vyžadoval sa rozpočet s overením okresného úradu v Prešove a reverz, že cirkev poskytne povozy, ručné práce a určitý príspevok; kolkovanú žiadosť (5 Kčs) krajiniskému úradu predostieral referát. Nový zdroj subvencií oznámil gréckokatolíckemu biskupstvu v Prešove nadväzne na rokovanie zo septembra 1927.²⁰⁷ Jediný konkrétnejší prínos zo strany štátu teda nevzišiel z vnútorných možností rezortu školstva, ale ustanovením nového krajiniského zriadenia.

Referát v novembri 1929 potom navrhol krajiniskému úradu taktiež paušálnu podporu na menšie opravy drevených kostolov vo Východnom Slovensku.²⁰⁸ Žiadal vyčleniť 20-tisíc korún, ktoré by sa deponovali na gréckokatolíckom biskupstve; použitie sa malo viazať na predbežný súhlas referátu, skutočné vyplatenie po kolaudácii opráv za účasti referátu a okresného úradu.²⁰⁹ Krajiniský úrad však konštatoval vyčerpanie prostriedkov, preto nemôže navrhnúť krajiniskému výboru povolenie požadovanej čiastky. Jednotlivé žiadosti na podporu opravy drevených šarišských kostolov budú vybavované osobitne z rozpočtového úveru na rok 1930.²¹⁰ Tento režim potom platil v nasledujúcom období.

Záver

Záležitosti drevených kostolov na severovýchodnom Slovensku – v Šariši a hornom Zemplíne verne odrážajú mnohé ťažkosti zavádzania sústavnejšej pamiatkovej ochrany po roku 1919. Základný nedostatok jej výkonu spočíval v slabom personálnom a rozpočtovom zabezpečení, a spočiat-

ku i celkom chýbajúcom prehľade (nadobúdaný v rokoch 1922 – 1924). Autorita štátneho pamiatkového referátu, presadzovaná direktívnymi opatreniami aj prostredníctvom policajných zložiek bezpochyby pôsobila na prijímanie ochrannárskej myšlienky medzi dotknutou verejnosťou. K jej pozvoľnému akceptovaniu v sledovanom období pomohli len niekoľké „stimulujúce“ opatrenia: povolenie subvencie na obnovu (Ladomirová, 1926), transfer kostola na nové miesto (Kožuchovce – Košice, 1927).²¹¹ Pozitívny a málo doceňovaný zástoj patril jednotlivcom z radov gréckokatolíckeho kléru, zapáleným pre ochrannárske činnosti.

S prikazovacím spôsobom výkonu ochrany súvisí značná vzdialenosť medzi sídlom pamiatkového orgánu a ochraňovanými pamiatkami. Sotva ju mohli skracovať expedície osobitne poverených špecialistov či jednotlivé cesty, ktoré vykonal sám pôvodca opatrení Jan Hofman (27. mája 1924, 14. februára a 14. decembra 1925, 12. februára a 5. až 7. augusta 1926). Potrebná osobná súčinnosť s vrchnosťou gréckokatolíckej cirkvi (Prešov, Užhorod) sa nadviazala v septembri 1927. V postupe vývoja už znamenala len oneskorený počín: predchádzalo jej viacročné korešpondovanie, nedávajúce možnosť na účinné zmierňovanie alebo odstraňovanie konfliktov pribúdajúcich z jednotlivých konaní.

Slabé povedomie miestneho obyvateľstva o hodnotách drevených kostolov zvyšovali konfesijné rozbroje a trvajúce následky vojny s bezprostredným zásahom do územia. Situáciu iba postupne menila relatívna stabilizácia hospodárskych pomerov. Naopak, priťažovala jej administratívna náročnosť získania štátnej i krajiniskej subvencie na stavebnú obnovu, zavedený postup nemal úmeru so skutočným remeselným charakterom podporovaných prác.

Úporná snaha pamiatkového referátu, resp. jeho vedúceho referenta zachovať drevený kostol v dezolátnom technickom stave viedla k požiadavke „čistočnej“ záchrany – či ako samostatného torza, alebo včlenením do novej stavby (Šarišský Štiavnik). Postoj so zreteľom na vyznávanie konzervatívnej metódy²¹² je značne prekvapujúci, dokladá limity praktickej ochrany a v dôsledku by menil pôvodne ucelenú pamiatku na absurdnosť. Ústup od predstavy zachovávanía pamiatky jej „atomizáciou“ umožnilo prijatie zámeru skanzenu pri Slovenskom národnom múzeu v Martine, i keď v aktuálnej dobe sa neuskutočnil.

Nepriaznivost' podmienok, nezáujem obyvateľstva a nízka podpora zo štátnych a krajiniských prostriedkov spôsobili vo viacerých prípadoch stratu významných pamiatkových hodnôt, ktoré stelesňovali konkrétne drevené kostoly. Navzdor výhradám treba opatrenia štátneho pamiatkového referátu vnímať ako často jediné dostupné nástroje na zabezpečenie, resp. vymáhanie ochrany tohto fondu v možnostiach prvej desaťročnej etapy jeho trvania. ■

¹ MYSKOVŠZKY, Viktor. Az 1875-dik év nyarán tett régészeti utazásom eredménye. In *Archaeologiai Közlemények*, roč. 10, 1876, zv. 3, s. 56-83, tu s. 59-61, 66.

² MYSKOVŠKY, V[iktor]. Holzkirchen in den Karpathen. In *Mittheilungen der k. k. Central-Commission*, N. F., roč. 6, 1880, s. 26-29, 71, 89-94, 145-146, cit. s. 71.

³ J. Š. [ŠKULTÉTY, Jozef]. Za sberateľmi Museálnej slovenskej spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. 12, 15. júl 1909, č. 3, s. 49-52.

⁴ BARDOLY, István (ed.). A „szentek fuvarosa”. Diváld Kornél felső-magyarországi topográfia és fényképei (1900-1919). Budapest, 1999, pamiatky Šarišskej župy – s. 185-305.

⁵ Obsah správ publikovala ŽAŽOVÁ, Henrieta. Veľká vojna a ochrana pamiatok. In *Monument revue*, roč. 3, 2014, č. 1, s. 3-4.

⁶ List Národného výboru česko-slovenského, 5. 11. 1918; por. NESVADBÍKOVÁ, Jiřina (ed.). *K vývoji památkové péče na území Československa*. 1. zv. Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1749 – 1958. Praha, 1983, s. 71.

⁷ Nariadenie č. 155/1919 (8380. pres.) o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku; publikovali Úradné noviny, č. 32-33/1919, vyd. 31. 10. 1919, s. 14-15.

⁸ Konštantín Turkiňák (1893 – 1964), gréckokatolícky kňaz, ordinovaný 16. apríla 1916, farár v Driečnej 1919 – 1923, potom v Telgárte (okr. Brezno).

⁹ Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky (ďalej A PÚSR), fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951 (f. PO), šk. 60, Malá Poľana – Gréckokatolícky farský úrad v Driečnej, 19. 6. 1921.

¹⁰ A PÚSR, f. PO, šk. 60, Malá Poľana – Vládny komisariát, č. 1582/21, 1. 7. 1921.

¹¹ A PÚSR, f. PO, šk. 60, Malá Poľana – Vládny komisariát, č. 1665/21, 14. 7. 1921.

¹² A PÚSR, f. PO, šk. 60, Malá Poľana – Slúžnovský úrad v Medzilaborciach, č. 5578/21, 19. 7. 1921.

¹³ A PÚSR, f. PO, šk. 60, Malá Poľana – Vládny komisariát, č. 2124/21, 31. 8. 1921.

¹⁴ Obec Dara, vysídlená kvôli výstavbe vodárenskej nádrže Starina (povodie zdroja pitnej vody), katastrálne územie pričlenené k obci Stakčín, okr. Snina.

¹⁵ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 339 – Vládny komisariát, č. 2840/21, 3. 11. 1921. Prílohu výzvy tvoril spis [HOFMAN, Jan]. *Na ochranu národného majetku na Slovensku*. Myjava, 1921.

¹⁶ A PÚSR, f. PO, šk. 81, Príslup – Okolný notariát v Starine, 20. 12. 1921; Slúžnovský úrad Snina, č. 8064/21, 31. 12. 1921; Vládny komisariát, č. 33/22, 17. 3. 1922.

¹⁷ A PÚSR, f. PO, šk. 51, Kružľová – Gr. kat. farský úrad v Kružľovej, č. 5/22, 20. 2. 1922; Slúžnovský úrad Vyšný Svidník, č. 1244/22, 11. 3. 1922.

¹⁸ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 414 – Vládny komisariát, č. 1160/22, 4. 5. 1922.

¹⁹ A PÚSR, f. PO, šk. 51, Kružľová – Vládny komisariát, č. 733/22, 24. 11. 1922.

²⁰ František Faulhammer (1897 – 1985), český architekt na Slovensku. Pracoval v ateliéri D. Jurkoviča s účasťou na projekte bradlianskej mohyly. V roku 1926 absolvent Umeleckopriemyselnej školy v Prahe, potom tvorca v architektonických kanceláriách, resp. samostatný architekt v Bratislave.

²¹ A PÚSR, f. PO, šk. 40, Hunkovce – F. Faulhammer, správa Hunkovce a Bodružal, 1922 (Štátny referát, ev. č. 91/23). – Pamiatkový referát v roku 1924 žiadal farský úrad v Bodružale o aktuálnu správu a vyzval, aby *nebolo ničoho bez vyznamenia referátu opravované. Zvláště se upozorňuje na staré malby nástěnné, které jest třeba chránit* (Štátny referát, č. 91/23, 23. 5. 1924).

²² A PÚSR, f. PO, šk. 68, Nová Polianka – F. Faulhammer, správa Mergeška, Nižný Orlík a Nižný Mirošov, 1922 (Štátny referát, ev. č. 92/23).

²³ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 551 – F. Faulhammer, správa Hutka, Varadka a Dlhá Lúka, 1922 (Štátny referát, ev. č. 99/23).

²⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Štátny referát, č. 2250/23, 27. 9. 1923 (farskému úradu v Pstrine; notariátu v Nižnom Komárniku).

²⁵ A PÚSR, f. PO, šk. 60, Lukov – F. Faulhammer, správa Venecia, 1922 (Štátny referát, ev. č. 100/23, 17. 1. 1923); správa Venecia, 1923 (ev. č. 2532/23, 3. 11. 1923); Štátny referát, č. 2532/23, 15. 5. 1924 (technickému oddeleniu okresného úradu v Prešove).

²⁶ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 961 – F. Faulhammer, list Štátnemu referátu, 3. 10. 1924 (došlo 4. 12. 1924).

²⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 761 – Štátny referát, č. 2589/23, 8. 11. 1923.

²⁸ Dionýz Nyáradi (1874 – 1940), potomok vysťahovalcov z východného Slovenska v Báčke, vojvodinský Rusín. Študoval v Záhrebe, 1899 ThDr., tamže vysvätený za kňaza, prefekt a rektor seminára. V rokoch 1915 – 1920 apoštolský administrátor a sídelný biskup v Križevci, 1922 – 1927 apoštolský administrátor biskupstva v Prešove, potom opäť v Juhoslávii, 1938 – 1939 administrátor v Chuste/Хуст (Podkarpatská Rus).

²⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 804 – Правительство епархиальное въ Пряшевь, č. 276/24, 28. 1. 1924.

³⁰ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 804 – Štátny referát, č. 217/24, 14. 2. 1924 (gr.-kat. biskupskému úradu, okresnému úradu v Prešove).

³¹ Petejovce, obec zanikla pri výstavbe vodnej nádrže Veľká Domaša, dnes územie obce Turany nad Ondavou (okr. Stropkov).

³² A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 865 – Štátny referát, č. 1053/24, 24. 5. 1924; Dodatky, inv. č. 867 – Štátny referát, č. 1067/24, 26. 5. 1924.

³³ Národní archiv, Praha (ďalej NA Pha), fond Ministerstvo školství 1919 – 1949 (ďalej f. MŠ), šk. 260 – Program činnosti odd. V/1 v Podkarp. Rusi na r. 1924, 7. 3. 1924.

³⁴ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1021 – Štátny referát, č. 1385/25, 25. 6. 1925.

³⁵ Josef Vydra (1884 – 1959), český etnograf, teoretik ľudového umenia. V rokoch 1903 – 1908 študoval na Akadémii výtvarných umení (AVU) v Prahe, od 1910 gymnaziálny profesor v Brne. Účastník 1. svetovej vojny na talianskom fronte. Od 1. augusta 1919 do 30. septembra 1921 pracovník vládneho pamiatkového komisariátu na Slovensku, súčasne spoluzakladateľ Spoločnosti umeleckého priemyslu. V rokoch 1928 – 1938 riaditeľ Školy umeleckých remesiel v Bratislave.

³⁶ Jaroslav Vodrážka (1894 – 1984), český maliar, grafik a výtvarný pedagóg.

V rokoch 1913 – 1921 študoval na Umeleckopriemyselnej škole a AVU v Prahe. V rokoch 1920 – 1923 profesor na gymnáziách v Benešove a Táboře (ČR), 1923 – 1939 v Turčianskom Sv. Martine.

³⁷ VYDRA, Josef. *Ľudové staviteľství na Slovensku*. Praha, 1925.

³⁸ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 3867 – Štátny referát, č. 1068/24, 27. 6. 1924.

³⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 920 – Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 83.742-V-24., 16. 8. 1924.

⁴⁰ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 925, 939 – Jaroslav Vodrážka, listy Štátnemu referátu, 11. 9. 1924; 2. 10. 1924 (predloženie 47 prác). Por. ZÁVADOVÁ, Katarína. *Jaroslav Vodrážka : výber z diela*. Martin, 1984, s. 226.

⁴¹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 960 – Štátny referát, č. 2718/24, 4. 12. 1924.

⁴² A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 974 – Jaroslav Vodrážka, list Štátnemu referátu, 16. 1. 1925.

⁴³ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šemetkovce – Šemetkovský gr. kat. farský úrad, list Štátnemu referátu, 3. 8. 1924; Štátny referát, č. 1968/24, telegramy 6. 9. 1924; F. Faulhammer, správa Šemetkovce, 15. 10. 1924.

⁴⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 52, Ladomirová – Gréckokatolícky farský úrad Ladomirová, listy Štátnemu referátu, 29. 11. 1923; 1. 8. 1924.

⁴⁵ A PÚSR, f. PO, šk. 52, Ladomirová – Štátny referát, č. 1753/24, 12. 9. 1924.

⁴⁶ A PÚSR, f. PO, šk. 52, Ladomirová – Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 112.285-V-24., 19. 1. 1925.

⁴⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 964 – Štátny referát, č. 2797/24, 19. 12. 1924.

⁴⁸ ZALOZIECKY, [Vladimír]. Slovenské Holzkirchen. In *Prager Presse*, roč. 5, 22. marec 1925, č. 80, s. 6; por. tiež JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej ochrany na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok*, 10, 1973, s. 41-42.

⁴⁹ Vladimír Roman Založiecki (1896 – 1959), historik umenia, spolupracovník Ústrednej pamiatkovej komisie vo Viedni, 1914 – 1915 spoluredaktor jej Správ (*Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission*). V sledovanom období univerzitný docent v Prahe, 1935 – 1939 asistent v Lvove, od 1940 profesor vo Viedni, 1949 v Gazi.

⁵⁰ A PÚSR, f. PO, šk. 52, Ladomirová – Правительство епархиальное въ Пряшевь, č. 1481/25, 22. 6. 1925.

⁵¹ A PÚSR, f. PO, šk. 52, Ladomirová – František Faulhammer, list Štátnemu referátu, 15. 10. 1924.

⁵² A PÚSR, f. PO, šk. 52, Ladomirová – Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 108.382/25-V., 19. 9. 1925.

⁵³ A PÚSR, f. PO, šk. 52, Ladomirová – Štátny referát, č. 2057/25, 17. 10. 1925.

⁵⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 52, Ladomirová – Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 126.916-25-V., 14. 1. 1926.

⁵⁵ Ing. Viliam Kún, český stavebný inžinier pôsobiaci v Bratislave. Biografické údaje nateraz nezistené. V sledovanom období využíval podnájom, ktorý poskytoval redaktor Tido J. Gašpar vo vile na hradnom vršku (Hausberg; dnes Mudroňova ul. 7). Doterajší výskum bratislavskej umeleckej society zaznamenáva túto Gašparovu spolupatričnosť iba s literármi; por. VAŠŠ, Martin. Kultúra bývania slovenských spisovateľov v Bratislave v rokoch 1920 – 1945. In *Historický zborník*, roč. 27, 2017, č. 2, s. 81-82, 93.

⁵⁶ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 970 – Štátny referát, č. 16/25, 3. 1. 1925.

⁵⁷ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Štátny referát, č. 2850/24, 29. 12. 1924.

⁵⁸ Ref. 56.

⁵⁹ A PÚSR, f. PO, šk. 52, Ladomirová – Ing. Viliam Kún, správa Ladomirová (Štátny referát, ev. č. 359/25, 18. 2. 1925).

⁶⁰ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šemetkovce – Ing. Viliam Kún, správa Šemetkovce (Štátny referát, ev. č. 358/25, 18. 2. 1925).

⁶¹ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Ing. Viliam Kún, správa Kožuchovice (Štátny referát, ev. č. 357/25, 18. 2. 1925).

⁶² A PÚSR, f. PO, šk. 48, Krajné Čierne – Ing. Viliam Kún, správa Krajné Čierne (Štátny referát, ev. č. 356/25, 18. 2. 1925).

⁶³ A PÚSR, f. PO, šk. 51, Kružľová – Ing. Viliam Kún, správa Kružľová (Štátny referát, ev. č. 355/25, 18. 2. 1925).

⁶⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Ing. Viliam Kún, správa Šarišský Štiavnik (Štátny referát, ev. č. 352/25, 18. 2. 1925).

⁶⁵ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 985 – Ing. Viliam Kún, správa Mirošov (Štátny referát, ev. č. 353/25, 18. 2. 1925).

⁶⁶ A PÚSR, f. PO, šk. 63, Mikulášová – Ing. Viliam Kún, správa Niklová (Štátny referát, č. 354/25, 18. 2. 1925).

⁶⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1203 – Štátny referát, č. 67/27, 11. 1. 1927; tiež Dodatky, inv. č. 1247 – Župný úrad v Košiciach, č. 2628/27, 7. 4. 1927. Počas cesty 14. februára 1925 musel byť nakúpený benzín v cene 60 korún, ktorú zaplatil J. Hofman; refundovanie od župného úradu žiadal a vybavil s dvojročným odstupom.

⁶⁸ Václav Mencl (1905 – 1978), český historik architektúry a pamiatkar, 1930 – 1939 komisár štátneho pamiatkového referátu na Slovensku, potom úradník protektorátnej správy školstva a osvet v Prahe.

⁶⁹ MENCL, Václav. Ako sme začínali (1. časť). In *Pamiatky-príroda*, 1976, č. 2, s. 40.

⁷⁰ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1021 – Štátny referát, č. 1385/25, 25. 6. 1925.

- ⁷¹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1023 – Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 77.209/25-V., 26. 6. 1925.
- ⁷² NA Pha, f. MŠ, šk. 260 – Presidium ministerstva školství a národní osvěty, č. 303 pres./23, 5. 2. 1923; vyjadrenie V. odboru, 19. 2. 1923.
- ⁷³ ZALOZECKIJ, Vladimir. Kunsthistorische Forschungsreise in der Ostslowa-kei (Juli – August 1925). In *Prager Presse*, roč. 5, 22. november 1925, č. 320, s. 28–29.
- ⁷⁴ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1088 – Štátny referát, č. 226/26, 4. 2. 1926.
- ⁷⁵ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1097 – Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 144.994/25-V., 20. 2. 1926.
- ⁷⁶ ZALOZECKY, Wladimir Roman. *Gotische und barocke Holzkirchen in den Karpathenländern*. Wien, 1926.
- ⁷⁷ MENCL, 1976, ref. 69, s. 40–41.
- ⁷⁸ NA Pha, f. MŠ, šk. 260 – Program činnosti odd. V/1., 7. 3. 1924, ref. 33.
- ⁷⁹ Nie celkom ojedinelý zámer úradníkov ministerstva školstva prepojiť správu východného Slovenska a správu Podkarpatskej Rusi umožňovala absencia zákonného vymedzenia Slovenska ako osobitnej administratívnej jednotky. „Slovensko“ napriek ustanoveniu ministerstva s plnou mocou v Bratislave v období 1918 – 1922 tvoril *de iure* len súbor 22 bývalých uhorských žúp v rozsahu začlenenia do územia čs. štátu, a v období 1923 – 1928 šesť veľkých žúp. (Včleňovanie Slovenska do nového štátu otvorilo problém vymedzenia južnej hranice s Maďarskom, ale práve aj východnej hranice voči Podkarpatskej Rusi.) Por. LETZ, Róbert a kol. *Slovenské územie v historickom kontexte*. Martin, 2017, s. 182. – Konzultáciu o uvedenom probléme nám poskytol prof. Dr. Róbert Letz (6. 6. 2018), ktorému i na tomto mieste výslovujeme vďaku.
- ⁸⁰ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Krajné Čierno – Štátny referát, č. 1752/24, 12. 9. 1924.
- ⁸¹ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Krajné Čierno – Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 112.286/24-V., 27. 3. 1925.
- ⁸² A PÚSR, f. PO, šk. 48, Krajné Čierno – Štátny referát, č. 741/25, 17. 10. 1925;
- ⁸³ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1053 – Štátny referát, č. 2093/25, 17. 10. 1925 (Nižný Mirošov).
- ⁸⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 93, Stropkov – Josef Vydra, list Štátnemu referátu, 10. 11. 1925.
- ⁸⁵ A PÚSR, f. PO, šk. 60, Malá Poľana – Gréckokatolícky farský úrad Miková, č. 48/23, 26. 3. 1923.
- ⁸⁶ A PÚSR, f. PO, šk. 60, Malá Poľana – Štátny referát, č. 605/23, 8. 8. 1923.
- ⁸⁷ A PÚSR, f. PO, šk. 63, Mikulášová – Štátny referát, č. 2645/25, 12. 12. 1925.
- ⁸⁸ A PÚSR, f. PO, šk. 63, Mikulášová – Gréckokatolícky farský úrad v Niklovej, č. 65/25, 24. 6. 1925.
- ⁸⁹ A PÚSR, f. PO, šk. 63, Mikulášová – Štátny referát, č. 1415/25, 1. 7. 1925.
- ⁹⁰ A PÚSR, f. PO, šk. 63, Mikulášová – Правительство епархиальное въ Пряшевь, č. 1544/26, 25. 6. 1926.
- ⁹¹ A PÚSR, f. PO, šk. 63, Mikulášová – Štátny referát, č. 268/27, 5. 2. 1927.
- ⁹² A PÚSR, f. PO, šk. 63, Mikulášová – Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave, č. 7313/IV/27, 21. 2. 1927.
- ⁹³ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1080 – Štátny referát, 80/26, 12. 1. 1926.
- ⁹⁴ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1134 – Župný výbor Košickej župy, č. 504/26 prez., 15. 5. 1926.
- ⁹⁵ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1092 – Štátny referát, č. 295/26, 11. 2. 1926 (telegramy); Dodatky, inv. č. 1099 – Župný úrad v Košiciach, č. 1641 pres/1085/26, 24. 2. 1926.
- ⁹⁶ Václav Fabián (1877 – 1931), český etnograf a múzejník. Od 1904 adjunkt a kurátor zbierok Národného múzea v Prahe, 1925 – 1930 zakladateľ a prvý riaditeľ národopisného odboru, 1931 hlavný riaditeľ múzea.
- ⁹⁷ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Štátny referát, č. 1519/26, 27. 7. 1926; Župný úrad v Košiciach, č. 8108 pres/5171/26, 2. 8. 1926.
- ⁹⁸ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1159 – Župný úrad v Košiciach, č. 47.339/26, 21. 8. 1926.
- ⁹⁹ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Štátny referát, č. 352/25, 19. 2. 1925 (okresnému úradu v Prešove, gréckokatolíckemu biskupstvu, farnosti v Šarišskom Štiavniku).
- ¹⁰⁰ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Gr. kat. farský úrad v Ščavniku, č. 62/25, 19. 3. 1925.
- ¹⁰¹ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Architekt Dušan Jurkovič, Bratislava, 21. 4. 1925.
- ¹⁰² A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Štátny referát, č. 831/25, 28. 4. 1925.
- ¹⁰³ Bohumil Bek (1879 – 1951), český rezbár, pozlacač a odborný konzervátor. Zakladateľ a majiteľ rezbárskej dielne v Kutnej Hore, po roku 1919 dodával práce a reštauroval taktiež na Slovensku. Bek od mája do augusta 1925 pracoval na konzervovaní bočných oltárov rímskokatolíckeho farského kostola v Stropkove.
- ¹⁰⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Štátny referát, č. 1322/25, 29. 7. 1925.
- ¹⁰⁵ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 126.913/25-V., 24. 10. 1925.
- ¹⁰⁶ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Štátny referát, č. 2446/25, 2. 12. 1925.
- ¹⁰⁷ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Ministerstvo školství a národní osvěty, č. 146.860-V-25., 21. 1. 1926.
- ¹⁰⁸ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Štátny referát, č. 198/26 (prezidiu župného úradu v Košiciach); č. 494/26, 9. 3. 1926 (gr.-kat. farskému úradu v Šarišskom Štiavniku).
- ¹⁰⁹ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Župný výbor župy Košickej, č. 15.863/26, 24. 4. 1926.
- ¹¹⁰ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1201 – Župný výbor župy Košickej, č. 45.673/26 adm., 6. 12. 1926; Štátny referát, č. 21/27, 11. 1. 1927.
- ¹¹¹ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Župný úrad v Košiciach, č. 16.859/27, 15. 3. 1927.
- ¹¹² A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Okresný úrad v Prešove, č. 1930 techn./29, 5. 6. 1929.
- ¹¹³ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Štátny referát, č. 1158/29, 13. 6. 1929.
- ¹¹⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Okresný úrad v Bardejove, technické oddelenie, č. 7632/29, 6. 9. 1929.
- ¹¹⁵ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Štátny referát, č. 1913/29, 4. 4. 1930.
- ¹¹⁶ A PÚSR, f. PO, šk. 96, Šarišský Štiavnik – Okresný úrad v Bardejove, č. 5294/30, 1. 3. 1931.
- ¹¹⁷ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Okresný úrad vo Vyšnom Svidníku, č. 3572/23, 30. 10. 1923.
- ¹¹⁸ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Štátny referát, č. 2577/23, 17. 11. 1923.
- ¹¹⁹ Mikuláš/Nikolaj Kendrovský (1894 – ?), gréckokatolícky farár, ordinovaný 1. novembra 1917 do farnosti Hačava, 1921 – 1928 správca farnosti Bodružal.
- ¹²⁰ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Gréckokatolícky farský úrad Bodružal, č. 3/24, 3. 1. 1924.
- ¹²¹ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Правительство епархиальное въ Пряшевь, č. 1394, 9. 5. 1924; Daniel Hlavaj, Stropkov, 24. 4. 1924.
- ¹²² A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Štátny referát, č. 931/24, 12. 5. 1924.
- ¹²³ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Okresný úrad v Prešove, technické oddelenie, č. 6956/1072/24, 10. 6. 1924.
- ¹²⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Štátny referát, č. 1320/24, 27. 6. 1924.
- ¹²⁵ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Okresný úrad v Prešove, technické oddelenie, č. 9099/1540/24, 21. 7. 1924.
- ¹²⁶ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Štátny referát, č. 1630/24, 1. 8. 1924.
- ¹²⁷ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Okresný úrad v Prešove, technické oddelenie, č. 11169/2011/24, 21. 10. 1924.
- ¹²⁸ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Štátny referát, č. 2423/24, 30. 10. 1924.
- ¹²⁹ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Dekanský úrad Bukovce, bez dátumu (Štátny referát, ev. č. 373/25, došlo 20. 2. 1925).
- ¹³⁰ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Štátny referát, č. 373/25, 25. 2. 1925 (farnosti, múzeám v Prahe, Košiciach a Bratislave).
- ¹³¹ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Národopisné sbírky Národního mu-sea, Praha-Smíchov, 121/25, 2. 3. 1925.
- ¹³² A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Bohumil Bek, Kutná Hora, list Štátnemu referátu, 4. 6. 1925.
- ¹³³ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Štátny referát, č. 1234/25, č. 1309/25 (telegramy), obe 16. 6. 1925.
- ¹³⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Zemské četnícké veliteľstvo pre Slovensko, oddiel Bardejov, stanica Krajná Poľana, č. 463/25, 1. 7. 1925.
- ¹³⁵ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Okresný úrad vo Vyšnom Svidníku, č. 1373/25, 18. 6. 1925.
- ¹³⁶ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Štátny referát, č. 2015/25, 6. 9. 1925.
- ¹³⁷ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Dekanský úrad Bukovce, č. 218/25, 23. 9. 1925.
- ¹³⁸ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Štátny referát, č. 2097/25, 3. 10. 1925.
- ¹³⁹ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Okresný úrad v Stropkove, č. 7065/25, 25. 1. 1926.
- ¹⁴⁰ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Štátny referát, č. 215/26, 2. 2. 1926.
- ¹⁴¹ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Okresný úrad vo Vyšnom Svidníku, č. 4257/25, 13. 6. 1925 (odpis podľa Gr. kat. farský úrad Ladomirová, č. 38/26, 20. 2. 1926).
- ¹⁴² A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Štátny referát, č. 2357/26, 23. 2. 1926 (župnému úradu v Košiciach, ministerstvu školstva, gr. kat. biskupskému úradu v Prešove).
- ¹⁴³ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Gréckokatolícky farský úrad Ladomirová, č. 48/26, 2. 3. 1926.
- ¹⁴⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Štátny referát, č. 459/26, 31. 3. 1926.
- ¹⁴⁵ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Gréckokatolícky farský úrad Ladomirová, č. 121/26, 5. 4. 1926.
- ¹⁴⁶ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovce – Štátny referát, č. 908/26, 16. 5. 1926 (referátu ministerstva školstva v Bratislave); Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave, č. 27.379/III./26, 25. 5. 1926.

- ¹⁴⁷ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Štátny referát, č. 908/26, 16. 5. 1926 (národopisnému oddeleniu Národného múzea v Prahe).
- ¹⁴⁸ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Gr. kat. farský úrad Ladomirová, č. 166, 25. 5. 1926; č. 186/26, 12. 6. 1926.
- ¹⁴⁹ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Národopisné sbírky Národního muzea, Praha-Smíchov, č. 274/26, 19. 6. 1926.
- ¹⁵⁰ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Štátny referát, č. 1289/26, 22. 6. 1926.
- ¹⁵¹ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Štátny referát, č. 1343/26, 7. 7. 1926.
- ¹⁵² A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Národopisné sbírky Národního muzea, Praha-Smíchov, č. 292/26, 30. 6. 1926; Štátny referát, č. 1379/26, 19. 7. 1926.
- ¹⁵³ FOJTÁŠKOVÁ, Alena. *Počátky fotodokumentace života a tradiční kultury na Valašsku*. Bakalárska práca, Masarykova univerzita, Brno, 2013, s. 51–52.
- ¹⁵⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Dr. Václav Fabian, Nový Hrozenkov, list Štátnemu referátu, 26. 7. 1926.
- ¹⁵⁵ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Gr. kat. farský úrad Ladomirová, č. 207/26, 5. 7. 1926.
- ¹⁵⁶ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Štátny referát, č. 1395/26, 8. 7. 1926.
- ¹⁵⁷ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Gr. kat. farský úrad Ladomirová, č. 221/26, 20. 7. 1926.
- ¹⁵⁸ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Gr. kat. farský úrad Ladomirová, č. 228/26 (štátnemu referátu), č. 229/26 (expozitúre vo Svidníku), obe 2. 8. 1926.
- ¹⁵⁹ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Technické oddelenie okresného úradu v Prešove, č. 3247/26, 10. 8. 1926.
- ¹⁶⁰ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Župný úrad v Košiciach, č. 49.770/26, 3. 9. 1926; Župan župy Košickej, č. 7731/26, prez., 5. 9. 1926.
- ¹⁶¹ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Štátny referát, č. 1854/26, 13. 9. 1926.
- ¹⁶² A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Štátny referát, č. 1829/26, 23. 12. 1926.
- ¹⁶³ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Štátny referát, č. 1784/26, 23. 12. 1926.
- ¹⁶⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Župan župy Košickej, č. 10.058/26, prez., 4. 1. 1927.
- ¹⁶⁵ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Okresný úrad v Prešove, technické oddelenie, č. 20.851/5744/26, 1. 2. 1927.
- ¹⁶⁶ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Štátny referát, č. 184/27, 26. 1. 1927 (Vlastivednému múzeu v Bratislave); č. 278/27, 4. 2. 1927 (technickému oddeleniu v Prešove).
- ¹⁶⁷ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – reverz, 17. 2. 1927; Župan župy Košickej, č. 2398/27, prez., 5. 3. 1927.
- ¹⁶⁸ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Štátny referát, č. 626/27, 22. 3. 1927 (Vlastivednému múzeu v Bratislave).
- ¹⁶⁹ Por. Sjazd múzei v T. Sv. Martine. In *Slovák*, roč. 9, 5. júl 1927, č. 148, s. 2; Sjazd čl. múzei v Turč. Sv. Martine. In *Slovenský denník*, roč. 10, 5. júl 1927, č. 152, s. 2.
- ¹⁷⁰ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Štátny referát, č. 1923/27, záznam na spisovom obale; 8. 8. 1927 (riaditeľstvu múzea v Košiciach); Dr. J. Polák, Karlove Vary, 16. 8. 1927.
- ¹⁷¹ Dezider Schudich (1903 – 1982), gréckokatolícky kňaz, v rokoch 1927 – 1944 správca farnosti Ladomirová, 1950 prestúpil do pravoslávnej cirkvi. V druhej polovici tridsiatych rokov konzervátor pre okresy Stropkov a Gíraltovec, činnosť vo funkcii, vrátane samostatného intervenovania v prospech drevených kostolov na ministerstve školstva v Prahe (por. A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 2752 – Konzervátor Stropkov/Gíraltovec, list Štátnemu referátu, 16. 1. 1937).
- ¹⁷² A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Gr. kat. farský úrad Ladomirová, č. 170/27, 7. 12. 1927. – Ochrana pamiatky po muzealizácii skúmala MARKUŠOVÁ, Kristína. Drevený kostolík v záhrade košického múzea. In *Pamiatky a múzeá*, 1999, č. 3, s. 23–25.
- ¹⁷³ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Krajná Bystrá – Правительство епархиальное въ Пряшевь, č. 2069/24, 23. 7. 1924; Štátny referát, č. 1582/24, 19. 8. 1924.
- ¹⁷⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Krajná Bystrá – Expozitúra okresného úradu vo Vyšnom Svidníku, č. 727/29, 22. 4. 1929.
- ¹⁷⁵ Vladimír Wagner (1900 – 1955), historik a kritik umenia, pamiatkar. V rokoch 1921 – 1925 študoval na Karlovej univerzite v Prahe, externý spolupracovník a 1927 – 1939 komisár štátneho pamiatkového referátu, potom vedúci oddelenia pre ochranu pamiatok pri Ministerstve školstva a národnej osvety v Bratislave.
- ¹⁷⁶ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Krajná Bystrá – Štátny referát, č. 820/29, 3. 5. 1929.
- ¹⁷⁷ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Krajná Bystrá – Expozitúra okresného úradu vo Vyšnom Svidníku, č. 1052/29, 8. 6. 1929.
- ¹⁷⁸ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Krajná Bystrá – Okresný úrad v Bardejove, technické oddelenie, č. 7186/30, 16. 8. 1930.
- ¹⁷⁹ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Krajná Bystrá – Muzeálna slovenská spoločnosť v Turčianskom Sv. Martine, č. 2509/30, 5. 9. 1930. – Výbor MSS na oznámenom zasadnutí 25. 9. 1930 zriadil poradný odbor pre ľudové staviteľstvo. Jeho členovia D. Jurkovič, J. Martinka a J. Vydra mali pripraviť presný návrh na zriadenie skanzenu. Koncom roku tajomník MSS Ján Geryk vypracoval konkrétny podklad, ktorý schválilo valné zhromaždenie 16. 4. 1931. Por. HORVÁTH, Stanislav. Ciele, snahy a realita budovania Múzea slovenskej dediny v Martine. In *Zborník SNM – Etnografia*, 33, 1992, s. 30–35.
- ¹⁸⁰ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Krajná Bystrá – Štátny referát, č. 1809/30, 17. 9. 1930. – Drevený kostol v Krajnej Bystré zanikol najneskôr počas bojov o Duklianský priesmyk v septembri a októbri 1944, keď obyvateľstvo evakovali a obec vypálili.
- ¹⁸¹ A PÚSR, f. PO, šk. 51, Kružlová – Štátny referát, č. 2541/28, 1. 12. 1928.
- ¹⁸² A PÚSR, f. PO, šk. 51, Kružlová – Gréckokatolícky farský úrad Medvedie, list Štátnemu referátu, 27. 12. 1928.
- ¹⁸³ A PÚSR, f. PO, šk. 51, Kružlová – Štátny referát, č. 1963/32, 4. 1. 1933 (referent V. Mencl).
- ¹⁸⁴ A PÚSR, f. PO, šk. 51, Kružlová – Muzeálna slovenská spoločnosť v Turčianskom Sv. Martine, č. 607/30, 25. 4. 1929. – Začiatkom tridsiatych rokov (1932) do Slovenského národného múzea sa ponúkal ešte drevený evanjelický kostol v Liptovskej Kokave; por. OROSOVÁ, Martina. Zaniknutý drevený kostolík v Liptovskej Kokave. In *Pamiatky a múzeá*, 2000, č. 2, s. 4–6.
- ¹⁸⁵ A PÚSR, f. PO, šk. 48, Kožuchovice – Правительство епархиальное въ Пряшевь, č. 1485/26, 14. 6. 1926 (odpis).
- ¹⁸⁶ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1021 – Štátny referát, č. 1385/25, 25. 6. 1925 (ministerstvu školstva a národnej osvety).
- ¹⁸⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1066 – Štátny referát, č. 2524/25, 28. 11. 1925 (ministerstvu školstva a národnej osvety).
- ¹⁸⁸ Ref. 185.
- ¹⁸⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1140 – Štátny referát, č. 1275/26, 28. 12. 1926.
- ¹⁹⁰ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1244 – Правительство епархиальное въ Пряшевь, č. 552/27, 9. 4. 1927.
- ¹⁹¹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1244 – Štátny referát, č. 925/27, 1. 6. 1927.
- ¹⁹² A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1310 – Štátny referát, koncept správy pre tlač, č. 2176/27, 9. 9. 1927.
- ¹⁹³ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 3691 – Štátny referát, 2328/27, 14. 10. 1927 (školskému referátu v Užhorode).
- ¹⁹⁴ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1325 – Гражданское управление Подкарпатской Руси / Civilní správa Podkarpatské Rusi, školský referát, č. 80.407/27, 15. 11. 1927.
- ¹⁹⁵ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 3691 – Štátny referát, č. 2328/27, 14. 10. 1927 (školskému referátu v Užhorode).
- ¹⁹⁶ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1325 – Štátny referát, č. 2844/27, 24. 11. 1927 (ministerstvom školstva, verejných prác, vnútra, biskupským úradom v Prešove a Užhorode).
- ¹⁹⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1340 – Ministerstvo školství a národní osvety, č. 152.646/27-V., 21. 1. 1928.
- ¹⁹⁸ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1340 – Štátny referát, spis. č. 157/27, záznam na obale, 16. 2. 1928.
- ¹⁹⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 3693 – Štátny referát, č. 365/28, 10. 3. 1928. – Porady, memorandum, návrh obežníka a požiadavku na štátny konzervačný paušál uvádza tiež JANKOVIČ, 1973, ref. 48, s. 42.
- ²⁰⁰ Zákon č. 125/1927 Zb. o organizácii politickej správy; vládný návrh zákona – parlamentná tlač 831.
- ²⁰¹ Por. Na margo krajinskej správy. In *Slovák*, roč. 9, 16. september 1927, č. 207, s. 1.
- ²⁰² A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1387 – Štátny referát, č. 711/28, 5. 4. 1928.
- ²⁰³ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1404 – Ministerstvo školství a národní osvety, č. 48.263/28-V., 4. 5. 1928.
- ²⁰⁴ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1404 – Štátny referát, č. 1019/28, 29. 5. 1928.
- ²⁰⁵ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1429 – Ministerstvo školství a národní osvety, 72.677/1928-V., 18. 6. 1928.
- ²⁰⁶ Ref. 83.
- ²⁰⁷ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1211 – Štátny referát, č. 231/27, 31. 7. 1929 (biskupskému úradu v Prešove).
- ²⁰⁸ Kostoly pritom opísal ako *diela zdravej tradície stavebnej a remeselnej. Predstavujú zaujímavý typ, kde sa stretávajú vplyvy západného typu katolíckeho a kostolného rázu blízkeho európskeho východu. Krajínarsky sú elementom mimoriadne cenným a malebným*.
- ²⁰⁹ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1585 – Štátny referát, č. 2385/29, 25. 11. 1929.
- ²¹⁰ A PÚSR, f. PO, Dodatky, inv. č. 1594 – Krajinský úrad v Bratislave, č. 212.646/1929-8, 13. 12. 1929.
- ²¹¹ Prehľad v horizonte sledovaného obdobia podáva Z. W. [WIRTH, Zdeněk]. Drevené kostely z východného Slovenska a Podkarpatské Rusi, zachránené prenesením. In *Umění : sborník pro českou výtvarnou práci*, zv. 5, november 1931, zošit 2, s. 79–83.
- ²¹² JANKOVIČ, 1973, ref. 48, s. 36; CIULISOVÁ, Ingrid. Jan Hofman a slovenská pamiatková starostlivosť. In *Pamiatky a múzeá*, 1993, č. 2, s. 39.

Chrám východného byzantského obradu z liturgického hľadiska

ANTON LIŠKA

Nato, aby bola bohoslužba v chráme východného byzantského obradu realizovaná v plnom rozsahu, nestačí, aby jeho priestory boli iba symbolmi, musia byť aj funkčné, lebo ani múry ani vnútorná výzdoba netvoria samy osebe duchovný rozmer chrámu. Podstatný je človek, ktorý prostredníctvom vnímania duchovných skutočností, ktoré mu chrám pripomína, sa otvára pre vzťah s Bohom, a tak sa aj sám stále viac stáva chrámom Svätého Ducha. Tieto duchovné skutočnosti, ktoré veriaci človek prežíva v chráme, sa nazývajú liturgiou. Preto je potrebné, aby každý chrám bol dokonale prispôsobený na liturgické slávenie, a to pri plnom rešpektovaní jeho symbolických prvkov. Symbolickosť a funkčnosť liturgického priestoru totiž nemožno od seba ani oddeľovať, ani stavať proti sebe.¹ To isté platí aj o vzťahu liturgie s architektúrou a ďalšími druhmi umenia. Liturgia je cieľ a umenie vo všetkých svojich podobách je prostriedkom, ktorým sa tento cieľ dosahuje. Zároveň platí, že cirkev výstavbou sakrálnych budov a ich následným dotváraním ďalším umením nesleduje len naplnenie účelu, ale sa snaží aj ...o čo najkrajšie vyjadrenie vznešených spasiteľných myšlienok, ktorých je nositeľkou – opatrovatelkou a realizátorkou.² Chrám východného byzantského obradu sfunkčňuje, t. j. po praktickej stránke uschopňuje k bohoslužbe, liturgický priestor a jeho zariadenie.

Orientácia chrámov východného byzantského obradu

Chrám východného byzantského obradu sa od najstarších čias budovali tak, že ich najdôležitejšia časť, t. j. prestol (oltár), bol orientovaný smerom na východ. Orientácia chrámu východným smerom má svoj základ v historických súvislostiach, zachytených v starozákonných a novozákonných knihách, v apoštolskej tradícii a v symbolike kresťanského východu.³

V knihe Genezis sa môžeme dočítať o tom, že ...Pán Boh vysadil na východe, v Edene, raj a tam umiestnil človeka, ktorého utvoril. (Gn 2,8). Na inom mieste tej istej knihy Starého Zákona sa dozvedáme, že stánok zjavenia, ktorý Mojžišovi prikázal urobiť Pán Boh, Mojžiš zhotovil tak, že jeho záves a zľutovnica boli obrátené smerom na východ (Gn 40, 20-23). Kniha Numeri nám zase podáva správu o tom, že

Uličské Krivé, gr. k. Kostol sv. Michala. Foto: P. Fratrič, 2003.

Pán Boh nariadil Mojžišovi a Áronovi, aby Izraeliti táborili dookola obrátení k stánku zjavenia, pričom Júdov kmeň, keďže bol najvýznamnejší, mal zaujať miesto na východnej strane táboriska (Nm 2, 1-3). Kniha proroka Ezechiela nás informuje, že Pánova brána bola v Šalamúnovom chráme obrátená smerom na východ (Ez 44,1). *Nakoniec Pán, pribitý na kríž, sa pozeral na západ, a tak my pred ním padáme na kolená, obracajúc sa smerom k nemu. Keď vystupoval na nebesia, bol vyzdvihnutý na východ a apoštoli sa mu klaňali. [...]* A sám Pán povedal: „Lebo ako blesk vzíde na východe a vidno ho až po západe, taký bude aj príchod Syna človeka“ (Mt 24, 27).⁴ Preto veriaci, očakávajú Kristov slávny príchod, obracajú svoj zrak smerom na východ. Ide o nepísanú tradíciu, pochádzajúcu od apoštolov. Podobne aj modlitba, zameraná smerom na východ, bola v prvej Cirkvi považovaná za apoštolskú tradíciu. *Aj keď sa nedá presne datovať, kedy sa prestalo hľadiť k smerom k Jeruzalemskému chrámu a kedy sa začalo pozeráť smerom na východ, je isté, že tento zvyk siaha až do najstaršieho obdobia a že vždy bol považovaný za podstatný moment kresťanskej liturgie.*⁵ Z pohľadu symboliky bol svätý prestol (oltár) v chrámoch od najstarších čias situovaný na východe preto, lebo slnko vychádza z východu a duchovným slnkom kresťanov, svetlom sveta, je Kristus. Naproti tomu vchod do chrámu bol situovaný vždy na západe, teda na mieste, kde slnko zapadá, pretože noc je obrazom duchovnej tmy, pohanstva a hriechu.⁶ O orientácii chrámov byzantského obradu v smere západ – východ hovorí nepriamo aj poriadok bohoslužieb počas výkladu jednotlivých úkonov (pri čítaní svätého evanjelia diakonom stojí kňaz pred prestolom a pozerajúc na západ, t. j. smerom k ľudu, volá ...; po požehnaní ľudu sa kňaz obracia na východ a pod.).⁷

Pokiaľ ide o polohu, chrámy byzantského obradu sa, ak to okolnosti dovoľovali, budovali spravidla na vyvýšenom mieste, ako spomienka na starý Sion, resp. ako pripomienka toho, že kresťanský chrám je novým mestom, svätým Jeruzalemom, prichádzajúcim z neba od Boha.⁸

Liturgický priestor a zariadenie chrámov východného byzantského obradu

Posvätný priestor v chrámoch východného byzantského obradu sa delí na viacero funkčných miest, ktoré sú organicky spojené. Každá časť má svoje špecifické miesto, ktoré zodpovedá jej poslaniu.⁹ Chrám byzantského obradu pozostáva z troch častí:

1. Predsieň (*predchrám, babinec, pritvor*)
2. Loď (*chrám veriacich, chrám virnych*)
3. Svätyňa (*oltár, svjatilišče*)¹⁰

V odbornej literatúre sa možno stretnúť aj s inou terminológiou. Jazykovedec a slavista Štefan Švagrovský uvádza nasledujúce pomenovania troch základných častí byzantského chrámu:

1. Predsieň
2. Loď
3. Kňazište (*oltárna časť*)¹¹

Pravoslávny teológ Lazar Mirkovič používa na označenie troch základných častí byzantského chrámu túto terminológiu:

1. Pronaos chrámu (*prónaos, vestibulum, pritvor*)
2. Loď chrámová (*naós, navis seu arca ecclesiae, korabl' cerkovnyj*)
3. Oltár chrámu (*thysiastýrion, svjatyj oltar, vima, suggestum, ágion, ágion agíon, ieratheon, presvyterion, presbyterium*)¹²

Pri popise častí chrámu byzantského obradu budeme brať do úvahy terminológiu, ktorá je zaužívaná v gréckokatolíckej cirkvi, t. j. členenie na predsieň, loď a svätyňu (oltár). Podobne budeme postupovať aj pri terminológii, tykajúcej sa vnútorného zariadenia byzantského chrámu.

Chrámová predsieň

Predsieň (*pritvor*) je predná (západná) časť byzantského chrámu. Je akýmsi predchrámom, cez ktorý veriaci vstupujú do „vlastného chrámu“. V prvotných časoch kresťanstva tvorili vstup dve predsieňe – vonkajšia a vnútorná.

Vonkajšia predsieň (gr. *propylon mega, protén eisodon*) spočívala na stĺpoch, nebola ohraničená stenami a bola prístupná zo všetkých strán. Uprostred predsieňe, alebo v blízkosti dverí, sa nachádzala nádoba s vodou, v ktorej si veriaci umývali ruky. Týmto úkonom chceli poukázať na vnútornú čistotu ducha, ktorá sa vyžaduje pri modlitbe. Svätý Ján Zlatoústý o tom hovorí: *Pred chrámom, t. j. práve vo vonkajšej predsieni, stojí sud s vodou preto, aby kresťania pri modlitbe mohli pozdvihnúť čisté ruky k Bohu*.¹³ Na túto pamiatku sa dodnes zachováva vo vnútornej predsieni nádoba so svätenou vodou, do ktorej si veriaci namáčajú prsty a prežehnávajú sa znakom duševné-

ho očistenia pri vchádzaní do chrámu.¹⁴ Počnúc vrcholným stredovekom sa od výstavby vonkajšej predsieňe začalo upúšťať, až napokon z chrámovej budovy úplne vymizla.¹⁵

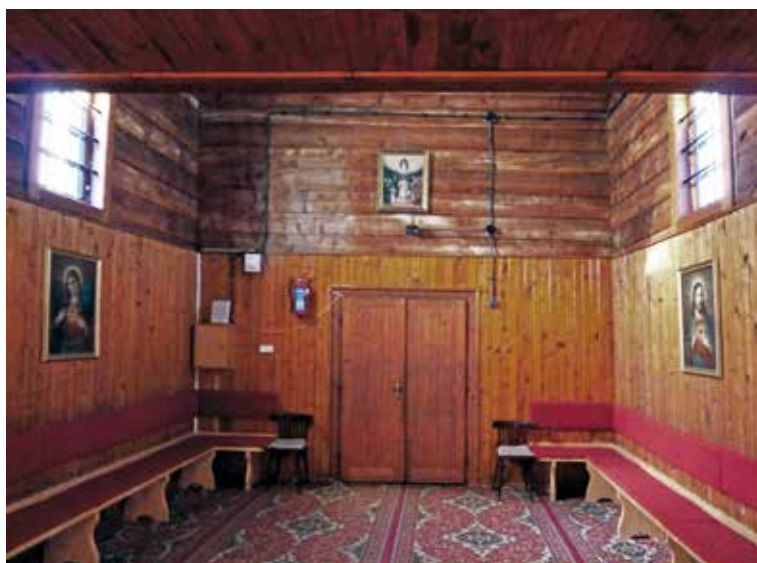
Vo vonkajšej predsieni stáli kajúcnici prvej triedy, t. j. veľkí hriešnici, ktorým bol zakázaný pobyt v krytej vnútornej predsieni. Nazývali ich aj plaúci (*klaíontes, flentes*), resp. prezimujúci (*cheimázontes, cheimazómenoi, hiemantes*).¹⁶ Keďže nemali prístup do chrámu, prosili o modlitby tých, ktorí doň vstúpiť mohli. Vonkajšia predsieň bola útulkom aj pre žobrákov a biednych. V dávnych časoch tu boli vystavené i telá mŕtvych pred pochovaním.¹⁷

Vnútorná predsieň (z gr. *dromikon, nartex, auleívor, pronas paradeios*) je najbližšia miestnosť, nachádzajúca sa pri vchode do chrámu, ktorú od ostatných častí chrámu (lode a svätyne) oddeľuje stena s tromi dverami. Zobrazuje trpiacu cirkev – očistec.¹⁸

Vnútorná predsieň bola primárne určená pre kajúcnikov druhej skupiny a katechumenov (židov a pohanov), ktorí mohli byť prítomní na didaktickej časti božskej liturgie, avšak nie na eucharistickej obete. Z tohto dôvodu po *ekté-*

Nížny Komárnik, gr. k. Kostol Panny Márie Ochrany, vonkajšia predsieň. Foto: D. Sabol.

Nížny Komárnik, gr. k. Kostol Panny Márie Ochrany, vnútorná predsieň (podvezie, babinec), Foto: D. Sabol.

Bodružal, gr. k. Kostol sv. Mikuláša, chrámová loď a predsieň (babinec), pohľad zo soley.
Foto: D. Sabol.

Bodružal, gr. k. Kostol sv. Mikuláša, chrámová loď (pohľad z predsieni).
Foto: D. Sabol.

nii ohlašených na vyzvanie diakona odchádzali z chrámu. Vnútrná predsieň slúžila aj ako útočisko pre prenasledovaných. Právo azylu nesmel nikto narušiť. V jej priestoroch sa uskutočňovali i synody biskupov, ako aj hody lásky po božských liturgiách medzi veriacimi.¹⁹ V minulosti bývalo zvykom umiestňovať vo vnútornej predsieni obraz Adama a Evy v raji, ktorý symbolizoval ideu, že potomkovia Adama a Evy, vyhnaní z raja, nachádzajú stratený raj v chráme.²⁰

V súčasnosti zodpovedá vnútrná predsieň ženskému chrámu (*babinec*). Využíva sa podľa liturgických predpisov. V duchu pokánia sa tu slúži na veľkej večerni pred veľkými sviatkami lútia, kňaz tu víta krstencov a vykonáva zrieknutie sa satana, tu sa stretáva so snúbencami pred vstupom do chrámu. Podľa cirkevného predpisu (aktuálne azda pre rehoľné chrámy) sa tu okrem lútie majú slúžiť aj hodinky večeria a polnočná pobožnosť.²¹ V priestoroch vnútornej predsieni by sa mali vykonávať aj pohrebné obrady, pričom telo zomrelého by malo byť vystavené iba v tejto časti chrámu. Na Slovensku však takáto prax v súčasnosti nie je aktuálna.²²

Chrámová loď

Loď je stredná a zároveň najväčšia časť chrámu.²³ Je to miesto, kde sa veriaci zhromažďujú k bohoslužbe. Zobrazuje zem a na nej žijúcich kresťanov ako Cirkev putujúcu. Apoštolské konštitúcie spomínajú Cirkev ako Noemov ko-

ráb, resp. ako loďku sv. apoštola Petra, ktorého Kristus povýšil na rybára ľudí. *Spočiatku tak nazývali aj samých veriacich, mystické Telo Kristovo, a neskôr tento názov prešiel na celú strednú časť chrámu, na časť medzi predsieňou a svätyňou.*²⁴ Rozdeľuje sa na strednú a dve postranné časti. Jednotlivé časti sú od seba oddelené stĺpmi, stenami, alebo drevenou priehradkou.²⁵

V minulosti delili predsieň od lode troje dverí. Na niektorých chrámoch je to zachované dodnes. Stredné dvere sa nazývajú kráľovské, resp. cárské, pretože cez ne do chrámu vstupoval panovník. V súčasnosti vchádza cez stredné dvere do chrámu biskup a kňazi. Bočné dvere slúžili na vstup pre veriacich. Severnými bočnými dverami vstupovali do chrámu ženy, južnými bočnými dverami muži. *Donedávna sa aj sedenie v chráme zachovávalo podľa zmienky sv. Jána Zlatoústeho: zľava ženy, sprava muži, vzadu kajúcnici tretej skupiny, ktorí opúšťali chrám, pred nimi starší ľudia, ďalej mladší a medzi nimi aj kajúca štvrtá skupina, ktorá nemohla ísť na sv. prijímanie, ale na božskej liturgii mohla byť.*²⁶

Štefan Ujhély v publikácii *Liturgika* uvádza ako súčasť chrámovej lode byzantských chrámov nasledujúce zariadenie: analog, cirkevné zástavy, chór alebo klyrosy, kanonické štalumy, kazateľnica, lustre a svetelné lampy, podstavec na čítanie, spovednica a tetrapod.²⁷ Podľa štúdie *Liturgické zariadenie byzantských chrámov* autora Vojtecha Boháča je súčasťou chrámovej lode byzantských chrámov nasledujúce zariadenie: ambón, analog, krstiteľnica, spovednica, tetrapod a večné svetlo.²⁸

Ambón (z gr. *anabainein* – vystupovať zhora) bolo pôvodne vyvýšené miesto na severnej strane chrámu, ktoré slúžilo na čítanie Svätého písma, homíliu a prednášanie diptychov.²⁹ Vo východnej tradícii má ambón rozličné formy s relatívne rovnakým významom. V gréckej tradícii pozostával z pevnej konštrukcie, vyvýšenej nad zemou, ktorá dominovala chrámovej lodi. Slúžil na hlásanie evanjelia, kázanie homílií a ako miesto, z ktorého vystupoval kantor pri plnení svojej služby. V tradícii sýrskych cirkví zodpovedá ambónu béma, nazývaná tiež Golgota, t. j. vyvýšené pódium, nachádzajúce sa uprostred chrámu s kreslami pre biskupov a kňazov, s malým stolcom s krížom, evanjeliárom a sviečkami. Z tohto miesta ohlasoval diakon evanjelium a kázala sa homília.³⁰ V súčasnosti tento pojem v byzantskom obraze označuje polkruhový výbežok zo soley, nachádzajúci sa pred cárskymi dverami ikonostasu. Na ambóne stojí diakon pri prednášaní ekténii, na liturgii sa odtiaľ číta evanjelium a rozdáva Kristovo telo a krv. Polkruhovitý tvar ambónu symbolizuje odvalený kameň Kristovho hrobu. Diakon, ktorý na ňom stojí, symbolizuje anjela, ohlasujúceho zvesť o Kristovom vzkriesení.³¹

Analog (z gr. *analogion* – stolík, podstavec) je podstavec pre knihy, resp. ikony, umiestnený v strede pod soleou. Na analogi sa zvyčajne nachádza stojatý krížik s dvoma sviečkami a ikona chrámového svätca, prípadne ikona svätca, ktorého sviatok si Cirkev v daný deň pripomína.³² Ak sa naň kladie evanjeliár alebo ikona, zakrýva sa ozdobnou látkou. Mal by byť prenosný. Spravidla býva z dreva.³³

Príkra, gr. k. Kostol sv. Michala, analoj.
Foto: D. Sabol.

Jalová, gr. k. Kostol sv. Juraja, krstiteľnica. Foto: D. Sabol.

Ladomirová, gr. k. Kostol sv. Michala, spovednica. Foto: D. Sabol.

Cirkevné zástavy pripomínajú v živote Cirkvi víťazstvo cisára Konštantína Veľkého nad pohanstvom.³⁴ Vznikli z vojenských zástav. Sú znakom putujúcej Cirkvi, Kristovho víťazstva nad hriechom a víťazstva kresťanstva nad židovstvom a heretickými cirkvami. Zhotovujú sa z hodvábu alebo z plátna. Na oboch stranách majú obrazy a na konci žrde kríž. Najčastejšou farbou cirkevných zástav je svetlá (biela, zlatá), avšak používajú sa aj iné farby (zelená, červená, modrá, čierna). V súčasnosti sa používajú hlavne počas liturgických sprievodov (sviatky, odpustové slávnosti, posviacky, pohreby a pod.).³⁵

Chór je vyvýšené miesto nad vchodom do lode a pri postranných stenách. Spravidla býva zhotovovaný z toho istého materiálu, ako samotný chrám. Služí ako miesto pre kantorov, spevákov a spevokoly.³⁶ Tieto skupiny veriacich mali v minulosti vyhradené miesto vo vonkajšej svätyni chrámu (nižší chór), po bokoch ktorej sa nachádzal tzv. krylos (lavice pre kantora).³⁷

Kanonické štalumy sú ozdobné lavice pre kanonikov, umiestňované v katedrálach pred ikonostasom po oboch stranách lode. Na pravej strane katedrály je umiestnený i arcipastiersky trón.³⁸

Krstiteľnica je nádoba na krstnú vodu, pri ktorej sa slávi sviatosť krstu. V prvých storočiach kresťanstva sa krst vykonával v prírodnej tečúcej alebo stojatej vode. Od 3. storočia na tento účel začali slúžiť vyhradené priestory, v strede ktorých sa nachádzal bazén (piscina, fons), do ktorého katechumen spravidla zostupoval po niekoľkých schodoch, aby bol poliaty vodou. Počnúc 4. storočím sa na Západe objavujú tzv. baptistéria,³⁹ t. j. samostatné, zväčša 8-uholníkové centrálné stavby s piscinou (krstiteľnicou, bazénom na vodu) uprostred, stojace v blízkosti biskupského sídla (baziliky, katedrály). V období kresťanského staroveku mal vyhradené právo udeľovať sviatosť krstu výlučne biskup. Od 6. storočia toto právo postupne získavali i kňazi. Pri farských, resp. dedinských chrámoch, spravovaných miestnymi kňazmi, sa spravidla nebudovali baptistéria či iné špeciálne miestnosti, ale krstilo sa v kadiach, z ktorých sa neskôr vyvinuli krstiteľnice. Krstiteľnice boli pôvodne drevené, neskôr kamenné.⁴⁰ Mali tvar pohára alebo misky a boli zakryté poklopom, ktorý chránil krstnú vodu pred jej zneužitím

Ladomirová, gr. k. Kostol sv. Michala, chór. Foto: D. Sabol.

Bodružal, gr. k. Kostol sv. Mikuláša, krylos. Foto: D. Sabol.

na magické účely. *Provinčná milánska synoda v roku 1576 požiadala, aby katedrály mali oddelené baptistérium a farské chrámy mali krstiteľnicu postavenú po ľavej strane vchodu do chrámu. Táto schéma sa uplatnila i na našom území (zvlášť v chrámoch latinského obradu).*⁴¹

Podľa *Inštrukcie na aplikáciu bohoslužobných predpisov Kódexu kánonov východných cirkví* by malo byť baptisté-

Prikra, gr. k. Kostol sv. Michala, svätyňa. Foto: D. Sabol.

Bodružal, gr. k. Kostol sv. Mikuláša, evanjeliár. Foto: D. Sabol.

Krajné Čierno, gr. k. Kostol sv. Bazila Veľkého, večné svetlo. Zdroj: archív KPÚ Prešov.

Bodružal, gr. k. Kostol sv. Mikuláša, antimenzion. Foto: D. Sabol.

rium umiestňované mimo vlastného chrámu (t. j. mimo lode a svätyne), pričom svoje tvrdenie opiera o tradíciu prvej Cirkvi, podľa ktorej sa neofyta stal plnoprávnym členom Cirkvi po krste a myropomazaní, a až potom mohol vstúpiť do chrámu, ktorý ju symbolizoval. Na miestach, kde štruktúra starých budov neumožňuje umiestniť baptisté-

rium mimo vlastného chrámu, odporúča *Inštrukcia baptistérium* umiestniť aspoň v blízkosti vchodu do chrámu.⁴² V chrámoch, kde baptistéria nie sú, možno na čas krstu umiestniť krstiteľnicu. Krstiteľnica môže byť umiestnená v kaplnke, nachádzajúcej sa vo vnútri chrámu, prípadne v jeho lodi a to tak, aby bola na očiach veriacim a aby sa okolo nej mohla zhromaždiť prítomná cirkevná obec.⁴³

Lustre a lampy majú za úlohu osvetľovať chrám, a tým vystupňovať krásu a pôvab božskej liturgie.⁴⁴

Spovednica je miestnosť, resp. vyčlenený priestor v chráme, v ktorom kňaz vysluhuje kajúcnikovi sviatosť pokánia. Vyvinula sa v rámci sakrálnej architektúry latinského obradu. V byzantskom obrade nebolo zvykom sláviť sviatosť pokánia v spovedniciach latinského typu, ...ale v samom chráme, ba v daktorých tradíciách pred ikonou Krista.⁴⁵ Tento zvyk sa v priebehu histórie menil. V súčasnosti sa so spovednicou možno bežne stretnúť aj v byzantských chrámoch. Umiestňovaná je v chrámovej lodi, prípadne v sakristii.⁴⁶

Tetrapod (z gr. *tegrapous* – štvornohý) je stôl, pri ktorom sa vysluhujú sviatosti krstu, myropomazania, manželstva a v prípade spoločného vysluhovania aj sviatosť pomazania chorých. Okrem vysluhovania sviatostí sa na tetrapode požehnávajú litijné dary (*kolyva*, *kutija*), ratolesti a sviečky.⁴⁷ Mal by sa nachádzať pred soleou.⁴⁸

Večné svetlo je svetlo, ktorého žiara oznamuje, že v artofore (*kyvot*, *svätostánku*) je prítomný eucharistický Kristus. Zvyčajne visí pred ikonostasom. Môže byť umiestňované aj na vhodnom mieste na samotnom ikonostase, prípadne na inom viditeľnom mieste v chráme. Večná lampa býva výraznej, spravidla červenej farby.⁴⁹

Chrámová svätyňa

Svätyňa je najvýchodnejšia a najposvätejšia časť chrámu. V nej sa nachádza svätý stôl (*prestol*, *trapéza*), na ktorom sa slávi božská liturgia a prináša sa novozákonná obeta. Zobrazuje boží trón, nebeské kráľovstvo s jeho svätými ako Cirkev víťaznú – oslávenú,⁵⁰ a tiež sväté miesto, kde žil, učil, zomrel a vstal z mŕtvych Ježiš Kristus.⁵¹ Pomenovanie svätyňa vychádza zo židovskej tradície, v ktorej sa svätyňou svätých nazývala najposvätejšia časť prenosného stánku zmluvy s dreveným svätostánkom (tzv. Archa zmluvy), obsahujúcim kamenné tabule so zmluvou medzi izraelským národom a Bohom. Podľa tradície by mali do svätyne vstupovať iba tí muži, ktorým bola zverená posvätná služba, t. j. biskupi, kňazi a posluhujúci.⁵² Z tohto dôvodu sa svätyňa nazýva i presbytériom (*kňazište*). V obradných knihách gréckokatolíckej cirkvi svätyňa nesie o. i. pomenovanie oltár (*žertveník*), ktorý sa po starosloviensky nazýva aj chór. Pod týmito výrazmi sa pritom myslí celá svätyňa, vrátane príslušného liturgického vybavenia, potrebného k slúženiu božskej liturgie.⁵³ Svätyňa chrámu nesmie mať žiadne oká, s výnimkou jediného malého okienka s krížom

v centre (tzv. swastika), umiestneného na východnej strane svätyne, symbolizujúceho Ježiša Krista ako svetlo sveta a slnko pravdy.⁵⁴

Svätyňa bola pôvodne rozdelená na dve časti – vonkajšiu svätyňu (*nižší chór*) a vnútornú svätyňu (*vyšší chór*).⁵⁵

Vonkajšou svätyňou sa označoval priestor medzi loďou a vnútornou svätyňou. Od lode ho oddeľoval vyvýšený stupeň (*solea*) a drevená, resp. železná ohrada (*balustráda*), od vnútornej svätyne zase kraty (*kolíky, záves*), z ktorých sa v neskoršom období vyvinul ikonostas. Vonkajšia svätyňa bola počas božskej liturgie vyhradená pre kantora a spievajúcich klerikov. Okrem nich mali právo zdržiavať v tejto časti chrámu v čase bohoslužby i významní svetskí hodnostári. Vo vonkajšej svätyni sa v minulosti vysluhovala i sviatosť zmierenia a veriaci tu prinášali svoje dary a obety, pripravené na božskú liturgiu.⁵⁶

bol posvätený. Antimenzion sa vkladá medzi druhé a tretie prestieradlo na oltári. Nad ním sa rozprestiera iliton, t. j. biele štvorcové plátno, zhotovené z ľanu, ktoré sú povinní používať všetci duchovní. Podľa Vojtecha Boháča sa antimenzion vyvinul z praxe prvotnej Cirkvi, keď veriaci ukrývali a nosili pozostatky svätých v plátne, aby zabránili ich znesväteniu.⁶⁰ Podľa Ruperta Bergera sa antimenzion vyvinul na kresťanskom Západe ako liturgická pomôcka pre slávenie liturgie mimo bohoslužobný priestor. Išlo o malé cestovné alebo prenosné oltáre (*portatile*), ktoré tvorila kamenná doska, často bohato zdobená, so zapusteným relikviárom. V oblasti kresťanského Východu nahradili v 9. storočí prenosný kamenný oltár antimenzionom.⁶¹

Baldachýn je spravidla drevený prístrešok nad oltárom. Typický je pre staršie byzantské chrámy, v novších chrámoch sa už nestavia.⁶²

Prikra, gr. k. Kostol sv. Michala, ikonostas. Foto: D. Sabol.

Bodružal, gr. k. Kostol sv. Mikuláša, cárske dvere. Zdroj: archív KPÚ Prešov.

Vnútornou svätyňou sa označoval posvätný priestor za kratami, resp. ikonostasom, kde sa nachádzal oltár (prestol, trapéza), na ktorom kňaz, resp. biskup, slávil novozákonnú obeť.⁵⁷ Nazýval sa tiež adyta (nepriechodná časť), a to z toho dôvodu, že veriaci a klerikom bol do neho vstup prísne zakázaný. Aj v súčasnosti je tento chrámový priestor vyhradený výlučne tým, ktorým bola zverená posvätná služba.⁵⁸

Súčasťou svätyne byzantských chrámov bývajú nasledujúce časti, resp. zariadenie: antimenzion, baldachýn, evanjeliár, ikonostas, kríž na prestole, pomocné kreslá, prestol, sakristia (diakonik), sedemramenný svietnik, solea, svätostánok, vrchný stolec a žertveník.⁵⁹

Antimenzion je zvyčajne štvorcový kúsok plátna, na ktorom je zobrazené snímanie tela Ježiša Krista z kríža. Na jeho rohoch sú zase zobrazení štyria evanjelisti. Z vnútornej strany sú do antimenzionu v malom plátne vstíe a vložené sväté relikvie. Antimenzion posviaca a maže svätým myrom biskup na Veľký štvrtok. Na každom antimenziona musí byť uvedené meno sviäticeho biskupa, deň, v ktorom sa posviacka uskutočnila a názov chrámu, pre ktorý

Evanjeliár je bohoslužobná kniha, ktorá obsahuje evanjeliá štyroch evanjelistov vo zvyčajnom poriadku. Býva položený uprostred prestola, aby ho všetci videli. Každý evanjeliár má samostatné číslovanie začiatkov a samostatné číslovanie na hlavy a verše.⁶³ Typickejšie je však rozdelenie na začalá. Pri konci knihy evanjelií sa nachádza ukázanie, aká časť evanjelia sa má čítať na každý deň a na každej liturgii cez celý rok. Toto ukázanie sa začína od Nedele Paschy a pokračuje až do nasledujúcej Veľkej Soboty, pričom pri každej nedeli a každom dni ukazuje, ktoré začalo sa má čítať. Pri konci knihy evanjelií sa okrem ukázania nachádza i mesiacoslov, v ktorom je pri každom svätci i sviatku tým istým spôsobom ukázané začalo, ktoré sa má v jeho deň čítať. Na konci evanjeliára sú ukázané evanjeliá všeobecne svätým a na rozličné príležitosti.⁶⁴

Ikonostas (gr. *eikonostasin*, *eikon histemi*) je ikonami zdobená a tromi dverami prelomená deliaca stena, ktorá sa v chrámoch byzantského obradu zriaďuje medzi loďou a svätyňou.⁶⁵ Kanonický systém umiestnenia ikon na ikonostase sa ustálil v 12. storočí.⁶⁶ Usporiadanie obrazov na ikonostase upozorňuje veriacich na fakt, že vo svätyni je

Krajné Čierno, gr. k. Kostol sv. Bazila Veľkého, kríž na prestole.
Zdroj: archív KPÚ Prešov.

Hrabová Roztoka, gr. k. Kostol sv. Bazila Veľkého, prestol.
Zdroj: archív KPÚ Prešov.

Hrabová Roztoka, gr. k. Kostol sv. Bazila Veľkého, luster. Zdroj: archív KPÚ Prešov.

Bodružal, gr. k. Kostol sv. Mikuláša, prestol. Foto: D. Sabol.

prítomný samotný Pán Boh, ktorý je obklopený svätými a anjeli. Súčasne ho treba vnímať aj ako biblický obrázkový katechizmus, pretože svojimi ikonami približuje, a zároveň vysvetľuje učenie Starého i Nového Zákona o vykúpení človeka.⁶⁷ Na Balkáne a v gréckych oblastiach sú ikonostasy nižšie, s menším počtom radov. Na slovanských územiach sú zaužívané ikonostasy až po strop chrámov.⁶⁸ Podľa obradových predpisov ikonostas pozostáva z piatich obrazových radov a troch dverí (jedny cárske a dvojce diakonské), ktorými sa vchádza do svätyne.

Cárske (kráľovské, sväté, hlavné, veľké) dvere sú umiestnené v strede ikonostasu a vedú do svätyne. Prívlastok cárske dostali v súvislosti s modlitbou malého vchodu, ktorú sa konštantinopolský patriarcha modlieval pred dverami chrámu Božej Múdrosti v Konštantínopole. Pri modlitbe tam spolu s ním stál aj byzantský cisár (cár), ktorý mal ako jediný privilégium vstupovať do chrámu tými istými dverami ako patriarcha. Z tohto dôvodu sa tieto dvere začali nazývať cárskymi. Neskôr, keď malý vchod prestal byť vstupom do chrámu na začiatku svätej liturgie, začali sa pojmom cárske dvere nazývať prostredné dvere ikonostasu, pred ktorými sa kňaz dodnes modlí modlitbu malého vchodu. V neskoršom období sa termín cárske dvere začal

vysvetľovať tým, že nimi prechádza ten najvyšší cár, Ježiš Kristus, v osobe kňaza, Božieho slova a v Eucharistii.⁶⁹ Prívlastok kráľovské dostali preto, lebo nimi vchádza Kráľ slávy, Ježiš Kristus. Svätými sa nazývajú z toho dôvodu, že sa cez ne prenášajú sväté dary. Veľkými alebo hlavnými sa označujú preto, lebo sú väčšie, ako oboje bočných dverí ikonostasu.⁷⁰ Cárske dvere bývajú spravidla dvojkrídlové, pripomínajúce Starý a Nový Zákon. Na ich krídlach býva vyobrazené Zvestovanie Presvätej Bohorodičky, ako počiatok nášho vykúpenia a symbol toho, že vtelením Božieho Slova sa nám otvorila brána do nebeského raja. Po oboch stranách ikony Zvestovania Presvätej Bohorodičky bývajú znázornení štyria evanjelisti z toho dôvodu, aby sa poukázalo na fakt, že aj oni, podobne ako archanjel Gabriel, zvestovali svetu radostnú zvesť o vykúpení ľudského pokolenia.⁷¹ Na cárske dvere bývajú niekedy znázornená i ikona sv. Michala ako strážcu vstupu do raja, prípadne rodokmeň Ježiša Krista od Adama.⁷² Vyskytujú sa i prípady, keď kráľovské dvere vyplňajú iba ikony štyroch evanjelistov, alebo iba samotná ikona sviatku Zvestovania Presvätej Bohorodičky.⁷³ Nad cárskymi dverami by mal byť z vnútornej strany nainštalovaný záves (*katapetasma*), ktorý sa buď zaťahuje z jednej alebo z druhej strany, prípadne sa spúšťa zhora nadol. V chrámoch byzantského obradu na Slovensku sa však nepoužíva.⁷⁴

Diakonské dvere sú umiestnené na južnej (pravej) a severnej (ľavej) strane kráľovských dverí. Prívlastok diakonské dostali pravdepodobne preto, lebo cez ne vchádzali do svätyne diakoni.⁷⁵ Ich názov však môže byť odvodený aj od toho, že viedli do diakonika (*sakristie*), kde sa obliekali diakoni a odkiaľ vynášali veci, potrebné pre veriacich. V pravom zmysle slova to boli južné (pravé) dvere. Severné (ľavé) dvere slúžili väčšinou palamarom (*kostolník, cerkovník*), ktorí nosili počas veľkého a malého vchodu potrebné veci, nie však diakoni. Cez diakonské dvere vnášajú diakoni počas veľkého vchodu sväté dary na premenenie, sväté evanjelium a 1. augusta, 14. septembra a počas tretej nedele svätého pôstu aj kríž na poklonu. Okrem toho sa cez ne

vychádza i počas kadenia na večierni, keď sú kráľovské dvere zatvorené.⁷⁶ Na diakonských dverách bývajú vyobrazení svätí diakoni (sv. Štefan prvomučeník, sv. Vavrinec) s orárom v ruke, prípadne svätí anjeli (archanjel Michael, archanjel Rafael), ktorí nám pripomínajú, ...že tam, kde Boh sedí na prestole, sluší sa vstupovať s ikonou nevinnosťou a čistotou.⁷⁷

Prvý (najspodnejší) rad ikonostasu tvoria ikony, zobrazujúce starozákonné predobrazy a predpovede o Kristovi. Obyčajne sú štyri a nachádzajú sa pod hlavnými ikonami. Medzi najčastejšie zobrazované udalosti na ikonách prvého radu ikonostasu patria obetovanie Izáka vlastným otcom Abrahámom (predobraz Boha Otca, ktorý obetuje svojho jednorodeného syna Ježiša Krista), Jonáš a jeho tri dni strávené v bruchu veľryby (predobraz Ježiša Krista, pochovaného tri dni v hrobe), pozdvihnutie medeného hada Mojžišom na púšti (predobraz ukrižovaného Ježiša Krista), padanie manny na púšti (predobraz nebeského chleba – svätej Eucharistie) a pod.⁷⁸

Druhý (základný) rad ikonostasu tvoria štyri ikony. Severne (vľavo) od kráľovských dverí je ikona Presvätej Bohorodičky s Ježišom Kristom na rukách. Južne (vpravo) od kráľovských dverí sa nachádza ikona Spasiteľa Ježiša Krista ako proroka alebo učiteľa, ktorý drží v ruke otvorené evanjelium. Na kraji severnej (ľavej) strany ikonostasu je ikona svätého Mikuláša, biskupa z Myry. Na kraji južnej (pravej) strany ikonostasu sa nachádza ikona sviatku alebo svätého, ktorému je chrám zasvätený.⁷⁹

Tretí rad ikonostasu je vytvorený z ikon, znázorňujúcich dvanásť sviatkov Pána a Presvätej Bohorodičky. Začínajú sa zo severnej (ľavej) strany smerom k južnej (pravej) strane zvyčajne v takomto poradí:

1. Narodenie našej Presvätej Vládkyne, Bohorodičky Márie, vždy Panny
2. Vstup našej Presvätej Vládkyne, Bohorodičky Márie, vždy Panny, do chrámu
3. Narodenie podľa tela nášho Pána, Boha a Spasiteľa Ježiša Krista
4. Sväté Bohozjavenie nášho Pána, Boha a Spasiteľa Ježiša Krista

Krajné Čierne, gr. k. Kostol sv. Bazila Veľkého, sakristia južná (prothesis). Zdroj: archív KPÚ Prešov.

Dobroslava, gr. k. Kostol sv. Paraskevy, sakristia severná (skeuofylakion). Zdroj: archív KPÚ Prešov.

5. Stretnutie nášho Pána, Boha a Spasiteľa Ježiša Krista
6. Zvestovanie našej Presvätej Vládkyne, Bohorodičky Márie, vždy Panny
7. Vstup Ježiša Krista do Jeruzalema
8. Vzkriesenie Ježiša Krista
9. Pánovo Nanebovstúpenie
10. Zostúpenie Svätého Ducha
11. Sväté premenenie nášho Pána, Boha a Spasiteľa Ježiša Krista
12. Zosnutie našej Presvätej Vládkyne, Bohorodičky Márie, vždy Panny.⁸⁰

Niektoré pramene uvádzajú namiesto sviatku Vstupu Ježiša Krista do Jeruzalema sviatkov Povýšenia sv. Kríža. Inde sa zase predpisy o sviatkoch rešpektujú iba čiastočne, alebo ich dokonca nepoznajú. Nad kráľovskými dverami uprostred sviatkov je ikona Poslednej večere.⁸¹ Nad kráľovskými dverami, avšak pod ikonou Poslednej večere, sa v niektorých chrámoch nachádza plátno, na ktorom je namalovaný nerukotvorný obraz Spasiteľa, ktorý Ježiš Kristus poslal edemskému kráľovi Abgárovi. Tento obraz sa sem umiestňuje preto, aby mali kresťania vždy pred očami blazené rysy Kristovej tváre.⁸²

Štvrtý rad ikonostasu tvoria ikony svätých apoštolov. Zobrazujú sa po jednom, dvoch, alebo troch, podľa okolností a miesta na ikonostase, so symbolmi, typickými pre tohto apoštola. Ikony apoštolov sú smerom zo severnej (ľavej) strany na južnú (pravú) stranu zoradené v nasledujúcom poradí: apoštol Peter, evanjelista Marek, apoštol Andrej, evanjelista Matúš, apoštol Bartolomej, apoštol Tomáš, apoštol Pavol (alebo apoštol Júda Tadeáš), evanjelista Lukáš, apoštol Ján, apoštol Jakub, apoštol Šimon a apoštol Filip. V rade nad ikonou Poslednej večere sa nachádza obraz Krista Kráľa a veľknaza (Christos Pantokrator).⁸³

Piaty rad ikonostasu je vytvorený z ikon starozákonných prorokov. Podľa Vojtecha Boháča je týchto prorokov šesťnásť (štyria veľkí a dvanásť malých), pričom ich ikony sa na ikonostas umiestňujú spravidla tak, že prvý na južnej (pravej) strane je prorok Izaiáš a prorok Daniel a prvý na severnej (ľavej) strane je prorok Jeremiáš a prorok Ezechiel.⁸⁴

Miroslav Ilko a Štefan Ujhély uvádzajú dvanásť prorokov, ktorých ikony sú umiestnené v smere zo severu na juh (zľava doprava) v nasledovnom poradí: Mojžiš, Dávid, Jeremiáš, Daniel, Micheáš, Sofoniáš, Áron (alebo Eliáš), Šalamún (alebo Jonáš), Izaiáš, Ezechiel, Zachariáš a Malachiáš.⁸⁵

Na vrchole ikonostasu sa nachádza kríž, pod ktorým sú umiestnené ikony svätého apoštola Jána a Presvätej Bohorodičky.⁸⁶

Kríž na prestole pripomína, že na prestole sa obnovuje obeta kríža, ktorou Ježiš Kristus premohol hriech a zvíťazil nad smrťou.⁸⁷

Krajné Čierne, gr. k. Kostol sv. Bazila Veľkého, kivot (svätostánok). Zdroj: archív KPÚ Prešov.

Bodružal, gr. k. Kostol sv. Mikuláša, vrchný stolec. Foto: D. Sabol.

Bodružal, gr. k. Kostol sv. Mikuláša, žertveník. Zdroj: archív KPÚ Prešov.

Pomocné kreslá (gr. *syntronos*) sú kreslá, nachádzajúce sa po oboch stranách vrchného stolca. Sedia na nich kňazi, slúžiaci svätú liturgiu.⁸⁸ Pomocné kreslá symbolizujú účasť apoštolov na sláve Ježiša Krista. Z tohto dôvodu nad nimi bývajú niekedy zobrazené podoby svätých apoštolov alebo svätých hierarchov.⁸⁹

Prestol (*oltár, svätá trapéza*) je najdôležitejšou a najhlavnejšou časťou svätyne, pretože sa na ňom denne sprítomňuje nekrvavá obeta Nového zákona a Ježiš Kristus je na ňom prítomný vo svätej Eucharistii pod spôsobom chleba a vína. V mystagógii východných otcov získava prestol dokonalosť svojej mnohostrannej symboliky v sile liturgického slávenia. Okrem toho znázorňuje i všetky stupne svätej typológie, od svojho predobrazu v Starej zmluve až k svojmu plnému významu v Novej zmluve. V tomto duchu možno prestol vnímať ako zavŕšenie Svätyne svätých Jeruzalemského chrámu, ako Golgotu novej obety a stôl poslednej večere, ako hrob Pána a miesto jeho zmŕtvychvstania, ako prameň každej sviatostnej milosti, ktorá z prestolu prichádza a v neposlednom rade i ako stôl nebeskej liturgie, ktorej ikonou je liturgia Cirkvi.⁹⁰ Prestol má byť umiestnený a postavený tak, aby žiadna jeho časť nebola prisunutá k stene a aby sa mohol obísť. Celá svätyňa v chráme má byť vyvýšená, aby všetci prítomní mohli vnímať dianie počas bohoslužby. Veľkosť prestola je rôzna, prispôsobuje sa veľkosti chrámu. Po formálnej stránke by mal mať každý prestol tvar kocky s rovnako dlhými stranami. Pokiaľ ide o výšku prestola, tá by mala byť taká, aby kňaz pri ňom mohol dôstojne sláviť bohoslužby. Zhotovený môže byť z rôznych materiálov.⁹¹ Zvyčajne býva drevený alebo kamenný.

Sakristia (*diakonik*) je vedľajší chrámový priestor (miestnosť alebo chodba), nachádzajúci sa vpravo od prestola, ktorý slúži na uchovávanie bohoslužobných predmetov a liturgických odevov pre kňaza a diakona.⁹² Pristavený býva z vonkajšej strany chrámu, nezriedka aj dvojito z oboch strán. Sakristia po pravej (južnej) strane prestola sa nazýva prothesis. Uchováva sa v nej chlieb a víno, kalich a ostatné predmety, potrebné k sláveniu Eucharistickej hostiny. Sakristia po ľavej (severnej) strane prestola sa nazýva skeuofylakion alebo diakonikón. Uchováajú sa v nej

rúcha, knihy a iné potrebné veci k bohoslužbe. V chrámoch, kde sa takýto priestor nenachádza, supluje úlohu sakristie drevený stôl.⁹³

Sedemramenný svietnik symbolizuje sedem darov Svätého Ducha a sedem sviatostí.⁹⁴

Solea je spravila o jeden alebo tri stupne vyvýšený priestor pred ikonostasom, na ktorom stojí aj samotný ikonostas. Solea sa v strede vysúva zvyčajne v polkruhovom výbežku, nazývanom ambon, do chrámovej lode. Pôvodne bol tento priestor určený pre klerikov s nižšími sväteniami. Na soleu by nemal nikto bezdôvodne vstupovať.⁹⁵

Svätostánok je schránka, slúžiaca na uchovanie Najsvätejšej Eucharistie pre chorých. Nachádza sa na oltári. Nazýva sa tiež artoforos, darochraniteľnica, kivot alebo kovčeh. Najčastejšie má vzhľad skrine. Môže mať i podobu malého chrámu, hrobky Ježiša Krista, či jaskyne, pretože symbolizuje miesto, kde zomrel, bol pochovaný a vstal z mŕtvych Ježiš Kristus. Okrem toho pripomína svätostánok i starozákonnú archu, v ktorej bol uložený zákon z hory Sinaj.⁹⁶ Pevné uzavreté miesto na uchovávanie Najsvätejšej Eucharistie predpísal 4. lateránsky koncil v roku 1215. Zvyk prideliť svätostánku pevné miesto na oltári sa vyvinul v priebehu 16. storočia v Taliansku zásluhou biskupa Karola Boromejského. Povinnosť umiestňovať svätostánok v strede oltára nariadil *Kódex kanonického práva (CIC)* z roku 1918.⁹⁷

Vrchný stolec (gr. *tronos*) je kreslo, nachádzajúce sa za oltárom. Z historického hľadiska má význam len pre katedrálne chrámy, nakoľko na vrchnom stolci od apoštolských čias sedával počas čítaní biskup. *Nakoľko však vo všetkých chrámoch nie je miesto na sedenie, kňaz počas trojsvätej piesne ide na vrchný stolec. Nemá si však sadnúť na vrchný stolec, ale len na stolec z južnej strany hlavného kresla. Kňaz nemá vystupovať k stolcu, ani na ňom sedieť, ale má sedieť z južnej strany vrchného stolca.*⁹⁸ Vrchný stolec symbolizuje nebeský stolec Ježiša Krista, ktorý sedí po pravici Boha Otca. Z tohto dôvodu sa na stene nad biskupským vrchným stolcom zobrazuje Ježiš Kristus, sediaci ako veľkňaz na stolci a zehnajúci ľud.⁹⁹

Žertveník (gr. *prothésys*) je stolík, nachádzajúci sa vľavo od prestola, slúžiaci na prípravu obetných darov (chlieb

a víno).¹⁰⁰ Pomenovanie žertveník dostal preto, lebo na ňom pripravujú chlieb a víno k prineseniu nekrvavej obety na svätý prestol. Žertveník sa nazýva aj predloženije, a to z toho dôvodu, že sa na neho pokladajú a k svätej liturgii pripravujú dary, prinesené veriacimi. Pretože sa pri proskomidii poukazuje na príbehy o narodení a úmrtí Ježiša Krista, predstavuje žertveník jaskyňu, alebo miesto narodenia Ježiša Krista, ako aj hrob, v ktorom bol pochovaný.¹⁰¹ Nemal by na ňom chýbať kríž, ani rozprestretý iliton. Horia na ňom sviečky.¹⁰² ■

¹ MOJZEŠ, Marcel. Názory niektorých súčasných pravoslávnych teológov na byzantskú sakrálnu architektúru. In *Postmoderná sakrálna architektúra na východnom Slovensku a jej vplyv na vedomie veriacich v duchu ekumenizmu*. Prešov : GTF PU v Prešove, 2008, s. 37-38.

² SITARČÍK, Marián. Ideové východiská pri tvorbe liturgického priestoru. In *Postmoderná sakrálna architektúra na východnom Slovensku a jej vplyv na vedomie veriacich v duchu ekumenizmu II*. Prešov : GTF PU v Prešove, 2008, s. 39.

³ ILKO, Miroslav. Úvod do liturgie. Prešov : GTF PU v Prešove, 2005, s. 23; TIRPÁK, Peter. Kresťanský chrám byzantského obradu ako miesto katechézy. In *Dom Pána*. Krakov – Prešov : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, 2001, s. 105.

⁴ Inštrukcia na aplikáciu bohoslužobných predpisov Kódexu kánonov východných cirkví. Rím : Libreria Editrice Vaticana, 1998, b. 107, s. 82.

⁵ RATZINGER, Jozef. *Duch liturgie*. Trnava : Dobrá kniha, 2005, s. 55.

⁶ MIRKOVIČ, Lazar. *Pravoslávna liturgika alebo Náuka o bohoslužbe pravoslávnej východnej cirkvi*. Prešov : PBF PU v Prešove, 2001, s. 92.

⁷ BOHÁČ, Vojtech. Liturgické zariadenie byzantských chrámov. In *Chrám v byzantskej tradícii*. Prešov : Petra, 2008, s. 90.

⁸ MIRKOVIČ, 2001, ref. 9, s. 92.

⁹ Inštrukcia na aplikáciu bohoslužobných predpisov Kódexu kánonov východných cirkví, 1998, ref. 7, s. 80.

¹⁰ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 90; BOHÁČ, Vojtech. Liturgické zariadenie byzantských chrámov. In *Postmoderná sakrálna architektúra na východnom Slovensku a jej vplyv na vedomie veriacich v duchu ekumenizmu II*. Prešov : GTF PU v Prešove, 2008, s. 59; ILKO, 2005, ref. 6, s. 25; UJHÉLY, Štefan. *Liturgika*. Trnava : SSV, 1978, s. 9; TIRPÁK, 2001, ref. 6, s. 106; TIMKOVIČ, Gorazd Andrej. *Ikonostas a jeho teológia*. Prešov, 2004, s. 11.

¹¹ ŠVAGROVSKÝ, Štefan. Grécko-byzantský rítus na území Slovenska. In *Slavica Slovaca*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 1998, roč. 33, č. 2, s. 103.

¹² MIRKOVIČ, 2001, ref. 9, s. 99.

¹³ MIRKOVIČ, 2001, ref. 9, s. 99.

¹⁴ UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 9.

¹⁵ ADAM, Adolf. *Liturgika. Kresťanská bohoslužba a jej vývoj*. Praha : Vyšehrad, 2008, s. 419.

¹⁶ MIRKOVIČ, 2001, ref. 9, s. 99.

¹⁷ BOHÁČ, Vojtech. *Liturgika II*. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča, 1994, s. 51; BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 91; BOHÁČ, 2008, ref. 13, s. 60; ILKO, 2005, ref. 6, s. 25.

¹⁸ UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 9.

¹⁹ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 92.

²⁰ MIRKOVIČ, 2001, ref. 9, s. 100.

²¹ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 92.

²² ILKO, 2005, ref. 6, s. 26.

²³ UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 9.

²⁴ BOHÁČ, 2008, ref. 13, s. 62.

²⁵ ILKO, 2005, ref. 6, s. 25.

²⁶ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 93.

²⁷ UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 9.

²⁸ BOHÁČ, 2008, ref. 13, s. 62-65.

²⁹ MIRKOVIČ, 2001, ref. 9, s. 101.

³⁰ Inštrukcia na aplikáciu bohoslužobných predpisov Kódexu kánonov východných cirkví, 1998, ref. 7, s. 80-81.

³¹ ILKO, 2005, ref. 6, s. 27.

³² BOHÁČ, 2008, ref. 13, s. 65.

³³ ILKO, 2005, ref. 6, s. 27.

³⁴ UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 9.

³⁵ ILKO, 2005, ref. 6, s. 50.

³⁶ UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 9.

³⁷ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 97.

³⁸ UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 9.

³⁹ Nazýva sa tiež *kolymbethra* (bazén ponorenia do Kristovej smrti), resp. „Jordán“ (rieka posvätená krstom Pána vo Svätom Duchu, ktorá sa tak stáva vodou smrti hriechu). ILKO, 2005, ref. 6, s. 31.

⁴⁰ BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. Praha : Vyšehrad, 2008, s. 226.

⁴¹ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 93.

⁴² Inštrukcia na aplikáciu bohoslužobných predpisov Kódexu kánonov východných cirkví, 1998, ref. 7, s. 81.

⁴³ BERGER, 2008, ref. 43, s. 227; ČERNOUŠEK, Tomáš. *Liturgický prostor*. Olomouc : Matice cyrilometodějská, 1995, s. 51.

⁴⁴ UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 9.

⁴⁵ Inštrukcia na aplikáciu bohoslužobných predpisov Kódexu kánonov východných cirkví, 1998, ref. 7, s. 69.

⁴⁶ UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 9.

⁴⁷ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 93.

⁴⁸ ILKO, 2005, ref. 6, s. 27.

⁴⁹ BOHÁČ, 2008, ref. 13, s. 65.

⁵⁰ UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 9.

⁵¹ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 101.

⁵² TIRPÁK, 2001, ref. 6, s. 107; ILKO, 2005, ref. 6, s. 27.

⁵³ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 97.

⁵⁴ TIMKOVIČ, 2004, ref. 13, s. 19.

⁵⁵ UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 9; BOHÁČ, 2008, ref. 13, s. 66.

⁵⁶ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 97.

⁵⁷ UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 10.

⁵⁸ ILKO, 2005, ref. 6, s. 27.

⁵⁹ BOHÁČ, 2008, ref. 13, s. 66-71.

⁶⁰ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 102.

⁶¹ BERGER, 2008, ref. 43, s. 52.

⁶² BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 103.

⁶³ UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 19.

⁶⁴ ILKO, 2005, ref. 6, s. 31.

⁶⁵ BERGER, 2008, ref. 43, s. 227; ČERNOUŠEK, 1995, ref. 46, s. 157-158.

⁶⁶ DANIŠ, Miroslav – MÚČSKA, Vincent – ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. *Dejiny európskeho stredoveku. I. Raný stredovek. Od polovice 5. storočia do polovice 11. storočia*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 177.

⁶⁷ UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 11.

⁶⁸ BOHÁČ, Vojtech. *Krátky liturgický slovník*. Prešov : Petra, 2002, s. 14.

⁶⁹ MOJZEŠ, Marcel. *Podte, pokloňme sa a padnime pred Kristom. Úvod do liturgickej teológie*. Prešov : GTF PU v Prešove, 2013, s. 54.

⁷⁰ BOHÁČ, 2008, ref. 13, s. 67.

⁷¹ ILKO, 2005, ref. 6, s. 28.

⁷² BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 98.

⁷³ TIRPÁK, 2001, ref. 6, s. 110.

⁷⁴ BOHÁČ, 2008, ref. 13, s. 67.

⁷⁵ ILKO, 2005, ref. 6, s. 28.

⁷⁶ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 98.

⁷⁷ MIRKOVIČ, 2001, ref. 9, s. 108.

⁷⁸ TIMKOVIČ, 2004, ref. 13, s. 21.

⁷⁹ ILKO, 2005, ref. 6, s. 29; UJHÉLY, 1978, ref. 13, s. 10.

⁸⁰ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 99-100.

⁸¹ BOHÁČ, 2008, ref. 13, s. 68.

⁸² MIRKOVIČ, 2001, ref. 9, s. 109.

⁸³ ILKO, 2005, ref. 6, s. 30.

⁸⁴ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 100.

⁸⁵ ILKO, 2005, ref. 6, s. 11.

⁸⁶ TIMKOVIČ, 2004, ref. 13, s. 21.

⁸⁷ BOHÁČ, 2008, ref. 13, s. 71.

⁸⁸ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 103.

⁸⁹ MIRKOVIČ, 2001, ref. 9, s. 106.

⁹⁰ ILKO, 2005, ref. 6, s. 30.

⁹¹ BOHÁČ, 2008, ref. 13, s. 69-70.

⁹² ILKO, 2005, ref. 6, s. 51.

⁹³ MIRKOVIČ, 2001, ref. 9, s. 102.

⁹⁴ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 102.

⁹⁵ ILKO, 2005, ref. 6, s. 28.

⁹⁶ BOHÁČ, 2008, ref. 13, s. 70.

⁹⁷ BERGER, 2008, ref. 43, s. 485.

⁹⁸ BOHÁČ, 2008, ref. 10, s. 103.

⁹⁹ MIRKOVIČ, 2001, ref. 9, s. 106.

¹⁰⁰ TIRPÁK, 2001, ref. 6, s. 107.

¹⁰¹ MIRKOVIČ, 2001, ref. 9, s. 106.

¹⁰² BOHÁČ, 2008, ref. 13, s. 71.

Drevený Kostol sv. Štefana kráľa z Rudna

ADRIANA REŤKOVSKÁ

Na miernom návrší nad hornoturčianskou dedinou Rudno, pri starej ceste vedúcej z Nitrianska, stál drevený rímskokatolícky Kostol sv. Štefana kráľa. V roku 1974 kostol rozobrali a previezli do skanzenu v Martine, kde stojí dodnes ako jediná stavba svojho druhu zachovaná v oblasti Turca.

Počiatky kostola sú pravdepodobne spojené so vznikom osady Rudno v prvej polovici 14. storočia, ktorá bola podľa názvu založená ako banícka osada pod patronátom šľachtických rodín významného starobylého centra Slovenského Pravna. Obe obce sa spomínajú v listine z roku 1343 ako kráľovský majetok.¹ V Rudne sa vyberalo mýto, stála tu stanica kráľovskej pošty a podľa tradície aj prícestná kaplnka pre povozníkov a furmanov. Na jej mieste bol neskôr postavený kostol, zasvätený uhorskému kráľovi sv. Štefanovi. Bol filiálkou farského Kostola Všetkých svätých v Slovenskom Pravne, o ktorom je prvá písomná zmienka v listine z roku 1332.² Pri datovaní kostola v Rudne sa vychádzalo z barokového nápisu na víťaznom oblúku zo strany lode:³ *Haec Domus Domini AEdificato fuit AD 1422 modo noviter exstructa est AD 1792 in Honorem B. V. MARIAE* (Tento dom Pána vybudovali v roku Pána 1422, na nový spôsob postavili v roku Pána 1792 ku cti Blahoslavenej Panny Márie.)⁴ V historických prameňoch sa pri rudnianskom kostole uvádzajú viaceré patrocínia, zasvätený bol postupne Panne Márii, sv. Michalovi Archanjelovi, ktorý je vyobrazený aj na obecnom pečatidle, a sv. Štefanovi kráľovi.⁵ Nové poznatky ohľadom veku drevenej stavby kostola priniesol v roku 2008 dendrochronologický výskum jej zrubovej časti, ktorý ju dotal do obdobia po roku 1484 – 1485.⁶ Záznam z dobového schematizmu *Rudno*

Kostol sv. Štefana kráľa z Rudna, sekundárne postavený v skanzene v Martine-Jahodníckych hájoch. Foto: A. Reťková, 2018.

Eccl. B. M. V. erecta 1702 vypovedá, že v roku 1702 kostol znovu povstal po obnove a následne v rámci rekatolizačných snáh bol zasvätený Blahoslavenej Panne Márii.⁷ Toto patrocínium niesol aj po svojej obnove v roku 1792: *Rudno cum Eccl. B. M. V. restaur. 1792*.⁸ Dnešné zasvätenie kostola sv. Štefanovi, kráľovi Uhorska, *Rudno, Eccl. ad S. Steph. Reg. Hung.*, sa uvádza v schematizme z roku 1922.⁹

Je zrejmé, že pôvodný gotický kostol, podľa nápisu v interiéri pochádzajúci z roku 1422, prešiel viacerými stavebnými úpravami – po roku 1485, v roku 1702 a v rokoch 1790 – 1792, pričom sa neraz zmenilo i jeho patrocínium. Pri posledných dvoch barokových prestavbách bola zachovaná neskorogotická zrubová konštrukcia z poslednej štvrtiny 15. storočia doplnená o nové prvky.

Kostol sv. Štefana kráľa je drevená zrubová stavba (dĺžka 17,5 m, šírka 8,5 m, výška 8 m), obojstranne oplášťovaná doskami, stojaca na kamennej podmurovke. Pri rozoberaní stavby pred jej premiestnením vysvitlo, že vonkajší plášť kostola bol realizovaný sekundárne, jednovrstvový doskový obklad z exteriéru pôvodne pokrývala biela vápenno-hlinitá omietka. Kostol má pozdĺžnu loď s polygonálne ukončeným presbytériom v tvare rovnoramenného trojuholníka, nad chórovou časťou s nadstavenou vežou zo stĺpikovej obitej konštrukcie so stanovou ihlanovou strieškou, zakončenou malou barokovou cibulovitou vežičkou s kovovým dvojramenným krížom a vo vnútri so zvonom. Pred hlavným a jediným vstupom pod vežou, s polkruhovo ukončeným portálom a nápisom obsahujúcim kresťanský pozdrav *Laudetur Jesus Christus 1790* (Pochválený buď Ježiš Kristus 1790), bola začiatkom 20. storočia predstavaná predsieň. Vnútorne dvere a dvere predsieni majú masívnu konštrukciu s doskovým obitím. Pomerne tmavý vnútorný priestor kostola len čiastočne osvetľujú malé okenné otvory, pôvodne s dvojitou sklenenou výplňou, okenicami

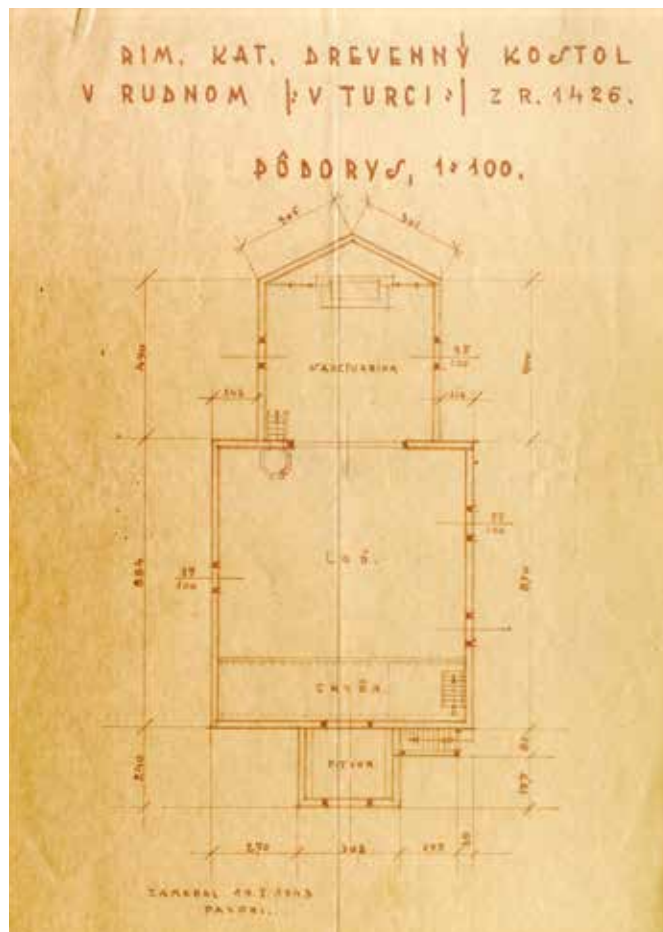

Kostol sv. Štefana kráľa na svojom pôvodnom mieste v Rudne. Foto: H. Ruttkayová, 1959. Zdroj: Archív PÚ SR.

a mrežami.¹⁰ Interiér tvorí doskové obloženie podlahy, stien a dreveného trámového stropu s horným prekľadaným dvojíťm základom. Konštrukcia krovu je hambáľková, valbová strecha je pokrytá dreveným šindľom.

Jednoduchá ľudová architektúra kostola je vo svojom interiéri vyzdobená nečakane noblesnou nástennou maľbou v podaní školeného umelca regionálneho významu, ktorá navodzuje atmosféru výpravných barokových stavieb. Steny a strop z drevených dosiek pokrývajú maľby, inšpirujúce sa monumentálnou barokovo-klasicistickou architektúrou konca 18. storočia. Steny sú členené iluzívnymi stĺpmi (vo svätyni) a pilastrami (v lodi), ukončenými štylizovanými hlavicami, na ktoré dosadajú profilované rímsy. Plocha medzi pilastrami je vyplnená zrkadlami a oknami so šambránami, dekorovanými festónmi, mušľami a kartušami. Povrch pokrýva pestrofarebné mramorovanie. Maľba je dielom Liboriusa Lazara, maliara pochádzajúceho z Nitrianskeho (Nemeckého) Pravna.¹¹ Jeho autorstvo je uvedené v nápis-e víťazného oblúka zo strany svätyně *Pinxit Liborius Lazar – Picto Teuto Pronca*. Nápis pokračuje *SVbAR Patre XaVerlo ThoLD* *ParoCho*, et *P. Groso Ignatlo IstVanffil Co(mi)ttVs ThVr. Assessorc, Reglo Postae MagIstro, Patrono Ornata est.* (Za farára otca Xaveria Tholta, a predovšetkým Ignáca Istvanfího, prísediaceho Turčianskej župy, magistra kráľovskej pošty, ktorý je patrónom výzdoby). Nápis ďalej vypovedá o obnove chrámu, realizovanej za farára Františka Xaveria Tholta, člena rehole sv. Františka,¹² ktorý pôsobil na fare v Slovenskom Pravne a tiež vo filiálnom kostole v Rudne v rokoch 1789 – 1793.¹³ Jeho meno je v nápis-e zmenené na *ThoLD*, aby súčet všetkých farebne zvýraznených veľkých písmen udával rok výmalby kostola 1792.

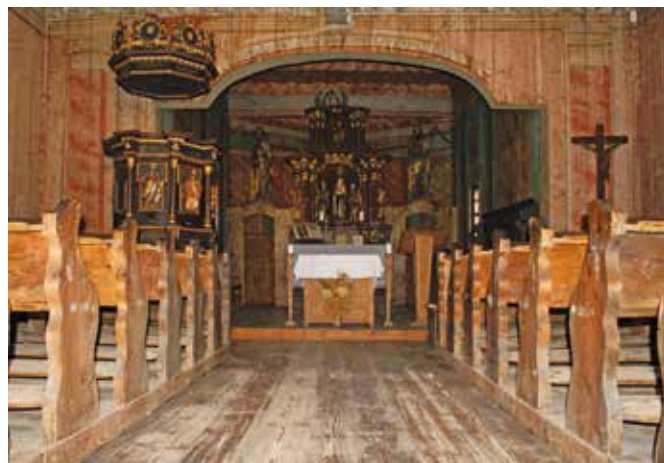
Meno pravniasko-rudnianskeho farára sa spomína i v ďalšom donačnom nápis-e: *hanC gazVLam posVlt DeV(ot) IonI et Laettlae / XaVerIVs thoLt* (Tento „pavilón“ dal postaviť pre rozjímanie a potechu Xaverius Tholt), ktorý dopĺňa druhé zachované Lazarovo dielo – interiérovú maľbu drevenej nadstavby záhradného pavilónu rímskokatolíckej fary zo Slovenského Pravna, ktorý sa dnes nachádza blízko kostola z Rudna v skanzene v Martine. Obe maľby sú veľmi podobné. Aj steny miestnosti záhradného pavilónu sú pokryté iluzívnym mramorovaním, členia ich pilastre s ozdobnými hlavicami a girlandami kvetov. V ploche medzi pilastrami sú v profilovaných rámoch s ušami naivno-realistickejšie poňaté maľby profánnych a sakrálnych architektúr osadené do prírodného prostredia, v ktorých Lazar mohol naplno prejavovať svoje umelecké cítenie i fantáziu. Na stene oproti vstupu je obraz neznámej trojpodlažnej barokovej budovy, s ktorou susedí pitoreskná scéna zo života Pravna, predstavujúca *príbeh o maľbe obrazu sv. Jána Nepomuckého* na fasáde miestneho Prónajovského (Prónay) kaštieľa.¹⁴ V malých postavičkách, pohybujúcich sa pri stavbe, možno odhaliť samotného umelca signovaného *Pinxit Liborius Anno 1792*, ktorý na lešení dokončuje dielo spolu s pomocníkom stojacim na rebríku. Vedľa je obraz toho istého kaštieľa, zachváteného požiarom v roku 1745. Na doskových dverách je novozákonný výjav s postavou sv. Petra pred portálom pri stĺpe s kohútom, ľutujúceho svoj hriech zapretia Krista, hore je už spomenutý nápis. Po stranách dvier je veduta so samotným pavilónom vo farskej záhrade, na druhej strane maľba monumentálnej arcibiskupskej baziliky v Ostrihome, matky katolíckej cirkvi v Uhorsku, pod ochranu ktorej sa z boku primkýna skromný pravniasky kostol s opevnením.

Rudno, pôdorys dreveného kostola.
Zameral: Pavoki, 1943. Zdroj: Archív PÚ SR.

Nápis v kostole z Rudna obsahuje i meno donátora výmalby, poštárskeho magistra – poštmajstra Ignáca Istvanfího (Istvanffy, Istvanffy). Pôsoobil na miestnej poštovej stanici v druhej polovici 18. storočia až do roku 1808, keď predal budovu pošty spolu s hospodárstvom zabezpečujúcim preprahu konského záprahu poštových kočov.¹⁵

Interiérovej výbave kostola z Rudna dominuje hlavný barokový oltár z roku 1707. Je ambitového typu so stĺpovou architektúrou a murovanou menzou. Unikátnou súčasťou mobiliáru, nevyskytujúcou sa v žiadnej inej drevenej sakrálnnej architektúre na Slovensku, boli donedávna v edikule oltára osadené tri neskorogotické drevené polychrómované plastiky, v roku 1977 nahradené kópiami. Madona s dieťaťom, sv. Mikuláš a sv. Štefan kráľ z obdobia okolo roku 1480, sú

Rudno, interiér dreveného kostola. Foto: A. Reťkovská, 2018.

Rudno, pôvodný interiér dreveného kostola s kazateľnicou a iluzívnou výmalbou. Foto: H. Ruttkayová, 1959. Zdroj: Archív PÚ SR.

upomienkou na nezachovaný pôvodný gotický oltár a radia sa do okruhu stredoslovenských rezbárskych dielní, ovplyvnených hornorýnsko-viedenským umeleckým prúdom.¹⁶ Oltárna architektúra je doplnená i barokovými sochami. Po stranách stĺpov s hladkými i tordovanými driekmi s popínajúcim viničom a kompozitnými hlavicami sú dve menšie sochy evanjelistov sv. Marka a sv. Matúša, ktorí boli pôvodne umiestnení na kazateľnici. V edikule nadstavca, zmenšenej kópii spodnej oltárnej časti, je osadený sv. Michal Archanjel, ktorý bol pôvodne vo vrchole nadstavca. Na oltári chýbajú sochy dvoch putti, nesúcich barokovú korunu nad hlavou Madony. Veľké sochy apoštolov sv. Petra a sv. Pavla z poslednej tretiny 18. storočia stoja nad postrannými dverkami, vedúcimi do priestoru za oltárom slúžiaceho ako sakristia. Oltárnu menzu pokrýva textília, drevené svietniky, korporále, na pulpíte otvorený misál. Na pravej strane víťazného oblúka je zavesený drevený krucifix. Na ľavej strane lode pred víťazným oblúkom je umiestnená drevená polychrómovaná kazateľnica zo začiatku 17. storočia. Na nohe spočívajúce polygonálne rečnisko má stĺpikmi členený parapet s nikami, v ktorých sú osadené sochy evanjelistov sv. Lukáša a sv. Jána a uprostred socha Krista ako *Salvator Mundi*. Nad rečniskom je baldachýn s kartušami a hlavičkami anjelov. Vo svätyni stojí baroková patronátna lavica s arkádovým členením parapetu a vyrezávanými bokmi v tvare uší. Priestor lode vyplňa súprava 17 drevených kostolných lavíc, pochádzajúcich z konca 19. storočia. Na empole sa zachovala ranobaroková organová skriňa zo 17. storočia, bez hudobného nástroja, dekorovaná akantom a kartušou. Pôvodný mobiliár (viace-

Iluzívna malba stien dreveného kostola z Rudna od L. Lazara z roku 1792 v presbytériu. Foto: A. Retkovská, 2018.

ré predmety sú v depozitoch) dopĺňa kríž s plechovým korpusom, kadidelnica, monštrancia, lampa pre večné svetlo, svätenička a pokladnička, rapkáč používaný pri obradoch Veľkej noci, truhlica slúžiaca ako paramentár, omšové textílie a zástavy.

O modernej histórii kostola z Rudna vypovedá viacero písomných záznamov, z ktorých je možné podrobne sledovať osudy stavby. Kostol bol pravidelne obnovovaný, jeho strecha bola v roku 1928 pokrytá novým šindľom.¹⁷ Napriek tomu svojím zlým stavebno-technickým stavom, v ktorom sa nachádzal na začiatku štyridsiatych rokov 20. storočia, vzbudil pozornosť úradov. Dr. Vladimír Wagner, ktorého otec pochádzal zo Slovenského Pravna, z pozície vedúceho pamiatkového oddelenia Ministerstva školstva a národnej osvet v Bratislave poukázal na silné poškodenie drevených nosných hrád organového chóru z dôvodu zatekania dažďovej vody.¹⁸ Na výzvu reagoval Župný úrad v Ružomberku, ktorý vypracoval technickú správu opravy kostola, doplnenú pôdorysom s rozmermi.¹⁹ Stavba bez podmurovky mala spodné brvná vsadené priamo do zeme, loď sa vychyľovala na južnú stranu, čím sa narušila jej statika. Stropné drevené trámy nad západnou emporou prehnili, preborili sa dole a opreli o organovú skriňu. Prehnitý bol podporný stĺp empory, dosky podlahy a šindľová krytina strechy.²⁰ Celkový stav kostola zhoršili aj vojnové udalosti.²¹ V roku 1948, opäť vďaka osobnej iniciatíve dr. Wagnera z Povereníctva školstva a osvet, napokon Povereníctvo financií súhlasilo s výdavkom 95 000 Kčs ako podporou na opravu rudnianskeho kostola.²² Obnova, uskutočnená v roku 1950, zabezpečila

základné zastabilizovanie stavby jej čiastočným podmurovaním, výmenou spodných brvién stien, lokálnou výmenou vonkajšieho obkladu stien a pokrytím strechy novým dreveným šindľom.²³

Dalšia etapa histórie kostola je dobre zdokumentovaná v procese premiestnenia stavby do Múzea slovenskej dediny pri Slovenskom národnom múzeu (SNM) v Martine. Z archívnych prameňov z tohto obdobia možno uviesť niekoľko najdôležitejších údajov. Prípravná fáza pred demontážou kostola trvala od roku 1965 do roku 1974. V roku 1969 bol od vlastníka rudnianskeho kostola – Rímskokatolíckej cirkvi v Slovenskom Pravne – odkúpený inventár a umiestnený v depozitári SNM v Martine.²⁴ V tom istom roku múzeum ponúklo cirkvi za odkúpenie samotnej stavby kostola sumu 2 500 Kčs, ktorá sa nestretla so súhlasom.²⁵ Po stavebnom a umeleckohistorickom (Mgr. Danuta Učníková) posúdení kostola bola kúpna cena upravená²⁶ na 34 582 Kčs. Dňa 20. marca 1974 obe strany podpísali kúpnu zmluvu. Stavbu kostola demontovali 12. septembra 1974 a prepravili do skladov Múzea slovenskej dediny v Jahodníckych hájoch pri Martine.²⁷ Stav kostola a najmä jeho interiérových malieb

bol pred demontážou pomerne dobrý, vážnejšie poškodená bola šindľová krytina strechy, čiastočne nápis na víťaznom oblúku zo strany svätyne z dôvodu zatekania dažďovej vody cez deravú strechu. Malby na doskách boli očistené od depozitov a následne reštaurátorom zaistené transparentným lakom.²⁸ Samotná montáž a dostavba kostola prebiehali veľmi zdĺhavo po etapách (1975 – 1989),²⁹ ako aj reštaurátorské práce na nástenných malbách a mobiliári (1976 – 1994).³⁰ Po sprístupnení kostola pre verejnosť v roku 1994 sa dodatočne obnovila i pôvodná duchovná funkcia slávnostným požehnaním 29. apríla 2001.³¹ Odvtedy sa tu príležitostne slávia bohoslužby i konajú svadby.

Kostol sv. Štefana kráľa z Rudna, s datovaním zrubovej konštrukcie do poslednej štvrtiny 15. storočia, ktorá ostala zachovaná aj po neskorobarokovej prestavbe z rokov 1790 – 1792, prezentujúcej sa v interieri unikátnou autorizovanou iluzívnou nástennou malbou a ambitovým oltárom s trojicou sekundárne umiestnených neskorogotických sôch, sa radí k najstarším a najhodnotnejším dreveným stavbám na Slovensku. ■

¹ BEŇKO, Ján. *Starý Turiec*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1996, s. 90.

² BEŇKO, Ján. K počiatkom kresťanstva a stredovekých kostolov v Turci. In *Slovenská archivistika*, roč. 30, 1995, č. 2, s. 42-43.

³ GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. tretí. Bratislava : Obzor, 1969, s. 58.

⁴ POLONEC, Andrej. Drevený kostol v Rudne. In *Zborník SNM – Etnografia*, roč. 14, 1973, s. 65.

⁵ HUDÁK, Ján. *Patrociniá na Slovensku. Súpis a historický vývin*. Interná tlač Umenovedného ústavu Slovenskej akadémie vied. Bratislava, 1984, s. 268.

⁶ Dendrochronologický výskum realizoval Ing. Tomáš Kyncl iba na jedlých častiach zrubu, smrekové drevo krovu nebolo pre výskum vhodné. SUCHÝ, Ľubomír – KRUIŠINSKÝ, Peter – BABIAKOVÁ, Zuzana – ĎURIAN, Karol. *Historické krovky sakrálnych stavieb Turca*. Kysucké Nové Mesto : Miroslav Gibala, 2008, s. 52-53.

⁷ Archív Biskupského úradu a diecézy Banská Bystrica (ďalej A BÚAD BB) – *Schematismus Almae Dioecesis Neosoliensis pro Anno 1844*, Archidiaconatus Thuroczensis. Neosolii : Typis Typographiae Philippi Machold, s. 71.

⁸ A BÚAD BB – *Catalogus venerabilis Clericalmaedioecesis Neosoliensis pro Anno 1825*, Archidiaconatus Thuroczensis. Neosolii : Typis Susannae Stephanii, 1825, s. 43.

⁹ A BÚAD BB – *Schematismus Almae Dioecesis Neosoliensis pro Anno 1922*, Archidiaconatus Thuroczensis. Banská Bystrica : Typis Andreae Žabka, 1922, s. 63.

¹⁰ Archív Slovenského národného múzea v Martine-Etnografického múzea (ďalej A SNM-EM), Rudno, kostol – Opis, znalecký posudok vykonaný znalcom z odboru stavebníctva a inžinierske stavby, Ing. Július Genda, 30. 10. 1973.

¹¹ PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, Anna. Maliarstvo 18. storočia na Slovensku v kontextoch stredoeurópskeho umenia. In *Ars*, 1990, č. 1, s. 103.

¹² Franc: Xav: Thólt de Ordine S. Francisci, a 25 julii 1789 hic loci curatuat. Archív Rímskokatolíckeho farského úradu v Slovenskom Pravne (ďalej A RKFÚ SIPr), *Historiae Domus, Tót Prona die 24 sept. 1833*, záznam z roku 1845 od farára Michaela Fodora.

¹³ A BÚAD BB – ZAREVÚCKY, Anton. *Katalóg farností Banskobystrického biskupstva*. II. Archidiaconát turčiansky. Dekanát Martin, strojopis, 1970, s. 329.

¹⁴ A SNM-EM, Slovenské Pravno, flágória – Správa z výskumu pivnice s flágóriou zo Slovenského Pravna, autori prieskumu: A. Polonec, J. Turzo, J. Boda, č. VS-615/1980, 16. 11. 1966.

¹⁵ LACKO, Richard a kol. *Rudno. Z príležitosti 650. výročia prvej písomnej zmienky*. Vrútky : NADAS-AFGH, 1993, s. 47.

¹⁶ GLATZ, Anton C. *Gotické umenie zo zbierok Slovenského národného múzea v Martine*. Katalóg výstavy. Martin : Slovenské národné múzeum-Etnografický ústav, 1985, s. 28-30.

¹⁷ A RKFÚ SIPr – *Historiae Domus, Tót Prona die 24 sept. 1833*. Záznam o pokrytí kostola v Rudne v roku 1928 zapísal farár Ignác Leporis.

¹⁸ Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky (ďalej A PÚSR), fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951 (ďalej f. PO), šk. 83, Rudno –

Prezídium Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave, č. 19.371/42, 27. 10. 1942 (žiadosť pre Okresný úrad a Slovenské národné múzeum v Turči. Sv. Martine).

¹⁹ A PÚSR, f. PO, šk. 83, Rudno – Župný úrad v Ružomberku, č. 11-426/2-1943, 8. 2. 1943.

²⁰ A PÚ SR, f. PO, šk. 83, Rudno – *Technická správa o budove a zariadení rím.-kat. dreveného kostola v Rudnom /v Turci/,* vypracoval Župný úrad, stavebno-technické oddelenie v Ružomberku (k č. 11-426/1943, s pôdorysom 1 : 100), 19. 1. 1943; Rím. kat. farský úrad v Slovenskom Pravne, č. 354/43, 9. 5. 1943 (správa pre Ministerstvo školstva a národnej osvety).

²¹ A PÚ SR, f. PO, šk. 83, Rudno – Prezídium Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave, č. 207.269/1948-B/III-4., 28. 4. 1948, žiadosť pre Rím. kat. farský úrad v Slovenskom Pravne o rozpočet na opravu kostola v Rudne.

²² A PÚ SR, f. PO, šk. 83, Rudno – Povereniečto financií, č. 8.176/48-II/4., 6. 9. 1948, súhlas s výdavkom na opravu dreveného kostola v Rudne.

²³ A RKFÚ SIPr – *Historiae Domus, Tót Prona die 24 sept. 1833*, záznam o oprave kostola v Rudne v roku 1950. Obnova stála celkom 145 000 Kčs, okrem štátneho príspevku ju zabezpečili zo zbierky farníkov.

²⁴ A SNM-EM, Rudno, kostol – Zápisnica nákupnej komisie SNM-EÚ, 12. 3. 1969, zakúpenie inventára kostola v Rudne.

²⁵ Vlastník požadoval ako náhradu povolenie postaviť kostol pri zvonici v Jasenove (to neudelili štátne orgány), a tiež vybudovať dom smútku pri cintoríne v Rudne, na mieste odvezeného kostola. – A SNM-EM, Rudno, kostol – Oznámenie nových skutočností ohľadom kostola z Rudna, Múzeum ľudovej architektúry v Martine, č. 588/71, 20. 5. 1971; Uzavretie prípadu kostola v Rudne, Okresný národný výbor v Martine, odbor kultúry, č. 493/71, 27. 4. 1971.

²⁶ A SNM-EM, Rudno, kostol – Oznámenie, zrubový kostol v Rudne, Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, stredisko Banská Bystrica (ďalej SÚPSOP-SBB), č. EÚ-246/75, 5. 3. 1975.

²⁷ Kúpnu zmluvu podpísali 20. 3. 1974 Rímskokatolícky biskupský úrad v Banskej Bystrici (v z. biskup Jozef Feranec) ako vlastníci, Rímskokatolícky farský úrad Slovenské Pravno (v z. správca fary Ján Klimo) ako správca a Slovenské národné múzeum-Etnografický ústav v Martine (v z. doc. Dr. Štefan Mruškovič, CSC.) ako kupujúci, za celkovú sumu 34 582 Kčs. A SNM-EM, Rudno, kostol – Kúpna zmluva č. 7/74, 20. 3. 1974; SÚPSOP-SBB – Zápisnica o odovzdaní a prevzatí nehnuteľnosti, č. EÚ-246/1975, 12. 4. 1974.

²⁸ A SNM-EM, Rudno, kostol – Zápisnica z pracovnej schôdzky nákupnej komisie SNM-EÚ, 13. 2. 1974.

²⁹ A SNM-EM, Rudno, kostol – Scenár interiérového dotvorenia expozičného objektu „Kostol Rudno“ v Múzeu slovenskej dediny v Jahodníckych hájoch, vypracoval PhDr. S. Horváth, č. VS 805, 15. 4. 1994.

³⁰ HALMOVÁ, Mária. Rudniansky Kostol sv. Štefana kráľa v Múzeu slovenskej dediny. In *Pamiatky a múzeá*, 1998, č. 3, s. 20-21.

³¹ REŤKOVSKÁ, Adriana. *Drevený kostolík z Rudna*. Publikácia vo forme skladky vydaná k výstave Drevený kostolík z Rudna a príležitosti slávnostného požehnanie kostola dňa 29. 4. 2001. SNM-EM v Martine, 2001.

Zaniknuté oravské drevené kostoly v Babíne a Novoti

MILOŠ DUDÁŠ

Posledné roky existencie drevených rímskokatolíckych kostolov v Babíne a Novoti na Orave boli veľmi podobné a ich dramatický zánik takmer totožný. Veriaci ich pravidelne navštevovali, po generácie užívali, v interiéroch hľadali pokoj, vieru i nádej, ale časom o historické drevené objekty stratili záujem. Ten spolu s cirkevnou vrchnosťou upriamili na výstavbu nových, murovaných chrámov. Aby dosiahli svoj cieľ, nebránili sa ani účelovému deklarovaniu ich zlého stavebno-technického stavu. Preto často zámerne zanedbávali údržbu a starostlivosť, a čo je horšie, svojim konaním urýchlili ich deštrukciu a nenávratný zánik. Stalo sa tak aj napriek snahe pracovníkov dobového pamiatkového orgánu – Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku so sídlom v Bratislave (ďalej len Štátny referát),¹ ktorí do posledných chvíľ videli možnosti reálnej záchrany, ak nie formou prezentácie in-situ, tak aspoň premiestnením na iné miesto, kde by naďalej plnili svoju kultovú náboženskú úlohu, alebo sa stali stredobodom záujmu návštevníkov vybranej muzeálnej expozície v prírode. Možnosti jestvovali, ale chýbala úprimná snaha cirkvi i veriacich. Oba drevené kostoly zanikli v priebehu tridsiatych rokov 20. storočia a nahradili ich murované stavby architekta Milana Michala Harminca (1869 – 1964).²

Obec Babín sa od polovice 16. storočia rozprestiera na úpätí Oravskej Magury a jej dejiny sú úzko zviazané s oravsko-bytčianskou vetvou rodiny Turzovcov (Thurzo).³ Názov obce a pomenovania viacerých lokalít jej bezprostredného okolia poukazujú na existenciu staršieho slovanského osídlenia, ktoré sa nachádzalo na jej mieste alebo v blízkom okolí. Iná teória predpokladá, že bola pomenovaná podľa svojho zakladateľa, prvého dedičného richtára. Obyvatelia sa hrdo hlásili k valašským právam a svoju obživu si zabezpečovali najmä poľnohospodárstvom, prácou v okolitých lesoch a chovom hovädzieho dobytku a oviec. Počas protihabsburských povstaní obec takmer zanikla a obyvatelia sa len pomaly a postupne spamätávali z dramatických vojnových udalostí. Pôvodne potočná radová dedina získala v priebehu 20. storočia charakter hromadnej cestnej formy. Jedným z dôvodov boli aj dva ničivé požiare, ktoré v rokoch 1923 a 1934 zdevastovali väčšinu jej zrubových domov i hospodárskych objektov.

Babínski veriaci v prvých desaťročiach existencie obce vyznávali myšlienky reformácie, pretože však nemali vlastnú farnosť, navštevovali kostol v Sedliackej Dubovej. Za bohoslužbami museli prekonávať veľkú vzdialenosť i samotné kopce Oravskej Magury. Až v roku 1665 získali drevený kostol, a to kúpou staršieho kostola, ktorý pôvodne stál v neďalekej Lokci. Jeho predaj pravdepodobne súvisel s postupujúcou rekatalizáciou Oravy. V danom roku sa Lokca stala

Južný pohľad na drevený kostol v Babíne, asi 1926. Repro: M. Dudáš.

rímskokatolíckou a miestni veriaci si následne vybudovali nový murovaný chrám. Babínčania drevený kostol rozbírali, previezli a nasledujúceho roku nanovo postavili na miernom návrší takmer v strede dediny. Evanjelický superintendent Joachim Kalinka ho posvätil 28. septembra 1666.⁴ To znamená, že v tomto čase boli obyvatelia Babína stále prívrženci Lutherovho učenia, ale v prvej polovici 18. storočia sa navrátili k rímskokatolíckemu vyznaniu. Odvtedy ich drevený kostol niesol patrocínium Svätého Ducha. V roku 1787 sa od farnosti v Lokci oddelila farnosť v Hruštine, do ktorej okrem obce Vaňovka patrila aj Babín. Samostatná farnosť v Babíne vznikla až v roku 1990.

Ako vyplýva zo staršej literatúry, babínsky drevený kostol pôvodne stál v susednej obci Lokca.⁵ Kedy a kým tu bol postavený, nie je z dostupnej literatúry a archívnych prameňov zrejmé. Katolícka vizitácia Oravy z roku 1560 v Lokci neuvádza kostol. Pravdepodobne bol dielom evanjelikov na prelome 16. a 17. storočia. V roku 1594 tu dal Juraj Turzo zriadiť samostatnú protestantskú farnosť a hneď ďalší rok si veriaci postavili faru a pre školu zakúpili starší drevený dom.⁶ Možno sa domnievať, že v rovnakom čase začali aj s výstavbou dreveného kostola. Superintendent Eliáš Láni vo svojej vizitácii z roku 1611 už v Lokci spomína evanjelický drevený kostol s dvoma zvonmi, stručne popisuje liturgické odevy,

predmety a textílie a venuje sa aj príjmom farnosti a miestneho kazateľa.⁷

V roku 1647 neznámy maliar vyzdobil interiér kostola. Dokazoval to latinský nápis s datovaním na rovnom doskovom strope: *Isaias Cap. LVIII. Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum, et domui Jacob peccata eorum* (Izaiáš, 58, 1: *Volaj, nestišuj, ako trúba vyvýš svoj hlas, zvestuj môjmu ľudu jeho hriech a Jakubovu domu jeho vinu!*).⁸ Práve v tomto období bolo na Orave vymaľovaných niekoľko drevených evanjelických kostolov. Patril k nim Kostol sv. Alžbety v Zábreží (dnes v Múzeu oravskej dediny v Zuberici) alebo už neexistujúci drevený kostol v Zázrivej.

V Babíne stál drevený kostol na miernom kopci ako dominantný solitérny objekt pri hlavnej komunikácii a dôležitý orientačný bod krajiny. Obklopoval ho cintorín, ohradený murovaným plotom s malou šindľovou strieškou. Celý areál prístupňovala drevená brána, situovaná v jeho juhovýchodnej časti. Orientácia kostola k svetovým stranám nezodpovedala tradičnej forme východ – západ. Veža bola osadená severovýchodným a oltárna časť juhozápadným smerom. Pôvodná cesta obchádzala zo severu takmer celý kostolný areál a až na prelome 18. a 19. storočia ju upravili do podoby, ktorá v podstate kopíruje súčasnú hlavnú komunikáciu v smere Dolný Kubín – Námestovo.⁹ Súčasťou areálu bola samostatná drevená márnica. Vybudovali ju tak, aby priamo k nej smeroval bočný vstup z kostola, ktorý sa využíval najmä pri pohreboch.

Nosnú konštrukciu kostola tvoril zrub, ktorý neznámi tesárski majstri z dôvodu ochrany voči nepriaznivým klimatickým podmienkam z vonkajšej strany oplášťovali zvislým doskovým debnením s lištami, prekrývajúcimi jeho medzery. Vysoká sedlová strecha s valbou plynule prechádzala z lode nad svätyňu a pokrýval ju drevený šindel. Miesto nad víťazným oblúkom zvyrazňoval malý sanktusník s barokovým cibulovým ukončením. Vežu, len o málo prevyšujúcu loď kostola, tvorila samostatná stĺpovo-rámová konštrukcia. Završovala ju charakteristická baroková cibulová helmica a kovaný kríž. Aj plášť veže bol obložený doskovým vertikálnym obkladom a v jej vnútri sa nachádzali dva zvony. Menší

Juhozápadný pohľad na babínsky drevený kostol. Foto: K. Plicka, 1923, repro: M. Dudáš.

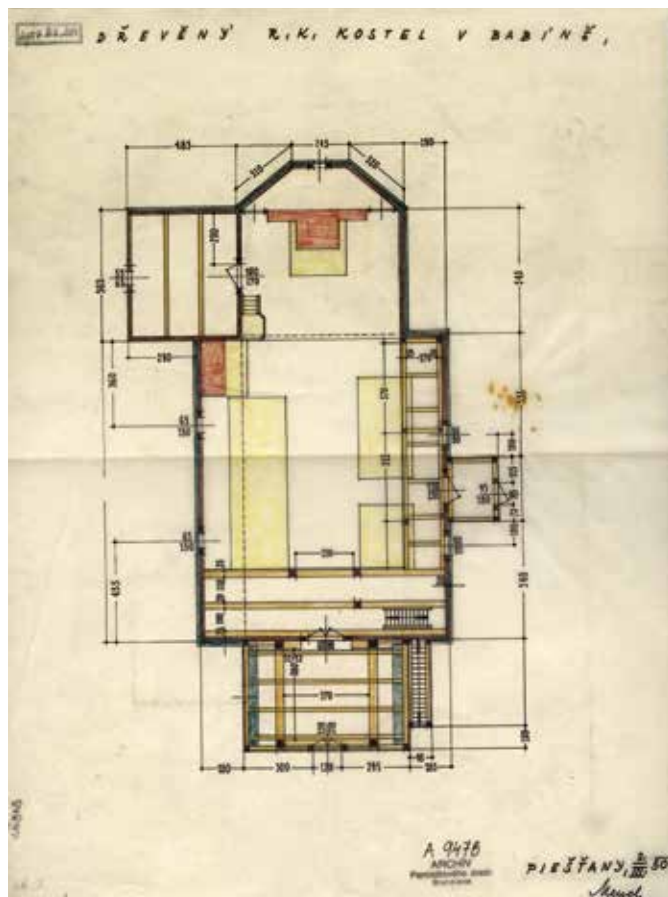
bol zrekvirovaný vojskom počas prvej svetovej vojny. V roku 1923 ho nahradil zvon odliaty firmou Rudolfa Manouška z Brna. Väčší, ktorý sa zachoval a dnes je osadený vo veži nového murovaného kostola, odliali v roku 1762. Nesie latinský nápis *Campana haec facta est svtibo pagi babinensis*.

Historická mapa Babína z roku 1864 s vyznačeným dreveným kostolom. Zdroj: Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči.

Z uzatvoreného podvežia sa vstupovalo do interiéru kostola. Popod dvojstrannú emporu sa veriacim otvoril priestor obdĺžnikovej lode ukončený tzv. ambitovým oltárom, za ktorým sa nachádzal polygonálny uzáver svätyne, osvetlený malým kruhovým oknom. Dvojstranná empora nepriamo naznačovala, že staviteľmi kostola boli práve evanjelici.

Obdĺžnikové okná s polkruhovým ukončením v lodi aj svätyni umožnili celý interiér pomerne veľkoryso presvetliť denným svetlom. Vľavo od hlavného oltára sa nachádzal vstup do priestrannej, takmer štvorcovej sakristie. Podlahu v celom interiéri tvorili veľkorozmerné pieskovcové platne. Drevený trámový strop niesol zo spodnej strany, a to tak vo svätyni, ako aj v lodi, rovný doskový záklop, na ktorom sa v oltárnej časti uplatnila maliarska výzdoba v podobe kaziet s typickým barokovým mariánskym motívom. Celá

Pôdorys babínského dreveného kostola, ktorý v roku 1930 vyhotovil V. Mencl. Zdroj: Archív PÚ SR.

vnútorná dispozícia mala proporciu a priestorové členenie tradičnej drevenej sakrálnej stavby nášho územia.

V strede hlavného ranobarokového ambitového oltára s netradičnou figurálnou výzdobou bol umiestnený oltárny obraz s motívom Zoslania Ducha Svätého. Po jeho bokoch stáli sochy neznámych svätcov z polovice 18. storočia. Napravo od hlavného oltára, ako pendant bohato rezbársky dekorovanej kazateľnice, stál menší bočný oltár. Kazateľnicu zdobil centrálny reliéf so scénou Zasnúbenia Panny Márie v akantovom rámovaní a jej baldachýn ukončovala socha Krista Spasiteľa. Jednoduchá kamenná krstiteľnica pochádzala zo 17. storočia.

V rokoch 1928 až 1930 sa o budúcom osude babínského dreveného kostola viedla pomerne rozsiahla diskusia a korešpondencia medzi jeho správcou – Rímskokatolíckym farským úradom v Hruštíne, dotknutými štátnymi orgánmi (Okresný úrad v Námestove, Krajský úrad v Bratislave), Štátnym referátom a projektantom plánovaného nového kostola Michalom Milanom Harmincom.

V júni 1928 prezídium Župného úradu v Turčianskom Sv. Martine prijalo písomné upozornenie na snahu obyvateľov Babína o zbúranie svojho historického dreveného kostola. Preto menovaný úrad obratom upozornil veriacich, že daný historický objekt nie je možné bez povolenia zbúrať a ani opravovať. Čoskoro, 9. júla 1928 predstavitelia obce a zástupca farského úradu v Hruštíne, kde v tom čase patrila aj Babín ako filiálka, na pôde Okresného úradu v Námestove oficiálne deklarovali snahu zbúrať existujúci drevený kostol a nahradiť ho murovaným. Ako dôvod uviedli, že už nevyhovoval, nezodpovedal ich požiadavkám, mal poškodenú konštrukciu a hrozilo, že sa zrúti. Zároveň sami pripomenuli,

že táto idea bola len v počiatočnej fáze, plány pre nový kostol ešte ani nedali vypracovať. Štátny referát dôrazne žiadal, aby sa drevený kostol zachoval ako pamiatka. V prípade, že obec by chcela postaviť murovaný kostol, mala sa dohodnúť s niektorou susednou dedinou, kde kostol nemajú, aby ten babínsky premiestnili a opäť postavili. Za týmto účelom Štátny referát navrhoval na premiestnenie poskytnúť štátnu finančnú podporu vo výške 30 % z celkových nákladov. Je pravdepodobné, že v tom čase cirkev už rokovala s architektom o príprave plánov murovaného kostola. Štátny referát na konci roku 1928 písomne informoval Muzeálnu slovenskú spoločnosť v Martine o možnosti získania dreveného kostola v Babíne pre múzejné účely s tým, že je ochotný navrhnuť na prevoz a jeho znovupostavenie štátnu subvenciu vo výške 30 – 40 % nákladov. V apríli 1929 Muzeálna slovenská spoločnosť na túto možnosť reagovala pozitívne a vyjadrila sa, že predmetný kostol zamýšľa kúpiť. Zo zachovaných písomných prameňov však nie je jasné, či niekto z Martina skutočne do Babína prišiel a s cirkvou v danej veci aj reálne rokoval. Ešte 1. mája 1929 správca farnosti v Hruštíne František Nádaškay píše do Bratislavy Štátnemu referátu, že *rozhodujúce slovo ohľadom dreveného kostola v Babíne na Orave voľáko mešká*, a žiada o urýchlenné konečné riešenie. Štátny referát v júli pripomenul architektovi Michalovi Milanovi Harmincovi návrh finančnej podpory na presťahovanie kostola v prípade, že cirkev ho potenciálnemu záujemcovi predá len za cenu dreva, ktorú stanoví technik príslušného okresného úradu. V prípade, že by cirkev neprijala úradne stanovenú cenu, Štátny referát žiada o bezodkladné zachovanie a zabezpečenie aspoň drevenej veže kostola s jej prípadným posunutím v rámci cintorína, a využitím ako samostatnej zvonice. Zároveň sa väčšia časť vnútorného zariadenia (oltáre, kazateľnica, krstiteľnica a maľovaný doskový strop) mala preniesť do nového murovaného kostola. V tom čase mal už architekt projekt nového kostola de facto hotový.

Samotný architekt Harminc v mene cirkvi 26. júna 1929 písomne žiadal Štátny referát o konečné povolenie zbúrať starý drevený kostol z dôvodu jeho nevyužitelnosti a možnosti na uvoľnenom mieste postaviť nový murovaný kostol. Okresný úrad v Námestove 21. augusta zvolal priamo na mieste obhliadku vo veci následného vydania stavebného povolenia na nový kostol. Medzitým architekt Harminc písomne upovedomil Štátny referát, že babínsky drevený kostol chce odkúpiť a premiestniť susedná obec Vasilov. Vtedy aj Okresný úrad v Dolnom Kubíne informoval Štátny referát, že obec Vasilov prevezme a opäť postaví starý kostol. Po tejto informácii Štátny referát oznámil cirkvi v Hruštíne, že sa našiel záujemca o kúpu kostola a potvrdil, že je ochotný navrhnuť finančnú podporu na jeho rozobratie a prevezenie. Náklady sa mali preplatiť až po znovupostavení kostola na novom mieste a predložení relevantného rozpočtu od skúseného tesárskeho majstra a riadnych stavebných plánov a fotografií starého objektu.

Okresný úrad v Námestove 24. augusta 1929 vydal na stavbu murovaného kostola povolenie s niekoľkými podmienkami, ktoré vychádzali z požiadaviek Štátneho referátu. Medzi inými: a) novostavba mala stáť na mieste dreveného kostola, ktorý mal byť zbúraný, alebo prevezený na iné miesto, b) stavba sa mala realizovať podľa dodaných plánov architekta Harminca, c) zbúranie starého dreveného kostola sa povoľovalo len pod podmienkou, že oltáre, kazateľnica a obrazy Krížovej cesty budú zachované a umiestnia sa

Hlavný oltár dreveného kostola v Babíne. Zdroj: Slovenská národná knižnica – Literárny archív, Zbierka fotodokumentov miest, sign. PB 1/2.

v novom kostole, alebo budú premiestnené na nové miesto spolu s kostolom a d) odpredaj a premiestnenie kostola do inej obce, resp. jeho zbúranie musí byť dopredu oznámené Štátnemu referátu.

Práve zamestnanci Štátneho referátu sa ešte na poslednú chvíľu snažili zvrátiť stav nepriaznivý pre drevený kostol. Podali námietku proti vydanému stavebnému povoleniu. Argumentovali faktom, že o kúpu kostola a jeho prevezenie, teda záchranu, prejavila záujem susedná obec Vasiľov. Zdôraznili k tomu, že Štátny referát na tento účel už prisľúbil finančnú výpomoc. Preto žiadali, aby sa drevený kostol nebúral a aby sa obce Babín a Vasiľov o prevzatí kostola navzájom čo najskôr dohodli. V tejto záležitosti sa začali podnikať prvé kroky. Avšak, ako vyplýva zo zápisnice spísanej 17. septembra 1929, správca farnosti v Hruštíne uviedol, že *obec Vasiľov od svojho úmyslu postaviť babínsky kostolík v ich obci odstúpila, keďže dľa mienky odborníkov stálo by rozoberanie a znovupostavenie tohto kostola viac, ako postavenie nového kostola zo skál. Obec Babín so stavbou nového kostola pre finančné ťažkosti započne pravdepodobne len v roku 1930.*¹⁰ To znamená, že u obyvateľov Vasiľova prevládol názor, že bude lepšie, keď si postavia murovaný kostol.¹¹

Architekt Harminc doručil Štátnemu referátu vo februári 1930 oznámenie, že drevený kostol v Babíne sa bude búrať už 1. marca. Na tomto základe Štátny referát vyslal do Babína povereného spolupracovníka Václava Mencla (1905 – 1978), aby uskutočnil obhliadku a zameranie pred búraním kostola. Ten obhliadku vykonal 2. marca s tým, že množstvo snehu mu nedovolilo vyhotoviť podrobné vymeranie, preto zamerenal len pôdorys kostola. Je pozoruhodné, že Mencl v následnej stručnej správe z 3. marca 1930 konštatuje, že *kostel je*

Súčasný bočný oltár sv. Petra a Pavla v novom murovanom kostole v Babíne (časť hlavného oltára z dreveného kostola). Foto: M. Matys.

*dobře udržovaný, důkladné konstrukce, v dobrém stavu. Zvonice až na jeden trám věnce nad zvony je silná a nedotknutá.*¹² Preto sa zdá, že skutočný stavebno-technický stav kostola v Babíne nebol tak zlý, ako tvrdil vlastník, resp. samotný architekt Harminc. Mimochodom, ako projektant nového murovaného kostola mohol mať osobný záujem, aby sa starý drevený kostol zbúral, alebo presťahoval na iné miesto a nahradil novým, realizovaným podľa jeho návrhu. V tomto čase aj veriaci a cirkev už pravdepodobne dávali prednosť výstavbe nového väčšieho murovaného chrámu pred údržbou a opravou starého dreveného objektu.

Posledná liturgia v babínskom drevenom kostole sa konala 4. mája 1930, v nasledujúcich dňoch 7. a 8. mája ho veriaci rozobrali a drevo predali na stavebné účely alebo ako kurivo.¹³ Hneď na ďalší deň sa začalo s výstavbou murovaného kostola podľa Harmincovho projektu. Objekt architekt osadil na uvoľnené miesto, ale jeho základnú orientáciu zmenil o 90°.

Nový murovaný kostol veriaci dostávali v roku 1933 a 15. júla zasvätili Zoslaniu Ducha Svätého. Do jeho interiéru z dreveného kostola premiestnili niekoľko oltárnych fragmentov (najmä obrazy a sochy svätcov), kazateľnicu, krstiteľnicu, procesiový kríž a niektoré liturgické predmety. Redukovaný hlavný oltár sa v novom kostole stal bočným oltárom sv. Petra a Pavla.¹⁴ Pôvodný oltárny obraz Zoslania Ducha Svätého nahradil obraz sv. Petra a Pavla s datovaním 1728. Z viacerých drevených sôch svätcov, svätíc a anjelov, ktoré tvorili súčasť bohatej výzdoby pôvodných oltárov, sa zachovali len dve postavy neznámych svätcov v bielo-striebornom rúchu, bez akýchkoľvek atribútov (na základe fyziognómie a odevu môžu zobrazovať diakonov sv. Vavrinca a sv. Štefana Prvo-

Novot', drevený kostol z juhu. Zdroj: Slovenská národná knižnica – Literárny archív, Zbierka fotodokumentov miest, príř. č. 594/2014.

mučeníka). Dnes sú umiestnené na konzolách v predsieni kostola ako samostatné voľné sochy.¹⁵ Ďalšia socha z pôvodného oltára (sv. Stanislav Kostka), pravdepodobne dielo rovnakého majstra alebo pochádzajúca z rovnakej dielne, sa stala súčasťou bočného oltára Premenenia Pána, ktorý je v súčasnosti situovaný v bočnej kaplnke nového kostola.¹⁶ Kamenná krstiteľnica je dnes zabudnutá pod schodiskom do veže kostola. Ešte horšie skončila kazateľnica: bez akejkoľvek úcty je rozobratá na fragmenty a neprehľadne uložená v sklade mimo samotného kostola.

Z architektúry dreveného kostola sa akoby nedopatrením zachovalo už len ťažko čitateľné kamenné torzo podlahy veže. Nachádza sa v priestore medzi náhrobnými kameňmi cintorína, na mieste v blízkosti obvodovej steny murovaného kostola.

Novot', ležiacu takmer na poľských hraniciach, ako jednu z posledných oravských obcí založili na turzovských majetkoch až v samom závere 17. storočia. Stalo sa tak v čase tzv. pastierskej kolonizácie Oravy, keď sa osídľovali vzdialené a zatiaľ nevyužívané horské a podhorské oblasti s dostatkom pasienkov a lesov.¹⁷ Obec patrila oravskému hradnému panstvu a spravovali ju dediční richtári (šoltýsi), prví s menom Jurčák, resp. Jurčiak alebo Ďurčák. Pravdepodobne podľa nich získala svoje pôvodné pomenovanie „Gyurkov“ (Jurkov).¹⁸ Neskôr správu dediny prevzali volení richtári. Zástavba sídla čoskoro získala charakteristickú podobu voľnej reťazovej formy s roztrúsenými osadami v chotári a takmer výhradne so zrubovými obytnými domami a hospodárskymi stavbami. Obyvatelia obce sa živili prácou v lese, najmä výrobou šindľa, pestovaním ľanu, chovom dobytká a malorolníctvom.

V čase založenia obce sa obyvateľstvo ešte prikláňalo k myšlienkam reformácie, hoci s najväčšou pravdepodobnosťou viera vyplývala len z úradne uplatňovanej zásady „cuius regio eius religio“, nie z vlastného náboženského presvedčenia. Neprekvapuje to, veď obec ležala na majetkoch Turzovcov, najdôležitejších svetských podporovateľov reformácie na našom území. Postupne, pod intenzívnym vplyvom misionárov – jezuitov z blízkeho Poľska a v dôsledku postupného príklonu oravského panstva ku katolicizmu, sa začiatkom 18. storočia obyvatelia Novote už otvorene a slobodne hlásili k rímskokatolíckemu vyznaniu.

Obec od svojho založenia až do polovice 18. storočia patrila do farnosti Lokca, vzdialenej asi 20 km. Aj z tohto dôvodu v roku 1758 sa stala filiálkou bližšej farnosti v susednom Zákamennom. Tam veriaci z Novote navštevovali drevený Kostol sv. Vojtecha, ktorý vznikol v rokoch 1707 – 1708, ale na konci 19. storočia vyhořel po údere blesku. V roku 1787 sa Novot' stala samostatnou farnosťou. Odluku od matkocirkvi v Zákamennom oficiálne uskutočnil Ján Kirchner, spišský kanonik vo funkcii oravského archidiakona.¹⁹

Prvé roky sa veriaci stretávali len v priestoroch súkromných domov, čoskoro za pomoci Oravského panstva však začali s výstavbou vlastného dreveného kostola. Kostol spolu s farou a prislúchajúcimi hospodárskymi objektmi postavili domáci tesárski majstri na miernom svahu v rokoch 1789 – 1790 a zasvätili Narodeniu Panny Márie. Okolo kostola založili nový cintorín a ohradili dreveným oploštením, ktoré neskôr nahradil kamenný múr so vstupnou bránou.

Monumentálny kostol mal charakteristický výraz náznaku gotizujúcej drevenej sakrálnej stavby, typickej pre architektúru rímskokatolíckych kostolov širšieho regiónu Sliezska, Oravy, Spiša a Malopoľska.²⁰ Jeho typickú siluetu zvýrazňovala dominantná zvonica samostatnej stĺpovorámovej konštrukcie s barokovým cibulovým ukončením, ktorá dosahovala výšku takmer 29 m. Červená farba povrchu jej troch „baní“ bola výsledkom stavebnej úpravy zvonice a rozsiahlej opravy kostola v roku 1887. V priestrannej „izbici“ boli umiestnené dva zvony, starší z roku 1746 a mladší z roku 1788, ktorý novovzniknutej farnosti daroval kurátor a zároveň richtár Pavol Vlčák. Bol dielom významného banskobystričského zvonolejárskeho majstra Jána Juraja Knoblocha najml. (1753 – 1813). Malý zvon v sanktusníku s reliéfom Dobrého pastiera odliad ďalší banskobystričský zvonolejár František Anton Zechenter (1739 – ?).

Zrubovú konštrukciu kostola z mohutných smrekových trámov a k nej pristavanú stĺpovorámovú konštrukciu veže chránil drevený šindel. Rozšírené podvezie s plochou 7,4 × 7,4 m s doskovým obkladom plynulo pokračovalo pultovou strieškou pozdĺž celého obvodu lode i svätyne a vytváralo dodatočne krytý priestor. Ten chránil zrub objektu od nepriaznivých klimatických vplyvov a mal lokálny názov „jata“. Práve cez tento priestor, na južnej strane veže a lode, veriaci vstupovali do chrámu. Jeho vnútorná pozdĺžna dispozícia zodpovedala tradičnému kánonu kostolov západného kresťanstva. Na obdĺžnikovú loď sa napájalo o niečo menšie presbytérium polygonálneho ukončenia. Z jeho severnej strany sa nachádzala malá sakristia so samostatným vstupom. Kostol nemal žiadnu kryptu. Vysoká valbová strecha, pokrytá dreveným šindľom prechádzala súvisle nad loďou i svätyňou a v jej hrebeni bol osadený jednoduchý sanktusník.

Interiér vynikal záplavou svetla, čo pre drevený kostol nebolo obvyklé. Presvetľovali ho pomerne veľké obdĺžnikové okná so segmentovým ukončením. Štyri boli osadené na južnej a dve na severnej stene lode a svätyne. Vnútny doskový obklad plochého stropu i stien neniesol žiadnu maliarsku výzdobu. Zato drevené stĺpy organovej empory mali vyrezávané hlavice v podobe štylizovaných korintských stĺpov. Bohatý rezbársky detail sa objavil aj na spodnej hrane parapetu empory. Mladší organ s ôsmimi registrami bol do kostola zakúpený až v 19. storočí. Pri stenách svätyne sa nachádzali ozdobné lavice, kde sedávali členovia významných šoltýskych rodín.

Na vnútorných stenách lode i svätyne viselo niekoľko samostatných obrazov, datovaných do 18. a prvej polovice 19. storočia, medzi inými aj 14 obrazov Krížovej cesty. Medzi najvzácnejšie patrila obraz pre novšiu časť hlavného oltára s motívom Narodenia Panny Márie od pátra Karola Mikuláša Mayera z roku 1798.²¹ Celý vnútorný mobiliár mal charakteristické znaky ľudového baroka. Okrem hlavného oltára sa v interiéri nachádzal aj menší bočný oltár, zasvätený sv. Jozefovi. Maliarske a najmä rezbárske práce na výzdobe celého interiéru kostola viedol novoťský rodák Jozef Laššák. Okrem iného bol aj autorom kazateľnice s reliéfom Dobrého pastiera a sochou sv. Michala Archanjela. Členovia tejto rodiny v niekoľkých generáciách sa spolupodieľali na výzdobe mnohých sakrálnych stavieb na Orave, Liptove i Kysuciach.²²

V kostole sa konali bohoslužby, veriaci sa oň pravidelne starali a vykonávali bežnú údržbu, najmä výmenu šindľovej krytiny a vonkajšieho opláštenia. Dobové fotografie objektu z prvej tretiny 20. storočia dokazujú, že kostol mal primeraný stav a slúžil svojmu účelu. Postupne vo farnosti a medzi ľuďmi začal prevládať názor, že je potrebné postaviť nový, väčší kostol, ktorý by nebol drevený, ale murovaný. Jeden z argumentov znel, že starý drevený kostol už nepostačoval nárokom veriacich a ich zvyšujúcemu sa počtu.²³ Potreba výstavby nového kostola a neustále poukazovanie na havarijný stav najmä šindľovej krytiny dreveného s najväčšou pravdepodobnosťou súviseli s príchodom nového kňaza Jozefa Fitta (1906 – 1980), ktorý v Novoti pôsobil od začiatku mája 1935. Nie je vylúčené, že práve on inicioval výstavbu nového „moderného“ chrámu.

Je viac ako zvláštne, že koncom augusta 1936 Okresný úrad v Námestove nariadil okamžité zatvorenie kostola a zakázal v jeho priestoroch vykonávať akékoľvek bohoslužobné úkony s tým, že objekt je v havarijnom stave. Kostol, ktorý na historických fotografiách z dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia vizuálne nevykazoval žiadne zásadnejšie poruchy a naopak, vyzeral v dobrej technickej kondícii, sa mal v priebehu krátkeho obdobia, zhruba jedného roka, zmeniť na nepoznanie... Až tak, že mal ohrožovať zdravie ľudí a museli ho zatvoriť. Neprekvapovalo by, keby sa sami veriaci na niekoho podnet a presvedčanie o objekte zámerne prestali starať a úmyselne zanedbávali jeho údržbu s tým, aby mali argument na čo najskoršiu výstavbu nového murovaného objektu. Ako inak si vysvetliť tak rýchly negatívny zvrät v technickom stave kostola? Mohli sa cirkevní predstavitelia i samotní farníci len prizerať, ako ich drevený kostol rýchlo pustne, do interiéru zateká a dramaticky sa zhoršuje jeho stavebno-technický stav? Málo pravdepodobné. Na druhej strane nemožno úplne vylúčiť účelové vyjadrenie pracovníkov okresného úradu, a to

Novot', Severovýchodný pohľad na kostol, 1935.

Zdroj: Archiv Národního muzea Praha, ČR, fond Dobroslava a Václava Mencloví, Přípravný materiál – Slovensko – Kostely, Dřevěné kostely.

v prospech odstránenia starého a už nechceného dreveného kostola.

Referát Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave (cirkevný odbor) ako reakciu na zatvorenie dreveného kostola v Novoti požiadal Štátny referát o písomné stanovisko, či tento sakrálny objekt má historickú hodnotu a má sa zachovať v jestvujúcom stave. Odpoveď po urgencii a obhliadke začiatkom októbra 1936 pripravil Václav Mencl. Vo vyjadrení zdôraznil mimoriadnu historickú i pamiatkovú hodnotu kostola a potrebu jeho zachovania v terajšej podobe, a to aj napriek niektorým poškodeniam krytiny a konštrukcie veže. O pár dní neskôr doplnil, že kostol je chránenou pamiatkou od roku 1919, nemožno ho zbúrať a Štátny referát navrhne miestnej farnosti prideliť na opravu subvenciu zo štátneho rozpočtu. Napriek tomuto stanovisku cirkevný odbor po osobitnom vyjadrení Technickej komisie Okresného úradu v Dolnom Kubíne dospel k záveru, že kostol sa nedá opraviť a má značne narušený až dezolátny stav. Štátny referát v reakcii 17. novembra 1936 opätovne zdôraznil historické hodnoty novoťského kostola a potrebu jeho zachovania, hoci bude potrebné vymeniť väčšiu časť pôvodnej drevenej hmoty. Zároveň písomne vyzval príslušný okresný úrad o vypracovanie finančného rozpočtu na dôkladnú opravu kostola. V tejto súvislosti v neskoršom pracovnom materiáli Štátneho referátu k ochrane slovenských drevených kostolov a prehľadu ich opráv z roku 1937 sa nachádza poznámka, že kostol v Novoti je z *nejkrásnejších na Slovensku*.²⁴

Medzitým sa o osud kostola začal intenzívne zaujímať

Drevený kostol v obci Novot. Záber z roku 1935. Foto: Ing. Konfal. Zdroj: Slovenská národná knižnica – Literárny archív, Zbierka fotodokumentov miest, príř. č. 594/2014.

aj poslanec Národného zhromaždenia Československej republiky za oravský región Pavol Florek (1895 – 1963). Podporoval návrh, aby sa kostol na pôvodnom mieste opravil za finančnej pomoci štátu, ale aby sa ďalej nevyužíval na bohoslužobné účely. Kostol mal byť zmenený na vyhľadávanú turistickú atrakciu hornej Oravy. Farnosť podľa svojich potrieb by mohla v jeho blízkosti postaviť nový murovaný kostol. Štátny referát mal však obavy, že po výstavbe murovaného kostola cirkev a veriaci o ten drevený prestanú mať záujem. O objekt sa nebudú starať, zabudnú na jeho pravidelnú údržbu a ten rýchlo podľahne skaze. Poukázal na smutný osud dreveného kostola v Liptovskej Kokave a zdôraznil, že meritórne rozhodne na jar 1937, po aktuálnej obhliadke kostola. Tá sa uskutočnila koncom marca 1937 a po nej Václav Mencl opätovne písal do Novote, že tam stojaci drevený kostol je neobyčajne cennou historickou a umeleckou pamiatkou a je potrebné vyvinúť všetko úsilie na jeho záchranu s tým, že Štátny referát podporí udelenie pravidelnej finančnej podpory na jeho údržbu. Dodal, že Orava za posledné roky stratila už niekoľko vzácných drevených kostolov, napr. v Babíne, Zákamennom a Kline.

V máji 1939 sa ešte uvažovalo, aby kostol rozobrali a premiestnili do inej obce, a tam sa využíval na sakrálné účely, alebo v krajnom prípade, aby ho osadili do pripravovaného skanzenu Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine. Následne sa začala hľadať obec bez kostola, ktorej veriaci by mali ochotu prevziať, opraviť a využívať kostol z Novote. V priebehu niekoľkých mesiacov žiadna obec neprejavila záujem.

Novoťania sa však rozhodli viac nečakať a za každú cenu postaviť nový kostol, ktorý podľa prania mal stáť na mieste dreveného. Veď už pred niekoľkými mesiacmi zadali spracovať projekty murovaného kostola architektovi Milanovi Michalovi Harmincovi (projekt bol hotový v roku 1939). V obci kolovali reči, že ak postavia murovaný kostol, budú sa musieť starať aj o drevený a budú mať veľké výdavky. Farnosť ani diecéza neboli ochotní informovať veriacich, že pamiatková správa prisľúbila finančnú výpomoc na údržbu historického dreveného kostola a presvedčiť ich o potrebe jeho záchrany.

Dňa 13. septembra 1940 tesne po polnoci malo dôjsť vinou veľkého vetra a dažďa k nebezpečnému nakloneniu

veže kostola a značnému poškodeniu jeho lode. Následne hodnostári Spišského biskupstva po obhliadke miesta v rámci úradnej vizitácie farnosti nariadili úplné zbúranie kostola. Zároveň ponúkli drevo z jeho zrubovej konštrukcie odpredať na dražbe. Práve z tohto dreva si miestni obyvatelia Vendelín Žatkuľák a Anton Bartoš postavili dva menšie obytné domy.²⁵ Všetko sa udialo bez vedomia orgánu na ochranu pamiatok. Zbúranie kostola malo oznámiť Spišské biskupstvo, ale neurobilo tak.

O necelý rok Ministerstvo školstva a národnej osvety v Bratislave nariadilo Okresnému úradu v Námestove úradné vyšetrovanie vo veci zbúrania dreveného kostola v Novoti. To bolo ukončené hneď v októbri 1941 s tým, že kostol nechal zbúrať diecézny úrad v Spišskej Kapitule. Ten to písomne zdôvodnil dlhoročným neriešením problému zlého

technického stavu, nebezpečným naklonením veže a jej možným zrútením, čo by ohrozilo zdravie ľudí a faktom, že kostol bol už niekoľko rokov uzatvorený a na bohoslužobné účely sa nevyužíval. Ministerstvo zobralo výsledky vyšetrovania na vedomie a celú záležitosť v decembri 1941 uzatvorilo bez vyvodenia akejkoľvek zodpovednosti.

Na mieste zbúraného dreveného objektu sa 2. júna 1941 začalo s výstavbou nového, murovaného kostola podľa skoršieho projektu Milana Michala Harminca. Z finančných dôvodov sa výstavba predlžovala a kostol bol slávnostne posvätený až v roku 1944 a opäť zasvätený Narodeniu Panny Márie. Do nového objektu boli okrem iného prenesené niektoré artefakty zo staršieho dreveného kostola. Medzi inými k nim patria dnes chránené hnutelné národné kultúrne pamiatky – procesiový obraz Piety, závesný obraz Narodenia Panny Márie, ktorý tvoril v minulosti súčasť hlavného oltára, socha sv. Jakuba ml., kríž – Ukrižovaný Kristus, dve sochy svetlonosov a súprava štyroch svietnikov. Všetky predmety sú datované do záveru 18. storočia, teda do obdobia výstavby pôvodného dreveného kostola.

Štefan Šmihel (1914 – 1983), ktorý prišiel do Novote vykonávať kňazskú službu v roku 1943 (v čase výstavby nového kostola), v rukopise o dejinách obce uvádza kľúčovú poznámku o definitívnom rozuzlení problému s nechceným dreveným kostolom: *Istý činiteľ v obci poradil niekoľkým mužom, ako vec vyriešiť: Keď príde povíchrica, nech sa zídu šikovní chlapi a strhnú vežu. Tak to aj urobili. Raz počas večernej búrky a silného vetra strhli kupolu veže, pričom poškodili zámerne celú konštrukciu kostola tak, že už potom nezostávalo nič iné, len celý kostol zrúcať. Úradom sa dosvedčilo, že počas búrky povíchor zhodil vežu. Očití svedkovia a sami deštruktéri po piatich rokoch mi rozprávali, ako to robili, čo sa pritom natrápili, aká mocná bola konštrukcia veže, ako sa im trhali reťaze a povrazy poupínané okolo líp pri kostole, keď pomocou sochorov strhávali vežu.*²⁶ Sám úprimne vyjadril počudovanie, ako táto atraktívna nábožensko-kultúrna pamiatka tak nekulturne zanikla vinou tých, čo ju mali chrániť a zachovať pre budúce generácie. *Nezostáva nič iné, len tento vandalizmus ľutovať a iniciátorov odsúdiť.*²⁷

Zánik oboch oravských rímskokatolíckych drevených kostolov nebol v prvej polovici 20. storočia nijako výnimoč-

ný. Práve v priebehu dvadsiatych až štyridsiatych rokov zmizlo z viacerých regiónov Slovenska niekoľko vzácných drevených sakrálnych stavieb. Spomeňme iba evanjelický tolerančný kostol v Liptovskej Kokave (1939),²⁸ gréckokatolícke cerkvi v Hutke (1923), Šarišskom Štiavniku (1928) a Nižnom Mirošove (1944), ale tiež ojedinelú židovskú synagógu vo Veličnej (1947).²⁹ Dôvodom neboli ani tak dramatické vojnové udalosti prvej a druhej svetovej vojny či narušený technický stav objektov vplyvom nepriaznivých klimatických podmienok, ale predovšetkým ľudská ľahostajnosť, nezáujem a nechota veriacich a cirkvi chrániť a zveľaďovať tieto často malé a na údržbu náročné objekty. Práve oni ich chceli čo najskôr nahradiť novými, priestrannejšími a predovšetkým murovanými stavbami. Príчины nepramenili len v obmedzených priestorových možnostiach drevených kostolov a zvyšujúcom sa počte veriacich. Drevené kostoly akoby podvedome považovali za svedkov svojej ťažkej minulosti a nehodné súčasnej doby, a zároveň za nedôstojné chvály a slávy Božej. Nikto si však neuvedomoval, ako príliš ľahkovážne sa zbavujú významných svedkov doby a diela, ktoré často v zložitých podmienkach a za cenu veľkej obetavosti i odriekania vybudovali a po generácie zveľaďovali ich otcovia. Ťažko súdiť – to nám nepripadá – navyše *nad všetkým stojí neviditeľný sudca našich pozemských skutkov, dejiny, ktoré si vždy zachovávajú mlčanie voči živým, a len keď sa ich život naplní, vážia ich konanie pred potomstvom*.³⁰

Socha sv. Jakuba mladšieho z pôvodného dreveného kostola v Novoti. Zdroj: Archív PÚ SR, foto: J. Kosák, 1960.

¹ Po vzniku Československa v októbri 1918 bol na ochranu kultúrnych pamiatok zriadený Vládný komisariát pre zachovanie umeleckých pamiatok na Slovensku, ktorý v roku 1922 nahradil Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, pôsobiaci do roku 1939.

² Podľa projektov Milana Michala Harminca sa na Orave v období tridsiatych a začiatku štyridsiatych rokov 20. storočia postavili štyri nové murované kostoly, okrem Babína (1930 – 1933) a Novote (1941 – 1944) aj v Rabči (1929 – 1930) a Zuberca (1929 – 1932). Bližšie k osobnosti POHANIČOVÁ, Jana – DULLA, Matúš. *Michal Milan Harminc 1869 – 1964 : architekt dvoch storočí*. Bratislava : TRIO Publishing, 2014.

³ Prvá písomná zmienka o obci Babín sa nachádza v daňových súpisoch Oravského panstva z roku 1564. MATYS, Martin et al. *Monografia obce Babín*. Babín : Obec Babín, 2010, s. 37.

⁴ Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Dolný Kubín (ďalej ŠA By, p. DK), osobný fond Jozef Gebura, kanonické vizitácie Oravy, katolícke 1559 – 1560, evanjelické 1611 – 1642 (prepis).

⁵ ŠA By, p. DK, osobný fond Jozef Gebura, rukopis Farský okres Lokca; GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta. *Dejiny a súpis výtvarných pamiatok Oravy*. Turčiansky Sv. Martin : Muzeálna Slovenská spoločnosť, 1944, s. 33.

⁶ MLYNÁRČIK, Jozef. *Lokca (1496) 1552 – 1996 : historicko-etnografická monografia*. Martin : Gradus, 1996, s. 147-148.

⁷ Ref. 4.

⁸ MILAN, V. Niečo o našich drevených kostoloch v Orave. In *Misionársky kalendár*, 1930, s. 43.

⁹ Porovnaj zmeny urbanizmu obce Babín medzi 1. vojenským mapovaním Uhorska (1763 – 1787), 2. vojenským mapovaním (1806 – 1869) a katastrálnou mapou obce z roku 1864.

¹⁰ Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky (ďalej A PÚSR), fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951 (ďalej f. PO), šk. 3, Babín, inv. č. 10/9.

¹¹ Základný kameň murovaného kostola veriaci vo Vasilove položili na jar 1933 a prvá omša sa v kostole konala v októbri toho istého roku. Dnes je Vasilov filiálkou farnosti Babín.

¹² A PÚSR, f. PO, šk. 3, Babín, inv. č. 10/15.

¹³ WAXMONSKÝ, Richard et al. *Kňaz Štefan Šmihel – dejiny mojich farností*. Hruštín : Rímskokatolícky farský úrad v Hruštíne, 2014, s. 89.

¹⁴ Hnuteľná národná kultúrna pamiatka, č. ÚZPF 11994/1-4.

¹⁵ Aktualizačný list hnuteľnej národnej kultúrnej pamiatky, vypracovala Mgr. Ilona Cónová, Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2008.

¹⁶ Hnuteľná národná kultúrna pamiatka, č. ÚZPF 890/1-8.

¹⁷ Zakladaciu listinu obce vydal a potvrdil dňa 9. júna 1691 gróf Juraj Erdődy, direktor Oravského komposesorátu. WAXMONSKÝ, 2014, ref. 13, s. 163-165.

¹⁸ Pomenovanie Novot' (nová obec) je doložené až rokom 1712. KAVULJAK, Andrej. *Historický miestopis Oravy*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1955, s. 184.

¹⁹ WAXMONSKÝ, 2014, ref. 13, s. 179.

²⁰ Medzi tento architektonický typ drevených kostolov možno medzi inými zaradiť aj jestvujúce kostoly v Hervartove a Hraničnom, na Morave kostoly v Dolných Markloviciach, Gutách a Hrabovej, či poľské kostoly v Orawke (v minulosti súčasť Oravskej stolice), Lachowiciach, Binarowej, Haczówce a Sekowej.

²¹ GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, 1944, ref. 5, s. 52-53.

²² Napríklad kostoly v Ružomberku a Oravskom Veselom.

²³ Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1870 mala obec 242 domov a 1 132 obyvateľov, v roku 1930 už 318 domov a 1 549 obyvateľov, nárast teda nebol veľmi výrazný. KAVULJAK, 1955, ref. 18, s. 184-185.

²⁴ A PÚSR, f. PO, Dodatky inv. č. 3698, Štátny referát, príloha k listu č. 2158/38, 30. 9. 1937.

²⁵ WAXMONSKÝ, 2014, ref. 13, s. 198.

²⁶ WAXMONSKÝ, 2014, ref. 13, s. 197.

²⁷ WAXMONSKÝ, 2014, ref. 13, s. 198.

²⁸ OROSOVÁ, Martina. Zaniknutý drevený kostolík v Liptovskej Kokave. In *Pamiatky a múzeá*, 2000, č. 2, s. 4-6.

²⁹ DUDÁŠ, Miloš. Drevená synagóga vo Veličnej. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 66, 2017, č. 1, s. 45-50.

³⁰ ZWEIG, Štefan. *Mária Stuartová*. Bratislava : Obzor, 1978, s. 324.

Zaniknuté drevené chrámy na severovýchode Slovenska

DOMINIK SABOL

Drevenej sakrálnej architektúre je v súčasnosti venovaná pomerne veľká pozornosť. Tolko obdivované zrubové kostolíky predstavujú však iba zlomok z niekdajšieho množstva týchto typických stavieb Východných Karpát. Značný počet unikátnych drevených konštrukcií zanikol len v priebehu 20. storočia, pritom niekdajšie chrámy v Rovnom, Kružlovej alebo v Šarišskom Štiavniku by dnes nepochybne patrili medzi adeptov na zápis do súboru pamiatok svetového dedičstva UNESCO.

V obci **Rovné** (okres Svidník) stál do sedemdesiatych rokov 20. storočia ukážkový drevený kostol. V dedine založenej v 14. storočí (pred rokom 1414) sa chrám z dreva spomína už koncom 15. storočia.¹ Snáď práve tento kostol je opisovaný v kanonickej vizitácii z roku 1746, keď za pôsobenia farára Simeona Rojkovicsa mal *drevený chrám biednu strechu*.² Zrejme zlý stavebno-technický stav spôsobil, že sa obyvatelia rozhodli vybudovať nový kostol. Ten je už popisovaný v ďalšej vizitácii z roku 1814, z ktorej sa dozvedáme, že bol gréckokatolícky, filiálny, vo zvonici mal dva zvony a patronátne právo patrilo grófovi Františkovi Dessewffymu.³ Objekt bol vystavaný v priebehu druhej polovice 18. storočia, keďže po jeho dokončení bola vybudovaná ohrada so vstupnou bránou, datovanou nápisom s rokom 1782 a menom majstra Štefan Tulka.⁴ Chrám stál v centre obce, v závere doliny riečky Radomky, na miernej vyvýšenine jej ľavobrežnej terasy, približne 330 m n. m. Vladimír Sičynský, azda najvýznamnejší odborník na drevenú architektúru v prvej polovici 20. storočia, uvádza vznik objektu v roku 1673.⁵ Vzhľadom na architektonické prvky kostola to však je málo pravdepodobné.

Význam chrámu si všimol už začiatkom 20. storočia známy nadšenec pre pamiatky Kornel Divald. Podľa neho chrám predstavoval trojvežovú zrubovú stavbu s orientáciou východ – západ, s najvyššou vežou na západe a svätyňou na východe. Značne široká hlavná trojpodlažná veža stĺpikovej konštrukcie vyrastala z pultových striech predsieni a babinca na prízemí. Do lode so štvorcovým pôdorysom sa otvárala širokým vstupom na šírku lode. Lod' prekryvala nepravá drevená dvojstupňová klenba v tvare zrezaného ihlana, napodobňujúca zrkadlovú klenbu. So svätyňou bola lod' prepojená cárskymi a diakonskými dvermi v stene ikonostasu. Práve svätyňa bola na tejto stavbe veľmi výnimočná. Nielenže mala na obdobie 18. storočia nezvyklý – polygonálny (trojboký) záver, a tým i zaujímavý typ nepravej klenby na šesťuholníkovom pôdoryse, ale bola umiestnená aj mierne

Drevený kostol v Šarišskom Štiavniku v roku 1905. Foto: K. Divald; zdroj: A „szentek fuvarosa“, Budapest, 1999; repro: D. Sabol.

mimo pozdĺžnej osi stavby. Interiér presvetľovali malé pravouhlé okná vo svätyni, lodi a babinici, ktoré zo strany exteriéru kryli pultové striešky a po stranách vyzdobyvali zvislé vyrezávané lišty. Okná chránili ozdobne kované mreže. Strecha objektu pozostávala z viacerých stanových striech s vysokými nadstavcami – cibulami, zdobenými laternami, makovičkami a trojramennými krížmi. Strešnou krytinou bol štiepaný šindel. Takéto oplášťovanie pokrývalo aj všetky steny chrámu okrem najvyššieho podlažia hlavnej veže, ktoré pokrývali vyrezávané dosky a zvislo popribíjané lišty, prepojené pod strechou oblúkmi. Objekt svojím usporiadaním s charakteristickými vežami a trojdielnosťou naznačuje pôvod v rámci tzv. lemkovského architektonického typu so špecifickou polygonálnou svätyňou. Bezprostredné priestranstvo pri kostole v tvare oválu ohradzoval múr so vstupom na západe. Architektonicky riešená brána mala šindľovú stanovú strechu s cibulou, makovicou a krížom. Vo vnútri areálu stál zároveň vysoký drevený kríž.

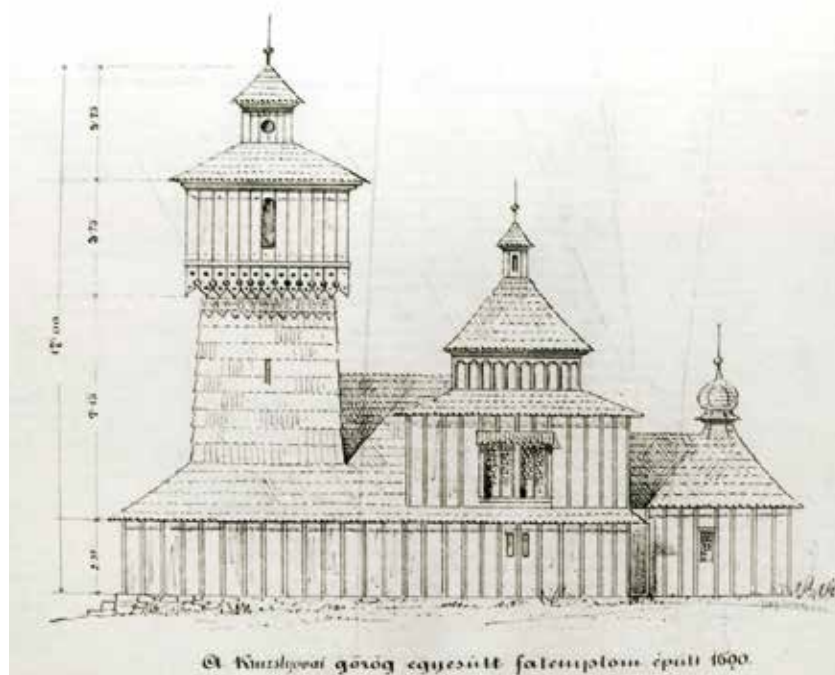
Chrám s areálom bol poškodený počas druhej svetovej vojny, pričom od roku 1942 stál v obci nový murovaný kostol.⁶ Drevený sa nepoužíval, postupne chátral, až bol kompletne rozobraný. Pamiatkový fond tak prišiel o unikátny sakrálny objekt. Zachovaná ostala aspoň časť mobiliáru – žertveník, uložený v súčasnom rovníanskom chráme.

Jeden z najstarších drevených chrámov zo šarišského regiónu sa nachádzal v **Kružlovej** (okres Svidník). Obec mala kostol zrejme už koncom stredoveku a opisovaný objekt bol už druhý v poradí. Kružlovský farár sa spomína v roku 1726. Na základe architektúry dávali jeho súčasníci vznik kostola do polovice 17. storočia.⁷ Zrejme tento objekt bol opisovaný vo vizitácii z roku 1746, keď sa mal nachádzať v primeranom stave⁸ a určite vo vizitácii z roku 1814, kde sa spomína ako

farský, gréckokatolícky, vo zvonici mal tri zvon-ny a patronátne právo držal gróf Ján Aspremont.⁹ Drevený kostol stojaci vo východnej časti intravilánu obce mal tradičnú architektúru, vyznačujúcu sa trojdielnosťou (svätyňa – loď – babiniec) s orientáciou v smere východ – západ. Architektonické gradovanie vytváralo typicky vzostupné usporiadanie veží. Svätyňu ukončoval rovný záver, pričom babiniec mal rovnakú šírku ako loď a zaujímavý bol sprístupnený z juhu. Interiér s nepravými drevenými klenbami v tvare zrezaného ihlana presvetľovalo združené okno v južnej stene lode a štvorcové otvory v južnej a východnej stene svätyne. Najvyššie podlažie veže nad babincom a prízemie celého objektu členili v exteriéri zvislé lišty, ktoré kryli spoje medzi doskami. Zvyšok stavby vrátane veží pokrýval šindľový plášť. Stanové veže ukončovali malé cibule, makovice a kríže. Po výstavbe nového murovaného kostola v medzivojnovom období starý v jeho tesnej blízkosti zanikol.

Hodnotný drevený sakrálny objekt, ktorý sa nedožil súčasnosti, sa nachádzal aj v **Šarišskom Štiavniku** (okres Svidník). Kostol stál na južnom úpätí vrchu s dnešným názvom Krúžky, severne od doliny Radomky.¹⁰ Podľa schematizmu a údajov z literatúry bol vybudovaný v roku 1773.¹¹ Štiavnický farár sa pritom zúčastnil zasadania dekanátu už v roku 1726 a podľa vizitácie z roku 1746 kostol práve opravovali.¹² Preto je nepravdepodobné, že len o tridsať rokov neskôr by vystavali nový kostol. Podľa architektúry je zrejme, že vznikol ako trojpriestorová, trojvežová zrubová stavba v priebehu 18. storočia. Zrubová konštrukcia bola postavená na vyvýšenej kamennej podmurovke. Kamenný základ, vysoký približne 0,5 m, vyrovnával sklon terénu, klesajúci západným smerom. Najvyššia veža nad babincom mala po stranách bočné obdĺžnikové priestory, zakryté pultovými strechami, ktoré sa tiahli aj popri lodi a slúžili prevažne ako sklad. Interiér bol krytý nepravými klenbami v tvare zrezaného ihlana. Loď presvetľoval združený okenný otvor v južnej stene a svätyňu štvorcové okná na východnej a južnej strane. Tri stanové strechy mali mohutné cibule, osem-boké laterny, makovice a veľké štylizované kríže. Táto stavba lemkovského typu mala šindľami pokryté nielen strechy, ale aj steny. Takto vybudovaný chrám neskôr iba opravovali. Do začiatku 20. storočia sa preto zachoval v pôvodnom stave. Zrejme kvôli poškodeniu (možno v prvej svetovej vojne) alebo pre zlý stavebno-technický stav ho farníci v roku 1928 zbúrali. Ešte predtým však dostavali murovaný novobarokový chrám, do ktorého bol prenesený mobiliár zo starého objektu, po ktorom ostala len malá zvonica, vyskladaná z rozobratého materiálu a zakrytá cibulovou strechou, pôvodne zo svätyne. Kornel Divald v roku 1905 vyhotovil jednu z mála fotografií, zachovávajúcich podobu starého dreveného kostola v Šarišskom Štiavniku.

Podobný osud, avšak ešte skôr, stihol i drevený chrám

Kružlová, drevený kostol, náčres V. Miškovského. Repro: D. Sabol.

Kružlová, drevený kostol. Zdroj: Archív PÚ SR, 1924.

v obci **Hutka** (okres Bardejov). Hodnotnú zrubovú lemkovskú architektúru s areálom zaznamenal opäť K. Divald (1904), ktorý zároveň zachytil aj jej zánik (1915). Chrám v malebnej obci Hutka, založenej v 16. storočí sklárskymi hutníkmi,¹³ bol vybudovaný až v priebehu 18. storočia. Matrika sa viedla od roku 1805.¹⁴ V malej osade možno predtým predpokladať len kaplnku. Datovanie výstavby je zrejme podľa typu architektúry a vývinu farnosti. Tá existovala už v roku 1726 a najstarší záznam o drevenom kostole pochádza z roku 1746, keď bol „v primeranom stave“. Podľa ďalšej vizitácie (1814) mal gréckokatolícky filiálny kostol dva zvonky.¹⁵ Kostol bol vybudovaný na severnom okraji obce, na kopci južného výbežku hraničného hrebeňa Ondavskej vrchoviny (385 m n. m.). Chrám sv. Kozmu a Damiána vznikol ako trojpriestorová trojvežová stavba s pozdĺžnou osou v smere východ – západ. Zrubová

Drevený chrám v Hutke v roku 1904. Foto: K. Divald; zdroj: A „szentek fuvarosa“, Budapest, 1999; repro D. Sabol.

Hutka, drevený kostol postavený v roku 1923. Foto: H. Ruttkayová, 1957.

konštrukcia spočívala na vyvýšenej kamennej podmurovke, ktorá vyrovnávala sklon terénu. Po stranách najvyššej veže sa nachádzali bočné priestory, kryté pultovými strechami. Úzka veža smerom nahor sa zužujúcej stĺpovej konštrukcie mala tri podlažia, vzájomne oddelené trámovými stropmi. Tvorila najvyššiu časť objektu, čím bol realizovaný architektonický zámer jej zdôraznenia ako samostatnej časti vedľa centrálne riešenej lode a svätyne. Tie tradične ukončovali nepravé klenby v tvare zrezaného ihlana, teda obe časti mali štvorcový alebo takmer štvorcový pôdorys (lod). Pomerne strohý a miniatúrny interier presvetľovali pravouhlé okná. Strechy boli stanové, šindľové, na lodi a svätyni s cibulami, laternami, makovicami a krížmi, ale na najvyššej veži len s laternou s kužeľovou strechou, ukončenou rozmerným krížom. Jednotlivé fasády vertikálne členil zvislý obklad z dosiek, ktorých vzájomný styk kryli lišty, popri oknách s vyrezávaním. Horizontálne fasády členili viaceré úrovne striech a podmurovka. Objekt obkolesovala oválna drevená ohrada, zakrytá šindľovou sedlovou striedškou. Na západnej strane bola do ohrady včlenená drevená zvonica. Zaujímavosťou je, že dvojpodlažná zvonica slúžila aj ako vstupná brána, čím sa združovala funkcia zvyčajne dvoch samostatných objektov (podobne v Ladomirovej, či Potokoch). Tento hodnotný

komplex drevenej architektúry padol za obeť prvej svetovej vojne, keď vyhořel. Približne na tom istom mieste potom v roku 1923 postavili ďalší drevený chrám, avšak oproti pôvodnému výrazne zjednodušený. Ten stojí dodnes a má „modernejšiu“, polygonálne ukončenú svätyňu, obdĺžnikovú loď a už len jednu vežu nad vstupom zo západnej strany. Sú v ňom však zachované barokové kalichy, ikony, cibórium, pacifikál a zvon, všetky z 18. storočia, teda z pôvodného chrámu.

Drevo v stredoveku a novoveku predstavovalo tradičný stavebný materiál v zalesnenej oblasti Východných Karpát. Preto vo väčšine obcí, vzniknutých alebo dosídlených valašskou kolonizáciou mali chrámy len zrubovú konštrukciu, nanajvýš založenú na kamennej podmurovke. Pritom sa ich stavitelia snažili o bohatú ozdobnosť aj napriek výrazným obmedzeniam dreveného materiálu. Spoločný znak týchto stavieb v porovnaní s murovanými spočíval v relatívne krátkej trvácnosti a nutnosti častej obnovy. Preto tie niekoľké, ktoré sa dodnes zachovali, tak vysoko hodnotíme. Tento príspevok chce poukázať na skutočnosť, že stavby, ktoré dnes pokladáme za výnimočné, sa ešte pred storočím nachádzali v takmer každej doline severovýchodného Slovenska. Drevené chrámy stáli dokázateľne napríklad vo Vyšnom Hrabovci, Gribove, Regetovke, Milpoši, Krásnom Brode, Krajnej Porúbke, Ondavke, Nižnom Orlíku (sú známe z fotodokumentácie, nákresov alebo podľa zachovaných častí), ale aj v Korunkovej, Varadke, Pstrinej, Piskorovciach, Juskovej Voli, Andrejovej, Beňadikovciach, Krajnej Bystrej, v Nižnom Tvarožci, Matovciach, Nižnej Jedľovej, Soboši, Stebníku, Šapinci a v mnohých ďalších obciach (písomne doložené). ■

¹ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 270.

² ZUBKO, Peter. *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia*. Ružomberok : Katolícka univerzita, 2009, s. 32.

³ ZUBKO, 2009, ref. 2, s. 148.

⁴ PUŠKÁR, Imrich – KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Blanka. *Derev'jani cerkvy schidnogo obrjadu na Slovaččyni*. Prešov : Múzeum Ukrajinskej kultúry vo Svidníku, 1971, s. 366.

⁵ SIČYNŠKYJ, Vladimir. *Dřevěné stavby v karpatské oblasti*. Praha : Slovanský ústav, 1940, s. 200.

⁶ GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. tretí. Bratislava : Obzor, 1969, s. 44.

⁷ SIČYNŠKYJ, 1940, ref. 5, s. 108; PUŠKÁR – KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, 1971, ref. 4, s. 231.

⁸ ZUBKO, 2009, ref. 2, s. 21-22, 34.

⁹ ZUBKO, 2009, ref. 2, s. 123.

¹⁰ Podľa máp z 1. a 2. vojenského mapovania (1782, 1820).

¹¹ PUŠKÁR – KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, 1971, ref. 4, s. 427, 478; DUDÁŠ, Miloš – JIROUŠEK, Alexander. *Drevené kostoly chrámy a zvonice na Slovensku*. Košice : JES, 2010, s. 152; Súpis pamiatok, zv. tretí, 1969, ref. 6, s. 238.

¹² ZUBKO, 2009, ref. 2, s. 21, 32.

¹³ ULIČNÝ, 1990, ref. 1, s. 102.

¹⁴ PAVLOVSKÝ, František. *Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku : Bardejov a okolie*. Prešov : Petra, 2007, s. 33.

¹⁵ ZUBKO, 2009, ref. 2, s. 21, 20, 35, 114.

Prevod gréckokatolíckych chrámov do správy pravoslávnej cirkvi a ich navrátenie v druhej polovici 20. storočia

PETER BORZA

Sovietsky zväz po druhej svetovej vojne v krajinách strednej a východnej Európy budoval svoju sféru vplyvu a postupne presadzoval komunistickú ideológiu, ktorá menila jednotlivé štáty, oslobodené Červenou armádou, na satelitné štáty ovládané komunistickými stranami, riadenými z Moskvy. Súčasťou radikálnych zmien bol aj proces eliminácie opozície budovania socializmu. Medzi odporcov nového poriadku tak bola zaradená aj katolícka cirkev a jej súčasť – gréckokatolícka cirkev. Na území Sovietskeho zväzu bol v roku 1945 vytvorený plán pravoslavizácie gréckokatolíkov, ktorí sa mali zjednotiť s pravoslávnu cirkvou, podriadenou Moskve. Najprv bola v L'vove v roku 1946 zrušená Brest-litovská únia.¹ Po zavraždení mukačevského biskupa Teodora Romžu v roku 1947 a rozbití štruktúry gréckokatolíckej cirkvi došlo v roku 1949 aj k jej formálnemu zániku na území bývalej Podkarpatskej Rusi (Zakarpatská oblasť). Model uplatnený voči gréckokatolíckej cirkvi v Sovietskom zväze sa mal v rámci boja s Vatikánom realizovať aj v satelitných štátoch.² Pravoslavizácia gréckokatolíkov v Československu bola dlhodobo pripravovaná akcia, do ktorej boli zapojené špičky komunistickej strany a štátu na úrovni predsedníctva Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ), keďže ju podporoval Klement Gotwald a Rudolf Slánsky. Začiatkom roka 1950 dostal Štátny úrad pre veci cirkevné (SÚC) pokyn z vyšších politických miest, aby už bolo pristúpené k likvidácii gréckokatolíckej cirkvi. SÚC bol zriadený s cieľom ovládnuť cirkev a jej predstaviteľov. Veľkou mierou sa na príprave a realizácii Akcie P, ako násilnú pravoslavizáciu gréckokatolíkov nazvali mocenské štruktúry totalitného komunistického štátu, podieľala pravoslávna cirkev.³ Bolo by však nespravodlivé plošne obviňovať pravoslávnu cirkev a nespomenúť, že aj v jej prostredí existovala opozícia duchovenstva a veriacich. Táto skupina vyjadrovala nesúhlas s jednaním hierarchie a vyjadrovala sa negatívne o spôsobe získavania nových veriacich za pomoci štátu prostredníctvom násilnej likvidácie gréckokatolíckej cirkvi. Žiaľ, ich hlas nebol dostatočne silný a nemohol ovplyvniť nasledujúce udalosti.⁴

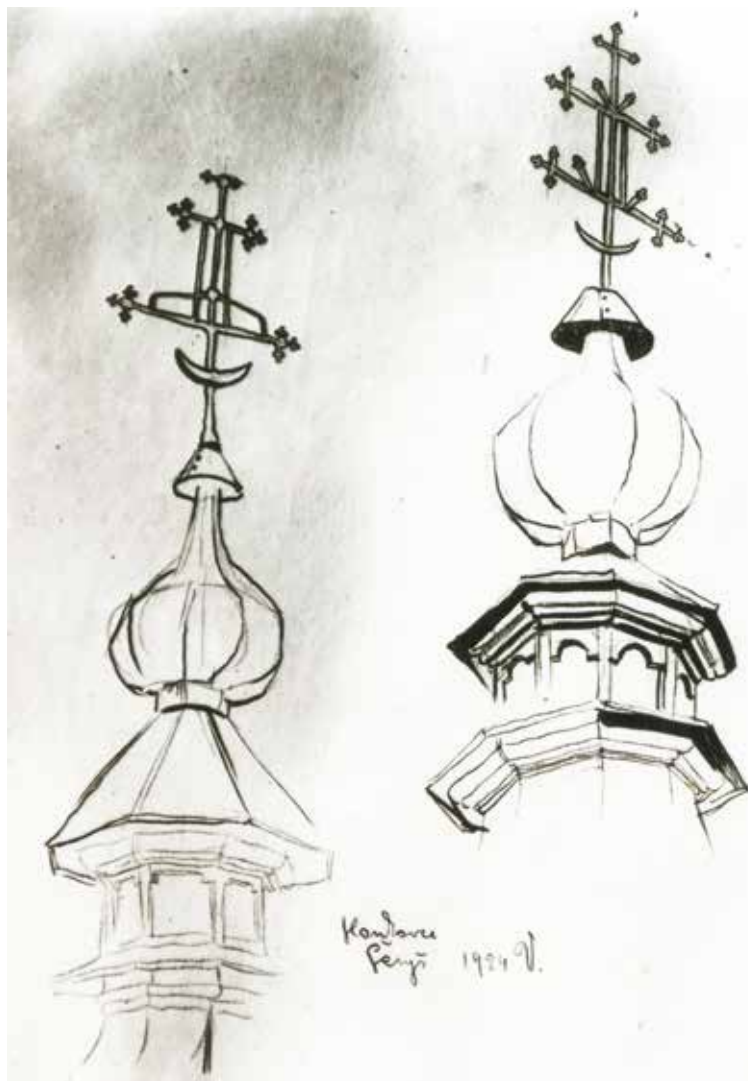
Takzvanému Prešovskému soboru predchádzala príprava v podobe kriminalizácie gréckokatolíckych mužských

Varadka, drevený pravoslávny Kostol Panny Márie Ochrankyne. Zdroj: Archív PÚ SR, 1924.

a ženských reholí a vyvolanie návratového hnutia pod taktovkou KSČ. Komunisti rozvinuli celú škálu postupov, zakladali tzv. návratové komisie, vytvárali skupiny aktivistov spomedzi „pokrokových“ gréckokatolíckych kňazov, zastrašovali a sľubovali. V jednej zo svojich správ sami opisujú postupy, ktoré použili. Do návratových výborov lákali duchovných, kurátorov a laikov, teda najmä pracovníkov cirkvi a významných veriacich. Okrem presviedčania využívali korupciu, podplácanie, organizovali alkoholické pitky a neváhali použiť aj násilie. Cieľom bolo dosiahnuť, aby sa vplyvná skupina veriacich v pravý čas vyslovila za návrat do pravoslavia. Navonok sa mal tzv. Prešovský sobor javiť, ako akcia vychádzajúca zdola, spomedzi veriacich. Do agitačnej kampane boli zapojené bezpečnostné zložky štátu, štátne úrady, ba aj delegácia Ruskej pravoslávnej cirkvi, ktorá navštívila Československo začiatkom roku 1950.⁵

Nelegitímny sobor (zhromaždenie), uskutočnený v Prešove 28. apríla 1950, prijal *Manifest ku gréckokatolíckemu duchovenstvu a veriacim Československa*, ktorým bola zrušená Užhorodská únia z roku 1646. Bol nelegitímny podľa svetského aj cirkevného práva. Právnik Jozef Hornáček v publikácii *Konfesionálne právo upravujúce postavenie gréckokatolíckej cirkvi na území Slovenska po roku 1918* jasne definoval flagrantné porušenie aj vtedy platnej právnej úpravy. Zrušenie gréckokatolíckej cirkvi bolo porušením Ústavy ČSR č. 150/1948 Zb., ktorá upravovala otázku slobody svedomia a vyznania v paragrafoch 15 – 17. Rovnako boli porušené kánony 422 – 428 vtedy platného kanonického práva *Codex Iuris Canonici Orientalis*. Kánon 423, § 1 stanovoval, že cirkevný snem zvoláva a predsedá mu výhradne biskup.⁶

Hunkovce, detail veží dreveného gr. k. Kostola Panny Márie Ochrankyne, kresba J. Vodrážku, 1924. Zdroj: Archív PÚ SR.

Necelý mesiac po tzv. Prešovskom sobore Zdeněk Fierlinger, podpredseda vlády a minister poverený vedením SÚC v Prahe, uznal jeho výsledky v liste adresovanom pravoslávnenému exarchovi Jeleverijovi Voroncovi: *Státní úřad pro věci církevní respektuje manifestačně projevenou vůli věřícího lidu, pokládá usnesení soboru ze dne 28. dubna t. r. o likvidaci unie a návratu bývalých uniátů do pravoslaví za plně právoplatné rozhodnutí, jímž byla na území republiky zrušena unie a t. zv. řeckokatolícká církev, jímž duchovní i věřící býv. řeckokatolícké cirkve se vrátili do pravoslavné cirkve a jímž pravoslavná cirkve převzala všechna práva, majetek a zařízení bývalé řeckokatolícké cirkve. Proto ve všech záležitostech bývalých uniátských duchovních, ať jde o otázky osobní, platové, či hospodářské, budou se nyní státní i lidové orgány obracet na biskupy pravoslavné cirkve.*⁷ Daný list sa stal podkladom pre štátne orgány, ktoré ho pokladali za akt ratifikácie uznesení cirkevného snemu zo strany štátu.

Postoj biskupov, kňazov a veriacich k zrušeniu gréckokatolíckej cirkvi výrečne ilustruje citácia z výpovede prešovského farára Mirona Petrašoviča, ktorý bol v roku 1958 zatknutý a odsúdený za podvracanie republiky, pretože s ďalšími kňazmi usilovali o povolenie činnosti gréckokatolíckej cirkvi. Pred vyšetrovateľom svoj postoj zdôvodnil: *Ja som dával prednosť cirkevným zákonom pred zákonmi svetskými vo veciach náboženských a aj v tomto prípade, t. j. vstupu do pravoslavia som dal prednosť cirkevným zákonom, pred zákonmi*

*platnými na území ČSR. Ako grécko-katolícky kňaz aj dnes neuznávam kompetenciu pravoslávnej cirkvi v ČSR, ale uznávam gréckokatolícku cirkev, nakoľko táto nebola zrušená cirkevnými zákonmi a zrušenie gr. kat. cirkvi v ČSR svetskými zákonmi neuznávam za právoplatné.*⁸

Podľa sčítania obyvateľstva z 1. marca 1950 mala gréckokatolícka cirkev 225 495 veriacich na Slovensku a 32 865 veriacich v Česku. Pravoslávna cirkev, ktorá mala na Slovensku len 7 975 veriacich, sa značne rozrástla. Novej situácii museli byť následne prispôbované aj nové štruktúry. Od júla 1950 mala pravoslávna cirkev v Československu štyri eparchie: pražskú (55 000 veriacich v 36 farnostiach), olomoucko-brniansku (30 000 veriacich v 24 farnostiach), prešovskú (173 550 veriacich v 160 farnostiach a 665 filiálkach) a michalovskú (103 917 veriacich v 95 farnostiach a 362 filiálkach). V dôsledku tzv. Prešovského soboru bola zrušená gréckokatolícka cirkev, veriaci en bloc proti svojej vôli prevedení do pravoslávnej cirkvi a nehnuteľný aj hnutelný majetok sa stal majetkom pravoslávnej cirkvi. Voči tomu sa zo strany gréckokatolíkov zdvihol odpor a na východnom Slovensku sa na dlhé roky destabilizovala cirkevno-politická situácia. Len menšia časť kňazov a veriacich podľahla hrubému nátlaku a prijala pravoslávie. K 12. júnu 1950 štátne orgány evidovali 63 kňazov, ktorí sa zjednotili s pravoslávnu cirkvou.⁹ Obaja biskupi a väčšina kňazov bola uväznená v internačných táboroch, kde bol na nich neustále vyvíjaný nátlak, aby podpísali manifest a prestúpili do pravoslávnej cirkvi.¹⁰ Neskôr boli spolu s rodinami deportovaní mimo východného Slovenska do Čiech v rámci Akcie P 100, ktorá sa realizovala v rokoch 1951 – 1953.¹¹

Podobne, ako postupne a komplikovane dochádzalo k prevzatíu farností do správy pravoslávnej cirkvi za aktívnej pomoci štátnych orgánov, tak aj deklarované prevzatie majetku gréckokatolíckej cirkvi prebehlo administratívne až v roku 1952. Podkladom bol Manifest prijatý na tzv. Prešovskom sobore a na jeho základe vydal SÚC v Prahe so súhlasom ministerstva spravodlivosti a ministerstva financií výnos č. 20285/51-II/1 zo dňa 13. februára 1952 o prevode nehnuteľného majetku bývalej gréckokatolíckej cirkvi do pravoslávnej cirkvi: *Knihovní soudy zapíší na žádost metropolitní rady pravoslavné cirkve v Československu u nemovitostí zapsaných dosud právem vlastnickým na řeckokatolíckou církev, nebo na jakoukoliv její složku, komunitu, ústav, nadaci, kostel, obročí, fond, spolek či jakoukoliv jinou řeckokatolíckou instituci, vklad práva vlastnického pro pravoslavnou církev v Československu a jde-li o jiná věčná oprávnění k nemovitostem, zapsaným v pozemkových knihách (zemských deskách) ve prospěch řeckokatolícké cirkve, její jakékoliv složky, komunity, ústavu, nadace, kostela, obročí, fondu, spolku či jakákoliv jiná řeckokatolícké instituce, převod těchto věčných práv na pravoslavnou církev v Československu.*¹² Od februára 1951 mu predchádzali jednania Úřadu metropolitní rady pravoslavné cirkve v Československu, SÚC, ministerstva spravodlivosti a ministerstva financií o spôsobe zaknihovania. Taktiež sa objavili sťažnosti zo strany pravoslávnej cirkvi, že majetok bývalej gréckokatolíckej cirkvi je neoprávnene užívaný a poškodzovaný práve vznikajúcimi Jednotnými roľníckymi družstvami. Jednalo sa v prevažnej miere o farské

a hospodárske budovy. Zaznamenanie prevodu majetku prebiehalo počas rokov 1952 a 1953.¹³ Podľa posledného gréckokatolíckeho schematizmu pred rokom 1950 sa majetkom pravoslávnej cirkvi stalo 242 farských a 173 filiálnych chrámov v celom Československu.¹⁴

O ich navrátenie mali neustály záujem kňazi a veriaci, ktorí nesúhlasili so zrušením gréckokatolíckej cirkvi. V roku 1954 medzi ich hlavné požiadavky, ktoré adresovali prostredníctvom SÚC československej vlády, patrila aj žiadosť o navrátenie všetkých chrámov, fár a iných budov, ktoré boli pridelené pravoslávnej cirkvi. K žiadosti datovanej 28. apríla 1954 sa prihlásil ilegálny výbor gréckokatolíckej cirkvi.¹⁵ Ilegálne vedenie sa o povolenie činnosti a s tým súvisiace vrátenie majetku usilovalo počas celého osemnásťročného trvania zákezu gréckokatolíckej cirkvi. Po rokoch v podzemí sa počas tzv. Pražskej jari podarilo konečne dosiahnuť legalizáciu utláčanej cirkvi. V roku 1968 bola jej činnosť povolená vládny uznesením č. 205/1968 Zb. Súčasne vláda dňa 13. júna 1968 schválila nariadenie č. 70/1968 Zb. o hospodárskom zabezpečení gréckokatolíckej cirkvi štátom, ktoré podpísal vtedajší podpredseda vlády Československej socialistickej republiky (ČSSR) Gustáv Husák.¹⁶ Sľubne začínajúcu obnovu však zastavil príchod vojsk Varšavskej zmluvy a ich následná okupácia Československa. Symbolom nedokončenej obnovy sa stala prešovská katedrála, ktorú mohli užívať gréckokatolíci, ale biskupskú rezidenciu naďalej užívali pravoslávni. Obe budovy pritom boli aj naďalej vo vlastníctve pravoslávnej cirkvi. V roku 1969 Svätá stolica poverila kňaza Jána Hirku vedením Prešovského biskupstva, pričom biskup Vasil' Hopko pôsobil ako svätia biskup.¹⁷

Vládne nariadenie č. 70/1968 obsahovalo v § 2 aj stanovisko k majetku, ktorý sa mal rozdeliť medzi oboma cirkvami na základe dohody schválenej príslušným krajským národným výborom. Pokiaľ by však k dohode do šiestich mesiacov odo dňa účinnosti nariadenia nedošlo, mali o majetku rozhodnúť Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre kultúru a informácie a o majetku v českých krajinách Ministerstvo kultúry a informácií. Štát teda deklaroval záujem danú situáciu riešiť, ale prakticky dohody nebolo možné uzavrieť v stanovenom termíne. Preto preferoval úpravu užívacích vzťahov k majetku prostredníctvom spoločného užívania majetku oboma cirkvami. K zmenám na listoch vlastníctva nedošlo a naďalej ako vlastníka figurovala pravoslávna cirkev. Daná skutočnosť spôsobovala problémy pri rekonštrukciách sakrálnych objektov, pretože k tomu bol potrebný súhlas vlastníka, teda pravoslávnej cirkvi.¹⁸

Krivé, drevený gr. k. Kostol sv. Lukáša. Zdroj: Archív PÚ SR, 1922.

Semetkovec, drevený gr. k. Kostol sv. Michala. Zdroj: Archív PÚ SR, 1923.

Vzájomné spolužitie oboch cirkví v rokoch 1969 – 1989 možno skôr nazvať trpeným spolužitím, ktoré vyplynulo z nedoriešeného stavu po legalizácii gréckokatolíckej cirkvi a nedostatočnej náprave krívd z minulosti. Štátne orgány v snahe riešiť napätú situáciu trvali na uzatváraní dohôd o spoločnom užívaní chrámu, a to aj vo farnostiach, kde boli gréckokatolíci v prevahe a za osemnásť rokov neprijali pravoslávneho kňaza, ako to bolo napr. v Jakubanocho a Litmanovej. Pri rokovaní so štátnymi orgánmi dostal ordinár Hirka jednoznačnú odpoveď: buď bude dohoda s pravoslávny, alebo nebude vrátená rezidencia ani povolená teologická fakulta.¹⁹ K tomu napokon nedošlo, hoci vo viacerých farnostiach boli pod nátlakom uzavreté dohody o spoločnom užívaní chrámu. Do roku 1974 došlo k uzatvoreniu 68 dohôd o spoluužívaní chrámu. Štátny a stranický aparát vystupoval vo vzájomných sporoch medzi oboma cirkvami nielen ako sprostredkovateľ, ale aj ako arbiter. Pokiaľ im pripadla táto úloha, tak taktizovali alebo uprednostňovali jednu cirkev, a to pravoslávnu, keďže gréckokatolícka bola vnímaná ako

Bodružal, drevený gr. k. Kostol sv. Mikuláša, kresba J. Vodrážku, 1924. Zdroj: Archív PÚ SR.

najreakčnejšia a pravoslávna, naopak, mala podľa ÚV KSS jednoznačne pozitívny postoj k socialistickému zriadeniu. Výsledkom bol dvadsať rokov trvajúci marasmus neustále oživujúci vzájomné napätie medzi oboma cirkvami na všetkých úrovniach od veriacich až po hierarchiu.²⁰

Náročná koexistencia s pravoslávnu cirkvou síce negatívne vplývala na činnosť gréckokatolíckej cirkvi, ale nedokázala zabrániť pozitívam, plynúcim z jej legalizácie. Hierarchia spolu s kňazmi aj veriacimi pracovala na jej duchovnej aj materiálnej obnove. Oficiálny časopis gréckokatolíckej cirkvi Slovo začal vychádzať v roku 1969 a z jeho stránok sa môžeme dozvedieť o obnovách chrámov, farských budov, ale aj vysluhovaní sviatosti myropomazania (birmovania) zo strany biskupa Hopka alebo ordinára Hirku, prípadne poverených kňazov.²¹

V roku 1971 mala gréckokatolícka cirkev v Československu 206 farností, z toho na východnom Slovensku 203 a k dispozícii pre celú republiku 201 kňazov.²² Ordinár Hirka z času na čas predkladal požiadavky gréckokatolíckej cirkvi. Najrazantnejšie ich predniesol v apríli 1981 v rámci zhromaždenia gréckokatolíckych duchovných za účasti štátnej správy, ktoré vydalo vyhlásenie k voľbám. Žiadal vydanie štátneho súhlasu na menovanie biskupa, zriadenie duchovného seminára, vyriešenie majetkovoprávných otázok, vrátenie rezidencie atď. Vyhlásil, že veriaci pokladajú tieto nedostatky za porušenie ústavných práv. S týmito požiadavkami napísal aj list ministrovi kultúry Slovenskej socialistickej republiky Miroslavovi Válekovi.²³ Riešenie sa síce nepodarilo dosiahnuť, ale vhodné podmienky nastali po páde totalitného režimu v roku 1989.

Situácia gréckokatolíckej cirkvi bola zložitá, trpela nedostatkom duchovných, väčšina jej majetku bola zdevastovaná

a stále vo vlastníctve pravoslávnej cirkvi alebo štátu. Prešovský biskup spolu s kúriou sídlil od roku 1969 v provizórnych priestoroch Gréckokatolíckeho farského úradu v Prešove, keďže biskupská rezidencia bola aj začiatkom roku 1990 v rukách pravoslávnej cirkvi. K jej vráteniu došlo až po viacnásobných rokovaníach zástupcov oboch cirkví, štátu a mesta 10. apríla 1990.²⁴ Budova však bola v dezolátnom stave. V podobnom stave prevzala gréckokatolícka cirkev budovu Pravoslávnej bohosloveckej fakulty na Sládkovičovej ulici č. 23 v Prešove, ktorá do roku 1950 slúžila ako sirotinec.²⁵ Vrátenie biskupskej rezidencie a príslušných budov patrilo medzi hlavné požiadavky verejne deklarované ešte v decembri 1989. Na prvom mieste však bolo vyhlásenie neplatnosti tzv. Prešovského soboru z roku 1950 a zrušenie výnosu Štátneho úradu pre veci cirkevné v Prahe č. 20285/51-II-1 z 13. februára 1952 o prevode majetku gréckokatolíckej cirkvi na pravoslávnu cirkev.²⁶

Začiatkom roka 1990 sa na východnom Slovensku stupňovalo napätie medzi gréckokatolíckymi a pravoslávny, spôsobené nedostatočným riešením krívd minulosti. Veriaci sa dožadovali vrátenia cirkevného majetku, ktorý spravovala pravoslávna cirkev a iniciatívne preberali chrámy a farské budovy.²⁷ Napätie ešte viac vzrastalo s blížiacim sa 40. výročím konania tzv. Prešovského soboru, na ktorého legitímnosť sa pravoslávna cirkev stále odvolávala.²⁸ Odras sporu sa prejavil aj na stránkach dennej tlače. Denník Smena 20. marca 1990 informoval pod titulom *Napätie medzi veriacimi*²⁹ o zabránení činnosti pravoslávny kňazom zo strany gréckokatolíckych veriacich v Litmanovej a Kečkovciach. Denník Východ 28. marca 1990 priniesol obsiahlejšiu správu o dianí na východnom Slovensku pod titulom *Gréckokatolíci a pravoslávni*, pričom v úvode vykreslil spoločensko-náboženskú situ-

áciu slovami: *Na východnom Slovensku čoraz častejšie pociťujeme napätú atmosféru, ktorá vládne medzi gréckokatolikmi a pravoslávnyimi. Predvolebný boj politických strán je dokonca v tieni náboženského sporu, ktorého nervozita narastá pred blížiacim sa výročím: koncom apríla uplynie štyridsať rokov od tzv. Prešovského soboru.*³⁰

Vláda Slovenskej republiky a hierarchia oboch cirkví hľadala spoločné riešenie zložitého stavu na stretnutí v Prešove 23. marca 1990. V záujme pokojného riešenia sporu sa obaja cirkevní predstavitelia, gréckokatolícky biskup Ján Hirka s pravoslávnyim arcibiskupom Nikolajom Kocvárom, dohodli na vzájomnej tolerancii. Účastníci jednaní ich požiadali o vypracovanie pastierskych listov, aby v tomto duchu postupovali aj veriaci.³¹

Pastierske listy boli kňazmi prečítané v nedeľu 25. marca 1990.³² Vláda SR podnikla ústretový krok, keď počas svojho zasadnutia v stredu 25. apríla 1990 prijala vyhlásenie k 40. výročiu tzv. Prešovského soboru, v ktorom odsúdila násilnú pravoslavizáciu gréckokatolíckej cirkvi slovami: *Vláda Slovenskej republiky odsudzuje všetky akty, ktoré sa v procese násilnej pravoslavizácie v 50. rokoch voči gréckokatolíckej cirkvi vykonali a považuje ich za protiústavné a nezákonné.*³³ Gréckokatolícki veriaci na podporu svojich požiadaviek zorganizovali 25. mája 1990 v Bratislave pred budovou SNR míting, na ktorom vyjadrili nespokojnosť s pomalým postupom vlády pri navrátení majetku ich cirkvi a žiadali úrychlené riešenie ťažkostí, spôsobených totalitným režimom.³⁴

Základom k náprave sa napokon stalo Zákonné opatrenie Predsedníctva SNR o usporiadaní majetkových vzťahov medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou č. 211/1990 Zb. zo dňa 29. mája 1990, ktoré rozhodlo o prinavrátení vlastníckych práv na cirkevné objekty, pričom malo byť pravoslávnej cirkvi zabezpečené právo na bohoslužby.³⁵ Praktické uskutočnenie zákonného opatrenia sa stretlo s istým zadosťučinením na strane gréckokatolíkov, ale aj s výhradami, ktoré biskup Hirka vyjadril v otvorenom liste slovami: *Totalitná moc sa dopustila ťažkej krivdy. Zneužila predstaviteľov jednej kresťanskej cirkvi na likvidáciu druhej, čím nesmierne poškodila obe. ... Bol to teda štát, ktorý nám zobral naše chrámy. Je poľutovaniahodné, že štátne orgány nezriedka zaujímajú alibistický postoj a od riešenia tohto páľčivého problému sa odťahujú, obmedzujú sa na „otcovské“ napomínania, aby sme sa my medzi sebou nejako dohodli. ... V dôsledku toho nás necháva(jú) vyčerpávať sa v momentálne neriešiteľných sporoch s predstaviteľmi cirkvi, ktorú komunistický režim poškodil azda ešte viac, lebo v očiach verejnosti je často spájaná s predchádzajúcim režimom.*³⁶

Ešte kritickejšie vyznieval postoj pravoslávnej cirkvi, vyjadrený jedným z jej oficiálnych zástupcov v jednaniach, riaditeľom Ústrednej eparchiálnej rady v Prešove Imrichom Belejkanom slovami: *Štátna moc spôsobila, že všetky funkčné pravoslávne farnosti sa ocitli bez práva na vlastníctvo cirkevného majetku. Išlo o likvidačné zákonné opatrenie pre väčšinu pravoslávnych farností.*³⁷ Pritom proces vyrovnania bol len na

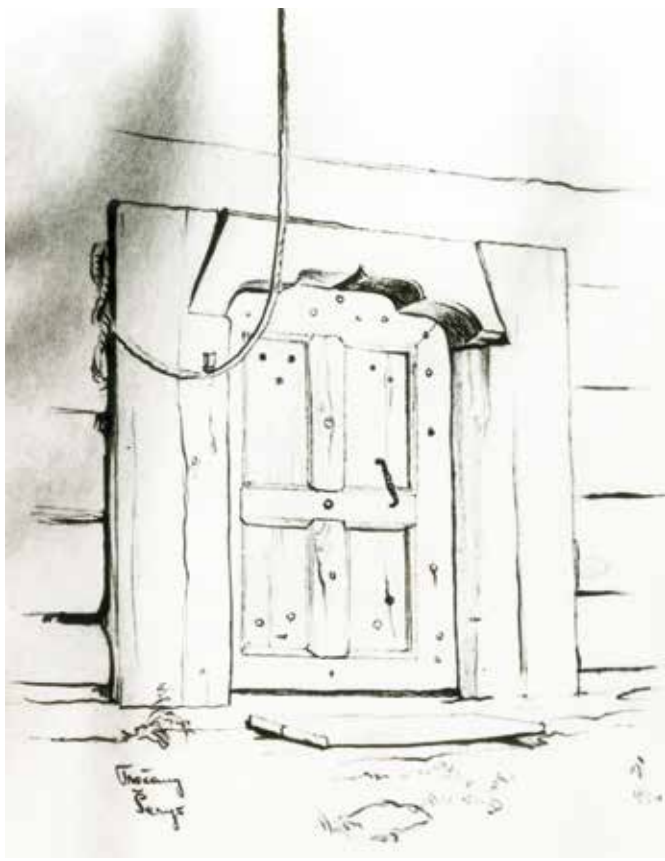

Topoľa, drevený gr. k. Kostol sv. Michala. Zdroj: Archív PÚ SR, 1925.

začiatku a jeho priebeh bol veľmi pomalý. V júli uverejnil Slovenský denník stanovisko veriacich gréckokatolíckej cirkvi k priebehu majetkovoprávného vysporiadania, v ktorom sa konštatuje, že ani po ôsmich mesiacoch od nežnej revolúcie nedošlo k zásadným zmenám doriešenia oprávnených nárokov gréckokatolíckej cirkvi. Efektom práce štátnych predstaviteľov bolo len odovzdanie dvoch objektov v Prešove, aj to v dezolátnom stave. Podľa stanoviska viac ako 200 objektov, ktoré patrili gréckokatolíckej cirkvi, bolo stále v nezákonnej držbe pravoslávnej cirkvi.³⁸ Keďže v priebehu troch mesiacov od uverejnenia zákonného opatrenia nedošlo k dohode o odovzdaní chrámov a farských budov medzi zainteresovanými cirkvami, do celého procesu vstúpil splnomocnenec vlády SR pre majetkovoprávne vysporiadanie medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou, ktorým bol JUDr. Ing. Adolf Smolík. Jeho rozhodnutia sa však nestretli s porozumením medzi gréckokatolíckimi a svoj nesúhlas vyjadrili aj pravoslávni, ktorí v nich videli len dočasné riešenie bez ďalšej perspektívy.³⁹ Pre gréckokatolíkov bol neprijateľný režim spoluužívania chrámov, a najmä lehoty jeho trvania, ktoré v súvislosti s odovzdaním chrámov stanovoval splnomocnenec. Mnohé z nich určil až na koniec roka 1992. Gréckokatolícka cirkev sa tak pokladala za poškodenú vo viacerých smeroch. Na prvom mieste to bolo nekonanie súdov až do uplynutia lehoty spoluužívania. Následne pravoslávna cirkev nerešpektovala ani obsah, ani lehoty rozhodnutí, čoho výsledkom napokon bolo, že gréckokatolíckom neumožnili vstup do vlastných objektov. Teda nedošlo ani k spoluužívaniu chrámov. Celé riešenie problému sa tým oddaľovalo.⁴⁰

Eskalácia napätia sa výrazne prejavila 23. októbra 1991 počas výkonu súdneho rozhodnutia v súvislosti s odovzdaním chrámu v Medzilaborciach, pri ktorom asistovalo 80 policajtov a sprevádzali ho protesty stoviek občanov. Počas akcie došlo k hrubým urážkam štátnych predstaviteľov a aj k útoku na verejných činiteľov.⁴¹

Začiatkom roka 1992 vládny splnomocnenec A. Smolík poskytol interview denníku Slovenský východ a informoval o priebehu majetkovoprávného vysporiadania. Potvrdil nespokojnosť oboch zainteresovaných cirkví s vydaným

Tročany, dvere dreveného gr. k. Kostola sv. Lukáša, kresba J. Vodrážku, 1924.
Zdroj: Archív PÚ SR.

zákonným opatrením, ktoré pravoslávna cirkev žiadala novelizovať v tom zmysle, aby vlastníkom sakrálnych objektov bola tá cirkev, ktorá má v obci väčšinu, a nie tá, ktorej patrili pred 28. aprílom 1950. Gréckokatolíci považovali za zasahovanie do svojich vlastníckych práv ustanovenie paragrafu 2, v ktorom je stanovené: *... keď sa cirkvi do troch mesiacov nedohodnú o spôsobe užívania majetku, rozhodne o ňom splnomocnenec vlády SR*. Zároveň informoval, že do konca roka 1991 riešil situáciu v 120 obciach a asi v 40 nedošlo k dohode. Viac svetla vniesol aj do realizácie súdneho deložovania v Medzilaborciach, ktoré výraznou mierou upozornilo na zložitú situáciu na východnom Slovensku. V meste vlastnili obe cirkvi dve farské budovy a dva chrámy. Podľa Smolíka používali fary podľa vlastníctva, ale v prípade chrámov tomu bolo opačne. Dvestoročný chrám bol vlastníctvom gréckokatolíckej cirkvi a od roku 1950 do 23. októbra 1991 ho používali pravoslávni veriaci. Nový chrám, vybudovaný v rokoch 1948 – 1949 ako pamätník, stojaci v tesnej blízkosti, patril pravoslávnej cirkvi a od roku 1970 až do októbra 1991 ho používali gréckokatolíci a každú štvrtú nedeľu aj pravoslávni. Z toho dôvodu vydal rozhodnutie, aby obe cirkvi používali chrámy podľa vlastníctva. Pravoslávna cirkev však odmietla, ba nebola ochotná vymeniť vlastníctvo. Došlo teda k návrhu výkonu rozhodnutia cestou súdu. O dohodu sa snažil aj prvý podpredseda vlády SR, ktorý do Bratislavy pozval najvyšších predstaviteľov oboch cirkví, ale pravoslávni predstavitelia zo svojho stanoviska neustúpili a nazmar podľa slov splnomocnenca vyšlo aj úsilie primátora Medzilaboriec, ako aj predsedníčky senátu okresného súdu.⁴²

Významný posun v procese majetkovoprávneho vysporiadania nastal v roku 1992, keď vláda SR, vedená Jánom Čarnogurským, prišla s návrhom poskytnúť pravoslávnej cirkvi

finančnú náhradu za každý vrátený chrám a farskú budovu. Návrh bol zapracovaný do dohody zo dňa 5. mája 1992 medzi vládou SR a Pravoslávny archiepoškopský úradom v Prešove. Dohoda bola uzavretá po viacerých vzájomných rokovaniach a Pravoslávny archiepoškopský úrad sa zaviazal vrátiť 40 chrámov a 17 farských budov.⁴³ Vláda SR sa zasa zaviazala poskytnúť mimoriadnu dotáciu v hodnote 48 miliónov Kčs na zaobstaranie potrebných priestorov. Za každý nevrátený chrám bola z dotácie odpočítaná čiastka 1,2 milióna Kčs. Dotácia mala poslúžiť aj na zabezpečenie farských budov.⁴⁴ Už 30. októbra 1992 bol uzatvorený dodatok k dohode, ktorý konštatoval 24 vrátených chrámov a poskytnutie dotácie vo výške 29,5 milióna Kčs. Vyplatenie celej dotácie bolo podmienené vrátením 16 chrámov do 30. novembra 1992. V dodatku, ktorý už podpísal premiér Vladimír Mečiar, sa však nachádzajú aj zásady pri odovzdávaní chrámov.⁴⁵ Išlo o reakciu na ťažkosti pri odovzdávaní, keďže chrámy boli vrátené v dezolátnom stave s chýbajúcim inventárom, akými boli zvony, elektroinštalácia, lavice, oltáre, vzácne ikony a pod. Bol to častý obraz, sprevádzajúci odovzdávanie chrámov a farských budov. Najviac dotknutými okresmi boli okres Svidník, Bardejov a Humenné. Ministerstvo kultúry preto poskytlo dotáciu na skompletizovanie sakrálnych objektov pre gréckokatolícku cirkev vo výške 6 miliónov Kčs.⁴⁶

Začiatkom roka 1993 došlo k vráteniu niektorých chrámov a farských budov aj na území Michalovskej pravoslávnej eparchie. Dňa 18. februára 1993 bola uzavretá dohoda medzi vládou SR zastúpenou Vladimírom Mečiarom a pravoslávnu cirkvou zastúpenou arcibiskupom Nikolajom Kocvárom a biskupom Jánom Holoničom. Dohoda počítala s vrátením dvanástich chrámov a siedmich farských budov, pričom pravoslávnej cirkvi bola určená dotácia vo výške 17,2 miliónov Kčs, na chrám 1,2 milióna Kčs a 400 tisíc Kčs na farskú budovu.⁴⁷ Ďalším posunom bolo uzatvorenie trojstrannej Rámcovej dohody v Prešove dňa 6. septembra 1995, ktorú podpísali predstavitelia oboch cirkví a za vládu SR premiér Mečiar.⁴⁸ Právny zástupca Prešovského biskupstva František Pavlovský pri tej príležitosti zhodnotil päťročné úsilie o konsolidáciu vzťahov oboch cirkví. Ocenil prijatie zákonného opatrenia a skonštatoval vrátenie 84 chrámov, z ktorých 36 bolo vrátených až po podaní žalôb a poskytnutí mimoriadnych dotácií. Viaceré chrámy a farské budovy zostávali v procese vrátenia v rámci prijatých dohôd alebo prebiehajúcich súdnych sporov.⁴⁹ Proces vzájomného vysporiadania preto trval až do konca roku 2000, keď v Bratislave dňa 20. decembra došlo k podpisu vyhlásenia o ukončení majetkových sporov medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou v zmysle Zákonného opatrenia SNR č. 211/1990 Zb. Dokument za gréckokatolícku cirkev podpísal prešovský biskup Ján Hirka i košický apoštolský exarcha Milan Chatur, za pravoslávnu cirkev Nikolaj Kocvár, arcibiskup prešovský, metropolita Českých krajín a Slovenska, a Ján Holonič, biskup michalovský, a za vládu SR premiér Mikuláš Dzurinda.⁵⁰

Majetkovoprávne vysporiadanie s pravoslávnu cirkvou, ktorá v päťdesiatych rokoch 20. storočia za pomoci totalitného štátu prevzala majetok gréckokatolíckej cirkvi, súviselo s prioritami konsolidačného procesu po novembri 1989.⁵¹ Na majetkovoprávnom vysporiadaní medzi oboma cirkvami sa preto aktívne podieľala aj politická reprezentácia Slovenska. Základom k náprave sa stalo Zákonné opatrenie Predsedníctva SNR o usporiadaní majetkových vzťahov medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou č. 211/1990 Zb.

z 29. mája 1990, ktoré rozhodlo o prinavrátení vlastníckych práv na cirkevné objekty, pričom malo byť pravoslávnej cirkvi zabezpečené právo na bohoslužby. Proces prebiehal len pomaly a dochádzalo k eskalácii napätia medzi veriacimi oboch cirkví, preto v roku 1992 vláda SR prišla s návrhom poskytnúť pravoslávnej cirkvi finančnú náhradu za každý vrátený chrám a farskú budovu. Majetkovoprávne vysporiadanie sa tým značne urýchlilo, ale napriek tomu trvalo až do konca roku 2000. Išlo o zložitý proces, poznačený napätím a emóciami, o to viac treba oceniť úsilie zástupcov oboch cirkví a všetkých vlád SR od roku 1992 do roku 2000, ktoré pokračovali v jednotnej línii. Výsledkom ich úsilia sú dnes usporiadané vzťahy medzi oboma cirkvami a otvorené možnosti pre vzájomnú spoluprácu na spoločných projektoch v prospech Slovenska. ■

¹ Brest-litovská únia z roku 1596 a Užhorodská únia (1646) deklarovali rozhodnutie pravoslávnych cirkví v Haliči a Podkarpatskej Rusi prijať patriarchát rímskeho pápeža, čím boli vytvorené východné katolícke cirkvi (Ukrajinská gréckokatolícka cirkev a Rusínska gréckokatolícka cirkev).

² HALAGIDA, Igor. *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem. Dzieje Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944 – 1970*. Warszawa : Bazyliada, 2013, s. 121-126; BORZA, Peter. *Blahoslavený Vasil Hopko, prešovský pomocný biskup (1904 – 1976)*. Prešov : Petra, 2003, s. 23; POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha, 2008, s. 218.

³ MAREK, Pavel – BUREHA, Volodymyr. *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1953. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno : CDK, 2008, s. 424-425.

⁴ Národní archiv (NA) Praha, fond Státní úřad pro věci církevní (f. SÚC), šk. 208. Pravoslavná církev 1951 – 1954. Autokefální pravoslavná církev v Československu. Praha, 25. mája 1954.

⁵ NA Praha, f. SÚC, šk. 208. Pravoslavná církev 1951 – 1954. Situační zpráva o pravoslavné církvi. Praha, 23. januára 1954.

⁶ HORNÁČEK, Jozef. *Konfesionálne právo upravujúce postavenie gréckokatolíckej cirkvi na území Slovenska po roku 1918*. Bratislava : Veda, 2011, s. 107-109.

⁷ MANDŽÁK, Daniel Atanáz. *Dokumenty k Akcii „P“*. Prešovský „sobor“. Bratislava : ÚPN, 2014, s. 576.

⁸ Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN) Bratislava, fond Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti v Košiciach (f. KS ZNB S – ŠtB Košice). Vyšetrovacie spisy, inv. č. V-745/1, Miron Petrašovič.

⁹ MANDŽÁK, 2014, ref. 7, s. 30-32.

¹⁰ CORANIČ, Jaroslav – ŠTURÁK, Peter – KOPRIVNÁKOVÁ, Jana. *Cirkev v okoliach totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Prešov : GTF PU, 2010, 474 s.

¹¹ MAREK, Pavel – BORZA, Peter. *Násilné vystěhování řeckokatolického duchovenstva do českých zemí a jeho návrat na Slovensko*. In *Historica : revue pro historii a příbuzné vědy*, roč. 8, 2017, č. 1, s. 56-68.

¹² NA, f. SÚC, šk. 209. Pravoslavná církev 1949 – 1956.

¹³ NA, f. SÚC, šk. 209. Pravoslavná církev 1949 – 1956.

¹⁴ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Fragopolitanaese Prešovensis administraturae apostolicae Mukačensis et Hajdudorogensis necnon omnium graeci ritus catholicorum in Republica Cechoslovacciae degentium pro Anno Domini 1948. Ab erecta sede episcopali Anno 132*. Fragopoli : Typis Typographiae Nakladateľské družstvo, 1948, s. 148, 206.

¹⁵ NA, f. SÚC, inv. č. 138, šk. 118. Státem nepovolené bezkonfesní cirkve a skupiny 1947 – 1954.

¹⁶ Zbierka zákonov č. 70/1968.

¹⁷ BARNOVSKÝ, Michal. *Gréckokatolícka cirkev po druhej svetovej vojne* [online], [cit. 29. 07. 2018]. Dostupné na internete: www.mtat.ku/interreg/kotet2/13_sz_barnovsky.pdf.

¹⁸ HORNÁČEK, 2011, ref. 6, s. 120-123.

¹⁹ HIRKA, Ján. *Pod ochranou Márie : Pastier v službe Cirkvi*. Prešov : Petra, 2013, s. 90.

²⁰ MAREK, Pavel – LUPČO, Martin. *Nástin dějin Pravoslavné církve v 19. a 20. století. Prolegomena k vývoji pravosláví v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860 – 1992*. Brno : CDK, 2012, s. 370-382; HIRKA, 2013, ref. 19, s. 92-114.

²¹ Pravidelná rubrika časopisu pod názvom Z nášho života prinášala stručné informácie o posviackach obnovených chrámov, farských budov, vysluženia sviatosti myropomazania alebo rôznych duchovných obnov, napr.: *Z nášho života. Slovo – časopis gréckokatolíkov*, roč. 1, 1969, č. 4, s. 3; *Z nášho života*.

Slovo – časopis gréckokatolíkov, roč. 1, 1969, č. 5, s. 6; *Z nášho života. Slovo – časopis gréckokatolíkov*, roč. 2, 1970, č. 1, s. 6 a ďalšie vydania časopisu.

²² *Schematismus slovenských katolíckych diecéz*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1971, s. 380-420.

²³ PEŠEK, Ján – BARNOVSKÝ, Michal. *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989*. Bratislava : Veda, 2004, s. 159-174.

²⁴ Predstavitelia cirkvi za spoločným stolom. In *VÝCHOD. Denník národných výborov východného Slovenska*, roč. 1 (38), 1990, č. 71, s. 2. Tiež: Vzťahy medzi cirkvami. In *Pravda*, roč. 71, 1990, č. 79, s. 2.

²⁵ HIRKA, 2013, ref. 19, s. 207-208.

²⁶ HIRKA, Ján. Požiadavky gréckokatolíckej cirkvi. In *Slovo – Mesačník gréckokatolíckej cirkvi*, roč. 22, 1990, č. 3, s. 3-4.

²⁷ HIRKA, Ján. Stav riešenia majetkovoprávneho vysporiadania medzi Gréckokatolíckou a Pravoslávnuou cirkvou. In *Slovo – Dvojtyždenník gréckokatolíckej cirkvi*, roč. 25, 1993, č. 8, s. 14.

²⁸ BELEJANIČ, Imrich. Sme za porozumenie a lásku. In *Odkaz sv. Cyrila a Metoda*, roč. 36, 1990, č. 3, s. 84. Tiež: OBŠASNIKOVÁ, Daniela. *Nech prehovorí láska a pravda*. In *Prešovské noviny*, roč. 33, 1990, č. 5, s. 2.

²⁹ Napätie medzi veriacimi. In *Smena*, roč. 43, 1990, č. 57, s. 1.

³⁰ Gréckokatolíci a pravoslávni. In *VÝCHOD. Denník národných výborov východného Slovenska*, roč. 1 (38), 1990, č. 74, s. 3.

³¹ Predstavitelia cirkvi za spoločným stolom, ref. 24, s. 2.

³² Gréckokatolíci a pravoslávni, ref. 30, s. 3.

³³ Vyhlásenie vlády Slovenskej republiky. In *Slovenský denník*, roč. 1, 1990, č. 10, s. 1-2.

³⁴ TIMKOVÁ, Gabriela. Sme tu! – a nie je nás málo! In *Slovo – Mesačník gréckokatolíckej cirkvi*, roč. 22, 1990, č. 9, s. 13.

³⁵ Zbierka zákonov č. 211/1990.

³⁶ HIRKA, Ján. K páliacim problémom východu. In *VÝCHOD. Denník národných výborov východného Slovenska*, roč. 1 (38), 1990, č. 252, s. 1.

³⁷ BELEJANIČ, Imrich. *Unionizmus ako ekzeziologický problém*. Prešov : PBF PU, 1999, s. 94.

³⁸ TEKÚŠ, Anton. Stanovisko veriacich gréckokatolíckej cirkvi. In *Slovenský denník*, roč. 1, 1990, č. 81, s. 2.

³⁹ BELEJANIČ, 1999, ref. 37, s. 95-98.

⁴⁰ HIRKA, 1993, ref. 27, s. 14.

⁴¹ LUKÁČOVÁ, Katarína. Vojna veriacich. In *Slovenský východ*, roč. 1/20, 1991, č. 251, s. 1-2; Deložácia pravoslávnych. In *Pravda*, roč. 1/72, 1991, č. 21, s. 3; Chrámové rámusové rébusy. In *Smena*, roč. 44, 1991, č. 251, s. 2; SZATTLER, Eduard. *Cesty božie, cesty ľudské...* In *Národná obroda*, roč. 2, 1991, č. 251, s. 6.

⁴² ČERVINKA, Jozef. Ako upokojiť rozčerenú hladinu medzi gréckokatolíckimi a pravoslávnyimi. In *Slovenský východ*, roč. 2, 1992, č. 3, s. 4.

⁴³ BELEJANIČ, 1999, ref. 37, s. 99-106.

⁴⁴ Dohoda uzavretá dňa 5. mája 1992 na Úrade vlády SR medzi vládou Slovenskej republiky, patriarchich do pravoslávnej michalovskej eparchie, uzavretá dňa 18. februára 1993 medzi vládou Slovenskej republiky, zastúpenou predsedom vlády SR JUDr. Jánom Čarnogurským a Pravoslávny archiepisupským úradom Prešov, zastúpeným archiepisupom prešovským ThDr. Nikolajom Kocvárom o postupnom odovzdaní kostolov gréckokatolíckej cirkvi v Prešove. In BELEJANIČ, 1999, ref. 37, s. 149-152.

⁴⁵ Dodatok k Dohode zo dňa 5. mája 1992 medzi vládou SR a Archiepisupským úradom pravoslávnej cirkvi v Prešove o postupnom odovzdaní kostolov Biskupskému úradu Gréckokatolíckej cirkvi v Prešove. In BELEJANIČ, 1999, ref. 37, s. 153-156.

⁴⁶ HORNÁČEK, 2011, ref. 6, s. 122-123.

⁴⁷ Dohoda o postupnom odovzdaní kostolov a farských budov v Slovenskej republike v obciach, patriarchich do pravoslávnej michalovskej eparchie, uzavretá dňa 18. februára 1993 medzi vládou Slovenskej republiky, zastúpenou predsedom vlády SR JUDr. Vladimírom Mečiarom a Pravoslávnuou cirkvou na Slovensku, zastúpenou jej archiepisupom ThDr. Nikolajom Kocvárom a biskupom Jánom Holoničom. In BELEJANIČ, 1999, ref. 37, s. 170-172.

⁴⁸ Archív Gréckokatolíckeho archiepisupstva (ďalej AGA) Prešov, f. Zmluvy, č. j. 2543/1995. Rámcová dohoda medzi Gréckokatolíckym biskupstvom v Prešove, Prešovskou pravoslávnuou eparchiou v Prešove a vládou Slovenskej republiky o usporiadaní majetkových a užívacích vzťahov v zmysle zákonného opatrenia Predsedníctva SNR č. 211/1990 Zb. zo 6. septembra 1995.

⁴⁹ MESAROŠ, Anton. Byť skutočnými kresťanmi. Dohoda o vzájomnom vysporiadaní. In *Slovo – Časopis gréckokatolíckej cirkvi*, roč. 27, 1995, č. 19, s. 5.

⁵⁰ AGA Prešov, f. Úrad vlády, č. j. 3103/2000. Slávnostné vyhlásenie Gréckokatolíckej cirkvi, Pravoslávnej cirkvi a vlády Slovenskej republiky o ukončení vysporiadania majetkových vzťahov medzi Gréckokatolíckou cirkvou a Pravoslávnuou cirkvou v zmysle zákonného opatrenia Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 211/1990 Zb. z 20. decembra 2000.

⁵¹ Konsolidácii gréckokatolíckej cirkvi po roku 1989 sa podrobne venuje štúdia: BORZA, Peter. *Gréckokatolícka cirkev po roku 1989*. In LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír a kol. *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja*. Bratislava : VEDA, 2013, s. 560-575.

UNESCO a drevené kostoly na Slovensku

LENKA DUBINYOVÁ
LENKA VRBIKOVÁ

O d roku 2008 je do Zoznamu svetového dedičstva zapísaných osem drevených chrámov v slovenskej časti Karpatského oblúka. Spomedzi množstva drevených sakrálnych stavieb boli do výberu zaradené chrámy postavené v období 16. až 18. storočia:

- rímskokatolícke:
 - Kostol sv. Františka z Assisi v Hervartove,
 - Kostol Všetkých svätých v Tvrdošine,
- evanjelické:
 - Kostol Najsvätejšej Trojice v Kežmarku,
 - Drevený artikulárny kostol v Leštínach,
 - Drevený artikulárny kostol so zvonickou v Hronseku,
- gréckokatolícke:
 - Chrám sv. Mikuláša v Bodružale,
 - Chrám sv. Michala Archanjela v Lado mirovej,
 - Chrám Prenesenia ostatkov sv. Mikuláša v Ruskej Bystré.

Hervartov

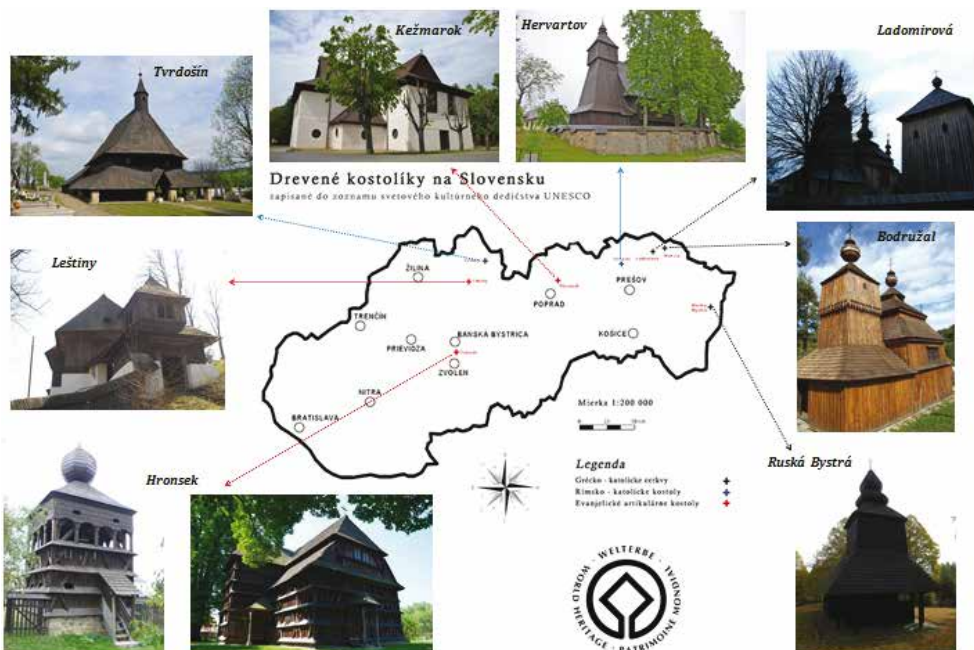
Rímskokatolícky Kostol sv. Františka z Assisi bol postavený v druhej polovici 15. storočia na miernej vyvýšenine v centre obce. Areál kostola je obohaný kamenným obranným múrom. Monumentálna drevená stavba pozostáva z polygonálneho presbytéria, obdĺžnikovej lode a z veže, ktorej priestor na prvom podlaží tvorí predsieň, otvorenú do lode.

Hervartov, oltár rímskokatolíckeho Kostola sv. Františka z Assisi. Foto: E. Rudinská, 2017.

Hervartov, nástenná výzdoba interiéru kostola. Foto: L. Dubinyová, 2016

Drevené kostoly na Slovensku zapísané do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO – Bodružal (foto: K. Pagáčová, 2012), Hervartov (foto: L. Dubinyová, 2017), Hronsek (foto: kostol – L. Dubinyová, 2017; zvonica – M. Antalová, 2013), Kežmarok (foto: L. Dubinyová, 2017), Ladomirová (foto: E. Rudinská, 2014), Leštiny (foto: E. Rudinská, 2014), Ruská Bystrá (foto: Z. Krivošíková, 2013), Tvrdošín (foto: L. Dubinyová, 2017). Mapa – zdroj: Mona Rubens: Drevené chrámy na Slovensku, <http://homolova.blog.pravda.sk/2014/04/03/drevene-chramy-na-slovensku/?print>.

K presbytériu prilieha malá sakristia. Prízemnú zrubovú časť lode a presbytéria chráni po celom obvode pultová strieška, vrchnú časť zvislý drevený obklad. Vysoká strecha ako aj pultová strieška je pokrytá dreveným šindľom. Na hrebeni sedlovej strechy medzi loďou a presbytériom sa nachádza malá vežička, tzv. sanktusník. Vnútorňý priestor lode pokrýva rovný trámový strop. Strop v presbytériu bol v 19. storočí prestavaný do lomenej klenby s rebrovaním. Zrubová konštrukcia je v interiéru prekrytá doskovým obkladom, na ktorom je po celej ploche bohatá maliarska výzdoba s figurálnymi a rastlinnými motívami z konca 16. storočia. Empora s mladším organom z prelomu 19. a 20. storočia zasahuje do podvežia. Dominantou mobiliáru je

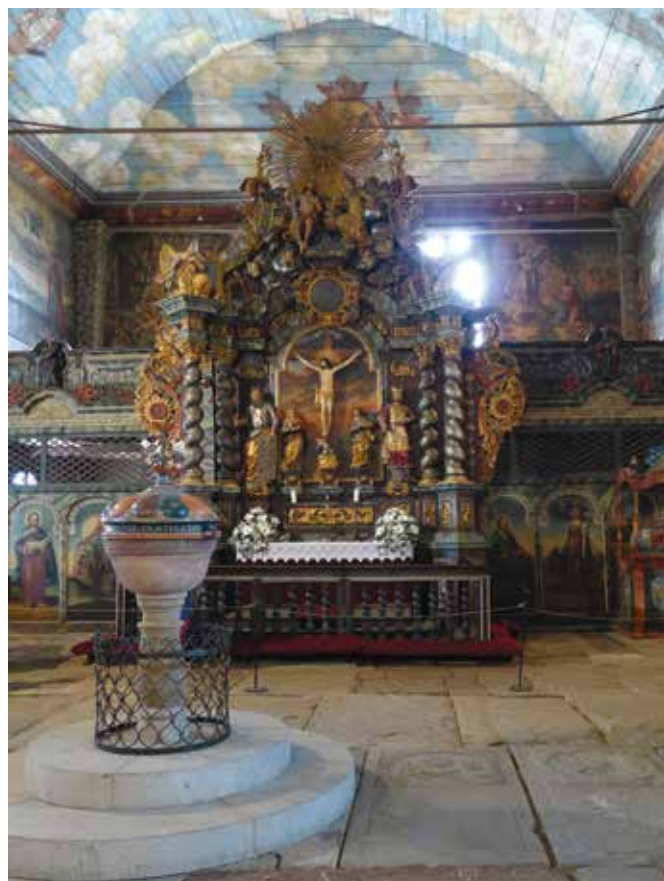
gotický hlavný oltár s vyobrazením Panny Márie, sv. Kataríny Alexandrijskej a sv. Barbory so štyrmi štítovými nadstavcami z rokov 1460 a 1470.

Tvrdošín

Rímskokatolícky Kostol Všetkých svätých svojou architektúrou, konštrukčným riešením a celkovým výrazom predstavuje výnimočný sakrálny objekt gotického charakteru. Drevený neskorogotický kostolík z druhej polovice 15. storočia pozostáva z obdĺžnikovitej lode, pravouhlého presbytéria a z malej bočnej sakristie na severnej stene. Vstup do sakristie formuje jednoduchý drevený portál. Pre kostol je charakteristická vysoká sedlová strecha a osemboká vežička s ihlanovou strieškou z 19. storočia. Strecha kostola, ako aj strecha vežičky je krytá šindľom. Dolná časť obvodu objektu je chránená zastrešením, vytvárajúcim ochodzu po celom obvode kostolíka. Zastrešenie je uložené na kamenných pilieroch. Ochodza bola dodatočne dostavaná ako ochrana zrubovej časti architektúry podľa návrhu akad. arch. D. Jurkoviča. Na stenách hlavnej lode sa nachádzajú neskororenesančné maľby zo 17. storočia. Valená dosková klenba v presbytériu je zdobená maľbou iluzívnej oblohy s hviezdami, ktorá prechádza do figurálnej a rastlinnej kompozície štyroch evanjelistov. Na bočných stenách sú postavy dvanástich apoštolov, Krista a sv. Pavla. V lodi je súčasťou víťazného oblúka maľba sv. Juraja. V tomto priestore sa nachádza aj bohato maľovaný doskový strop s rôzne stvárnenými lúčnymi a záhradnými kvetmi. Pôvodný gotický krídlový oltár bol vymenený za nový mohutný barokový oltár z lipového dreva zo začiatku 18. storočia. Komplexná obnova kostola prebehla v roku 1994, keď bola vymenená spodná časť trámov zrubovej konštrukcie. Trámy boli predtým silne biodegradované a postihnuté drevozakaznými hubami.

Tvrdošín, oltár rímskokatolíckeho Kostola Všetkých svätých.
Foto: E. Rudinská, 2017.

Kežmarok, oltár evanjelického artikulárneho Kostola Najsvätejšej Trojice.
Foto: E. Rudinská, 2017.

Kežmarok

Drevený artikulárny evanjelický kostol je situovaný takmer v centre mesta a spolu so susedným, architektonicky výnimočným murovaným evanjelickým kostolom z druhej polovice 19. storočia a budovou evanjelického lýcea tvorí jedinečný komplex historických budov mesta.

Kostol pozostáva z drevenej zrubovej konštrukcie s pôdorysom rovnoramenného kríža. V jednotlivých ramenách je stavba zaklenutá valenou klenbou. Najstaršiu časť tvorí kamenná murovaná sakristia, ku ktorej bola v roku 1771 pristavaná zrubová konštrukcia kostola. Zruby kostola sú uložené na tehlovom murovanom sokli. Zrubová konštrukcia je z vonkajšej strany omietnutá žltohnedou (pravdepodobne sprášovitou) mazanicou s dobre pozorovateľnými rastlinnými zvyškami (prevažne slama). Samotná mazanica je prekrytá vápenno-cementovou omietkou s vápenným povrchovým náterom. Omietka je čiastočne vyzdobená jednoduchými sgrafitovými geometrickými vzormi, hlavne okolo okenných otvorov. Sedlové strechy stavby sú pokryté šindľovou krytinou.

Vnútrotný priestor chrámu pokrýva doskové obloženie zrubu a preklenuje valená dosková klenba. V mieste kríženia zabezpečujú stabilitu štyri drevené točené stĺpy s akantovými hlavicami. Stĺpy sú vyhotovené zo smrekovca červeného. V súčasnosti sú doplnené o ďalšie štyri tesané stĺpy. Západná empóra je dvojposchodová. Pôvodná hlinená a dosková dlažba je nahradená novšou kamennou. Kamenná dlažba je zložená zo svetlobéžových, prípadne sivastých štvorcových pieskovcových tabúľ. Dominantným prvkom v interieri je dosková klenba s iluzívnou maľbou oblohy, postavami dvanástich apoštolov a štyroch evanjelistov a motívom Svätej Trojice. Interiér kostola má barokový mobiliár, ktorému dominuje ranobarokový oltár.

Leština, interiér s nástennými malbami na stenách a oltár evanjelického artikulárneho kostola. Foto: L. Dubinyová, 2016.

Leština

Evanjelický artikulárny kostol v Leštinách bol postavený v rokoch 1688 a 1689 ako jednoduchá zrubová stavba na strmom svahu. Sklon terénu bol upravený vysokou kamennou podmurovkou tak, aby bolo do nej možné situovať aj krypty. Objekt má charakteristickú pozdĺžnu orientáciu v smere východ – západ a pôdorysnú formu náznak rovnoramenného kríža. Zrubová konštrukcia je z vonkajšej strany prekrytá doskovým obložením. Veľká valbová strecha je krytá šindľovou krytinou. Veža aj zvonica boli dostavané neskôr. Čiastočne murovaná zvonica je s kostolom spojená krytým schodiskom. Doskové obloženie v interiéri, podporné trámy, ako aj trojstranná oltárna empora sú bohato zdobené maliarskou výzdobou. Štylizované rastlinné námety lúčnych a záhradných kvetov, váz a rodových zemianskych erbov dopĺňajú výjavy zo života Krista a postavy evanjelistov. Dominantou mobiliára je ranobarokový oltár z konca 17. storočia a rezbársky zdobená kazateľnica.

Hronsek

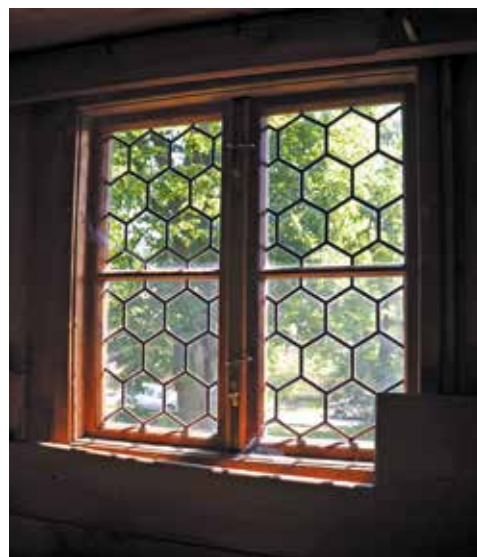
Drevený artikulárny evanjelický kostol bol postavený roku 1726 na mieste riečneho ostrova Malá Sihoť na okraji obce. Kostol je postavený v tvare predĺženého kríža, pričom dlhšie rameno kríža má dĺžku 23 m, kratšie má 18 m. Konštrukcia kostola nie je, ako v prípade ostatných drevených kostolíkov zrubová, ale hrazdená. Základné nosné prvky boli zhotovené z dubového dreva. Výplň obvodových stien tvoria zvislo nabíjané a čiastočne zapustené dosky zo smrekovcového dreva. Po celom obvode stavby sa v niekoľkých výškových úrovniach nachádzajú pultové striešky. Vysoká sedlová strecha s valbami je pokrytá dre-

veným šindľom. V blízkosti kostola je postavená aj drevená zvonica, ktorá sa vyznačuje rovnakými architektonickými prvkami ako samotný kostol. Zvonica bola postavená súčasne s kostolom v roku 1726. Valená dosková klenba je charakteristická pre vnútornú architektúru kostola. V miestach kríženia klenby je strop rovný. Stĺporadia pod emporami sú zdobené iónskym motívom a spodnú hranu ich parapetu zdobí vrúbkorez tvaru lipových listov. Hlavným prvkom v rámci interiéru je barokový oltár z roku 1771 s vymeniteľnými oltárnymi obrazmi. Zvyšné obrazy sú umiestnené na emporách po obvode kostola. Historický mobiliár dopĺňa šesťramenný pozlátený luster z roku 1865, vyrobený z lipového dreva.

V minulosti bol kostol viackrát renovovaný, vymenené boli hlavne niektoré prvky hrazdenej konštrukcie.

Bodružal

Drevený gréckokatolícky Chrám sv. Mikuláša (okres Svidník) bol postavený v roku 1658 na vyvýšenine nad zákrutou cesty nad dedinou. Trojpriestorová zrubová stavba pozostáva z menšieho štvorcového presbytéria, z väčšej štvorcovej lode a z obdĺžnikového podvežia – babinca, s bohato členenou šindľovou strechou a s trojicou smerom na západ zvyšujúcich sa veží. Zrubová stavba je krytá

Hronsek, oltár evanjelického artikulárneho kostola; novo zreštaurované okná v kostole. Foto: L. Dubinyová, 2016, 2017.

Bodružal, ikonostas gréckokatolíckeho Chrámu sv. Mikuláša pred reštaurovaním. Foto: E. Rudinská, 2016.

Ladomirová, ikonostas gréckokatolíckeho Chrámu sv. Michala Archanjela. Foto: L. Dubinyová, 2016.

Bodružal, ikonostas po reštaurovaní. Foto: L. Dubinyová, 2017.

vertikálnymi doskami. Pri chráme je malá drevená zvonica. Veža, ako aj poschodové pyramídálne strechy nad loďou a svätyňou, sú ukončené cibulovitými kupolami. Babiniec má rovný strop, loď i svätyňa sú zaklenuté vysokými stupňovitými zrezanými ihlanmi zo širokých stien. Loď je osvetlená dvojicou okien z južnej strany, svätyňa oknami z juhu a východu. V interiéri hlavnej lode sú na severnej strane zvyšky malieb z 18. storočia. Oltár je barokový a bohato zdobený ikonostas pochádza z 18. storočia.

Ladomirová

Drevený gréckokatolícky Chrám sv. Michala Archanjela z roku 1742 je situovaný na rovinatom teréne pri brehu rieky Ladomirky, na východnom okraji obce. Areál chrámu je obohnaný zrubovou ohradou so vstupnou brámkou. Trojpriestor cerkvi pozostáva z hlavnej lode štvorcového pôdorysu, štvorcového presbytéria a babinca v podveží, ktorý je na západe doplnený o doskové zádverie, obklopujúce stĺpovitú konštrukciu veže a babiniec z troch strán. Tým vznikol úzky priestor predsieni. Priestor pod vežou s rovným stropom je z troch strán rozšírený otvorenou dvojitou podstrešnou chodbičkou. Stupňovité zastrešenie jednotlivých priestorov s výraznou výškovou gradáciou k západnej veži je zdobené barokovými baňami. Krytina je šindľová, obloženie zrubu doskové s lištami, rovnako ako v prípade zvo-

nice, ktorá má stanovú šindľovú strechu. Babiniec má rovný strop, loď je zaklenutá zriedkavou oktogonálnou klenbou, presbytérium zrezaným ihlanom. Empora je v lodi prístupná dreveným rebríkom. Hlavná loď je osvetlená dvoma dvojicami okien na severnej a južnej strane, presbytérium je osvetlené tromi okienkami. Vnútorne zariadenie je zväčša barokové z 18. storočia. Dopĺňa ho niekoľko samostatných starších i mladších ikon, ktoré voľne visia v interiéri lode a svätyne. Ikonostas bol počas druhej svetovej vojny poškodený a niektoré ikony boli buď zničené alebo odcudzené. Ikonostas bol v rokoch 1999 – 2003 zreštaurovaný a chýbajúce ikony boli doplnené.

Ruská Bystrá

Chrám sv. Mikuláša Biskupa bol postavený v roku 1720. Zrubová stavba je uložená na kamenných základoch. Má charakteristické trojpriestorové členenie so vstupnou predsieňou – babincom, loďou a polygonálne ukončeným presbytériom, orientovaným na východ.

Zrubovú konštrukciu chráni mohutná valbová strecha so šindľovou krytinou. Na západnej strane vystupuje z jej hornej tretiny veža so stĺpikovou konštrukciou, krytá vertikálnymi doskami. Nad vežou je stanová strecha s cibulovým ukončením. Sanktusník nad presbytériom je obdobnej podoby, menších rozmerov. Vstup do objektu kryje široký presah strešnej roviny, vytvárajúci zo severnej a južnej strany predsieni náznak otvorenej ochodze.

Všetky priestory chrámu majú ploché stropy. V interiéri dominuje neskorobarokový ikonostas, pravdepodobne pôvodne pochádzajúci z iného chrámu, keďže proporčne do objektu nezapadá.

Chrám aj v súčasnosti plní svoju pôvodnú funkciu a v objekte sa konajú bohoslužby.

Každoročne od roku 2011 sú tieto sakrálne stavby monitorované Chemicko-technologickým oddelením Pamiatkového úradu Slovenskej republiky. Monitoring sa uskutočňuje v rámci plnenia hlavných úloh, zaradených Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky. V roku 2014 bol do monitorovania stavu drevených chrámov zapojený Oblastný reštaurátorský ateliér v Bratislave.

Monitoring stavu drevnej hmoty objektov lokality svetového kultúrneho dedičstva UNESCO – Drevené chrámy

Ruská Bystrá, ikonostas v Chráme sv. Mikuláša Biskupa. Foto: L. Dubinyová, 2017.

v slovenskej časti Karpatského oblúka prebieha raz ročne v jarných alebo jesenných mesiacoch. V rokoch 2011 – 2013 sa monitorovanie uskutočnilo v jesenných mesiacoch (september – október) a v rokoch 2014 – 2017 v jarných mesiacoch (apríl – máj). V roku 2018 je plánovaná obhliadka stavu kostolov na posledný septembrový týždeň.

Monitoring sa realizuje vizuálnou obhliadkou, fotodokumentáciou, meraním relatívnej vlhkosti a teploty vzduchu v interiéri i v exteriéri, odberom drevnej hmoty odborníkmi – exteriér, interiér, základy, steny, strop, drevený mobiliár, krov, strecha, šindel. Sleduje sa výskyt trhlín, zavíhanie, drevokazný hmyz, huby, plesne a iné.

Jednou z hlavných úloh monitorovania je sledovanie relatívnej vzdušnej vlhkosti a teploty v interiéri a exteriéri drevených sakrálnych objektov. Sledovanie vlhkosti je dôležitým aspektom, ako predchádzať poškodeniu drevených objektov, keďže drevo pohlcuje alebo uvoľňuje vzdušnú vlhkosť, čím mení svoje rozmery, čo môže vyvolať jeho deformáciu a praskanie. Praskanie dreva môže poškodiť drevený mobiliár alebo ikonostas, keď dochádza k uvoľneniu povrchových vrstiev – farebnej polychrómie. Podľa výsledkov monitorovania relatívnej vzdušnej vlhkosti v interiéri drevených chrámov a kostolov sa relatívna vlhkosť v jesenných mesiacoch pohybovala v rozmedzí 52 – 73 % a interiérová teplota 8 – 24 °C. Exteriérové podmienky boli namerané 11 – 26 °C s relatívnou vzdušnou vlhkosťou 42 – 76 %. Počas jarných mesiacov sa interiérová teplota pohybovala v rozmedzí 8 – 18 °C s relatívnou vzdušnou vlhkosťou 53 – 74 %. Exteriérová teplota bola nameraná od 7 do 24 °C s relatívnou vzdušnou vlhkosťou 39 – 81 %.

Hlavným cieľom monitoringu je pravidelné sledovanie stavu drevnej hmoty v záujme včasného zaznamenania ohrozenia, ako aj prevencie. Ako pomoc vlastní-

kom objektov drevených chrámov pre zachovanie ich adekvátneho stavu slúži zverejnenie výsledkov monitoringu na webovej stránke Pamiatkového úradu Slovenskej republiky (<https://www.pamiatky.sk/sk/page/chemicko-technologicke-oddelenie>).

Zistenia monitoringu sa vyhodnocujú a porovnávajú sa so stavom z predchádzajúceho roku. Následne sa v spolupráci s reštaurátormi navrhnu opatrenia na nápravu zistených poškodení. ■

Použitá literatúra

Monitoring stavu drevnej hmoty drevených chrámov v slovenskej časti Karpatského oblúka. Vyhodnotenie monitoringu 2011. Chemicko-technologické oddelenie PÚ SR.
Monitoring stavu drevnej hmoty drevených chrámov v slovenskej časti Karpatského oblúka. Vyhodnotenie monitoringu 2012. Chemicko-technologické oddelenie PÚ SR.
Monitoring stavu drevnej hmoty drevených chrámov v slovenskej časti Karpatského oblúka. Vyhodnotenie monitoringu 2013. Chemicko-technologické oddelenie PÚ SR.
Monitoring stavu drevnej hmoty drevených chrámov v slovenskej časti Karpatského oblúka. Vyhodnotenie monitoringu 2014. Chemicko-technologické oddelenie PÚ SR.
Monitoring stavu drevnej hmoty drevených chrámov v slovenskej časti Karpatského oblúka. Vyhodnotenie monitoringu 2015. Chemicko-technologické oddelenie PÚ SR.
Monitoring stavu drevnej hmoty drevených chrámov v slovenskej časti Karpatského oblúka. Vyhodnotenie monitoringu 2016. Chemicko-technologické oddelenie PÚ SR.
Monitoring stavu drevnej hmoty drevených chrámov v slovenskej časti Karpatského oblúka. Vyhodnotenie monitoringu 2017. Chemicko-technologické oddelenie PÚ SR.

Drevená sakrálna architektúra Prešovského kraja

DOMINIK SABOL

Architektonické typy objektov

V Prešovskom kraji je zachovaných viac ako tridsať sakrálnych objektov drevenej architektúry z rôznych období, od konca stredoveku do polovice 20. storočia. Nie všetky sú vyhlásené za národnú kultúrnu pamiatku (tabuľka 1, s. 69), niektoré boli zachránené premiestnením do skanzenov (chrámy z Novej Sedlice, Zboja, Mikulášovej, Novej Polianky, Matysovej), prípadne sú zachované mimo slovenského územia (kostol z Malej Poľany prenesený do Hradca Králové v Českej republike) alebo boli preložené kvôli výstavbe štátnej cesty (chrám v obci Hraničné).

Zachované objekty možno rozčleniť na niekoľko architektonických typov, ktoré zodpovedajú dobe vzniku a konfesii, ktorá nechala kostoly postaviť. Jediné postavenie medzi zachovanými objektmi má evanjelický artikulárny kostol v Kežmarku z roku 1717. Podobných artikulárnych objektov ešte v nedávnej minulosti jestvovalo viac, ale zanikli z dôvodu nevyužívania a nezvratnosti stavebnotechnického stavu (napr. Podhorany, okr. Kežmarok). Špecifický súbor tvoria drevené sakrálny objekty vo vysokotranskej oblasti, vybudované pre potreby horských kúpeľov (Starý Smokovec, Dolný Smokovec) alebo v stredisku lesného majetku (Tatranská Javorina) ako historizujúce stavby z konca 19. storočia.

V horských a zalesnených oblastiach Horného Uhorska predstavovalo drevo základný stavebný materiál. Predovšetkým v odľahlejších a hospodársky menej vyspelých regiónoch si význam tradičného a jediného dostupného materiálu udržalo od stredoveku po 20. storočie. Podľa finančných možností ho postupne nahrádzal najmä kameň či tehla. Napriek tomu sa nájdu výnimky, keď obec uchovala drevený kostol z prvých storočí svojho jestvovania – z dôvodu kvality pôvodnej drevenej stavby, náročnosti prípadného vybudovania novej, alebo aj pre konzervatívnosť obyvateľov – jediným príkladom z územia Prešovského kraja je kostol v Hervartove. Tento, ako jeden z mála zachovaných rímskokatolíckych drevených kostolov v kraji, je architektonickým typom, ktorý vychádza z neskorogotických stavebných postupov, avšak miesto kameňa je použité drevo. Podobným príkladom je drevený chrám v Brežanoch (okres Prešov), ktorý je síce gréckokatolícky, z roku 1726, ale stavebne taktiež vychádzal z okolitej murovanej sakrálny architektúry, teda svätyňa vznikla s rovným záverom so sedlovou strechou, podobne ako obdĺžniková loď a dodatočne pristavaná veža

Hervartov, r. k. Kostol sv. Františka z Assisi, kresba J. Vodrážku, 1924. Zdroj: Archív PÚ SR.

Hraničné, r. k. Kostol Nepoškvrneného počatia Panny Márie. Zdroj: Archív PÚ SR, 1925.

na západe. Navyše steny tohto kostola pôvodne pokrývala omietka, aby výzor v maximálnej miere napodobnil rozšírený typ sakrálny architektúry v regióne. Drevený kostol v Hraničnom (okres Stará Ľubovňa) je ďalším zachovaným reprezentantom tohto súboru. Jeho dispozíciu nepozmenil ani presun kvôli štátnej ceste, a teda stále sprostredkúva ukážku, ako sa stavitelia z odľahlých končín v 18. storočí vy-

rovnali s dožívajúcou renesanciou v drevenom prevedení.

V prevažne viac zalesnených oblastiach priamo v blízkosti hrebeňa Karpatského oblúka, teda na historickej hranici s Poľskom, je zachovaný najpočetnejší súbor drevených kostolov na Slovensku. Tento región bol osídlený hlavne počas valašskej kolonizácie v 15. – 17. storočí obyvateľstvom najmä z Haliče (dnes juhovýchod Poľska a západná časť Ukrajiny), Valašska a Sedmohradska (Rumunsko). Spoločným pre tunajšie obyvateľstvo je náboženské vierovyznanie východného rítu, neskôr v 17. storočí zjednotené v gréckokatolíckej cirkvi. Z troch základných typov architektúry v rámci sakrálnych stavieb tohto obyvateľstva (lemkovský, bojkovský a huculský) sa prirodzene v našom priestore zachoval iba lemkovský typ, nazvaný podľa ruského etnika zo západnej Ukrajiny. Špecifické postavenie má jediný, ale nepôvodný reprezentant bojkovského typu, kostol v Nižnom Komárniku z roku 1938, realizovaný podľa projektu ukrajinského architekta a bádateľa ľudovej architektúry V. Sičynského. Ostatné zachované drevené kostoly nesú znaky lemkovskej architektúry – na východnej strane ležiacu

Dobroslava, gr. k. Kostol sv. Paraskevy. Zdroj: Archív PÚ SR, 1920.

svätyňu ukončuje rovný alebo polygonálny záver (tvar ukončenia podľa doby vzniku), loď má prevažne štvorcový pôdorys a strechu vyššiu ako svätyňa, západná veža je najvyššia a jej prízemie tvorí tzv. babinec. Jednoznačným spoločným rysom je teda výškové usporiadanie jednotlivých častí, klesajúce smerom na východ, od veže ku svätyňi. Vyskytuje sa však aj mnoho modifikácií základného typu, napr. bočné kaplnky pri lodi, vytvárajúce pôdorys v tvare kríža (Dobroslava – prístavby sú však len sekundárne a objekt mal pôvodne lemkovskú štruktúru). Viaceré kostoly na severovýchode bývalej Zemplínskej župy (napr. Hrabová Roztoka, Uličské Krivé, Topoľa, Ruský Potok) majú zase jednotnú strechu lode a svätyne, zrejme kvôli jednoduchšej a rýchlejšej výstavbe, v interiéri však je dodržaná schéma typického členenia.

Z hľadiska konfesionálneho zastúpenia rímskokatolícka cirkev spravuje drevené kostoly v Hervartove a Hraničnom, a z novších kostoly vo Vysokých Tatrách. Evanjelickej cirkvi dnes patrí iba drevený kostol v Kežmarku. Väčšina drevených chrámov na území Prešovského kraja patrí gréckokatolíckej cirkvi, ktorá v prevažnej miere iniciovala výstavbu. Veriaci tejto cirkvi počas 20. storočia častejšie konvertovali do pravoslávnej cirkvi, ktorá počas komunistického režimu násilným spôsobom nahradila pôvodnú gréckokatolícku

Nižný Komárnik, gr. k. drevený Kostol Panny Márie Ochrankyne. Foto: D. Sabol.

Brežany, gr. k. drevený Kostol sv. Lukáša. Zdroj: Archív PÚ SR, 1935.

Brežany, drevený kostol, celkový pohľad od juhovýchodu. Foto: D. Sabol.

Ruský Potok, drevený pravoslávny Kostol sv. Michala, murovaná bránka drevného oplotenia na kamennej podmurovke. Foto: D. Sabol.

vieru. Z drevených kostolov dnes pravoslávna cirkev spravuje chrám v Ruskom Potoku.

Umiestnenie kostolov v krajine

Drevené chrámy sú mimoriadne úzko späté s krajinou a okolitým prostredím. Ide nielen o ich celkový výraz, vhodné a citlivo riešené detaily, ale aj umiestnenie a celkovú koncepciu areálu (ohrada, cintorín, bránka, prípadne zvonica) v súlade s charakterom krajiny.

Z hľadiska umiestnenia drevených kostolov a ich areálov môžeme vyčleniť dve hlavné skupiny, podľa polohy objektu v strede sídla alebo na okraji obce. Početnejšiu skupinu tvoria chrámy vybudované mimo, resp. na okraji obce. Osobitné umiestnenie kostola malo zdôrazňovať, prípadne ešte umocňovať duchovný význam tejto stavby, preto sa využívali najmä výraznejšie vyvýšeniny, ktoré by zároveň spĺňali i ďalšie kritériá (hlavne dostupnosť, geologické atribúty miesta, pričom aj bez rôznych meraní stavitelia zo skúseností poznali, že svah je zosuvný a pod.). Na výstavbu kostola sa využili zväčša okolité svahy pri okraji obce – v Brežanoch, Potokoch, Jalovej, Miroli, Medvedom. Ak sa v tesnej blízkosti obce nachádzalo vhodné návršie, kostol sa tak dostal do ešte dominantnejšej polohy – Šemetkovce, Nižný Komárnik, Topoľa, Kalná Rostoka. Predovšetkým na svahoch sa stavitelia museli vyrovnávať so značným sklonom, a tým vznikajúcim prevýšením medzi koncami stavieb. Tento sklon vyrovnávali kamennou podmurovkou (väčšinou nasucho kladeným kameňom), ktorej výška na protiahlych okrajoch sa môže líšiť aj viac ako o jeden meter (napr. Lukov-Venecia). Niektoré objekty vybudovali na zarovnaných plochách na okraji sídla (Ladomirová).

Menej početnú skupinu z hľadiska umiestnenia tvoria objekty v strede obce, pričom sa využívali menšie vyvýšeniny (Hervartov), prípadne vznikol kostol na rovine (Jedlinka). Zaujímavé je situovanie kostola v Tročanoch v radovej obecnej zástavbe.

Orientácia väčšiny objektov v pozdĺžnej osi je striktné v smere východ – západ, so svätyňou na východnej strane a hlavným vstupom (babincom) na západnej strane. Niektoré kostoly však museli byť mierne vychýlené, zrejme kvôli nerovnostiam terénu alebo pre nesúdržné podložie (napr. Kalná Rostoka, Bodružal – objekty mierne vychýlené na severovýchod; Brežany, Krajné Čierne, Ladomirová – vychýlené na juhovýchod).

Takmer jednotným sprievodným znakom fyzicko-geografickej charakteristiky areálov drevených chrámov je podložie,

Potoky, drevený gr. k. Kostol sv. Paraskevy, celkové umiestnenie na svahu. Foto: D. Sabol.

Frička, drevený gr. k. Kostol sv. Michala. Zdroj: Archív PÚ SR, 1924.

tvorené v prevažnej miere z pieskovcov a ílovcov, keďže sa nachádzajú v geomorfologických celkoch flyšového pásma (tabuľka 2, s. 70). Objekty ležia v priemernej nadmorskej výške okolo 400 m n. m. (medzi 246 – 521 m n. m.).¹ Vyššia nadmorská výška a členitejší reliéf územia svedčí o založení sídla v období valašskej kolonizácie (15. – 17. storočie). Sídlna štruktúra nížin a kotlín východného Slovenska sa takmer dotvorila do 13. – 14. storočia, v ďalšom období sa hľadali nové priestory na osídľovanie. Väčšina obcí s opisovanými zachovanými drevenými kostolmi vznikla práve v 15. – 16. storočí.² Prvé chrámy v týchto obciach vybudovali rovnako z dreva, väčšina zmieňovaných objektov predstavuje až ďalšiu sakrálnu stavbu v poradí, o čom svedčia aj archívne záznamy.³

Z pohľadu zakomponovania do krajiny možno teda pozorovať veľké rozdiely. Zväčša staršie objekty sú situované uprostred obce a tvoria jej ústrednú stavbu, obkolesenú ďalšou zástavbou – Hervartov, Tročany. Viac späté s okolitou krajinou sú objekty na okraji sídla, z nich niektoré sú obklopené poľno-

Miroľa, gr. k. Kostol Panny Márie Ochrankyne, ohradený areál s dominantnou lipou. Foto: D. Sabol.

Krajné Čierne, gr. k. Kostol sv. Bazila Veľkého. Zdroj: M. Jurík, Archív PÚ SR, 1967.

Lukov-Venecia, gr. k. Kostol sv. Kozmu a Damiána. Zdroj: Archív PÚ SR, 1922. hospodársky využívanou pôdou (Šmigovec, Brežany) alebo sa nachádzajú priamo pod lesom (Dobroslava, Hunkovce).

Drevo ako stavebný materiál

Stavebný materiál kostolov tvorí prevažne jedľové drevo, čo dokladá väčšie prirodzené zastúpenie jedle bielej v lesoch severovýchodného Slovenska v období výstavby objektov (16. – 19. storočie). V súčasnosti prevažujú v oko-

Jalová, gr. k. Kostol sv. Juraja. Zdroj: Archív PÚ SR, 1925.

litých lesoch predovšetkým buky s prímiesami dubov, jedlí a hrabov (tabuľka 2, s. 70).⁴ V bezprostrednom okolí chrámov sa druhotne vysádzali hlavne lipy ako tradičný strom pri sakrálnych objektoch, v priebehu 20. storočia pribudli menej vhodné smrek, smrekovec, borovice, brezy, prípadne z pamiatkového hľadiska celkom rušivé tuje.⁵

Drevo je síce materiál menej trvácny v porovnaní s najrozšírenejšími stavebninami v sakrálnej architektúre (kameň, tehla), zato poskytuje dôležitú možnosť na presné datovanie. Presný rok zožatia stromu, použitého na výstavbu poskytuje pre výskum týchto objektov exaktný údaj a výrazne pomáha k lepšiemu poznaniu architektúry. Žiaľ, metódou dendrochronológie doteraz preskúmali a vyhodnotili len dva objekty (Hervartov a Tročany), v tomto roku má proces skúmania prebehnúť v ďalších lokalitách Prešovského kraja.

Areál a okolie kostolov

Drevený chrám, to nie je len samotný objekt, neoddeliteľnú súčasť vytvára jeho okolie – cintorín pri kostole, komunikácie (chodníky, schody, zábradlia a pod.), okolitá pridrúžená architektúra (ohrada, vstupná brána, prípadne zvonica) a sadovnícka úprava (stromové solitéry, porastový veniec, trávniky). Cintorín sa nachádza v bezprostrednom okolí takmer každého skúmaného objektu. Hroby pri kostoloch sú väčšinou najstaršie v daných obciach, keďže najprv sa zaplnili plochy pohrebiska v blízkosti chrámov. Ak sa v areáli kostola nenachádza cintorín, často je tam umiestnený aspoň kríž, starší drevený alebo mladší kamenný, prípadne kameňinový, napr. v Tročanoch, Jalovej, či Medvedom. Je pozoru-

Bodružal, gr. k. Kostol sv. Mikuláša. Zdroj: Archív PÚ SR, 1922.

hodné, že pri kostole v Topoli je okrem obecného cintorína tiež cintorín vojakov padlých v 1. svetovej vojne.

Prevažná časť objektov je oplotená, z toho asi tretina má zachovanú, resp. obnovenú (prinavrátenu) pôvodnú ohradu. Vystavaná je väčšinou z guľatiny a pokrýva ju šindľová sedlová strieška – Frička, Krajné Čierno, Bodružal; niektoré drevené ohrady stoja na kamennej podmurovke – Ruský Potok, Uličské Krivé. Menej početné sú murované ohrady, v súčasnosti existujúce len v Potokoch, Hervartove. Vstupy cez tieto vymedzenia zvykli byť taktiež architektonizované. Murovanú bránu má ohrada v Potokoch, Ruskom Potoku, bránka sa zachovala aj v Lukove-Venecii, avšak bez ohrady. Drevené vstupné brány, rôzne architektonicky stvárnené a odlišujúce sa väčšinou typom ukončenia striech, sú viac rozšírené – Frička, Bodružal, Miroľa, Ladomirová, Krajné Čierno a Hunkovce so solitérnou brámkou bez drevenej ohrady. Niektoré areály sú obohatené ešte o samostatne stojacu drevenú zvonnicu, väčšinou stĺpikovej konštrukcie – Potoky, Korejovce, Ruský Potok, Ladomirová, Šemetkovce (tabuľka 2, s. 70).

Problémy obnovy drevených kostolov

Zachované drevené kostoly predstavujú iba zlomok ich niekdajšieho počtu v regiónoch Šariša a Zemplína. Do 18. sto-

ročia prevažnú väčšinu vidieckych chrámov v pohraničnej oblasti na severovýchode tvorili drevené stavby. V priebehu 18. a 19. storočia ich v hospodársky vyspelejších oblastiach nahrádzali murované stavby, často aj podľa typizovaných projektov,⁶ ale chudobnejšie obce stále používali drevo ako najdostupnejší materiál. Veľký zlom v požiadavkách farníkov prinieslo 20. storočie. Výsledkom zvýšenia počtu obyvateľstva, kumulácie finančných zdrojov, dostupnosti iných stavebných prvkov a absencie povedomia o historických a architektonických hodnotách spôsobili, že pôvodne zo stovky drevených chrámov ostalo niečo cez 30 objektov, vrátane nových z 20. storočia. Aj tých niekoľko bolo často poškodzovaných

nevhodnými obnovami. Pokiaľ obnova objektov postupovala tradičným spôsobom (približne do obdobia druhej svetovej vojny), nenastávali veľké škody na celkovom výraze alebo detailoch. Postačovalo, keď obec pravidelne opravila kostol, stabilizovaná konfesiónálna a demografická situácia dlho neprinášala požiadavky na výrazné zmeny. Najviac sa do kostolov negatívne zasahovalo v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch, práve v čase, keď vybrané objekty chránil štát.

Príkra, drevený gr. k. Kostol sv. Michala, stav po poslednej obnove v roku 2016. Foto: D. Sabol.

Tročany, gr. k. Kostol sv. Lukáša. Zdroj: Archív PÚ SR, 1949.

Jedlička, gr. k. Kostol Panny Márie Ochrankyne. Zdroj: Archív PÚ SR, 1925.

Kalná Roztoka, drevený Kostol sv. Jána Krstiteľa, umiestnenie na vyvýšenine. Foto: D. Sabol.

Kalná Roztoka, drevený gr. k. Kostol sv. Jána Krstiteľa, akvarel J. Vodrážku, 1924. Zdroj: Archív PÚ SR.

Medvedie, prav. Kostol sv. Demetera, stav pred obnovou. Foto: D. Sabol, 2010.

Medvedie, prav. Kostol sv. Demetera, stav po obnove. Foto: D. Sabol, 2015.

Základný problém predstavuje spôsob obnovy a druh použitého materiálu. Zanikol tradičný princíp obnovy, teda postupná, priebežná sanácia poškodených prvkov, ale naraz sa obnovujú všetky časti – strecha, opláštenie, okná, dvere, prípadne aj podlahy a výzdobné prvky, a v prípade dostatočného rozpočtu tiež areál chrámu (oplotenie, zvonica, či vstupná bránka). Následkom tradičnej postupnej obnovy mali jednolivé časti kostola rozličný vzhľad, na fasádach sa striedala farebnosť rôznych drevených súčastí v závislosti od času, keď sa podľa potreby (dožitia dreva) menili naposledy. Na strechách bolo možné vidieť šindle od úplne čiernych cez jemne hnedastné až po nové, svetložlté. Od 60. rokov 20. storočia však pôsobí väčšina drevených kostolov, predovšetkým z exteriéru, ako novostavba – práve odvtedy sa datujú tzv. komplexné obnovy, v rámci ktorých sa naraz vymieňalo všetko poškodené, ale aj použiteľné. Tým začal cyklus, ktorý ťažko zastaviť, keďže väčšina drevených prvkov dožíva po približne 15 – 25 rokoch a budú teda vymieňané pri ďalšej obnove. Príkladom komplexnej obnovy sú kostoly v Bodružale, Korejovciach alebo v Miroli.

Dôležitý je tiež prístup k farebnosti ochranných náterov, ktorých aplikácia je v dnešnej dobe nevyhnutná. Náter výrazne prispieva k jednotnému (jednofázovému) výzoru stavby, zvlášť, ak exteriér tvoria jednotne vymenené prvky. V tomto prípade je vhodnejší náter transparentný, bez leskov a nesfarbujúci drevo, teda zachovávajúci jeho prírodnú farebnosť. Vhodným príkladom je chrám v Krajnom Čiernom, kde drevo

prirodzene sčernelo a získalo farebne nepravidelnú schému, hoci opláštenie pochádza z jednej etapy. Jedným z mála pozitívnych príkladov postupnej obnovy je chrám v Prikreji, kde sa posledné práce zamerali iba na výmenu poškodených prvkov. Na objekte sa prinajmenšom v rozsahu striech zachováva viacfarebný výraz. Kontinuálny spôsob obnovy čiastočne spĺňajú aj chrámy v Kožanoch a Dobroslave (len lokálne výmeny poškodených častí strešného plášťa). Ďalším reprezentantom vyhovujúcej obnovy je chrám v Kalnej Roztoke, kde zrubovú konštrukciu z oboch strán pokrývali tradičné hlinené omietky. Nedávno ich obnovili v rovnakom materiáli, technologickým postupom i s „ľudovým“ výzorom. Hlinené omietky, ale iba v exteriéri, mal takisto chrám v Brežanoch. Dodnes sa dochovalo len hlinené škárovanie zrubovej konštrukcie. Objekt má úplne výnimočný výraz, nakoľko biele vápno náteru hlinenej škárovačky výrazne kontrastuje s tmavým sfarbením trávov dreveného zrubu.

Mnoho drevených kostolov má však stále výraz, ktorý získali úpravami z čias socializmu. Vtedy prevládala jednotná metodika, spočívajúca v nafarbení nových prvkov do tmavého odtieňa („palisander“ – napr. Ruský Potok, Lukov-Venecia, Hraničné, Šemetkovce). Náter vsiakol hlboko do dreva, preto výraz môže zmeniť len kompletná náhrada prvkov.

Ďalším metodickým problémom je odstraňovanie nepôvodných materiálov z drevených chrámov. Najnovším úspechom je odstránenie oplechovania fasád dreveného kostola v obci Medvedie a prinávratenie pôvodného doskového

Topoľa, drevený gr. k. Kostol sv. Michala, stav po obnove. Foto: D. Sabol, 2015.

opláštenia. Veľa objektov má stále množstvo nevhodných súčastí, z nich najväčší problém tvoria betónové podmurovky. Počas tzv. komplexných obnov sa väčšinou riešili ako kamenné, spájané betónom a pri ďalších obnovách sa pohľadové plochy medzi kameňmi opäť škárovali cementovou maltou. Netreba zdôrazňovať, že pôvodne sa podmurovky zhotovovali len z kameniva, kladeného nasucho, prípadne spájaného hlinou. „Budovateľské“ doby však priniesli ohromne vysoké betónové podmurovky, ktoré sú síce technicky vyhovujúce, ale znehodnocujú výraz pamiatky (napr. Lukov-Venecia). Medzičasom sa v niektorých prípadoch pri obnove podarilo prinavrátiť pôvodný stav (Topoľa).

Osobitnú problematiku predstavuje výtvarná výzdoba chrámov, najmä exteriéru, ktorá pôvodne sprevádzala takmer každý objekt. Postupom časom však zanikala a vo väčšine prípadov ju neobnovili, alebo sa ani nezachovali zmienky o jej prítomnosti či výraze. Predovšetkým z archívnej fotodokumentácie je zrejmé, že podstatné časti fasád chrámov severného Šariša a prilahlých okrajových častí severozápadného Zemplína pokrývali jednoduché maľby, prevažne barokového charakteru. Prvky výtvarnej výzdoby sú známe napríklad zo zaniknutých drevených chrámov v Rovnom, Hutke, či Šarišskom Štiavniku, zvyšky maľovanej výzdoby sa dodnes zachovali na objektoch v Šemetkovciach, Hunkovciach a Fričke. Umelecká výzdoba spočívala najmä vo farebnom odlíšení ozdobných prvkov hlavne na vežiach (Šemetkovce a Hunkovce – maľby svetlomodrej farby, Frička – biele maľby vystupujúcich prvkov a hodín). Z hľadiska výtvarnej výzdoby mal ojedinelé postavenie zbúraný chrám v Rovnom – maľby na vežiach a okolo okien pozostávali z florálnych motívov, vychádzajúcich z barokovej ornamentiky. Podobné maľby mohli byť bežnou súčasťou množstva ďalších objektov, ale nenávratne zanikli v priebehu 20. storočia.

Popri opláštení zrubu, podmurovke a streche ďalší dôležitý metodický problém tvoria výplne otvorov. Výplne vstupných portálov v podveži alebo medzi babincom a loďou bývali menej vystavované poveternostným vplyvom, a tak sa

Korejovce, gr. k. Kostol Panny Márie Ochrankyne. Zdroj: Archív PÚ SR, 1925.

Hunkovce, gr. k. Kostol Panny Márie Ochrankyne s cintorínom. Foto: D. Sabol.

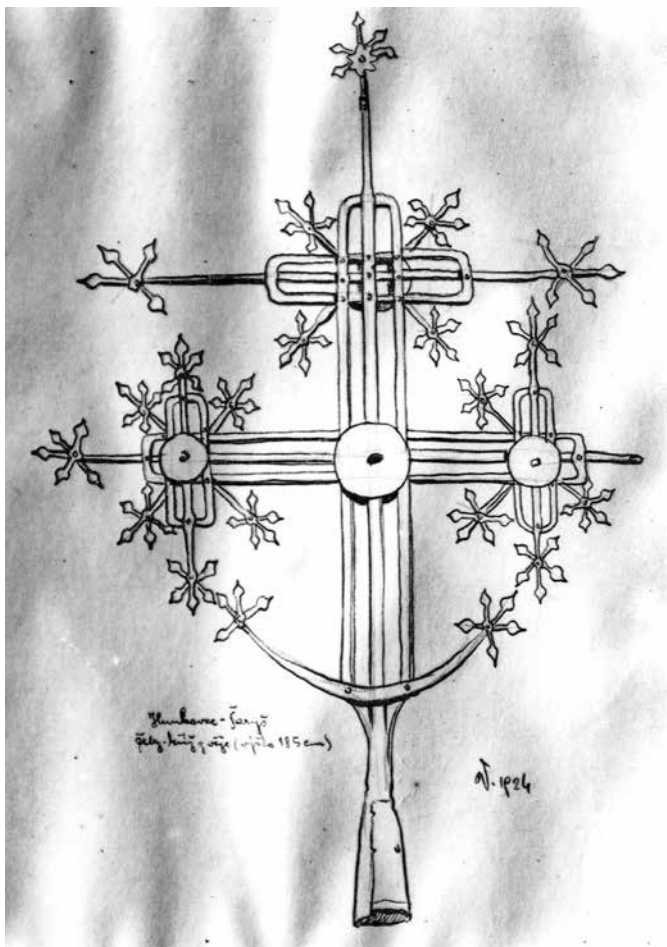
Kožany, gr. k. Kostol Stretnutia Pána so Simeonom. Zdroj: Archív PÚ SR, 1922.

v mnohých prípadoch dochovali pôvodné historické dvere alebo ďalšie v poradí (Potoky, Ladomirová, Bodružal, Hrabová Roztoka, Ruský Potok, Hraničné, Lukov-Venecia).

Okenné výplne nemali podobnú trvácnosť a zhruba raz za polstoročie ich vymieňali alebo repasovali. Je vysoko pravdepodobné, že rozmery okien sa dlho nemenili a zachovával sa prvotný charakter členenia. Vzhľadom na fakt, že prevažná časť sledovaných drevených chrámov vznikla v 17. – 18. storočí, výplne okien pozostávali najskôr z viacuholníkových, neskôr oválnych sklenených tabuliek, osadených v olovených rámoch. Tieto spôsoby vyplnenia otvorov sú však známe len podľa historickej fotodokumentácie (napr. Uličské Krivé), historických nákresov (Ondavka) alebo nále-

Uličské Krivé, gr. k. Kostol sv. Michala, južné okná v 60. rokoch 20. storočia.
Zdroj: Archív KPÚ Prešov.

Hunkovce, železný kríž z veže gr. k. Kostola Panny Márie Ochrankyne,
kresba J. Vodrážku, 1924. Zdroj: Archív PÚ SR.

zov (napr. sklíčka v podkroví chrámu v Hrabovej Roztoke).

Drobné okenné otvory na kostoloch menších a chudobnejších obcí vyplňala len mreža (okenný otvor teda nemal

uzavretie – napr. svätyňa chrámu v Potokoch, zaniknutý kostol v obci Rovné).

Ojedinelým spôsobom riešenia výplní okenných otvorov sú zasúvacie drevené rámy s menšími pravouhlými sklami v rámci troch tabuliek v chráme v Ruskom Potoku. Súčasná forma je vyhotovená pri poslednej obnove ako replika, pôvodné pochádzali azda zo záveru 19. storočia (originály sú zachované na Krajskom pamiatkovom úrade Prešov). Tento spôsob uzatvárania okenného otvoru pravdepodobne vychádzal zo staršieho vzoru, a tak sprostredkúva ďalší typ a spôsob riešenia výplní okien v drevených chrámoch na severovýchode Slovenska. V rámci komplexných obnov sa všetky poškodené prvky okien na fasádach vymieňali za viactabuľkové presklené krídla s drevenými rámami, ktoré sa podľa vtedajšej metodiky viac hodili k výzoru dreveného objektu. Pri neskorších stavebných zásahoch sa obnovili už tieto umelo vytvorené výplne. Preto na vytypovaných objektoch bude pri najbližšej obnove nevyhnutné osadiť výplne, preukázané najstaršími dokladmi alebo dokumentáciou. Prostá mrežová výplň pochopiteľne nie je vhodná z hľadiska nárokov súčasnej doby, možno ale vyhotoviť a použiť aspoň oválne terčíky, vsadené do drevených rámov.

Záver

Pamiatka je prirodzene chránená, pokiaľ je udržiavaná, a udržiavaná je pokým má využitie. Napriek veľmi malým rozmerom, zlým svetelným a teplotným podmienkam je väčšina drevených chrámov na severovýchode Slovenska využívaná na svoj primárny účel, ktorý vedie k starostlivosti, pravidelnej údržbe a obnove. Počet obyvateľstva malých obcí v predmetnom regióne sa neustále znižuje a vo väčšine chrámov sa slúži čoraz menej liturgii. V niektorých obciach, kde tento trend nie je tak výrazný, vznikli a vznikajú zase nové a väčšie kostoly (napr. Ladomirová, Hunkovce). Niektoré drevené chrámy preto už neslúžia pôvodnému účelu – chrám v Hunkovciach je využívaný ako sklad, avšak stávajú sa vyhľadávaným cieľom vďaka narastajúcemu cestovnému ruchu, čo paralelne vedie k udržiavaniu tradícií a slúženiu hoci len príležitostných liturgii.

Drevené chrámy nie sú len vzácnou ľudovou zrubovou architektúrou, ale tvoria tiež ojedinelý krajínarsky komponent. Vznikal z prírodných materiálov a všetkými svojimi vlastnosťami tvorí najčistejšiu súhrnu architektúry a krajiny. Aj pre tieto hodnoty boli v roku 2008 štyri drevené chrámy v Prešovskom kraji zapísané do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, čo prispelo k zvýšenému záujmu nielen o tieto, ale aj ďalšie drevené kostoly.⁷ Medzinárodné uznanie výnimočnej hodnoty drevenej sakrálnej architektúry na území Slovenska zároveň znamená zvýšenie nárokov na ochranu, zachovávanie, kvalifikovanú obnovu a prezentáciu týchto pamiatok. ■

¹ *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava : Ministerstvo životného prostredia SR; Banská Bystrica : Slovenská agentúra životného prostredia, 2002, s. 74, 88, 114.

² ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 481-495.

³ ZUBKO, Peter. *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia*. Ružomberok : Katolícka univerzita, 2009, s. 31-174.

⁴ *Atlas krajiny Slovenskej republiky*, ref. 1; CEBEAUEROVÁ, Daniela – KLUČKOVÁ, Eva. Prieskum drevených zrubových objektov. In *Pamiatky a múzeá*,

1999, č. 3, s. 39-41.

⁵ SEMANOVÁ, Eva. NKP Súbor drevených kostolíkov východného Slovenska. Stanovenie princípov sadovníckej a architektonickej úpravy areálov. Pamiatkový ústav, regionálne stredisko Prešov, 1999. Archív KPÚ Prešov, Z593, 5/88.

⁶ LIŠKA, Anton – GOJDIČ, Ivan. *História a architektúra gréckokatolíckych murovaných chrámov tereziánskeho typu na Slovensku*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015.

⁷ DUDÁŠ, Miloš. Drevené kostoly : nominácia do Zoznamu svetového dedičstva. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 56, 2007, č. 1, s. 43-48.

Tab. 1. Zachované drevené kostoly na území Prešovského a Košického kraja

obec	cirkev	patrocínium	číslo ÚZPF
okres Poprad			
Tatranská Javorina	rímskokatolícka	sv. Anna	4498/1-6
Vysoké Tatry – časť Dolný Smokovec	rímskokatolícka	Najsvätejší Spasiteľ	1021/1
Vysoké Tatry – časť Starý Smokovec	rímskokatolícka	Nepoškvrnené Počatie Panny Márie	1039/1
Vysoké Tatry – časť Tatranská Kotlina	rímskokatolícka	Nanebovzatie Panny Márie	–
okres Kežmarok			
Kežmarok	evanjelická a. v.	–	2582/1; SKD
Malá Franková	rímskokatolícka	sv. Jozef	–
okres Stará Ľubovňa			
Hraničné	rímskokatolícka	Nepoškvrnené počatie Presvätej Bohorodičky	877/1
Matysová (dnes Stará Ľubovňa)	gréckokatolícka	sv. Michal Archanjel	Ľubovnianske múzeum
okres Bardejov			
Frička	gréckokatolícka	sv. Michal Archanjel	174/1-3
Hutka	gréckokatolícka	Narodenie Presvätej Bohorodičky	–
Hervartov	rímskokatolícka	sv. František z Assisi	185/1-2; SKD
Jedlinka	gréckokatolícka	Ochrana Presvätej Bohorodičky	191/1
Kožany	gréckokatolícka	Stretnutie Pána so Simeonom	201/1
Krivé	gréckokatolícka	sv. Lukáš Evanjelista	1242/1
Lukov – časť Venecia	gréckokatolícka	sv. Kozma a Damián	217/1
Mikulášová (dnes Bardejovské kúpele)	gréckokatolícka	Ochrana Presvätej Bohorodičky	Šarišské múzeum
Tročany	gréckokatolícka	sv. Lukáš Evanjelista	256/1
Varadka	pravoslávna	Ochrana Presvätej Bohorodičky	258/1
Vyšná Polianka	gréckokatolícka	sv. Paraskeva	259/1
okres Svidník			
Bodružal	gréckokatolícka	sv. Mikuláš	1247/1-3; SKD
Dobroslava	gréckokatolícka	sv. Paraskeva	172/1
Havranec	gréckokatolícka	Premenenie Pána	–
Hunkovce	gréckokatolícka	Ochrana Presvätej Bohorodičky	1879/1-3
Korejovce	gréckokatolícka	Ochrana Presvätej Bohorodičky	200/1-2
Krajné Čierne	gréckokatolícka	sv. Bazil Veľký	204/1-2
Kurimka	gréckokatolícka	Ochrana Presvätej Bohorodičky	–
Ladomirová	gréckokatolícka	sv. Michal Archanjel	213/1-4; SKD
Miroľa	gréckokatolícka	Ochrana Presvätej Bohorodičky	223/1-3
Medvedie	pravoslávna	sv. Veľkomučeník Demeter Solúnsky	10379/1
Nižný Komárnik	gréckokatolícka	Ochrana Presvätej Bohorodičky	1885/1
Nová Polianka (dnes Svidník)	gréckokatolícka	sv. Paraskeva	SNM-Múzeum ukrajinskej kultúry
Prikra	gréckokatolícka	sv. Michal Archanjel	235/1
Šemetkovce	gréckokatolícka	sv. Michal Archanjel	254/1-2
Vyšný Komárnik	gréckokatolícka	sv. Kozma a Damián	2345/1
okres Stropkov			
Kožuchovce (dnes Košice)	gréckokatolícka	sv. Mikuláš	Východoslovenské múzeum
Malá Poľana (dnes Hradec Králové/CZ)	gréckokatolícka	sv. Mikuláš	Magistrát mesta Hradec Králové
Potoky	gréckokatolícka	sv. Paraskeva	234/1-4
okres Prešov			
Brežany	gréckokatolícka	sv. Lukáš Evanjelista	272/1
okres Snina			
Hrabová Roztoka	gréckokatolícka	sv. Bazil Veľký	122/1
Jalová	gréckokatolícka	sv. Juraj	125/1
Kalná Roztoka	gréckokatolícka	sv. Ján Krstiteľ	127/1-3
Nová Sedlica (dnes Humenné)	gréckokatolícka	sv. Michal Archanjel	Vihorlatské múzeum
Ruský Potok	pravoslávna	sv. Michal Archanjel	144/1-5
Šmigovec	gréckokatolícka	Nanebovstúpenie Pána	11815/1
Topoľa	gréckokatolícka	sv. Michal Archanjel	151/1-2
Uličské Krivé	gréckokatolícka	sv. Michal Archanjel	152/1-2
Zboj (dnes Bardejovské kúpele)	gréckokatolícka	sv. Mikuláš	Šarišské múzeum
okres Sobrance (Košický kraj)			
Inovce	gréckokatolícka	sv. Michal Archanjel	72/1
Ruská Bystrá	gréckokatolícka	Prenesenie ostatkov sv. Mikuláša	86/1; SKD

Tab. 2. Fyzicko-geografická charakteristika drevených chrámov a ich areálov na severovýchodnom Slovensku

Objekt v obci	Geomorfologický celok ¹ a podložie	Nadmorská výška (m n. m.)	Umiestnenie	Datovanie výstavby ²	Prevládajúce dreveniny v okolitých lesoch ¹	Prevládajúce porasty v okolí ³	Konštrukčné drevo objektu ⁴	Areál objektu
Okres Bardejov								
Fricka	Busov, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	521	na okraji obce na svahu	18. stor.	buk	lipa	jedľa	drevená ohrada so vstupnou bránou
Hutka	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	384	na okraji obce na svahu	1923	buk	bez porastov v areáli	neznáme	cintorín, novodobé oplotenie
Hervartov	Čergov, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	466	v strede obce na vyvýšenine nad potokom	16. stor.	buk, jedľa	lipa, smrek	jedľa, dub	murovaná ohrada
Jedlinka	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	405	v strede obce na zarovnanej terase potoka	1763	buk	lipa	smrek, dub	cintorín
Kožany	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	244	na okraji obce na svahu	1760	dub, hrab, buk	lipa, dub, jaseň	jedľa, jelša	cintorín
Krivé	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	424	na okraji obce na svahu	1826	buk	breza, tuja, smrek	jedľa	cintorín
Lukov-Venecia	Čergov, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	422	na okraji obce na strmom svahu	1708	buk	lipa	jedľa	murovaná vstupná brána
Tročany	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	372	v radovej zástavbe obce	1739 (prenesený)	dub, hrab, buk	lipa, slivka	jedľa	drevený kríž
Varadka	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	409	na okraji obce na svahu	1924	buk	lipa	neznáme	cintorín
Vyšná Polianka	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	450	na okraji obce na svahu	1919	buk, jedľa	lipa, smrek	neznáme	cintorín
Okres Prešov								
Brežany	Šarišská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	390	na okraji obce na svahu	1726	dub, buk	bez väčších porastov	jedľa, smrek	cintorín
Okres Stropkov								
Potoky	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	246	na okraji obce na svahu	1773	dub, buk	lipa, smrek	jedľa	drevená zvonica, murovaná ohrada s murovanou bránkou
Okres Snina								
Hrabová Roztoka	Beskydské predhorie, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	390	na okraji obce na kopci	18. stor.	buk	lipa	jedľa, breza	drevená ohrada
Jalová	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	349	na okraji obce na svahu	1745	buk	lipa	neznáme	kamenný kríž
Kalná Roztoka	Beskydské predhorie, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	286	na okraji obce na kopci	18. stor.	buk	smrek	jedľa, breza, smrek	drevená zvonica, časť drevenej ohrady
Ruský Potok	Bukovské vrchy, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	443	v strede obce na kopci	18. stor.	buk, jedľa	lipa, smrek	jedľa	drevená zvonica, drevená ohrada

Objekt v obci	Geomorfologický celok ¹ a podložie	Nadmorská výška (m n. m.)	Umiestnenie	Datovanie výstavby ²	Prevládajúce dreveniny v okolitých lesoch ¹	Prevládajúce porasty v okolí ³	Konštrukčné drevo objektu ⁴	Areal objektu
Šmigovec	Beskydské predhorie, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	329	na okraji obce na svahu	1755	buk	smrek, smrekovec	neznáme	cintorín
Topoľa	Bukovské vrchy, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	393	na okraji obce na kopci	18. stor.	buk, jedľa	smrek, javor, lipa	jedľa, buk	drevená zvonica, cintorín
Uličské Krivé	Bukovské vrchy, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	284	v strede obce na miernej vyvýšenine	1718	buk, jedľa	lipa, smrek	breza, jaseň	drevená ohrada, cintorín
Okres Svidník								
Badružal	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	355	na okraji obce na miernej vyvýšenine	1658	buk	lipa, borovica, jaseň	jedľa	drevená ohrada so vstupnou bránou
Dobroslava	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	335	na okraji obce na kopci	1705 (1932 nanovo)	buk	lipa, smrek	jedľa	cintorín, novodobé oplotenie
Hunkovce	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	310	na okraji obce na svahu	18. stor.	buk	lipa	jedľa	cintorín, drevená vstupná brána
Korejovce	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	333	na okraji obce na vyvýšenine	1761/1764	buk	lipa	jedľa, topol	drevená zvonica
Krajné Čierne	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	324	v strede obce na miernej vyvýšenine	1730	buk	lipa, smrek	buk	drevená ohrada so vstupnou bránou
Kurimka	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	329	na okraji obce na vyvýšenine	1923	buk	tuja	neznáme	cintorín, novodobé oplotenie
Ladomirová	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	263	na okraji obce na zarovnanej terase potoka	1742	buk	lipa	jedľa	drevená ohrada so vstupnou bránou, drevená zvonica
Miroľa	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	367	na okraji obce na svahu	1770	buk	lipa	jedľa	drevená ohrada so vstupnou bránou
Medvedie	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	378	na okraji obce na svahu	1903	buk	bez výraznejších porastov v areáli	neznáme	drevený kríž
Nížný Komárnik	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	370	na okraji obce na kopci	1938	buk	breza, lipa, smrek	jedľa	drevená ohrada, drevená zvonica, cintorín
Príkra	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	347	na okraji obce na kopci	1777	buk	lipa	jedľa	cintorín, novodobé oplotenie
Šemetkovce	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	363	na okraji obce na vyvýšenine	1752	buk	lipa, smrekovec, smrek	jedľa	drevená zvonica, novodobé oplotenie
Vyšný Komárnik	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ílovce, pieskovce	441	na okraji obce na vyvýšenine	1924	buk, jedľa	lipa	neznáme	cintorín

Zdroje:

¹ *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava : Ministerstvo životného prostredia SR; Banská Bystrica : Slovenská agentúra životného prostredia, 2002, s. 74, 88, 114.

² PUŠKÁR, Imrich – KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, Blanka. *Derev'jani cerkvy schidnoho obrjadu na Slovaččyni*. Prešov : Múzeum Ukrajinskej kultúry vo Svidníku, 1971; ZUBKO, Peter.

³ *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia*. Ružomberok : Katolícka univerzita, 2009, s. 31-174.

⁴ SEMANOVÁ, Eva. *NKP Súbor drevených kostolíkov východného Slovenska. Stanovenie princípov sadovníckej a architektonickej úpravy areálov*. Pamiatkový ústav, regionálne stredisko Prešov, 1999. Archív KPÚ Prešov, Z593, 5/88.

⁵ CEBEAUEROVÁ, Daniela – KLUČKOVÁ, Eva. Prieskum drevených zrubových objektov. In *Pamiatky a múzeá*, 1999, č. 3, s. 39-41.

Digitalizácia drevených chrámov v slovenskej časti Karpatského oblúka

IVICA KRAVJANSKÁ

Snaha o digitalizáciu fondov pamäťových inštitúcií v zriaďovateľskej pôsobnosti Ministerstva kultúry Slovenskej republiky bola prvý raz skontretizovaná v roku 2007 v dokumente Operačný program informatizácia spoločnosti 2007 – 2013, ktorý schválila Európska komisia v septembri roku 2007. Projekt digitalizácie bol realizovaný v rámci Operačného programu Informatizácia spoločnosti, prioritnej osi 2 (OPIS 2) „Rozvoj pamäťových a fondových inštitúcií a obnova ich národnej infraštruktúry“. Projekt OPIS 2 bol spolufinancovaný z prostriedkov Európskeho Fondu Regionálneho Rozvoja. Cieľom projektu bola digitalizácia obsahu pamäťových a fondových inštitúcií, archivovanie, sprístupňovanie a zlepšovanie systémov získavania, spracovania a ich ochrany na národnej úrovni.

Pre potreby digitalizácie bolo v Pamiatkovom úrade Slovenskej republiky (PÚ SR) v roku 2012 zriadené interné digitalizačné pracovisko – Oddelenie digitalizácie a grafickej dokumentácie na báze už fungujúceho oddelenia grafickej dokumentácie. V súčasnosti v oddelení pracuje šesť digitalizérov, z toho sú štyria geodeti a dvaja pamiatkari. Projekt Digitálny pamiatkový fond v PÚ SR trval od roku 2012 do roku 2015. Po tomto období do roku 2020 projekt pokračuje v digitalizácii vybraných národných kultúrnych pamiatok Slovenskej republiky v tzv. období udržateľnosti. Kritériom udržateľnosti projektu je digitalizácia 100 pamiatkových objektov ročne.

Kritériá pre výber pamiatok na digitalizáciu sú rozličné. V prvom rade sa zohľadňuje, či je pamiatkový objekt zapísaný do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu. Následne sa prihliada na význam pamiatky, teda či je pamiatka alebo lokalita zapísaná do zoznamu Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, do zoznamu Európskeho kultúrneho dedičstva a pod. Prihliada sa aj na stav pamiatky, jej situovanie, prístupnosť, okolitú zeleň a podobne. Na digitalizáciu sa vyberajú typovo rôznorodé objekty – sakrálna, meštianska architektúra, fortifikačné stavby, ľudová architektúra a technické stavby. Dokumentujú sa aj súčasti

1. Gréckokatolícky drevený Kostol sv. Mikuláša v Bodružale. Foto: R. Halešová, 2014.

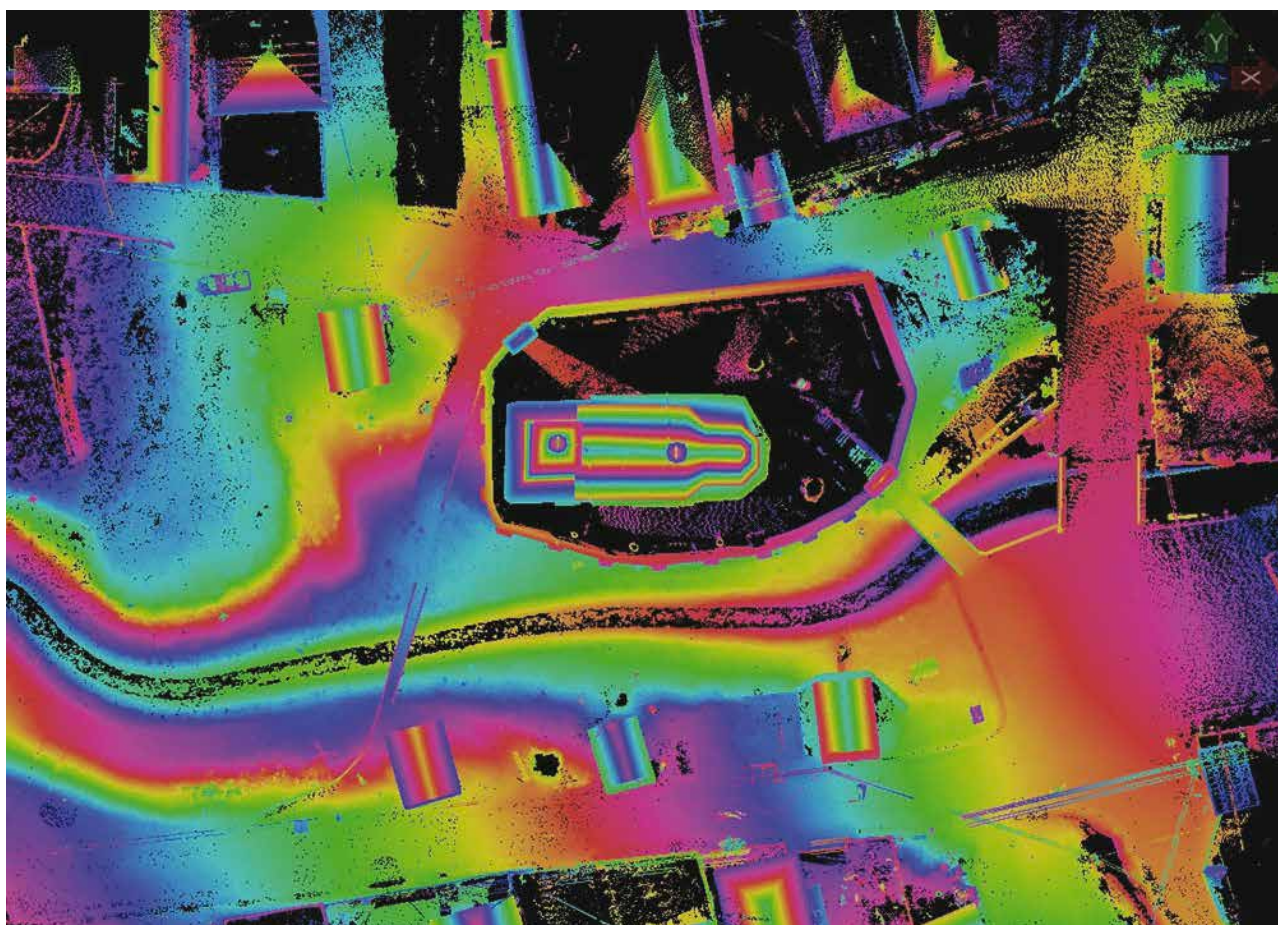
2. Rímskokatolícky drevený Kostol sv. Františka z Assisi v Hervartove. Foto: I. Kravjanská, 2014.

architektúry: nástenné maľby, oltáre, kazateľnice, ikonostas, drevené stropy, plastiky, reliéfy. Ďalšou oblasťou je digitálne dokumentovanie archeologických nálezov a výsledkov archeologických, umelecko-historických, architektonických a reštaurátorských výskumov. Neposledným kritériom výberu je aj vek pamiatky, alebo vzťah k významným osobám, či udalostiam.

Metódy digitalizácie pamiatkových objektov sú viaceré. V zásade platí, že každý objekt v projekte je dokumentovaný minimálne dvoma digitalizačnými metódami, ktoré

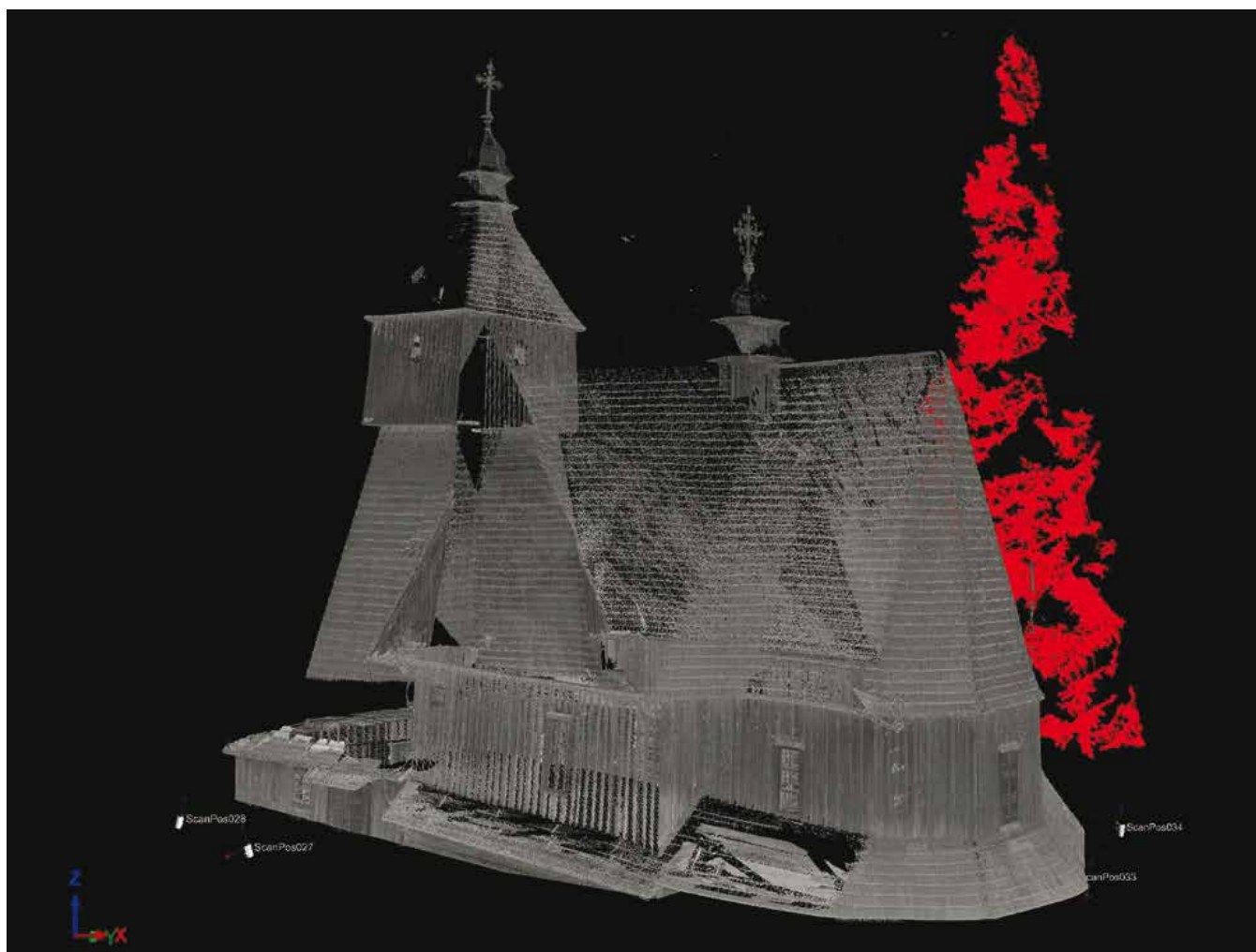
3. Hervartov, Kostol sv. Františka z Assisi s okolím, ortogonálny priemet bodového mračna zhora s RGB.
Zdroj: Oddelenie digitalizácie a grafickej dokumentácie PÚ SR.

4. Hervartov, Kostol sv. Františka z Assisi s okolím, ortogonálny priemet bodového mračna zhora, prezentácia podľa výšky v osi Z.
Zdroj: Oddelenie digitalizácie a grafickej dokumentácie PÚ SR.

5. Hervartov, Kostol sv. Františka z Assisi s okolím, situácia objektu s vrstevnicami, technická výkresová dokumentácia. Vyhotoval P. Brunčák.
Zdroj: Oddelenie digitalizácie a grafickej dokumentácie PÚ SR.

6. Hervartov, Kostol sv. Františka z Assisi, bodový mrak v procese čistenia od vzrastenej zelene.
Vyhotovala A. Sučíková. Zdroj: Oddelenie digitalizácie a grafickej dokumentácie PÚ SR.

sú volené podľa špecifických znakov jednotlivých objektov. Pri väčších a členitých objektoch je aplikovaná metóda terestrického laserového skenovania (TLS). Pri menších a textúrovaných objektoch je použitá digitálna fotogrametria (FTG). Pri malých objektoch s požiadavkou vysokej presnosti a detailnosti sa používa metóda optického skenovania. Ďalej sa používajú štandardné geodetické metódy – priesotorová polárna metóda a zameranie objektov pomocou globálneho navigačného satelitného systému (GNSS). Ďalšími metódami digitálneho dokumentovania je digitálna fotografia (panorámy, gigapixelové fotografie), spojenie viacerých digitálnych fotografií do jedného celku, elevačné fotografie – digitálne snímky získané pri fotografovaní z lietadla, helikoptéry či dronu a klasické digitálne fotografie vo vysokom rozlíšení.

V rámci projektu a v období udržateľnosti pracovníci Oddelenia digitalizácie a grafickej dokumentácie PÚ SR v rokoch 2014 až 2018 digitálne zdokumentovali na území Slovenska 32 drevených kostolov. Z toho sedem kostolov je od roku 2008 zapísaných do zoznamu Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO ako Drevené kostoly v slovenskej časti Karpatského oblúka.¹ (Tabuľka s. 81)

Na pamiatkových objektoch – Kostol sv. Františka z Assisi v Hervartove a Kostol sv. Mikuláša biskupa v Bodružale – uvádzame príklad digitálnej dokumentácie tohto druhu pamiatok. Kostol sv. Františka z Assisi s ohradným múrom v Hervartove je drevený jednoloďový kostol s gotickými prvkami. Vznik kostola je datovaný rokmi 1593 – 1596. Pozostáva z polygonálnej svätyne (presbytéria), lode, sakristie a podvežia. Jeho úpravou vznikol priestor pre ženy, tzv. babinec. Zachovala sa v ňom dlažba z nepravidielných kamenných platiní, ktorá je v drevených kostoloch zriedkavá. Dovrchu sa zužujúca veža je zakončená izbicou pre zvony a kovaným krížom. Tak ako strecha nad loďou a svätyňou a bočné striedky, aj veža je pokrytá tradičným šindľom. Interiér je bohato zdobený nástennými maľbami. Z pôvodnej výzdoby sa zachoval už len ústredný obraz s výjavom Panny Márie medzi sväticami, štyri štíty z bývalého gotického hlavného oltára a neskorogotický závesný obraz Stigmatizácia sv. Františka. Hoci kostolík už má viac ako päť storočí, dodnes slúži svojmu pôvodnému účelu.³

Gréckokatolícky drevený Chrám sv. Mikuláša v Bodružale je umiestnený na vyvýšenine na juhozápadnom okraji intravilánu obce. Objekt je drevená zrubová trojdielna trojpriestorová trojvežová stavba lemkovského typu (17. – 18. storočie) s kvadratickou loďou a rovno uzavretou štvorcovou svätyňou. Najvyššia veža je nad babincom na západnej strane kostola. Od svojho vzniku neprešiel výraznejšími staveb-

7. Bodružal, Kostol sv. Mikuláša biskupa, hore ortosníмка ikonostasu – celok, v strede 50% detail tej istej ortosnímkovej a dole 100% detail, ortosnímkovej. Vyhotovil P. Brunčák. Zdroj: Oddelenie digitalizácie a grafickej dokumentácie PÚ SR.

nými úpravami. Areál kostola je vymedzený zrubovou ohradou so vstupnou bránou na severnej strane. V okolí areálu je vyhlásené ochranné pásmo.⁴ Oba pamiatkové objekty sú zapísané do zoznamu Svetového kultúrneho dedičstva ako súčasť súboru Drevených kostolov v slovenskej časti Karpatského oblúka. Boli digitalizované v roku 2014.

Pri rekognoskácii objektov na sklonku roka 2013 sme zistili, že kostol v Hervartove je obklopený výrazne vysokou a vzrastenou zeleňou, prevažne listnatou, ktorá v značnej miere sťažuje zameranie exteriéru objektu. Aj farebná úprava kostola, ktorý je namorený veľmi tmavým odtieňom, môže v niektorých svetlotechnicky horších podmienkach sťažovať jeho digitalizovanie. Zeleň bráni prechodu laserového lúča skenera, prípadne skresľuje výsledné farebné textúry modelu. Pri veľmi tmavých povrchoch, prípadne ešte aj navlhnu-

8. Hervartov, Kostol sv. Františka z Assisi s okolím, panoráma. Vyhotoval M. Kotal. Zdroj: Oddelenie digitalizácie a grafickej dokumentácie PÚ SR.

9. Bodružal, Kostol sv. Mikuláša, panoráma. Vyhotovala J. Brehovská. Zdroj: Oddelenie digitalizácie a grafickej dokumentácie PÚ SR.

tých od dažďa, môže prísť k chybe pri odrazivosti laserového lúča od povrchu objektu. Preto sme digitalizáciu objektu kostola v Hervartove zaradili na jar 2014, tesne po roztopení snehu v ustálenom jarnom počasí, aby sme objekt zamerali ešte v čase vegetačného pokoja a za vhodných svetelných podmienok. Pri kostole s areálom v Bodružale boli podmienky v exteriéri stavby menej problematické. V areáli kostola je zeleň v dostatočnej vzdialenosti od kostola a zrubová stavba bola ponechaná v prírodnej farbe dreva. (Obr. 1, 2)

Pri oboch objektoch sme použili kombináciu viacerých metód digitálnej dokumentácie.⁵ Architektúra kostolov (exteriér a interiér) a areál kostolov boli zamerané metódou

TLS.⁶ Objekty aj s príslušným okolím boli postupne skenované z bližšieho aj vzdialenejšieho okolia tak, aby došlo k čo najlepšiemu pokrytiu. Pri zameraní exteriéru kostola v Hervartove metódou TLS bolo potrebných 37 stanovišť a v interiéri 34 stanovišť. Pri zameraní exteriéru kostola v Bodružale metódou TLS bolo potrebných 22 stanovišť a v interiéri 18 stanovišť. V prípade zamerania veľmi vysokých objektov, ako bola veža kostola v Hervartove, je potrebná dostatočná vzdialenosť na zameranie vrcholu veže, čo nám umožňujú technické parametre nášho skenera.⁷ Interiérové nástenné maľby a vybraný mobiliár kostolov boli zdokumentované metódou digitálnej fotogrametrie. Na určenie presného zamerania kostola v záväznom systéme S-JTSK⁸ a v BpV⁹ bola

10. Hervartov, Kostol sv. Františka z Assisi, drevená polychrómovaná krstiteľnica zo 17. storočia. Vľavo fotografia, autor I. Kravjanská. V strede 3D model a vpravo ortosímka. Vyhotovala M. Mravová. Zdroj: Oddelenie digitalizácie a grafickej dokumentácie PÚ SR.

11. Bodružal, Kostol sv. Mikuláša biskupa, bodové mračno, ortopriemet. Vyhotovala J. Brehovská. Zdroj: Oddelenie digitalizácie a grafickej dokumentácie PÚ SR.

použitá technológia GNSS¹⁰ s metódou merania v reálnom čase (RTK) s využitím služby SKPOS.¹¹ Po vyrovnaní súradníc bodov meračskej siete boli z týchto bodov pomocou univerzálnej meracej stanice merané vlciovacie body na jednotlivých objektoch. Na merania bola použitá priestorová polárna metóda s využitím bezhranolového merania dĺžok.

Použité prístroje a pomôcky:

1. Univerzálna meracia stanica TRIMBLE VX s možnosťou bezhranolového merania dĺžok. Výrobcom udávané charakteristiky presnosti sú:
 - presnosť merania uhlov $m_u = \pm 1''$
 - stredná chyba merania dĺžok na hranol $m_d = \pm (1\text{mm} + 2\text{ppm})$
 - stredná chyba bezhranolového merania dĺžok $m_d = \pm (2\text{mm} + 2\text{ppm})$.
2. GNSS merací prístroj TRIMBLE R10 s charakteristikami presnosti:
 - presnosť merania vzdialeností $m_d = \pm (3\text{mm} + 2\text{ppm})$.
3. Strednoformátová kamera Mamyia 645 DF s príslušenstvom:
 - Digitálna stena LEAF Aptus 12/12R
 - Objektív PhaseOne $f=45\text{mm}$
 - Objektív PhaseOne $f=28\text{mm}$.

4. Terestrický laserový skener Riegl VZ-400 s digitálnou kamerou Nikon D700:

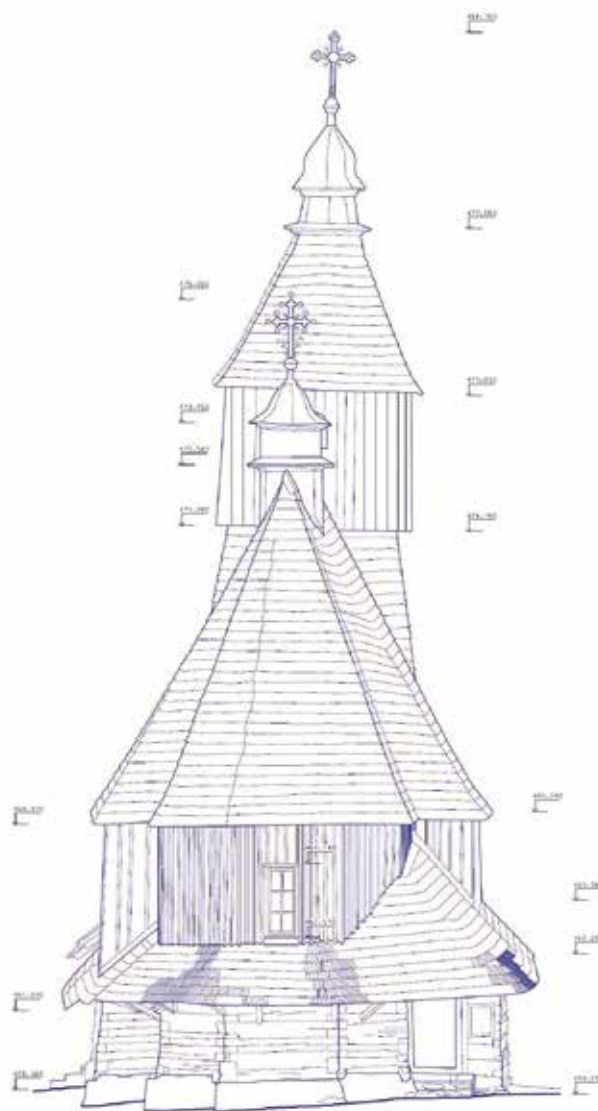
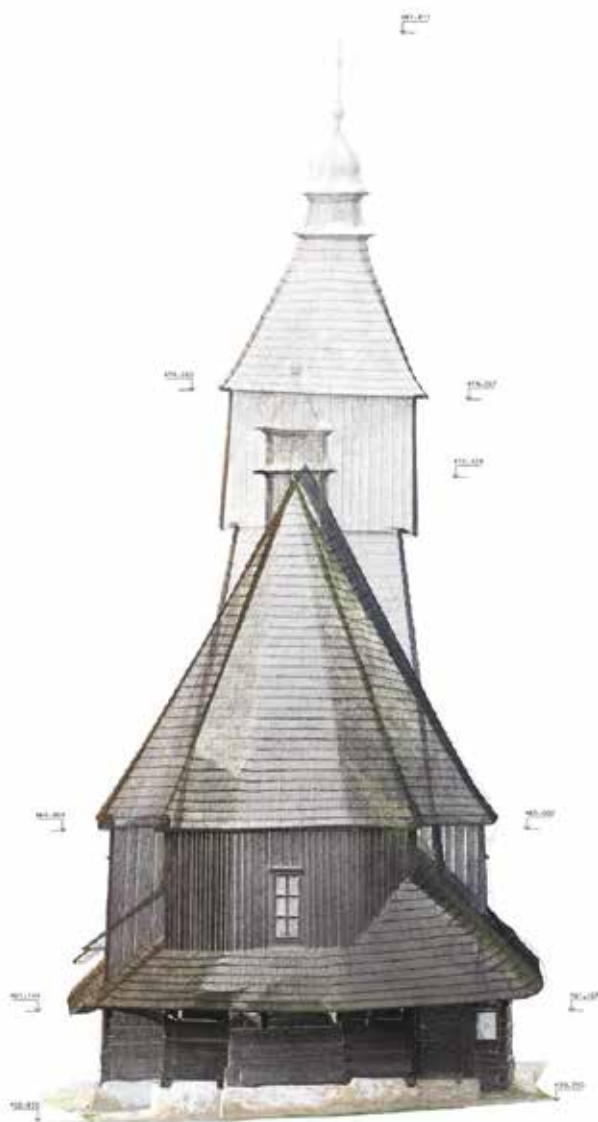
- Stredná chyba v polohe bodu pre jednotlivé meranie $\sigma=3\text{ mm}$. (Obr. 3 – 6)

Spracovanie merania a post processing

Priestorová polárna metóda: namerané údaje z univerzálnej meracej stanice, ktoré sú v súradnicovom systéme S-JTSK03 a výškovom systéme Bpv, boli exportované vo výmennom formáte TXT. Následne boli súradnice kvôli potrebe spracovania zredukované v osi X o prvé 4 a v osi Y o prvé 3 hodnoty súradníc. Súbor bodov s redukovanými súradnicami boli pripravené pre potreby vlciovania objektov meraných metódami TLS a digitálnej fotogrametrie.

Terestrické laserové skenovanie: zdrojové dáta z terestrického laserového skenera boli v programe RiSCAN transformované do súradnicového systému S-JTSK03 a výškového systému Bpv, boli očistené od nadbytočných dát a doplnené o reálne textúry. Takto spracované bodové mračná boli exportované do textového tvaru vo formáte TXT.

Fotogrametrické spracovanie snímok: snímky vyhotovené digitálnou kamerou boli orientované v programe PhotoScan a následne z nich bolo vytvorené priestorové bodové mračno, 3D modely a ortopohľady. Ich umiestnenie v závaz-

12. Hervartov, Kostol sv. Františka z Assisi, východný pohľad na kostol. Vľavo ortopriemet bodového mračna. Vyhotovili M. Kotal, V. Ďuriš. Vpravo technická výkresová dokumentácia. Vyhotovala R. Halešová. Zdroj: Oddelenie digitalizácie a grafickej dokumentácie PÚ SR.

nom súradnicovom systéme bolo zabezpečené pomocou geodeticky meraných vlicovacích bodov. Vytvorené modely a bodové mračná boli na záver z proprietárnych formátov exportované do výmenných formátov. Výstupom fotogrametrického zamerania sú ortosnímky nástenných malieb v lodiach oboch kostolov a v Hervartove aj ortosnímky nástenných malieb polygonálneho presbytéria a jeho klenby.

Z fotogrametrického snímania v interiéri kostola v Hervartove bol vyhotovený 3D model drevenej polychrómovanej krstiteľnice. Z fotogrametrického snímania v interiéri kostola v Bodružale boli vyhotovené ortosnímky ikonostasu a nástennej maľby na severnej stene lode kostola. (Obr. 7)

Z digitálnych fotografií vyhotovených automaticky pri TLS meraní boli vyhotovené panorámy. (Obr. 8, 9)

Technická dokumentácia: z redukovaného bodového mračna v programe Microstation V8i s využitím nadstavby Descartes boli vyhotovené vektorové situácie oboch objektov s okolím. Tieto kresby boli doplnené o vrstevnicový plán vytvorený v programe MicroStation V8i s využitím nadstavby PowerCivil. (Obr. 11)

V prípade kostola v Hervartove boli z bodových mračien vyhotovené ortogonálne pohľady na jednotlivé fasády a ortogonálny pohľad zhora na kostol a celkovú situáciu jeho okolia. Vektorová výkresová dokumentácia obsahuje

situáciu, pôdorys objektu, pozdĺžny rezopohľad, pohľady na jednotlivé fasády a 3D čiarový model exteriéru kostola. (Obr. 12)

Rozsah dokumentácie bol určený časovou náročnosťou spracovania objektov. Súčasný stav dokumentácie nemusí byť konečný a keďže v projekte archivujeme master dáta, ale aj dáta z procesu spracovania a aj výstupné deriváty, je možné podľa potreby dopracovať dokumentáciu podľa aktuálnej požiadavky. Momentálne sme obmedzení len kapacitou ľudského faktora, keďže v čase udržateľnosti došlo k výraznému zmenšeniu personálnych kapacít oddelenia.¹²

Radi by sme upozornili aj na možnosť využitia ortogonálnych priemetov bodových mrakov, ktoré sú získané z procesu TLS snímania. V našom oddelení z týchto bodových mrakov vytvárame exporty do rastrových formátov (JPG, TIF, PNG, a PDF) a tie sú tiež využiteľné pre potreby pamiatkového výskumu. Okrem informácie o tvare objektu, ich merateľnosti a možnosti exportu v presných mierkach obsahujú aj informáciu o farbe a textúre objektu. V mnohých prípadoch sú plne dostačujúce ako alternatíva k grafickej interpretácii – technickému výkresu objektu.

Ešte výraznejšie sú tieto benefity badateľné v prípade ortosímkov, ktoré sú jedným z výsledkov procesu fotogrametrického snímokovania. Ortosnímky sú veľmi presným

13. Hervartov, Kostol sv. Františka z Assisi, ortosnímk. Hore interiér kostola, južná stena lode, maliarska výzdoba, dole detail z tej istej ortosnímk. Vyhotovala M. Mravová. Zdroj: Oddelenie digitalizácie a grafickej dokumentácie PÚ SR.

obrazom skutočnosti bez uhlového skreslenia, sú geometricky presné a merateľné a georeferencované. Možno jediná menšia komplikácia vyplýva z ich výslednej veľkosti, keďže ide o skutočnú veľkosť zosnímaného objektu. V prípade ne-degradovaných ortosnímkok ide o veľké objemy dát a pre ich používanie je potrebný lepšie vybavený HW. Dá sa to ale čiastočne riešiť ich degradáciou v našom oddelení, čo zmenší danú ortosnímkku bez viditeľného zhoršenia výsled-

ného obrazu. V týchto prípadoch síce dôjde k degradácii snímky a k odstráneniu jej georeferencovania, ale v origináli ortosnímkky táto informácia ostáva zachovaná a bežný užívateľ si na rastrovom obraze rozdiel v kvalite nevšimne. Našťastie, v ostatných rokoch sa darí v našom úrade zabezpečovať postupnú obmenu HW vybavenia a pri rýchlosti vývoja technológií budú tieto obmedzenia podľa nás rýchlo prekonané. (Obr. 10, 13, 14)

14. Hervartov, Kostol sv. Františka z Assisi, ortosnímk, pohľad zdola na presbytérium kostola zaklenuté drevenou klenbou s ornamentálnou šablónovou maliarskou výzdobou. Vyhotovila M. Mravová. Zdroj: Oddelenie digitalizácie a grafickej dokumentácie PÚ SR.

Na záver článku si s vďakou dovoľím uviesť všetkých interne zamestnaných kolegov v Pamiatkovom úrade SR,¹³ ktorí sa priamo podieľali na projekte Digitálny pamiatkový fond (DPF) v období 2012 až 2018: RNDr. Ľuboslav Škoviera, hlavný manažér projektu DPF za Pamiatkový úrad SR (2012 – 2016), Dušan Tóth, vedúci Oddelenia digitalizácie a grafickej dokumentácie (2012 – 2015).¹⁴ Z oddelenia grafickej dokumentácie do projektu prešli tri pamiatkarky – digitalizérky Renáta Halešová, Mgr. Ivica Kravjanská¹⁵ a Ružena Vallašková a do projektu boli prijatí štyria geodeti – digitalizéri – Ing. Peter Brunčák, Ing. Jana Brehovská, PhD., Ing. Miroslava Mravová, PhD., a Ing. Anna Sučíková. Z odboru štátneho informačného systému prešiel do nového oddelenia kolega pamiatkar – digitalizér Mgr. Matej Kotal a asistentka hlavného manažéra Andrea Rappiová. Technickými manažérmi boli

Mgr. Michal Kalnický a Mgr. Peter Horanský. Miroslavu Mravovú po nástupe na materskú dovolenku zastupoval geodet – digitalizér Ing. Viktor Ďuriš.

V období udržateľnosti projektu je personálne obsadenie Oddelenia digitalizácie a grafickej dokumentácie nasledovné: Ing. Peter Brunčák, Ing. Jana Brehovská, PhD., Renáta Halešová, Ing. Miroslava Mravová, PhD., Ing. Anna Sučíková. V súčasnosti dve kolegyne, toho času na materskej dovolenke, zastupujú Ing. Radoslava Kellnerová a Ing. Marek Petrle. Vedúca oddelenia je Mgr. Ivica Kravjanská. ■

Literatúra

- Automatizovaný informačný systém ochrany pamiatok, Ústredný zoznam pamiatkového fondu, Pamiatkový úrad SR, 2012 – 2018.
- HALIČKOVÁ, J. – BRUNČÁK, P. – SUČÍKOVÁ, A. Využitie metódy terestrického laserového skenovania pri tvorbe pamiatkovej dokumentácie. In *Technológie priestorového modelovania krajiny a objektov – prístupy a aplikácie* : VI. vedecko-odborná konferencia s medzinárodnou účasťou. Bratislava, 2014. ISBN 978-80-227-4158-3.
- BRUNČÁK, P. – HALIČKOVÁ, J. – SUČÍKOVÁ, A. – KRAVJANSKÁ, I. Digitálny pamiatkový fond SR. In *Využití digitálních technologií v památkové péči*. Mezinárodní konference DIGI 2015. Praha, 2015.
- KRAVJANSKÁ, I. – ŠKOVIERA, Ľ. – HALIČKOVÁ, J. – BRUNČÁK, P. – SUČÍKOVÁ, A. a kol. *Digitálny pamiatkový fond : Prezentácia*. Workshop 2, 2015, Bratislava, ODGD PÚ SR, 2015.
- KOTAL, M. – ĎURIŠ, V. a kol. *Digitálny pamiatkový fond : Technická správa – Geodetické zameranie a spracovanie. Hervartov, drevený kostol a múr ohradný, r. k. sv. Františka z Assisi*. Bratislava : PÚ SR, 2014.
- HALIČKOVÁ, J. – BRUNČÁK, P. a kol. *Digitálny pamiatkový fond : Technická správa – Geodetické zameranie a spracovanie. Bodružal, kostol s areálom, kostol drevený gr. k. sv. Mikuláša biskupa*. Bratislava : PÚ SR, 2014.
- BRUNČÁK, P. – HALIČKOVÁ, J. – SUČÍKOVÁ, A. – KRAVJANSKÁ, I. Digitálny pamiatkový fond Slovenskej republiky. In *Informačné technológie a knižnice*. Centrum vedecko-technických informácií SR, Bratislava, 2015, č. 4, s. 30-40. ISSN 1335-793X.
- BREHOVSKÁ, J. – BRUNČÁK, P. – DEDÍK, L. – KRAVJANSKÁ, I. – SUČÍKOVÁ, A. *Digitalization of Cultural Heritage of Slovak Republic. Poster*. Medzinárodná konferencia ISPRS 2016. Praha, 2016.

¹ Zapísané do Zoznamu svetového dedičstva na 32. zasadnutí Výboru svetového dedičstva, Quebec, Kanada, 2. – 10. júla 2008, pod číslom 1273.

² Údaje v tabuľke sú čerpané z AIS-OP ÚZPF Pamiatkového úradu SR.

³ Hervartov, Kostol drevený a múr ohradný, r. k. sv. Františka. Tlač, 20. 8. 2007.

⁴ SABOL, Dominik – HARČÁR, Peter – SEMANOVÁ, Eva. *Bodružal, Kostol s areálom, gr. k. sv. biskupa Mikuláša*, č. ÚZPF NNKP 1247/1-3. Aktualizačný list. KPÚ Prešov, 2010.

⁵ Technická správa č. 70100185001_TS a č. 71201247001_TS, vypracovaná Oddelením digitalizácie a grafickej dokumentácie v rámci digitálnej dokumentácie k objektom.

⁶ TLS – terestrické laserové skenovanie – metóda rýchleho zberu skenovaných priestorových bodov vo vysokej hustote. Výsledné bodové mrácho (point cloud) je v 3D (X,Y,Z) a jednotlivé body môžu obsahovať aj informáciu o jeho farbe (R,G,B).

⁷ Dosah merania laserového lúča deklarovaný výrobcom je 650 m.

⁸ Súradnicový systém Jednotnej trigonometrickej siete katastrálnej.

⁹ Výškový systém baltský po vyrovnaní.

¹⁰ GNSS – a globálny navigačný satelitný systém.

¹¹ SKPOS – Slovenská priestorová observačná služba.

¹² V projekte bolo zamestnaných 13 pracovníkov Oddelenia digitalizácie a grafickej dokumentácie. Z toho 9 sa priamo podieľalo na digitalizácii pamiatok. V čase udržateľnosti bolo naplánovaných 6 pracovníkov, čo je súčasný stav personálneho obsadenia oddelenia, ale táto kapacita je momentálne dostačujúca len na plnenie hlavnej požiadavky projektu, a to digitalizácie 100 ks pamiatkových objektov ročne.

¹³ Na projekte v „outsourcing-u“ digitalizoval v prevažnej miere rozsahom či objemom veľké pamiatkové objekty a komplexy externý dodávateľ.

¹⁴ Dušan Tóth od roku 1982 bol vedúcim Oddelenia grafickej dokumentácie, z ktorého personálnej bázy bolo v čase projektu vytvorené Oddelenie digitalizácie a grafickej dokumentácie. V roku 2015 odišiel do dôchodku.

¹⁵ Mgr. Ivica Kravjanská, súčasná vedúca Oddelenia digitalizácie a grafickej dokumentácie od roku 2016. V Pamiatkovom úrade SR (a jeho predchodoch) pracuje od 15. 8. 1983.

Tabuľka č. 1. Digitalizácia drevených kostolov na Slovensku v rokoch 2012 – 2018²

Kraj	Okres	Obec	Č. ÚZPF NNKP	Počet indexov NNKP	PÚSR UID	Bližšie určenie PO	Datovanie	*Číslo SKD
Prešovský	Svidník	Bodružal	1247	3	PO18026	gr. k. sv. Mikuláša	2. polovica 17. storočia	5
Prešovský	Prešov	Brežany	272	1	PO16495	gr. k. sv. Lukáša		
Prešovský	Svidník	Dobroslava	172	1	PO17978	gr. k. sv. Paraskev	1. polovica 18. storočia	
Prešovský	Bardejov	Frička	174	3	PO13296	gr. k. sv. Michala	1. polovica 19. storočia	
Prešovský	Bardejov	Hervartov	185	2	PO13305	r. k. sv. Františka z Assisi	2. polovica 16. storočia	5
Prešovský	Snina	Hrabová Rostoka	122	1	PO17522	gr. k. sv. Bazila Veľkého	2. polovica 18. storočia	
Prešovský	Stará Ľubovňa	Hraničné	877	1	PO17626	r. k. Nepoškvrneného počatia Panny Márie		
Banskobystrický	Banská Bystrica	Hronsek	51	2	PO9702	ev. a. v. artikulárny	1. polovica 18. storočia	5
Prešovský	Svidník	Hunkovce	1879	3	PO18061	gr. k. Panny Márie Ochrankyne	1. polovica 18. storočia	
Košický	Sobrance	Inovce	72	1	PO20269	gr. k. sv. Michala	1. polovica 19. storočia	
Prešovský	Bardejov	Jedlinka	191	1	PO13311	gr. k. Panny Márie Ochrankyne	2. polovica 18. storočia	
Prešovský	Snina	Kalná Rostoka	127	3	PO17524	gr. k. sv. Jána Krstiteľa	okolo pol. 18. storočia	
Prešovský	Kežmarok	Kežmarok	2582	1	PO14057	ev. a. v. artikulárny	1. polovica 18. storočia	5
Prešovský	Svidník	Korejovce	200	2	PO17988	gr. k. Panny Márie Ochrankyne		
Prešovský	Bardejov	Kožany	201	1	PO13316	gr. k. Stretnutia Pána so Simeonom		
Prešovský	Svidník	Krajné Čierne	204	3	PO17991	gr. k. sv. Bazila Veľkého	1. polovica 18. storočia	
Prešovský	Bardejov	Krivé	1242	1	PO13382	gr. k. sv. Lukáša		
Prešovský	Svidník	Ladomirová	213	4	PO17998	gr. k. sv. Michala		5
Žilinský	Dolný Kubín	Leštiny	228	3	PO7487	ev. a. v. artikulárny		5
Prešovský	Bardejov	Lukov	217	1	PO13324	gr. k. sv. Kozmu a Damiána		
Prešovský	Svidník	Miroľa	223	3	PO18003	gr. k. Panny Márie Ochrankyne	1. polovica 18. storočia	
Prešovský	Svidník	Nižný Komárnik	1885	1	PO18069	gr. k. Panny Márie Ochrankyne		
Prešovský	Stropkov	Potoky	234	4	PO17905	gr. k. sv. Paraskev	1. polovica 18. storočia	
Prešovský	Svidník	Príkra	235	1	PO18007	gr. k. sv. Michala	2. polovica 18. storočia	
Košický	Sobrance	Ruská Bystrá	86	1	PO20275	gr. k. sv. Mikuláša	1. polovica 18. storočia	5
Prešovský	Snina	Ruský Potok	144	5	PO17530	prav. sv. Michala	1. polovica 18. storočia	
Prešovský	Svidník	Šemetkovce	254	2	PO18018	gr. k. sv. Michala		
Prešovský	Snina	Šmigovec	11815	1	PO17606	gr. k. Nanebovstúpenia Pána		
Prešovský	Snina	Topoľa	151	2	PO17540	gr. k. sv. Michala	2.pol.17.st.	
Prešovský	Bardejov	Tročany	256	1	PO13345	gr. k. sv. Lukáša		
Žilinský	Tvrdošín	Tvrdošín	253	1	PO9171	r. k. Všetkých svätých		5
Prešovský	Snina	Uličské Krivé	152	2	PO17542	gr. k. sv. Michala	1. polovica 18. storočia	
Prešovský	Svidník	Vyšný Komárnik	2345	1	PO18084	gr. k. sv. Kozmu a Damiána		

*Číslo SKD – skupina NKP „Drevené kostoly v slovenskej časti Karpatského oblúka“ zapísaná do zoznamu Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO v roku 2008. Údaje v tabuľke sú čerpané z Automatizovaného informačného systému PÚ SR.

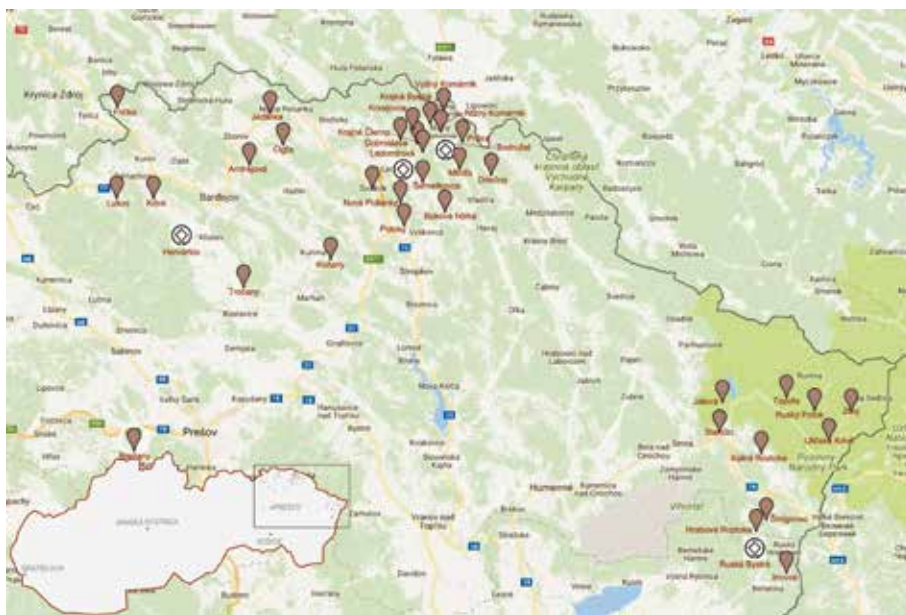
Metodika a technologické postupy pri reštaurovaní ikonostasov

ZUZANA TAHY

Oblastný reštaurátorský ateliér v Bratislave za uplynulé dve desaťročia zreštauroval veľký súbor ikonostasov, ktoré zväčša tvorili súčasť drevených gréckokatolíckych a pravoslávnych chrámov na Slovensku. Zachované kostolíky sa nachádzajú v severnej a severovýchodnej časti Karpatského oblúka na východnom Slovensku.

Ikonostasy prešli v minulom období rôznymi zmenami, najstaršie ikony zo 16. storočia sa zachovali len ako solitéry, ich maliarsky prejav je ešte silne byzantizujúci a ide o diela západokrajinských ikonopiseckých dielní z okruhu Haliče. Veľký rozmach nových drevených chrámov s ikonostasami zaznamenávame v 17. storočí, keď ikonopisná maľba na východnom Slovensku prežívala značný rozkvet. Z jednoduchého templonového typu oltára vzniká štvorradový až päťradový ikonostas s ikonami v jednotlivých pásoch s prísny ikonografickým programom, ktorý sa presne akceptuje a opakuje sa len s drobnými obmenami. V spodnej časti boli zvyčajne umiestnené štyri antependiá s hlavnými ikonami – po ľavej a pravej strane cárskych dverí sú to ikony Hodigitrie a Krista učiteľa a po okrajoch ikona sv. Mikuláša a ikona zasvätenému svätcovi, zväčša sv. Michalovi Archanjelovi alebo sv. Paraskeve. V druhom rade boli umiestnené pásy prázdnikov, sviatkov z mariánskeho a christologického cyklu. Nad cárskymi dverami s medailónmi Zvestovania Panne Márie a štyroch evanjelistov bola zvyčajne scéna Poslednej večere alebo Mandylion a neskôr Veraikon s Kristom. Ďalší rad zobrazuje pás apoštolov v strede s ikonou Pantokrátora, všemocného sudcu. Vrcholný rad predstavujú ikony starozákonných prorokov v strede s Kalváriou, s krížom a s Pannou Máriou a sv. Jánom Evanjelistom. Ikonostas oddeľuje priestor pre veriacich od svätyne. Samotný liturgický obrad a premena eucharistie sa odohráva za stenou ikonostasu, za cárskymi dverami, a z tohto dôvodu má aj jeho výzdoba slávnostný až honosný charakter, čo sa odráža v bohato riešenej polychrómií, v zlátení dekoratívnej rezby a vo farebných lazúrach striebrenia.

Pred reštaurovaním boli všetky ikonostasy v havarijnom technickom stave. Spôsobil ho nielen ich dlhý vek, ale hlavne zložitý vývoj a rôzne zmeny, ktorými stáročia prechádzali. Okrem toho, v drevených objektoch nie sú najvhodnejšie klimatické podmienky a v minulosti sa problému navlhčenia objektov cez deštruované šindľové strechy nevenovala takmer žiadna pozornosť. Havarijný stav ikonostasov si v reštaurá-

Mapa drevených kostolíkov na severovýchodnom Slovensku. Autor: I. Kravjanska.

torskom procese vyžiadala **reštaurátorský výskum**, chemicko-fyzikálny prieskum s analýzou vzoriek farebných vrstiev a umeleckohistorický výskum, na základe ktorých bol sformulovaný návrh na reštaurovanie pamiatky s metodickým a technologickým programom reštaurátorských procesov. Pri určovaní **metodiky a reštaurátorských postupov** bolo dôležité vyhodnotiť, kde bude pamiatka po reštaurovaní umiestnená, aký bude mať účel a komu bude slúžiť. Vzhľadom na to, že ikonostasy slúžia aj naďalej aktívnym liturgickým účelom, bolo dôležité metodiku usmerňovať tak, aby boli obnovené pôvodné vysoké umelecké a estetické hodnoty pamiatky v plnom rozsahu. Preto sa vo väčšine prípadov volí rekonštrukčná metóda obnovy galerijno-múzejným spôsobom. Doplnenie chýbajúcich prvkov sa riešilo nápodobivou rekonštrukčnou metódou, kombináciou rôznych typov retuší, a to tupovaním, bodkovaním, čiarkovaním alebo neutrálnou metódou. Interpretácia reštaurátorského zásahu však bola volená tak, aby scelujúca retuš bola pri blízkom pohľade diváka ľahko od originálu odlíšiteľná a pri ústupe zostala scelujúca a nerušivá, a zároveň, aby bola reverzibilná.

Zachované ikonostasy na Slovensku sa v minulých storočiach postupne menili a ich zloženie sa prispôbovalo okolnostiam, zvlášť pri výmene starších drevených, už nefunkčných kostolíkov za nové objekty. V neskorobarokovom období sa v nových chrámoch využili staršie zachované ikony zo 16. a 17. storočia s tým, že sa pri výstavbe nových ikonostasov použili ikony ako solitéry, alebo sa zakomponovali do celkového komplexu s novšími ikonami z 18. storočia. S takýmto kombinovaním starších a nových ikon sa riešila metodika reštaurátorských postupov vo Fričke, ale i v Krajnej Bystrej, Šmigovci, Tročanoch, Topoli. Vyplýva to aj z podstaty východokresťanských obradov, pre ktoré všetky ikony, aj tie staršie, nesú Božiu prítomnosť v liturgii.

Lukov, ikonostas po reštaurovaní. Foto: P. Brunčák.

Zreštaurované ikonostasy v severovýchodnej časti slovenského územia sú zväčša **z poľského importu z Rybotyčskej dielne**, ktorej činnosť je dokumentovaná od 17. až po 19. storočie. Dielňa sa nachádzala v blízkosti Przemyslu a Sanoku na poľskom území a zásobovala ikonopisnou tvorbou nielen lokality v okolí Bardejova a Svidníka, napr. vo Fričke, Lukove, Matysovej, Korejovciach, Krajnej Bystrej, Bodružale, Brežanoch, ale máme možnosť ju vnímať aj na ukrajinských hraniciach v drevených kostolíkoch v Kalnej Roztoke, Ruskej Bystrej, Topoli, Uličskom Krivom a Hrabovej Roztoke. Vzhľadom na väčšie množstvo zreštaurovaných ikonostasov možno podľa porovnaní výsledkov chemicko-fyzikálnych analýz farebných vrstiev a podkladov konštatovať, že ikonostasy sú dielenskou produkciou Rybotyčskej dielne, ktorá rozšírila tradičné ikonografické scény o novšie motívy, napríklad na vyobrazeniach antependií so zobrazením scény apoštolov sv. Petra a sv. Pavla a sv. Antonija a sv. Teodora Pečerských (Hrabová Roztoka, Topoľa, Uličské Krivé, Lukov, Frička, Jalová). Na všetkých príkladoch sú znázornené veľmi podobné výjavy. Základná kompozícia je veľmi blízka a dochádza k pestrému variovaniu vyobrazenia detailov s barokovými chrámami a štylizovaným pozadím panoramatických výjavov. Na základe blízkeho rukopisu možno konštatovať, že ikonostasy boli importom a boli vytvorené v polovici 18. storočia v jednej ikonopisej dielni a možno aj pod vedením toho istého majstra.

Prísny ikonografický diktát a formálny kánon v abstrakt-

nej geometrickej skladbe línií a plôch, ktorý sa uplatňoval na ikonách zo 17. storočia, sa zmenil po synode v Zamošci v roku 1720, keď sa mierne uvoľnili aj výrazové prostriedky, prísny hieratický postoj prešiel k mäkším líniám a gestám. Pre Bohorodičky bol príznačný naznačený úsmev a blízky vzťah matky s dieťaťom, inkarnát je modelovaný vo svetlejších odtieňoch so zvýraznením modelačných línií tmavšími kontúrami. Často sa používala červená farebnosť v lemovaní architektonických rámov, pretože v hierarchii hodnôt sa považovala za božskú farbu. Pre architektúru ikonostasov na páse prázdnikov (tretí rad ikonostasu) a na páse apoštolov (štvrtý rad ikonostasu) bola typická farebnosť v šedomodrých odtieňoch, zvlášť pod nápismi a dedikáciami v cyrilike. Na šedočiernej podmalbe bol nanosený hrubozrnnejší pigment kobaltového skla s použitím olovenej biely, a to v partiách s textami a nápismi. Pozadia hlavných ikon boli vždy gravírované – zlátené alebo striebrené so zlatými lazúrami. Dekoratívne stĺpiky architektonických rámov, ako aj dekoratívne rezby cárskych dverí boli zväčša striebrené s farebnými olejovými lazúrami v červenej, zelenej a modrej (Topoľa, Jalová, Tročany, Brežany, Lukov).

Počas reštaurovania sa vyskytli aj zvláštnosti, keď bol drevený materiál staršieho ikonostasu opätovne použitý tak, že sa staršie maľované strany ikon otočili a nová maľba bola realizovaná na pôvodne zadnú stranu. Takýto príklad sa objavil **v gréckokatolíckom Chráme sv. Michala Archanjela v Bodružale**. V snahe ušetriť na materiáli využili starší

Hrabová Roztoka, ikonostas pred reštaurovaním. Foto: J. Müller.

ikonostas zo 17. storočia, ktorý v roku 1794 otočili, drevinu využili na nové ikony a v rôznych smeroch sa dosky prispôbili novej oltárnej architektúre. Len dve ikony sa pri reštaurovaní podarilo transferovať prepílením (ikona Krista učiteľa a ikona apoštola z radu Deesis), avšak ostatné tabule boli tenšie, mierne zvlnené a v tenkej drevine, preto akýkoľvek zásah nebol prípustný v mene zachovania celistvého originálu. Originálna maľba bola zo zadnej strany zreštaurovaná galerijno-múzejným spôsobom a bola dôsledne fotograficky dokumentovaná v záverečnej dokumentácii. Po ukončení bol ikonostas opätovne zo zadnej strany prekrytý dreveným obložením, takže pôvodné tabuľové maľby zostali prezentované už len vo fotografickej podobe. Chýbajúcu hlavnú ikonu Hodigitrie nahradila jej kópia, ktorá bola vyhotovená podľa zachovaného originálu aj s obhorením jej spodnej časti. Pôvodná ikona Madony bola objavená v expozícii Šarišského múzea v Bardejove, ktorým bola po jej odcudzení zakúpená, a v súčasnosti je chránená ako múzejný zbierkový predmet.

Počas viacerých reštaurátorských realizácií sa pri odkrývaní originálu objavili nové zistenia, keď sa pod viacerými vrstvami olejových premalieb odhalili pôvodné farebné vrstvy zo 17. a 18. storočia. Unikátny príklad sa objavil v **Jalovej a vo Fričke**, kde sa pod celoplošnou premalbou jednotnej úpravy zo začiatku 19. storočia (často sa objavuje ikonopisná dielňa Bogdanských) odhalila celoplošná maliarska úprava z konca 17. a začiatku 18. storočia, čím sa zmenil celkový charakter a vizualizácia oproti stavu pred reštaurovaním. Odstránením druhotnej maliarskej úpravy a premalieb sa ikonostasom vrátil ich pôvodný autorský koncept a umelecké hodnoty ikonopisnej maľby.

V Krajnej Bystrej v gréckokatolíckom Chráme sv. Michala Archanjela sa pod vrstvami premalieb odhalil frag-

mentárny stav vzácnjej pôvodnej ikonopisnej maľby z polovice 17. storočia z Rybotyčskej ikonopisnej dielne, ktorá bola reštaurovaná rekonštrukčnou metódou podľa blízkych analógií (Ladomirová, Krajné Čierne, Nová Sedlica, Miroľa).

Ikonostas v Šmigovci v gréckokatolíckom Chráme Nanebovstúpenia Pána nie je štýlovo jednotný, je zložený z ikon zo staršieho ikonostasu, datovaných od polovice 17. storočia cez 18. a 19. až po 20. storočie. Havarijný stav ikonostasu bol spôsobený viacerými olejovými premalbami a rozsiahlym požiarom začiatkom 20. storočia, počas ktorého boli až dve tretiny ikonostasu zničené obhorením. Z tohto dôvodu bol v roku 1915 premalovaný maliarom Jánom Kurácom, ktorý ho v najviac zničených partiách hlavných ikon prekryl novými olejomaľbami na plátne a pás apoštolov premaloval olejomaľbami priamo na drevenú podložku. Po odstránení olejomaľieb na pôvodnú fragmentárne zachovanú maľbu bola v tomto prípade volená galerijno-múzejná metóda reštaurovania v kombinácii s prezentovaním starších hlavných ikon z polovice 17. storočia a ikon z polovice 18. storočia na páse prázdnikov. Pôvodný pás apoštolov, ktorý požiarom zanikol, zostal prezentovaný maľbou Jána Kuráča z roku 1915.

Aj **ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Kozmu a sv. Damiána v Lukove-Venecii**, ktorý radíme k ikonopisnej dielni haličsko-karpatského okruhu, pochádza z viacerých časových etáp a je zložený z ikon už z konca 16. storočia a z ikon zo 17. storočia, z ktorých boli niektoré použité ako materiál pre nový ikonostas postavený v roku 1736. Procesiové ikony sú zase z 19. storočia. Po odstránení druhotných premalieb po obvode hlavnej ikony Hodigitrie došlo k novým zisteniam, ktoré verifikovali fragmentárne zachovanú ikonu Pantokrátora z polovice 17. storočia. Ikona sa zachovala len po obvode, v strede podložky bola dôsledne v mi-

nulosti odstránená, plocha bola scelená kriedovým tmelom a malbou novšej ikony Hodigitrie, ktorá bola zo zadnej strany aj signovaná maliarom Andrejom Gajeckým a datovaná rokom 1736. Solitérne ikony pochádzajú z najstaršieho obdobia z pôvodných oltárov z polovice 17. storočia, ikona Hodigitrie je datovaná rokom 1654, ikona Deesis rokom 1680 a veľkopošná ikona Posledný súd je z konca 16. storočia.

Havarijný stav ikonostasu bol reštaurovaním odstránený aj na **ikonostase v gréckokatolíckom Chráme sv. Michala Archanjela v Topoli**. Ikonostas z polovice 18. storočia, pochádzajúci z Rybotyčskej ikonopisnej dielne, je taktiež zložený z pôvodných ikon zo staršieho ikonostasu z polovice 17. storočia, ktorý počas jednotlivých období prekryvali tri až štyri celoplošné vrstvy sekundárnych premalieb.

Ikonopisnú maliarsku dielňu haličsko-karpatského okruhu prezentuje tiež **ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Bazila Veľkého v Hrabovej Roztoke**. Neskorobarokový ikonostas, zložený z viacerých časových etáp bol pred reštaurovaním v havarijnom a dezolátnom technickom stave. Po odstránení až troch sekundárnych celoplošných premalieb bol odhalený fragmentárny stav s pôvodnými ikonami zo začiatku 17. storočia zo staršieho kostolíka, žertveník, procesiový kríž a veľmi vzácné cárske dvere. Dvere majú na Slovensku ojedinelú výzdobu s motívom Jesseho stromu – Kristovho rodokmeňa, ktorý sa rozprestiera na desiatich medailónoch. Odstránením nepôvodných vrstiev boli odkryté aj ikony z polovice 18. storočia a hlavné ikony z 19. storočia, ktoré nahradili ich celkovú absenciu ešte v minulosti.

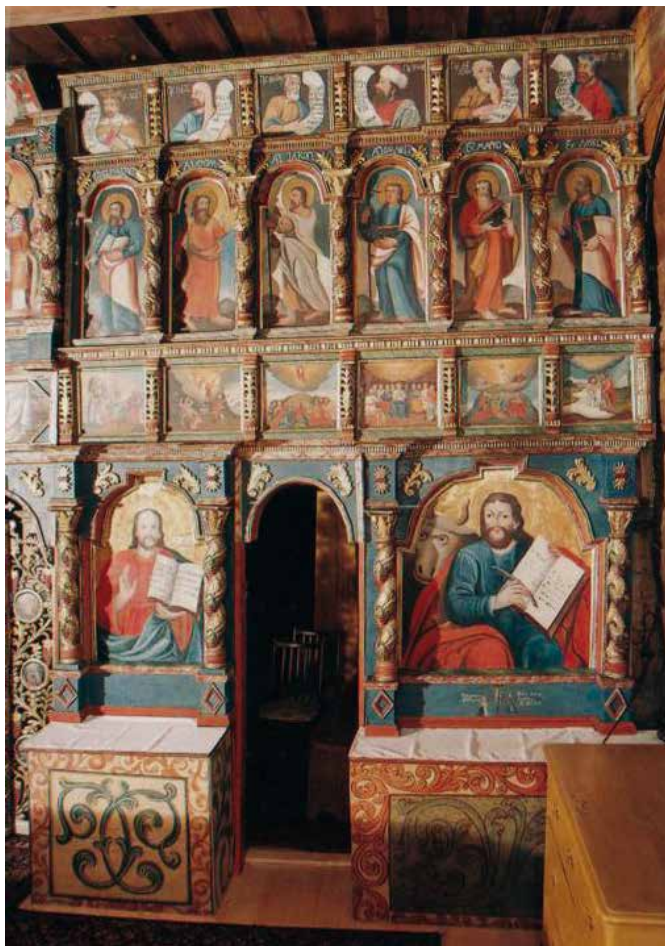
Neskorobarokový ikonostas z polovice 18. storočia **v gréckokatolíckom Chráme sv. Lukáša v Brežanoch** po odstránení sekundárnych vrstiev a premalieb taktiež verifikoval skladbu ikon aj zo starších solitérov. Predstavujú už len zlomok zachovaných ikon zo staršieho obdobia, v tomto prípade z druhej polovice 17. storočia (Kristus učiteľ, ikona

Kalvárie a ikona Veraikon nad cárskymi dverami). Autorstvo sa pripisuje ikonopisnej dielni haličsko-karpatského okruhu. Celkom ojedinále sa zachovali ikony **v gréckokatolíckom Chráme sv. Lukáša v Tročanoch**, kde sa zachoval len torzovitý stav ikonostasu, zložený zo súboru starších ikon z konca 17., z 18. a 19. storočia. Ikony pochádzajú z rôznych ikonopisných dielni haličsko-karpatského okruhu, viaceré sú zachované na plátne. Najstaršia je ikona sv. Lukáša z roku 1638. Po reštaurovaní bol súbor ikon nanovo vyskladaný tak, aby rešpektoval ikonografický kánon ikonostasu. Významné zistenia boli odhalené pri reštaurovaní havarijného stavu **ikonostasu v gréckokatolíckom Chráme sv. Juraja v Jalovej**. Vzhľadom na renováciu dreveného chrámu bol ikonostas neodborne deponovaný v garážovom priestore, viacnásobné olejové premalby zostali strieškovo krakelované a odpadávali už pri dotyku. Pod komplexnou sekundárnou úpravou, pochádzajúcou z ikonopisnej dielne Bogdanských z 19. storočia, bola objavená pôvodná, štýlovo jednotná komplexná malba z konca 17. storočia zo staršieho kostolíka. Metodický postup bol zameraný na pôvodný autorský zámer z konca 17. storočia, riešený galerijno-múzejnou metódou reštaurovania.

V súčasnosti prebiehajú reštaurátorské operácie na ikonostasoch z gréckokatolíckych **Chrámov sv. Jána Evanjelistu v Jarabine a sv. Bazila Veľkého vo Vladiči-Driečnej**. Oba ikonostasy sú zvláštne v tom, že ich posledná úprava z 19. storočia bola riešená komplexnou maliarskou úpravou pravdepodobne ikonopisnou dielňou rodiny Bogdanských, a to olejomalbami na plátne, ktorými boli prekryté pôvodné tabuľové malby z polovice 18. storočia a na solitéroch aj zo 17. storočia. Vzhľadom na to, že v Jarabine sa pod plátnami zachovali pôvodné tabuľové malby v celom rozsahu, metódika reštaurátorských postupov bola riešená tak, aby sa pôvodná malba komplexne odhalila s tým, že druhotné plátna budú po očistení transferované a rentoalované na nové

Kožany, ikona Posledný súd po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

Brežany, detail ikonostasu po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

podrámy, a takisto budú zreštaurované. S metodikom akcie bolo dohodnuté, že po zreštaurovaní bude aj transferovaný ikonostas prezentovaný, a to zo zadnej strany ikonostasu v celom jeho rozsahu.

S podobnou charakteristikou poľskej ikonopisnej dielne rodiny Bogdanských sa stretávame aj v prípade reštaurovania ikonostasu **v gréckokatolíckom Chráme sv. Michala Archanjela vo Fričke**, ktorá leží na severozápade krajiny v blízkosti hraníc s Poľskom. Výstavba ikonostasu vychádza z presne vymedzeného obsahového a tvaroslovného ikonopisného kánonu typického pre 17. – 18. storočie, ktorý sa uplatnil v ikonopisných dielňach poľského okruhu. Ikonostas tvorí súvislú päťradovú stenu, ktorá je tematicky členená do piatich horizontálnych pásov. Ikonostas nie je štýlovo jednotný, vznikol začiatkom 18. storočia a počas vzniku novšieho chrámu bol použitý materiál zo staršieho ikonostasu zo 17. storočia. V minulosti prešiel mnohými renovačnými úpravami, ktoré sa datujú do rôznych období: do polovice 17. storočia, do začiatku 18. storočia (1731 – oltárík), do roku 1829, keď bol upravený ikonopisnou dielňou rodiny Bogdanských. Ďalšiu úpravu realizoval v roku 1933 prešovský maliar J. Wagner, ktorým je ikonostas signovaný a datovaný (Veraikon). Rok renovácie pamiatky 1933 je zaznamenaný aj zo zadnej strany ikonostasu na nosnom tráme. V 20. storočí bol kostol obnovovaný v rokoch 1971 a 1995. Súbor mobiliáru v interiéri nie je štýlovo jednotný, výsledky chemicko-fyzikálnej analýzy verifikovali, že ikonostas a oltár nepochádzajú z rovnakého časového obdobia. Tento predpoklad potvrdili aj výsledky sondážneho prieskumu, RTG a IR prieskumu, počas ktorých bola na všetkých štyroch hlavných ikonách (ikona sv. Mikuláša, ikona Bohorodičky Hodigitrie, ikona Kris-

ta učiteľa a ikona sv. Michala Archanjela), na Veraikone, na Kalvárii, na páse apoštolov a prorokov a na ikone Pantokrátora zistená zachovaná pôvodná malba z konca 17. storočia (vo fragmentárnom stave) a z prvej tretiny 18. storočia. Na ikonostase bol realizovaný náročný reštaurátorský prieskum pod vedením Mgr. art. Emílie Rudinskej, na ktorom boli využité aj nové metódy digitálneho výskumu realizovaného Ing. Petrom Brunčákom z Oddelenia digitálnej a grafickej dokumentácie PÚ SR. Ideový zámer reštaurovania bol podmienený budúcim využitím ikonostasu a jeho uplatnením ako plnohodnotnej súčasti funkčného, užívaného sakrálneho objektu, v ktorom bude po reštaurovaní naďalej plniť svoje kultové funkcie. Metodika reštaurovania bola zvolená v zmysle obnovenia autenticity pamiatky s prinavrátením jej pôvodného autorského výtvarného zámeru a jej niekdajších vysokých umeleckých a estetických hodnôt z konca 17. a z polovice 18. storočia. Ikonostas je v súčasnosti v záverečnej fáze reštaurátorského procesu a po zreštaurovaní bude inštalovaný na svoje pôvodné miesto, kde bude svojimi výnimočnými kvalitami a jedinečnosťou prezentovať fond ikonopisných pamiatok na Slovensku a dopĺňať ho o ďalší skvost.¹ ■

Použitá literatúra, katalógy:

- FRICKÝ, Alexander. *Ikony z východného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, 169 s.
- KELETIOVÁ, Magda. *Ikony 16. – 18. storočia na Slovensku : katalóg výstavy*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 1985.
- TKÁČ, Štefan. *Ikony na Slovensku : katalóg výstavy*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 1968, nestr.
- TKÁČ, Štefan. *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, 275 s.
- PUŠKÁR, Imrich. *Drevené kostoly na Slovensku*. In *Ľudové staviteľstvo v karpatskej oblasti*. Bratislava : Veda, 1974, s. 275-291.
- ONASCH, Konrad. *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten unter Berücksichtigung der Alten Kirche*. Leipzig : Köhler & Amelang, 1981, 495 s.
- MARKOVIČ, Peter a kol. *Ikony na východnom Slovensku 16. – 19. storočia : katalóg výstavy*. Košice : Východoslovenská galéria, 1989, 24 s.
- MYSLIVEC, J. *Východoslovenské ikony*. In *Umění*, 1948, č. 5, s. 404-424.
- SACHS, Hannelore et al. *Christliche Ikonographie in Stichworten*. Leipzig : Köhler & Amelang, 1980, 384 s.
- SKROBUCHA, Heinz. *Ikony aus der Tschechoslowakei*. Praha : Artia, 1971.
- BOŽOVÁ, Jana – GUTEK, František. *Drevené kostolíky v okolí Bardejova*. Bardejov : Sajancy, 1997, 192 s.
- SOPOLIGA, Miroslav. *Perly ľudovej architektúry*. Prešov : Dino, 1996, 127 s.
- PRZEZDZIECKA, Maria. *Dzieje rodu Bogdanskich, alarzy cerkiewnych po obu stronach Karpat*. In *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*, roč. 1, 1965.

¹ Bližšie k reštaurovaniu ikonostasu vo Fričke pozri RUDINSKÁ, Emília – BENČEKOVÁ-TAHY, Zuzana – CHOVANOVÁ, Zuzana. *Nové metódy výskumu a reštaurovania na príklade ikonostasu z gréckokatolíckeho kostola vo Fričke*. In *Monument revue*, roč. 4, 2015, č. 1, s. 20-25.

Prehľad zreštaurovaných ikonostasov v Oblastnom reštaurátorskom ateliéri Bratislava (ORA Bratislava) v rokoch 1993 - 2018

1. Bodružal, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Michala Archanjela

- havarijný stav pamiatky pred reštaurovaním, aktívny drevokazný hmyz;
- pôvodné ikony z polovice 17. storočia zo staršieho ikonostasu;
- ikonostas z roku 1794, zadné strany staršie ikony z polovice 17. storočia;
- ikona Hodigitrie, kópia vyhotovená podľa originálu zo Šarišského múzea v Bardejove; realizácia Zuzana Chovanová;
- autorstvo: Rybotyčská ikonopisná dielňa, import.

Realizácia ORA Bratislava, 1990 – 1998, akad. mal. Mária Bernáthová, akad. mal. Milota Brimichová, akad. mal. Ľubica Chmelová, akad. mal. Andrea Dobošová, akad. mal. Mária Longauerová, akad. mal. Zuzana Chovanová a kolektív ORA Bratislava.

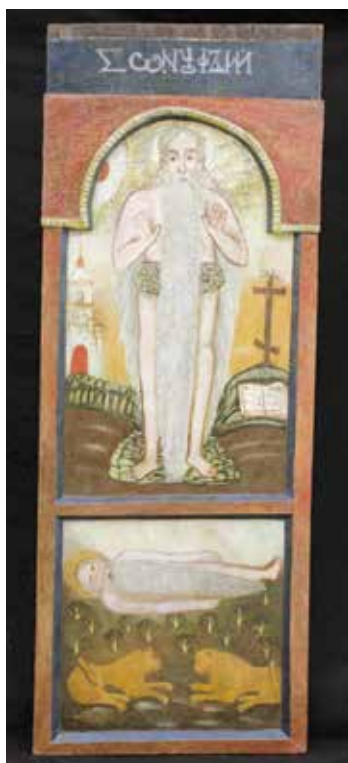
Bodružal, ikonostas. Foto: H. Ruttkayová.

Bodružal, antependium po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

Bodružal, vzácny nález ikony zo 17. storočia na zadnej strane. Foto: J. Sedlák.

2. Krajná Bystrá, súbor ikon z pôvodného gréckokatolíckeho Chrámu sv. Michala Archanjela

- fragmentárny a havarijný stav pred reštaurovaním, aktívny drevokazný hmyz;
- pôvodné ikony z polovice 17. storočia;
- autorstvo: Rybotyčská ikonopisná dielňa, import

Realizácia ORA Bratislava, 1999 – 2001, akad. mal. Zuzana Chovanová a kolektív ORA Bratislava.

Krajná Bystrá, ikona sv. Onufiusa, stav pred reštaurovaním a po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

3. Príkra, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Michala Archanjela

- havarijný stav ikonostasu s viacerými premalbami pred reštaurovaním, aktívny drevokazný hmyz;
- pôvodný neskorobarokový ikonostas z polovice 18. storočia;
autorstvo: haličsko-karpatská ikonopisná dielňa
Reštaurátorský prieskum akad. mal. Andrea Dobošová. Realizácia ORA Bratislava 2000 – 2003, akad. mal. Zuzana Chovanová a kolektív ORA Bratislava.

Príkra, ikonostas pred reštaurovaním, 1957. Foto: H. Ruttkayová.

Príkra, ikonostas po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

4. Šmigovec, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu Nanebovstúpenia Pána (dočasne inštalovaný v gréckokatolíckom chráme v Ľutíne)

- havarijný a dezolátny stav zachovania ikonostasu, aktívny drevokazný hmyz a viacnásobné olejové premalby;
- ikonostas nie je štýlovo jednotný, zložený z ikon z polovice 17., z 18. a zo začiatku 20. storočia;
- pôvodné hlavné ikony sú z polovice 17. storočia, boli prekryté plátnami s olejomalbou Jána Kuráča z roku 1915;
- výrazné poškodenie v rozsahu cca 60 % spôsobil požiar v roku 1913
- autorstvo: ikonopisná malba haličsko-karpatského okruhu, posledná úprava z roku 1915, maliar Ján Kurách signovaný
Realizácia ORA Bratislava 2004 – 2008, akad. mal. Zuzana Chovanová a kolektív ORA Bratislava.

Šmigovec, ikona Krista učiteľa, stav počas snímania plátna z originálu a stav po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

Šmigovec, ikonostas, stav pred reštaurovaním. Foto: J. Müller.

Šmigovec, ikona Krista učiteľa, stav po sňatí plátna. Foto: J. Müller.

5. Lukov-Venecia, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Kozmu a sv. Damiána

- dezolátny stav ikonostasu pred reštaurovaním, aktívny drevokazný hmyz;
- ikonostas pochádza z viacerých časových etáp, je zložený z ikon z konca 16. a zo 17. storočia, z ktorých niektoré boli použité ako materiál pre nový súčasný ikonostas, postavený v roku 1736, v 19. storočí bol doplnený o procesiové ikony;
- fragmentárne zachovaná ikona Pantokrátora z polovice 17. storočia, objavená po odkryve po celom obvode novšej hlavnej ikony Hodigitrie. Ikona Hodigitrie, pokrývajúca staršiu ikonu, je zo zadnej strany signovaná maliarom Andrejom Gajeckým a datovaná rokom 1736;
- vzácne solitéry: ikona Hodigitrie z roku 1654 a ikona Deesis z roku 1680;
- veľkoplošná ikona Posledný súd z konca 16. storočia;
- autorstvo: neznámi autori ikonopisnej dielne haličko-karpatského okruhu.

Realizácia ORA Bratislava, 2004 – 2008, akad. mal. Zuzana Chovanová a kolektív ORA Bratislava.

Lukov, ikonostas, stav po reštaurovaní. Foto: P. Brunčák.

Lukov, ikona Hodigitrie, stav po reštaurovaní.
Foto: J. Müller. ►

Lukov, Posledný súd, 17. storočie, stav po reštaurovaní,
Foto: J. Müller. ►►

6. Brežany, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Lukáša

- dezolátny stav ikonostasu pred reštaurovaním, aktívny drevokazný hmyz;
- staršie solitéry z druhej polovice 17. storočia (ikona Krista učiteľa, ikona Kalvárie, ikona Veraikon nad cárskymi dverami);
- autorstvo: ikonopisná dielňa haličko-karpatského okruhu.

Realizácia ORA Bratislava, 2003 – 2008, akad. mal. Zuzana Chovanová a kolektív ORA Bratislava.

◄ Brežany, ikona Hodigitrie, stav po reštaurovaní.
Foto: J. Müller.

Brežany, ikonostas, stav po reštaurovaní. Foto: P. Brunčák.

Brežany, Veraikon, stav po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

Nová Polianka, teraz v Ľutíne, ikonostas po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

7. Nová Polianka, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Paraskevy (v súčasnosti inštalovaný na pútnickom mieste v Ľutíne v gréckokatolíckom farskom chráme z roku 1766)

- dezolátny technický stav drevnej hmoty a polychrómie pred reštaurovaním, aktívny drevokazný hmyz;
- sekundárne zásahy z 19. storočia;
- autorstvo: ikonopisná dielňa haličsko-karpatského okruhu.

Realizácia ORA Bratislava, 2004 – 2009, akad. mal. Zuzana Chovanová a kolektív ORA Bratislava.

◀ Nová Polianka, svätostánok z prestolu, stav pred reštaurovaním, Foto: J. Müller.

8. Jalová, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Juraja

- havarijný stav ikonostasu pred reštaurovaním, deponovaný v nevhodnom prostredí garáže, aktívny drevokazný hmyz;
- pod premalbou z 19. storočia bola objavená neskorobaroková maľba z polovice 18. storočia a následne pôvodná štýlovo jednotná maľba z konca 17. storočia zo staršieho kostolíka;
- metodický postup zameraný na pôvodný autorský zámer z konca 17. storočia;
- autorstvo: haličsko-karpatský okruh 17. a 18. storočia, poľská ikonopisná dielňa rodiny Bogdanských z 19. storočia.

Realizácia ORA Bratislava, 2005 – 2009, akad. mal. Zuzana Chovanová a kolektív ORA Bratislava.

Jalová, ikonostas po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

Jalová, ikona sv. Juraj pred reštaurovaním a po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

9. Matysová, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Michala Archanjela (inštalovaný v skanzene v areáli Ľubovnianskeho múzea v Starej Ľubovni)

- havarijný stav ikonostasu a hmotnej podstaty pred reštaurovaním;
 - pôvodný neskorobarokový ikonostas z polovice 18. storočia;
 - autorstvo: ikonopisná dielňa haličsko-karpatského okruhu.
- Realizácia ORA Bratislava, 2007 – 2010, akad. mal. Zuzana Chovanová a kolektív ORA Bratislava.

Matysová, ikonostas po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

Matysová, ikona Ukrižovanie, 1711, stav po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

10. Kožany, veľkoplošná ikona Posledný súd z gréckokatolíckeho Chrámu Stretnutia Pána so Simeonom

- havarijný a dezolátny stav plátna s olejomaľbou z polovice 18. storočia pred reštaurovaním;
 - autorstvo: Rybotyčská ikonopisná dielňa, 1760.
- Realizácia ORA Bratislava, 2007 – 2012, akad. mal. Zuzana Chovanová a kolektív ORA Bratislava.

Kožany, ikona Posledný súd pred reštaurovaním. Foto: J. Müller.

◀▲ Kožany, detaily ikony Posledný súd po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

11. Andrejová, súbor štyroch ikon z gréckokatolíckeho Chrámu Ochrany Presvätej Bohorodičky

- havarijný stav ikon z polovice 18. storočia pred reštaurovaním;
 - autorstvo: Rybotyšská dielňa, import.
- Realizácia ORA Bratislava, 2009 – 2011, akad. mal. Zuzana Chovanová a kolektív ORA Bratislava.

Andrejová, ikona Kristus učiteľ pred reštaurovaním a po reštaurovaní.
Foto: J. Müller.

Andrejová, ikona sv. Michal Archanjel pred reštaurovaním a po reštaurovaní.
Foto: J. Müller.

12. Topoľa, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Michala Archanjela

- pred reštaurovaním havarijný stav s viacerými celoplošnými premalbami, aktívny drevokazný hmyz;
 - ikonostas z polovice 18. storočia zložený aj z pôvodných ikon z polovice 17. storočia zo staršieho ikonostasu;
 - autorstvo: Rybotyšská ikonopisná dielňa, import.
- Realizácia ORA Bratislava, 2009 – 2014, akad. mal. Zuzana Chovanová a kolektív ORA Bratislava.

Topoľa, ikonostas po reštaurovaní. Foto: P. Bunčák.

Topoľa, antependium po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

Topoľa, antependium po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

Topoľa, oltárik Snímanie z križa pred reštaurovaním a po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

13. Tročany, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Lukáša

- havarijný stav ikon pred reštaurovaním;
- torzovito zachovaný ikonostas, zložený zo súboru starších ikon z konca 17., z 18. a 19. storočia, najstaršia ikona sv. Lukáša z roku 1638;
- po reštaurovaní bol súbor nanovo vyskladaný tak, aby rešpektoval ikonografický kánon ikonostasu;
- autorstvo: ikony pochádzajú z rôznych ikonopisných dielní haličsko-karpatského okruhu, viaceré sú zachované na plátne.

Realizácia ORA Bratislava, 2009 – 2011, akad. mal. Zuzana Chovanová a kolektív ORA Bratislava.

Tročany, ikonostas pred reštaurovaním, detail.
Foto: J. Müller. ►

Tročany, ikonostas po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

Tročany, ikonostas po reštaurovaní, detail. Foto: J. Müller.

14. Hrabová Rostoka, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Bazila Veľkého

- havarijný a dezolátny stav pred reštaurovaním, aktívny drevokazný hmyz;
- neskorobarokový ikonostas zložený z viacerých časových etáp, fragmentárny stav;
- pôvodné ikony zo začiatku 17. storočia zo staršieho kostolíka (žertveník, procesiový kríž, cárske dvere s 10 medailónmi – Jesseho strom tzv. Kristov rodokmeň); ikony na páse prazdníkov, apoštolov a prorokov sú z polovice 18. storočia, tri vrstvy olejových premalieb; hlavné ikony sú z 19. storočia, pôvodné boli odcudzené;
- autorstvo: ikonopisná maliarska dielňa haličsko-karpatského okruhu.

Realizácia ORA Bratislava, 2011 – 2016, akad. mal. Zuzana Chovanová, Mgr. art. Emília Rudinská a kolektív ORA Bratislava.

Hrabová Rostoka, ikonostas po reštaurovaní. Foto: P. Brunčák.

◀ Hrabová Rostoka, cárske dvere pred a po reštaurovaní.
Foto: J. Müller.

Hrabová Rostoka, oltárík po reštaurovaní.
Foto: P. Brunčák. ►

15. Frička, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Michala Archanjela

- havarijný stav ikonostasu pred reštaurovaním, aktívny drevokazný hmyz;
- ikonostas vznikol v neskorobarokovom období z materiálu zo staršieho ikonostasu z polovice 17. storočia z Rybotyšskej ikonopísnej dielne; v roku 1731 bol upravovaný komplexnou neskorobarokovou premalbou, v roku 1829 opäť upravovaný premalbou maliarov poľskej ikonopísnej dielne rodiny Bogdanských; v roku 1933 ikonostas upravil prešovský maliar Ján Wagner.

Realizácia ORA Bratislava, 2013 – do súčasnosti, akad. mal. Zuzana Chovanová, Mgr. art. Emília Rudinská a kolektív ORA Bratislava.

Frička, ikonostas pred reštaurovaním. Foto: J. Müller.

Frička, ikona Hodigitrie pred a po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

Frička, ikona Kristus učiteľ pred a po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

16. Cigla, súbor ikon z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Michala Archanjela

- havarijný a dezolátny stav drevnej hmoty a polychrómie pred reštaurovaním, aktívny drevokazný hmyz;
- sekundárne viacnásobné premalby, pôvodná maľba z polovice 18. storočia;
- autorstvo: ikonopísna dielňa východno-karpatského okruhu.

Realizácia ORA Bratislava, 2014 – do súčasnosti, akad. mal. Zuzana Chovanová, Mgr. art. Emília Rudinská, Mgr. art. Lucia Gregorová a kolektív ORA Bratislava.

- ◀ Cigla, procesiová ikona Bohorodičky pred a po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

Cigla, ikona sv. Mikuláš pred a po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

Cigla, ikona sv. Michal Archanjel pred a po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

17. Vladiča-Driečna, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Bazila Veľkého

- havarijný a dezolátny stav hmotnej podstaty ikonostasu s premalbami pred reštaurovaním, aktívny drevokazný hmyz;
 - pôvodný neskorobarokový ikonostas z polovice 18. storočia;
 - ikony pokrývajú olejomalby na plátne z 19. storočia z poľskej ikonopísnej dielne Bogdanských;
 - autorstvo: haličsko-karpatský okruh z 18. storočia a poľská ikonopisná dielňa rodiny Bogdanských z 19. storočia.
- Realizácia ORA Bratislava, 2014 – do súčasnosti, akad. mal. Zuzana Chovanová, Mgr. art. Emília Rudinská, akad. mal. Alexandra Šulíková, Mgr. art. Lucia Gregorová a kolektív ORA Bratislava.

Driečna, ikonostas pred reštaurovaním. Foto: J. Müller.

◀ Driečna, ikona sv. Bazil Veľký, olejomalba na plátne pred sňatím. Foto: J. Müller.

◀ Driečna, ikona sv. Bazil Veľký s nálezom originálu, počas reštaurovania. Foto: J. Müller.

Driečna, ikona sv. Bazil Veľký s nálezom originálu. Foto: J. Müller. ▶

18. Jarabina, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Jána Evanjelistu

- havarijný stav ikonostasu pred reštaurovaním, aktívny drevokazný hmyz;
- pod sekundárnou úpravou na plátne z 19. storočia bol objavený komplexne zachovaný ikonostas s neskorobarokovými tabuľovými maľbami z polovice 18. storočia;
- druhotné plátna boli taktiež reštaurované a budú prezentované zo zadnej strany ikonostasu;
- autorstvo: ikonopisná dielňa haličsko-karpatského okruhu z 18. storočia a poľská ikonopisná dielňa rodiny Bogdanských z 19. storočia.

Prieskum a 1. etapa realizácie v rokoch 2006 – 2014, Mgr. art. Ondrej Lipták, Mgr. art. Ľubomír Kuc, Mgr. art. Jana Jasaňová; 2. etapa realizácie, 2015 – do súčasnosti, akad. mal. Zuzana Chovanová, Mgr. art. Emília Rudinská, Mgr. art. Lucia Gregorová, akad. mal. Jozef Hrvol a kolektív ORA Bratislava.

Jarabina, ikonostas pred reštaurovaním. Foto: J. Havrilla.

Jarabina, ikonostas, 2. etapa po reštaurovaní. Foto: J. Müller.

Jarabina, pás apoštolov, sňatie plátna z originálov. Foto: J. Müller.

19. Svidník, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Paraskevy

- havarijný a dezolátny stav drevnej hmoty a polychrómie pred reštaurovaním, aktívny drevokazný hmyz;
- sekundárne olejové premalby;
- pôvodná neskorobaroková malba z druhej polovice 18. storočia;
- autorstvo: ikonopisná maliarska dielňa haličsko-karpatského okruhu.

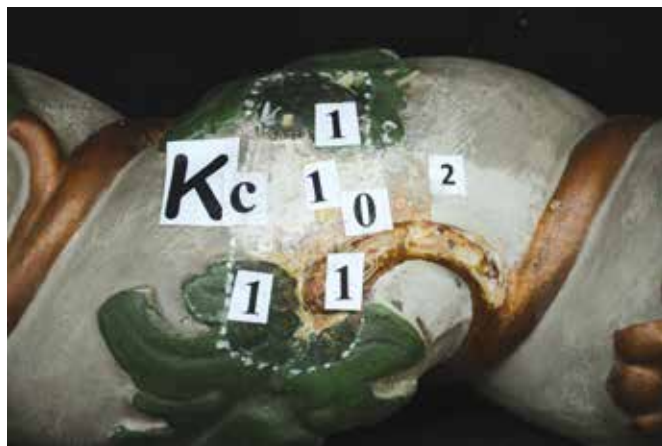
Realizácia ORA Bratislava, od 2015 – do súčasnosti, akad. mal. Zuzana Chovanová a kolektív ORA Bratislava.

◀ Svidník, ikona Hodigitrie pred reštaurovaním. Foto: J. Müller.

Svidník, ikonostas pred reštaurovaním. Foto: J. Müller.

Svidník, ikonostas, dekoratívny stĺp, sondážny prieskum. Foto: J. Müller. ►

20. Bukovce, pútnické miesto Buková Hôrka, ikonostas z gréckokatolíckeho Chrámu Povýšenia sv. Kríža

- havarijný a dezolátny stav hmotnej podstaty a polychrómie pred reštaurovaním, aktívny drevokazný hmyz;
- pôvodný neskorobarokový ikonostas z druhej polovice 18. storočia prekryvajú viacnásobné olejové premalby;
- autorstvo: ikonopisná dielňa haličsko-karpatského okruhu.

Realizácia ORA Bratislava, 2015 – do súčasnosti, akad. mal. Zuzana Chovanová, Mgr. art. Emília Rudinská, Mgr. art. Lucia Gregorová a kolektív ORA Bratislava.

Buková Hôrka, ikonostas pred reštaurovaním. Foto: J. Müller.

Buková Hôrka, sondážny prieskum na prázdniku. Foto: J. Müller.

Buková Hôrka, ikona Hodigitrie pred reštaurovaním. Foto: J. Müller.

Buková Hôrka, reštaurátorský prieskum, transfer olejomalby. Foto: J. Müller. ►

21. Stakčín-Dara, ikonostas, prestol z pravoslávneho Chrámu Narodenia Presvätej Bohorodičky

- havarijný stav drevnej hmoty a polychrómie, aktívny drevo-kazný hmyz pred reštaurovaním;
- sekundárne premalby a bronzovanie;
- pôvodná neskorobaroková tabuľová maľba z polovice 18. storočia;
- autorstvo: ikonopisná dielňa haličsko-karpatského okruhu.

Realizácia ORA Bratislava, 2015 – do súčasnosti, akad. mal. Zuzana Chovanová, Mgr. art. Emília Rudinská, Mgr. art. Lucia Gregorová a kolektív ORA Bratislava.

Stakčín-Dara, ikonostas pred reštaurovaním. Foto: J. Müller.

Stakčín-Dara, ikonostas pred reštaurovaním. Foto: J. Müller.

22. Zboj, súbor ikon z pravoslávneho Chrámu Zostúpenia Svätého Ducha

- havarijný a dezolátny stav hmotnej podstaty a polychrómie pred reštaurovaním;
- sekundárne viacnásobné úpravy a premalby;
- solitéry: ikony pochádzajú zo staršieho chrámu z konca 17. storočia (Snímanie z kríža, ikona Hodigitrie, ikona Krista učiteľa, ikona sv. Mikuláša), ikony z polovice 18. storočia a z polovice 19. storočia;
- autorstvo: ikonopisná dielňa haličsko-karpatského okruhu.

Realizácia ORA Bratislava, 2015 – do súčasnosti, akad. mal. Zuzana Chovanová, Mgr. art. Emília Rudinská, Mgr. art. Lucia Gregorová a kolektív ORA Bratislava.

▲► Zboj, žertveník Snímanie z kríža pred reštaurovaním, sondážny prieskum a čistenie. Foto: J. Müller.

◀ Zboj, ikona Bohorodičky s klejmou pred reštaurovaním a po upevnení. Foto: J. Müller.

Generálna riaditeľka Pamiatkového úradu SR PhDr. Katarína Kossová odovzdala Cenu Pamiatkového úradu SR za celoživotné dielo a mimoriadny prínos v oblasti ochrany pamiatkového fondu Slovenskej republiky – Cenu Alžbety Güntherovej-Mayerovej 2018 – týmto laureátom: Ing. arch. Ivan Gojdič, PhDr. Darina Petranská, PhDr. Anton C. Glatz *in memoriam*. Slávnostný akt sa uskutočnil 21. apríla 2018 v areáli národnej kultúrnej pamiatky – kartuziánskeho kláštora v Červenom Kláštore v Kosto-

le sv. Antona Pustovníka. Hostiteľom a moderátorom podujatia bol riaditeľ neziskovej organizácie CYPRIÁN a riaditeľ Múzea Červený Kláštor PhDr. Milan Gacík, ktorý privítal hostí z celého Slovenska, zastupujúcich kultúrnu sféru i samosprávu. Príhovor pri príležitosti Medzinárodného dňa pamiatok a historických sídiel predniesol riaditeľ Krajského pamiatkového úradu v Nitre PhDr. Peter Jurkovič. Múzeum Červený Kláštor zároveň otvorilo letnú turistickú sezónu, ktorá každoročne láka desaťtisíce návštevníkov.

Foto: I. Kalev

Medzinárodný deň pamiatok a historických sídiel 2018

Téma tohtoročných dní pamiatok a historických sídiel „Dedičstvo pre generácie“ nás stavia priamo pred otázku, aké kultúrne dedičstvo sa nám zachovalo a v akom stave je odkaz kultúrneho dedičstva, ktoré tvoríme v súčasnej dobe a odovzdáme ho nasledujúcim generáciám.

Pamiatková ochrana je priamo viazaná na hmotné doklady histórie generácií našich predkov. Či už ide o architektúru ako nositeľku iných druhov umenia či ostatné hmotné prejavy a doklady ľudskej tvorivej činnosti a civilizačných vymožeností a hodnôt. Každé historické obdobie sa v spoločnosti premietalo do stavebnej činnosti a umeleckej tvorby špecifických štýlových smerov a hnutí. Odzrkadľovali sa nielen vo výtvarnom prejave ale aj vo variáciách materiálových daností, ktoré vo „vysokom“ umení neraz prekročili svoje možnosti v hľadaní a tvorbe ilúzie vysneného, spravodlivého, či inak požadovaného sveta. Netreba pripomínať gotiku alebo umenie baroka. To, čo sme zdedili existuje v rôznych podobách, podlieha hodnoteniam, ale vo svojej podstate zrozumiteľne vysiela svoj odkaz, obraz a posolstvo generáciám potomkov.

A je overeným, u nás nedoceneným faktom, že kultúrne dedičstvo týmto vytvára poznávací, vedomostný, civilizačný i ekonomický potenciál. Naša pamiatkarska práca je náročná – nielen na odbornosť, ale i schopnosť komunikácie a psychickú odolnosť. Ľudia totiž s radosťou deklarujú potrebu chrániť kultúrne dedičstvo, a pritom nie sú ochotní spolupracovať (inak povedané, všetci chcú chrániť kultúrne dedičstvo a všetci na pamiatkarov nadávajú).

Čo však prináša súčasnosť pre budúcnosť? Snáď okrem architektúry sa formy súčasného umenia realizujú a odohrávajú najmä v polohe nápadu, chvíľkovej idey, zaujatia, atrakcie a tomu sa podriadi aj médium ich nositeľa. Zdá sa, že masovo sa ctí a uznáva virtuálny svet, jedinečný subjektivismus, relativizácia, tolerancia bez overených hodnôt, anonymita a psychóza davu tzv. sociálnych sietí. Tvoríme tak dedičstvo kultúry dnešnej spoločnosti už len v kybernetickom priestore internetu?

Náš zdedený svet hmotného kultúrneho dedičstva je symbolom histórie, našich dejín, nielen príjemné spomienky života. Vážme si tieto doklady

minulého sveta, sú pre nás zhmotnenou hodnotou harmónie, poučenia a potechy duše. Umenie má povznášať ducha, preto aj cirkev umenie vždy podporovala, to je vidieť na počte, charaktere i hodnote pamiatok európskeho civilizačného a kultúrneho priestoru. Také umenie nepotrebuje ťažkopádnu, namáhavú interpretáciu a je v reálnom svete zrozumiteľné.

Na záver mi dovoľte použiť slová z môjho príhovoru na tomto mieste pred piatich rokov.

Ak máme pomenovať to, čo najviac tvorí prirodzenú krásu a hodnoty krajiny, tak je to príroda, kultúrne dedičstvo a jej kultivovaní a vzdelaní obyvatelia. Za to, čo sme doteraz zažili v našej pamiatkarskej disciplíne, povolani či poslaní, za tú všetku ochrannú aj tvorivú prácu a úsilie kolegov je celkom prirodzené, že aj pamiatkari majú dni, keď je na mieste kolegiálne a spoločenské ocenenie ich práce. A možno malé skromné očakávanie, že aj naša slovenská pospolitosť si konečne všimne ich úlohu na zachovávaní charakteru a tvárnosti krajiny, ako aj originality dedičstva generácií predkov, ktoré sú nám dopriate užívať.

Peter Jurkovič

Ing. arch. Ivan Gojdič

Ing. arch. Ivan Gojdič patrí k špičkovým odborníkom slovenskej monumentológie a jeho meno je v pamiatkarskej obci veľmi dobre známe. Napriek tomu mi dovoľte priblížiť vám životné a pracovné osudy tohto ročného laureáta Ceny Alžbety Güntherovej-Mayerovej.

Ivan Gojdič sa narodil 1. apríla 1948 v Humennom. Sudičky mu prisúdili nadšenie a impulzivnosť ohnivého živlu, odvážnu povahu s dušou bojovníka, neutíchajúcu energiu a túžbu po ustavičnej aktivite. Otec právnik a matka učiteľka skončili po nástupe komunistického režimu v robotníckych povolaniach. Základnú školu vychodil v Krásnej nad Hornádom, na strednej všeobecno-vzdelávacej škole sa učil v Košiciach. Po maturite začal študovať na Stavebnej fakulte Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave, odbor architektúra a urbanizmus. Absolvoval ju 2. júna 1973 s titulom inžinier architekt. Pamiatkarskej problematike sa venoval už v diplomovej práci, zameranej na dopravné riešenie v mestskej pamiatkovej rezervácii Banská Štiavnica. Jeho cesta preto prirodzene viedla medzi pamiatkarov. Od augusta 1973 sa zamestnal ako odborný asistent v Slovenskom ústave pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody. Nemínula ho ani základná vojenská služba. Za pár rokov sa vypracoval na odborného pracovníka – metodika. Sústredil sa najmä na výskum sakrálnej architektúry a urbanizmus historických sídiel. Veľké úsilie venoval vyhláseniu najväčšej mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach.

Už vo svojich 33. rokoch sa Ivan Gojdič dostal do riadiacich funkcií. Dá sa povedať, že jeho kariéru zásadne ovplyvnili organizačné zmeny pamiatkových orgánov. Od 1. 7. 1981 prešiel do novovytvoreného riadiaceho medziciklúru Ústredia štátnej pamiatkovej starostlivosti. Vo funkcii vedúceho odboru koncepcie rozvoja pamiatkovej starostlivosti vydržal len štyri mesiace. 1. novembra 1981 bol preradený do Štátnych reštaurátorských ateliérov ako vedúci odboru výroby. Reštaurátorskú tvorbu organizoval do 15. januára 1984. Potom sa vrátil do Ústredia štátnej pamiatkovej starostlivosti. Po jeho zrušení prešiel od 1. januára 1987 do Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti, v ktorom pôsobil ako vedúci odboru koncep-

cie rozvoja pamiatkovej starostlivosti a vedúci odboru národných kultúrnych pamiatok a pamiatkových rezervácií. V jeho pracovnej náplni bolo *tvorivo riešiť najzložitejšie úlohy koncepčného, zásadného významu, metodického, výhľadového alebo výskumného charakteru a širokého národohospodárskeho významu, tvorivo aplikovať progresívne metódy a spracovávať zásadné stanoviská k najdôležitejším materiálom štátnej pamiatkovej starostlivosti.*

Ako ochranársky aktivista, angažovaný v hnutí *Bratislava nahlas*, vrelo privítal revolučné zmeny v novembri 1989 a iniciatívne sa zapojil do budovania pamiatkovej starostlivosti v zmenených politicko-spoločenských podmienkach.

Hľadanie nového modelu ochrany pamiatok a organizačno-koncepčný chaos, príznačný pre porevolučné 90. roky 20. storočia, si zahral s osudom Iva- na Gojdiča priam bizarnú hru.

1. júna 1990 sa stal riaditeľom Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti, do ktorého boli začlenené aj bývalé krajské ústavy štátnej pamiatkovej starostlivosti. Po fúzii ústavu so Štátnymi reštaurátorskými ateliérmi bol z funkcie riaditeľa odvolaný a ďalej pracoval v Pamiatkovom ústave ako hlavný metodik ochrany pamiatok. Od 1. augusta 1995 sa opäť stal riaditeľom Pamiatkového ústavu. V čase experimentu s Národným pamiatkovým a krajinným centrom ho generálny riaditeľ 1. júla 1997 menoval do funkcie riaditeľa Slovenského ústavu pamiatok. Nie však nadtľho. Národné pamiatkové a krajinné centrum bolo znovu transformované na Pamiatkový ústav a k 28. februáru 1999 bol Ivan Gojdič uvoľnený z funkcie riaditeľa Slovenského ústavu pamiatok. S odstupom takmer dvadsiatich rokov môžeme povedať, že sa dobre stalo.

Ivan Gojdič totiž nastúpil novú životnú dráhu – odhalil talent, o ktorom možno ani sám netušil, a stal sa učiteľom. Jeho študenti tvrdia, že dobrým učiteľom. Po 32 rokoch aktívnej praxe v pamiatkovej starostlivosti bol tým najvhodnejším kandidátom na post vysokoškolského pedagóga. Externe prednášal na Fakulte architektúry Slovenskej technickej univerzity a na Vysokej škole výtvarných umení. Jeho domovskou akademickou pôdou sa napokon stala Trnavská univerzita v Trnave. Až dodnes

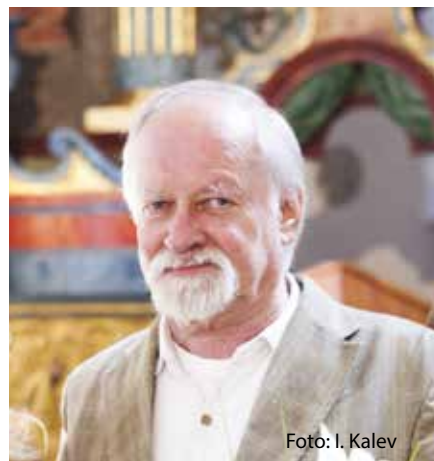

Foto: I. Kalev

pôsobí na Katedre dejín a teórie umenia Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity. Za tie roky vychoval desiatky historikov umenia, ktorým vstúpil lásku k slovenskému pamiatkovému fondu. Ivan Gojdič je dnes jedným z mála pedagógov, ktorí vychovávajú budúcich pamiatkarov, dokonca berie mladých ľudí do terénu a prakticky ich zasväčuje do tajov pamiatkových výskumov. Je smutné, že je prakticky jediným školiteľom budúcich výskumníkov, ale je dobre, že je to práve on. Ivan Gojdič má totiž okrem nepochybnej odbornej erudovanosti talent na historickú architektúru, má dar vidieť to, čo iní nevidia, chápať súvislosti slohového vývoja, čítať detaily aj ponímať celok, nachádzať systém v zdanlivom chaose stavebných etáp.

Okrem toho má úžasnú schopnosť, ktorú na ňom obdivujem, vyjadriť svoje poznanie slovami, dokáže bravúrne prednášať aj písať. Výpočet jeho mimoriadnej výskumnej a publikačnej činnosti by nám zabral ďalšiu hodinu programu. Keď som poprosila tajomníčku OMK, aby mi vybrala zoznam Gojdičových pamiatkových výskumov, len za roky 2004 – 2015 ich napočítala 108!

S manželkou Silviou, tiež pamiatkarkou, má tri deti – Petru, Alexandru a Janka.

Sedemdesiatnik Ivan Gojdič naďalej žiari mladíckou dychtivosťou, elánom a nadšením pri poznávaní pamiatkového fondu Slovenska. Dnes tu sedí ako laureát Ceny Alžbety Güntherovej-Mayerovej za celoživotné dielo v oblasti ochrany pamiatok. Nepochybne bude jej zaslúženým nositeľom. Želám mu hlavne pevné zdravie, aby ho neopustila jeho príznačná vitalita a naďalej stál v prvom šiku slovenských pamiatkarov.

Martina Orosová

PhDr. Darina Petranská

Foto: I. Kaley

PhDr. Darina Petranská vďaka svojmu celoživotnému pôsobeniu v odbore ochrany pamiatkového fondu, ale aj vďaka osobnému vnútornému nastaveniu, patrí k silnej generácii pamiatkarov, ktorí za posledné polstoročie výrazne zasiahli do slovenského pamiatkarského sveta. Do sveta pamiatok sa dostala po skončení Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, odboru Vzdelávanie a výchova dospelých v špecializácii výchova umením. Z jej diplomovej práce *Brechtovo epické divadlo a formovanie estetiky jeho hereckv* by sa očakávalo, že bude nasmerovaná na inú umeleckú líniu, ťahalo ju však k výtvarnému umeniu a v jej dnes už odtajnených snoch koketovala s myšlienkou pracovať v galérii. Definitívne o jej celoživotnom smerovaní rozhodol František Markuš, vtedajší riaditeľ Krajského ústavu štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove (mimochodom je laureátom ceny Alžbety Güntherovej-Mayerovej in memoriam z roku 2010), ktorý ju prijal na prešovské pracovisko 1. 8. 1971. Bolo to v období, keď všetci pamiatkari robili všetko, špecializácie či opisy pracovných činností ako ich dnes poznáme nikomu nedávali možnosť si vyberať, každý robil to, čo dostal na vybavenie. Spracovávala odborné-metodické podklady pre obnovu architektonických objektov v celej ich škále, vyjadrovala sa k obnove kostolov, meštianskych domov, robila aj reštaurátorské zámery, participovala na obnove technických pamiatok, uličných interiérov, vyjadrovala sa aj k obnove parkov, riešila čističky, plynofikácie NKP, atď. V archíve sú aj jej stanoviská k úpravám na archeologických lokalitách. Zo začiatku chodila po celom vtedajšom Východoslovenskom

kraji. Z archívnych údajov je zrejmé, že geograficky začínala na jej rodnom Gemeri. Narodila sa v Dlhej Vsi (blízko jaskyne Domica) 18. 9. 1948 v rodine financa (pohraničiara), jej mamička bola zdravotnou sestrou, čo ich rodinu v tej dobe predurčovalo k častejšiemu sťahovaniu. Zažila bývanie v južnom i severnom pohraničí. Stredoškolské a vysokoškolské roky i pamiatkarské začiatky už prežila v Prešove.

Osobné spomienky na tie časy môže priblížiť sama laureátka, z prešovského archívu sme však zistili, že jej menom signované ZOP (zásady ochrany pamiatky) a ZPÚ (zásady pamiatkovej úpravy) sa početne najviac venujú sakrálnym stavbám a kaštielom. Neskôr sa začala venovať meštianskej architektúre. Jej prioritou sa stala Pamiatková rezervácia Prešov, kde pôsobila až do roku 2007.

S pamiatkami a pamiatkarmi prežila celý svoj aktívny profesijný život a venuje sa im až doposiaľ. Dlhé pamiatkarské roky priniesli úspechy, ale aj ťažké chvíle v pracovnom i osobnom živote. Mladú pamiatkarku Darinu Horochoničovou zaujal blondavý inžinier zo západného Slovenska Juraj Petranský. V roku 1972 bola svadba, postupne sa rodina rozrástla o troch synov Juraja, Dušana a Petra. Doma bolo pri troch deťoch iste veselo, ale manažérka domácnosti so štyrmi chlapmi mala aj osobné ambície. Najmladší syn nemal ani dva roky a pamiatkarka Petranská sa rozhodla prehĺbiť si svoje vedomosti na katedre architektúry Českého vysokého učení technického v Prahe, kde úspešne zvládla postgraduálne štúdium v odbore architektúra, špecializácia dejiny architektúry a pamiatkovej starostlivosti. Záverečnú skúšku zložila v marci 1982, pri ktorej obhájila odbornú prácu *Dom 115 v kontexte renesančnej architektúry Prešova* (sídlo vtedajšieho aj terajšieho Krajského pamiatkového úradu Prešov). Školiteľkou jej bola renomovaná pamiatkarka Blanka Kovačovičová-Puškárová.

Pracovný život bežal v každodenných povinnostiach. V druhej polovici 80. rokov, keď sa intenzívne venovala už len Pamiatkovej rezervácii Prešov, pre vtedajšie spoločenské pomery sa dostala do pracovnej krízy, čo vyústilo do fázy, že začala pochybovať o zmysle toho, čo robí a najmä čo musí robiť a rozhodla sa dať výpoveď. Zamestnávateľ, vtedajší Pamiatkový ústav nesú-

hlasil s jej odchodom a dal ju na súd. Po všetkých súdnych peripetiách, keď jej nebolo dovolené odísť, bolo rozhodnuté, že bude preložená na vtedajšiu Okresnú pamiatkovú správu Prešov. Na OPS-ke sa venovala príprave veľkých osláv výročia Slovenskej republiky rád a metodikovala prebiehajúcu obnovu len uličných fasád na Hlavnej ulici v Prešove, kde sa oficiálne oslavy mali konať. Prišla však nežná revolúcia a november 1989 všetko poprevracal. Dr. Petranská sa vrátila na Pamiatkový ústav, regionálne stredisko Prešov, kde celé roky neúnavne ďalej pracovala a vkladala svoje vedomosti a skúsenosti do ochrany pamiatkového fondu.

Najúžasnejšou vlastnosťou Darky Petranskej je jej dar rozdávať samu seba, prirodzené, nehrané, ľudské a priateľské rozdávanie. Vždy bola ochotná prerušiť svoju momentálnu prácu pre nás ostatných kolegov. Neúnavne znova a znova vysvetľovala princípy i detaily a viedla nás po pamiatkových cestách a chodníkoch. Nikdy sa k nikomu nepostavila s dešpektom (a veru niekedy by aj bolo prečo). Bola pre nás prirodzenou autoritou. Všetko, čo vedela, bola ochotná povedať aj kolegom, a to aj v ťažkých životných situáciách, keď prišli zdravotné problémy, starostlivosť o starých rodičov, ale i jej najväčšej bolesti, keď jej Tatry zobrali najstaršieho syna.

Dr. Petranská aj po ukončení aktívnej práce na Krajskom pamiatkovom úrade Prešov ostala v odbore, ale na platforme osvetu. Akoby sa vrátila k svojmu vyštudovanému odboru Vzdelávanie a výchova dospelých a celých desať rokov (2007 – 2017) sa venovala laickej verejnosti propagačným podujatím *Objavovanie Prešova*, ktoré sa pod zdomácneným názvom „Objavko“ stalo v Prešove veľmi populárnym. Každý druhý víkend v mesiaci pripravila rôzne témy a sprevádzala záujemcov o historický Prešov po jeho zákutiach, neskôr pribudli aj pamiatky v okolí. Témy *Objavovania Prešova*, ktorých bolo za tie roky spolu 120, vyšli aj knižne, zatiaľ len časť z nich v štyroch dieloch. Okrem týchto štyroch kníh pod jej autorským vedením vyšlo knižné dielo *Prešovská Kalvária* a v roku 2015 spracovala publikáciu *Sprievodca po Kostole sv. Mikuláša v Prešove – Veľa si náš kostol pamätá*. Odbornými textami participovala na viacerých knižných tituloch, ktoré vydal známy slovenský fotograf

Dionýz Dugas. Publikovala veľa odborných článkov v časopisoch a zborníkoch. Prednášala na seminároch, konferenciách, odborných i spoločenských podujatiach, viedla mnohých študentov pri diplomových prácach, spracovávala recenzné posudky...

Nie je to však všetko, pretože svoje celoživotné skúsenosti využila aj pri spracovávaní výskumov. Ešte do roku 2017 bola odborne spôsobilou osobou pre vykonávanie architektonicko-historického výskumu. Spracovala výskumy meštianskych domov v Prešove, Sabinove, Bardejove a v Košiciach. Výskumy stredovekej Starej mestskej školy v Prešove, klasicistického kaštieľa Pillerovcov v Ruských Pekľanoch, neskorogotickkej Caraffovej väznice v Prešove či gotickej Kaplnky sv. Kunhuty vo Veľkom Šariši dokladujú jej vysoký od-

borný potenciál. Dostalo sa jej aj verejného uznania. Ešte počas pracovného života dve prešovské pamiatky, Bosákov dom a historická budova Divadla Jonáša Záborského, ktorých obnovu metodicky usmerňovala, dostali cenu Europa nostra. V roku 2013 dostala ona sama Cenu mesta Prešov za jej dlhoročný významný podiel pri zachovávaní historických pamiatok v meste a za profesionálny prístup pri prezentácii kultúrneho dedičstva.

Pri svojich dôchodcovských aktivitách si chodila overovať informácie ako bádatelka do nášho archívu, vždy sa zaujímal, a aj teraz sa zaujíma, o naše pracovné povinnosti a aktuálne dianie, niekedy sa len tak na minútku zastaví, príde nás pozdraviť. Poznajú ju nielen tí, ktorí počítame prácu s pamiatkovým fondom na desaťročia, ale aj tí najmlad-

ší, a aj ona pozná celé osadenstvo Krajského pamiatkového úradu Prešov. Pre nás je stále prešovskou pamiatkarkou a ešte aj v súčasnosti sa stane, že ju u nás hľadajú aj vlastníci pamiatok.

Spojenie metodika, výskumníka a šíriteľa osvetu v jednej osobe je mimoriadne vzácne. PhDr. Darina Petranská svojou usilovnosťou a pracovitou, nadobudnutým odborným potenciálom, osobnostnými vlastnosťami, ľudským postojom a láskavým životným krédom predstavuje prototyp slovenského pamiatkara, ktorý môže byť vzorom všetkým kolegom. Jej skromné vystupovanie ticho a nenápadne, ale hlboko a navždy, vytvorilo na slovenskom pamiatkarskom poli nezabudnuteľnú autentickú stopu, ktorú si budeme pamätať.

Eva Semanová

PhDr. Anton Cyril Glatz (5. 7. 1945 - 21. 2. 2001)

Foto: Archív výtvarného umenia SNG

Meno historika umenia, doktora Antona Glatza, je takmer synonymom gotického umenia na Slovensku. Pôvodom z historického Spiša, so vzdelaním na pražskej Karlovej univerzite a citlivou vnímavosťou bol predurčený k umeniu. Je sviatkom, a vždy významným poučením, čítať štúdie Antona Glatza. Dáva im stručné a neraz priskromné názvy, ako napríklad *Poznámka k dielu Majstra Pavla z Levoče*. In Novotná, M. (ed.). *Majster Pavol z Levoče, život, dielo, doba*, Košice, 1991. Odborný text na hrane eseje, s poetickým, a predsa presným jazykom. A v *Poznámke* s desiatkami rozširujúcich poznámok sa ocitnete v dielni majstra sochára, cítite prach ciest a počujete vravu putujúcich rezbárov, predstavíte si nebo nad mestami, v ktorých sa majstrom darilo,

i prítmie, chlad a závan tymianu v chrámoch, kde sú sochy doma. Prešovský Ukrižovaný s *mäkkou arabeskou tela* (Glatz, c. d., s. 24), norimberské krucifixy, Ukrižovaný zo St. Lorenza, *obom dielam vlastný lyrizmus, prekultivovaná forma, zdôraznená kaligrafiou drapérie* (Glatz, c. d., s. 27). Z literárnych daností autora sa dávna socha pred nami znova rodí, ako sa rodí Bachova hudba v podaní koncertného majstra. Čaro interpretácie v najlepšom zmysle slova. Preniesť význam a výraz umeleckého diela z minulosti do súčasnosti bez zbytočných vrások a ublížení, to je aj vizitkou reštaurovania pamiatky. Dlhoročná úloha kurátora gotickej zbierky Slovenskej národnej galérie bola nevyhnutne spojená s témou ochrany galerijného fondu a jeho obnovy. Kolegiálne partnerstvo historika umenia a reštaurátora výrazne vstupuje do života pamiatky, ktorú *treba citlivo počúvať, a dať jej len to, čo si sama žiada*, ako vraví dnes už 90-ročný historik umenia prof. Miloš Stehlík. Anton Glatz sa intenzívne venoval metódi reštaurovania, pod jeho dohľadom sa obnovovali hlavne gotické tabule a sochy, rodinné striebro národa. A hoci je umenovedná spisba PhDr. Glatza rozsiahla, nesmierne cenná precíznym spracovaním a širokým záberom komparatívneho materiálu, jej hodnotu by akiste obohatilo spracovanie reštaurátorských dokumentácií, na ktorých sa podieľal.

Onedlho, 5. júla 2018, by mal PhDr. Glatz 73. narodeniny a verím, že keby žil, rovnako intenzívne ako do svojich 56 rokov, by pracoval, dopĺňal informácie, aktualizoval svoje hodnotenia i analytické vyjadrenia iných autorov, koncipoval skvelé expozície, reštaurátorské výstavy, vydával publikácie, veď prevažná časť jeho výskumov od 70. rokov minulého storočia je roztrúsená v zborníkoch múzeí, katalógoch a odborných časopisoch. Akiste by aktualizoval „svoj“ katalóg gotickej zbierky SNG z roku 1983 (Fontes 1) a naďalej by bol medzinárodne uznávanou autoritou a znalcom, akých viac u nás niet. Jeho znanectvo bolo pravé a pravdivé, stačil fragment, aby rozpoznal súvislosti. Stačil detail – a detail nie je maličkosť. Zostáva nádej, že sa nájdú ľudia, ktorí uchovávajú jeho cenné zápisky, rozpracované štúdie a katalógy, dokážu s poznatkami citlivo a múdro zaobchádzať, nadviazať na jeho výskumy s rovnakou odbornosťou a pracovitou. Uchovať rodinné striebro gotiky obohatené o umenovedné dielo Antona Cyrila Glatza.

Synonymom gotického umenia býva aj pojem spirituálne umenie. Umenie duchovné a umenie ducha. PhDr. Glatza vnímam ako spirituálneho človeka, už za života putujúceho večnosťou.

Barbora Matáková

Medzinárodná konferencia a výstava Oživovanie hradov

Pod záštitou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky sa v dňoch 13. – 14. februára 2018 konala v priestoroch Dvorany Ministerstva kultúry SR dlho očakávaná medzinárodná konferencia na tému „Oživovanie hradov“. Partnermi pri organizácii podujatia boli združenie Zachráňme hrady a Archeologický ústav SAV v Nitre. Prvotným impulzom k uskutočneniu konferencie bol enormný rozvoj občianskych združení na Slovensku za posledných 15 rokov. Z toho vyplynula aj potreba konzultácie niektorých odborných a metodických problémov, ktoré sa pri záchrane hradov vynárajú.

Spišský hrad, okno románskeho paláca. Foto: T. Volková, 2002.

Bohatý program v podobe odborných prednášok bol rozdelený do štyroch blokov: fungovanie dobrovoľníckych združení na záchranu hradov, druhým bol výskum a metodika projektovania obnovy hradnej architektúry, tretím najlepšie príklady riešenia pri údržbe, obnove a využívaní hradov a námetom posledného bloku bolo využitie hradov v súčasnosti a ich potenciál v budúcnosti. Konferencia nadväzovala na predošlú interdisciplinárnu konferenciu Výskum a obnova hradnej architektúry, ktorá sa konala v roku 2010.

Po úvodnom slove generálneho riaditeľa sekcie kultúrneho dedičstva Ministerstva kultúry SR Radoslava Ragača a generálnej riaditeľky Pamiatkového úradu SR Kataríny Kosovej sa začala dvojdná konferencia. Úvodný príspevok patril Zuzane Ondrejovej z Mi-

nisterstva kultúry Slovenskej republiky, ktorá sa zaoberala finančnou podporou na obnovu hradov zo strany štátu pomocou projektu Obnovme si svoj dom. Ďalšie príspevky predniesli riaditelia jednotlivých združení na obnovu a rekonštrukciu hradov. Patril k nim Peter Herczeg (združenie Zachráňme hrady), Stanislava Blahová (LEUSTACH – Hrušov), Lucia Sukeľová (starostka obce Jasenov), Mojmír Choma (Tematín), Miroslav Tichý (Považský hrad), Ratibor Mazúr (Revište), Vlado Kaminský (Zborov a Makovica), Martin Sárossy (hradné ruiny v Prešovskom kraji), Ľubomír Chomout (Lietava). Hlavným bodom prezentácií bolo oboznámenie prítom-

ných so záchranými a spevňovacími prácami na jednotlivých hradoch, a tiež fungovanie občianskych združení vo vzťahu k samospráve. Prezentujúci sa zhodli na potrebe dobrovoľníkov a vytvorení všeobecného systematického plánu ako hrady rekonštruovať. Miroslav Tichý okrem toho prezentoval aj zaujímavé a podnetné skúsenosti s prácou s vápennou maltou a s previazaním nových častí s pôvodným murivom.

Poobedňajší blok príspevkov, ktorý sa mal venovať výskumu, metodike a projektovej obnove hradnej architektúry, otvoril Radoslav Ragač (MK SR), ktorý sa zaoberal archívno-historickým výskumom hradných areálov. Oto Makýš zo Slovenskej technickej univerzity nastolil otázku pasportizácie zrúcanín, teda prvotnej stavebno-technickej obhliadke ich stavu. Jana Gregorová, rovnako zo Slovenskej technickej univerzity, načrtla jednotlivé postupy pri vytváraní predprojektovej dokumentácie s prízvukom na potrebu riešenia problémov s odborníkmi s cieľom vytvoriť projektovú dokumentáciu. Z pohľadu architekta sa pozrela na problém prípravy a realizácie obno-

vy hradov Magdaléna Janovská, ktorá svoje dlhoročné skúsenosti opísala na príklade problémov s obnovou Spišského hradu, a najmä jeho románskeho paláca. Rôznymi príkladmi konzervácie zrúcanín sa zaoberal pamiatkar Michal Šimkovic, ktorý zdôraznil potrebu metodického prístupu pri záchrane kultúrneho dedičstva. O priebehu prác na Pustom hrade za posledných desať rokov informoval Ján Beljak z Archeologického ústavu SAV v Nitre. Jeho kolega archeológ Peter Bednár zdôraznil potrebu odborného archeologického výskumu pri obnove hradných ruín. Posledný príspevok prvého dňa predniesli Ján Hunka (Archeologický ústav SAV v Nitre) a Martin Furman (Krajský pamiatkový úrad v Žiline). Prítomným odprezentovali dejiny hradu Hričov z pohľadu numizmatických nálezov.

Druhý deň konferencie pokračoval blokom prednášok s názvom „Best practice“ – najlepšie príklady riešenia častých problémov pri údržbe, obnove, využívaní a manažovaní hradov. Prednášky sa venovali rôznym pohľadom na obnovu hradov a ich využitie v oblasti turizmu. Úvodnú prednášku o obnove hradnej architektúry na príklade vybraných hradov na východnom Slovensku (Ľubovňa, Šariš, Kapušany a Brekov) prezentoval Peter Glos (Krajský pamiatkový úrad v Prešove), ktorého doplnil kolega Peter Harčár novými poznatkami z archeologického výskumu. Skúsenosťami z obnovy kláštora Katarínka so zaujímavým sprievodným obrazovým materiálom, doplneným o krátke videosekvencie, previedol účastníkov konferencie Peter Herczeg zo združenia Zachráňme hrady. Referát Martina Miňa z Krajského pamiatkového úradu v Banskej Bystrici sa zameriaval na nepredvídané okolnosti, súvisiace s odvodnením a celkovou obnovou horného nádvorja hradu Slovenská Ľupča. Pavol Ižvolt (Pamiatkový úrad SR) hovoril o úskaliach a plánoch na zlepšenie stavu pri obnove pamiatok. Pamiatkari Peter Grznár (Krajský pamiatkový úrad Trnava) a Kamil Nováček prítomných oboznámili s otázkou správnych a nesprávnych príkladov údržby hradných zrúcanín. Všeobecnými problémami pri statike kamenných múrov a konkrétnym deštrukciám z pohľadu statika sa venoval Vladimír Kohút. Reštaurátor Michal Hrčka vo svojej prednáške uviedol príklady záchran a obnovy kamenných murív, vápených omietok a drevených kon-

štrukcií. Počas jeho prezentácie odznali aj zaujímavé informácie o drevokazných hubách. Doobedňajší blok prednášok uzavrela trojica prednášajúcich zo zahraničia. Maďarský kastelológ István Feld sa v referáte zamýšľal nad nárastom neoromantických prestavieb hradov. Príkladmi takýchto obnov hradných komplexov z Rakúska ho doplnil kolega z odboru Martin Krenn. Architekt Václav Girs z Čiech vo svojom referáte zdôraznil myšlienku nutnosti hľadania cezgeneračnej koncepcie pri obnove hradov bez výraznejších zásahov do ich štruktúry. Prízvukoval najmä potrebu autenticity vnútornej inštalácie ale aj širšieho okolia pamiatky (nádvorie, záhrady).

Poobedňajšiu časť referátov otvoril príspevok Dagmar Michoinovej z Národného památkového ústavu z Prahy. Predstavila niekoľko typov prehliadok na hradoch. Josef Šulc sa venoval historickým expozíciám v štátnych zámkoch v Čechách. Poľský archeológ Artur Boguszevicz predstavil poľské hrady a ich

využitelnosť z pohľadu cestovného ruchu po roku 1989. Príspevok Martina Vargu (občianske združenie Hrad Uhrovec), podobne ako nasledujúci príspevok archeológa Reinharda Friedricha (Európsky hradný inštitút – EBI-DAT), mali ambíciu predostrieť súčasné možnosti využitia digitalizácie pri prezentácii kultúrnych pamiatok. Dalibor Mikulík (Ľubovnianske múzeum) sa zaoberal faktormi, ktoré ovplyvnili zvýšenie záujmu o hrad Ľubovňa. Nad otázkou, čo v budúcnosti prezentovať na momentálne rekonštruovanom hrade Krásna Hôrka sa zamýšľal riaditeľ SNM-Múzea Betliar Július Barczy. Problematiku prezentácie exponátov, tentoraz na Bojnickom hrade, predostrel aj Ján Papco (SNM-Múzeum Bojnica). Posledná prednášajúca Helena Ferencová zo SNM-Múzea bábkarských kultúr a hračiek, sídliacom na hrade Modrý Kameň prezentovala minulosť a vízie prezentácie exponátov tohto múzea.

Nasledujúci deň – 15. február patrilo otvoreniu výstavy, venovanej rovnakej

téme ako konferencia – „Oživovanie hradov“ so zaujímavými príkladmi obnov vybraných hradných zručností na Slovensku, realizovaných v posledných rokoch.

Celkovo môžeme hodnotiť konferenciu a nasledujúcu výstavu ako veľmi úspešné podujatie. Laici, ale aj odborná verejnosť si mohli vypočúť množstvo odborne kvalitných prednášok od expertov z viacerých oblastí. Referáty sa pokúsili prispieť k riešeniu problému systematickej obnovy hradov, ktorej pomaly ale iste svitá na lepšiu budúcnosť. Zárukou toho sú nielen praktické skúsenosti ľudí z občianskych združení, ale aj zvyšujúca sa finančná podpora zo strany štátu, postupné zlepšovanie právneho rámca pri správe a ochrane pamiatok, ale aj nemenej významná výmena skúseností a odborných znalostí vedúcich pracovníkov riadiacich obnovu hradov.

Daniel Gahér

Topográfia - Műemlékvédelem - Művészettörténet

(Topografie - Ochrana pamiatok - Dejiny umenia)

Pod týmto názvom a s podtitulom „Domáce snahy, zahraničné výsledky a dve pripravované veľké topografie (Kőszeg, Tállya)“ sa 30. mája 2018 na pôde Filozofickej fakulty Eötvösovej univerzity (ELTE BTK) v Budapešti uskutočnila konferencia s bohatým programom a obsahom. Udalosť so širokým organizačným zázemím (*Umenovedný ústav Maďarskej akadémie vied, Maďarská archeologická a umenovedná spoločnosť, Katedra dejín umenia ELTE BTK*) bola súčasťou grantového projektu, ktorého kľúčovými výstupmi budú zmienené súpisy. Realizáciu takýchto aktivít dnes podstatne komplikuje fakt, že v Maďarsku chýba inštitúcia, zastrešujúca úradné a odborné činnosti spojené s ochranou pamiatok. Pre výskum sú dlhodobo neprístupné cenné zbierky bývalého úradu pre

ochranu kultúrneho dedičstva, ich ďalšie osudy sprevádza neistota.¹

Na konferencii odznalo pätnásť referátov, rozdelených do troch blokov. Prvý vedený Gézom Entzom sa sústredil prevažne na metodické otázky a zahraničie, ďalší (vedúca Andrea Harris) prezentoval „kapitoly“ z výskumu obce Tállya, kým prednášky v poslednom bloku (Júlia Csejdy) predstavili staršie a aktuálne pamiatkové výskumy v meste Kőszeg. Stretnutie otvorili príhovory vedúceho budapeštianskej katedry dejín umenia, Imre Takácsa a hlavnej organizátorky podujatia, Kláry Mentényi.

Úvodný príspevok, zameraný na dejiny a súčasnosť pamiatkových topografií (osobitne francúzskych, švajčiarskych a anglických), patrilo G. Entzovi. Ten opakovane vyzdvihol úlohu

súpisov pre prax (nielen pamiatkovú), vzdelávanie a osvetu. Entz podotkol, že inventarizácia pamiatkových hodnôt nie je prekážkou progresu, ako ju, žiaľ, často vnímajú, ale užitočným nástrojom pre odborníkov, vlastníkov a správcov pamiatok. Následne sumarizoval doterajšie maďarské súpisové ambície, rozdelené do troch kategórií podľa hĺbky ich záberu.

Norbert Jankovics hovoril o aktuálnom stave prác na topografii mesta Veszprém, ktorých začiatky siahajú na prelom 80. – 90. rokov 20. storočia. Rukopis knihy je na 90 % hotový, no chýbajú prostriedky na finalizáciu a tlač. Projekt bol financovaný z mestských a európskych fondov, podpora zo strany EU sa však neviazala na výskum, ale zamestnanie (školenie) ľudí (!). Veszprémsky súpis chápe kultúrne dedičstvo komplexne (chránené pamiatky aj objekty mimo evidencie) a bez časového ohraničenia. Obsah budúceho súpisu sa člení podľa mestských častí, od jadra po okrajové štvrte. Takto vymedzené kapitoly sledujú v prvom rade urbanistickú štruktúru, nie jednotlivé stavebné typy. Počas výskumu – najmä v spojitosti s novým mestským centrom – vyvstal problém hodnotenia architektúry a urbanis-

tických celkov vznikajúcich po roku 1945. Názory na túto tému sa naďalej rôznia, zaznieva v nich istá skepsa voči zásahom, radikálne meniacim historické mestské „tkanivo.“ I keď vydanie topografie je nateraz v nedohľadne, z jej materiálov čerpá päť samostatne spracovaných a publikovaných monografických štúdií.

Tretí referát dopoludňajšieho bloku (*Od Großinventaru po pamiatkové topografie. Registre pamiatok v nemeckých regiónoch*) predniesla Sélysette Somorjay. Metodickým východiskom nemeckých prác je charakteristika sídelných jednotiek (obcí, regiónov) prostredníctvom pamiatok, tento prístup však dovoľuje i variácie reflektujúce osobitosti sídla a kraja. Aj v Maďarsku okolo roku 2000 rezonovali úvahy o aplikovaní nemeckého modelu, ktorého postupy sa overovali na lokalite Bodrogheresztúr.

Nasledujúci príspevok Márty Velladics ponúkol prierez dejinami rakúskych inventárov.

Zsolt Kovács, pôsobiaci na Ústave archeológie a dejín umenia Maďarského historického ústavu v Kluži sa pozrel na osudy rumunských (sedmohradských) pamiatkových topografií. Prvé podnety v tomto smere vyšli z prostredia kalvínskej cirkvi. Od 90. rokov minulého storočia sa so zahraničnou (nemeckou) pomocou realizovala inventarizácia stavebného dedičstva sedmohradských Sasov. Z plánovanej 24-dielnej série, spracovanej podľa vzoru nemeckých topografií, vyšli v širokom časovom rozpätí (2002 – 2016) len štyri nemecko-rumunské zväzky, úlohu následne prebrali domáce inštitúcie. Inventarizácia sikulských obcí (1996 – 2005) ako aj súbežne riešený výskum ľudovej architektúry prebiehali s podporou maďarských organizácií. Rumunské štátne reštaurátorské centrum malo zásadný podiel na prieskume a publikovaní pamiatok stredovekého nástenného maliarstva v Sedmohradsku. Od konca 20. storočia sa na cirkevný, resp. civilný podnet uskutočňujú inventarizácie hnutelných objektov vo vlastníctve kalvínskej a katolíckej cirkvi. Najnovším počínom na poli sedmohradských súpisov je výskum mesta Târgu Mureș (maď. Marosvásárhely), pričom jeho závery sú premietané do webovej databázy.

Prvý blok konferencie ukončil referát P. Budaya na tému slovenských súpisov po roku 1918.

Poobedňajšie vystúpenia sa upriali na pamiatkové dedičstvo obce Tállya v severovýchodnom Maďarsku. Historické väzby niekdajšieho oppida na neďaleké Košice dokladajú údaje o vlastníkoch tunajších majetkov, medzi ktorými figurujú aj košickí mešťania či jezuiti. V referátoch opakovane zaznieval dôraz, aký sa v Maďarsku už tradične kladie na štúdium prameňov. Zásadnú časť prác na oboch prezentovaných topografiách tvoril práve archívny výskum, zacielený na vyhľadávanie a registovanie zdrojov, dôležitých pre poznanie miestneho fondu pamiatok.

V Maďarsku sa ani počas existencie pamiatkového ústavu / úradu nepodarilo vytvoriť zoznam súčastí architektúry, registre tohto druhu tak zostali vecou súkromného bádateľského záujmu. Príkladom toho je i činnosť Judit Hajdók, dlhodobo mapujúcej historické organy. V úvode svojho príspevku vymenovala pretrvávajúce problémy vo výskume, ochrane a dokumentácii týchto hudobných nástrojov. V druhej časti prezentácie predstavila desiatky pôvodných, výtvarne pútavých návrhov organových skríň od významných uhorských organárov a architektov 19. storočia (F. Storno a., M. Ybl, I. Steindl a i.).

Kým Júlia Csejdy priblížila výskum svetských objektov, prevažne kúrií v obci Tállya, Katalin Borossay sa koncentrovala na pamiatky späté s katolíckou cirkvou. Spoločným menovateľom oboch prezentácií bolo skúmanie architektúr vo svetle archívnych dokumentov. Archeológ Zoltán Simon rekapituloval zistenia o zaniknutých fortifikáciách obce, ktorých línie sú v jej urbanizme dodnes čitateľné.

Centrum Kőszegu predstavuje jedno z najucelenejšie zachovaných historických mestských jadier v Maďarsku. Rad prednášok, súvisiacich s pripravovanou pamiatkovou topografiou mesta, otvorila Lilla B. Benkhardt. Archeologické výskumy, na ktorých počas uplynulých rokov participovala, významne korigujú doterajšie názory na vývin stredovekého sídla. Zamerala sa na vybrané „znaky“ mesta, ako opevnenie, meštianske domy, farský a františkánsky kláštorný kostol.

Andrea Haris sa upriali na výstavbu podstatne mladšieho stavebného celku mimo stredovekého jadra, na areál dominikánok, vznikajúci od roku 1869.

Práce architekta Floriána Opaterného v Kőszegu boli témou vystúpenia Mariann Malustyik. Pripomeňme, že tvorca nie je v našom kontexte neznámy. Na základe Opaterného plánov (vychádzajúcich zo súťažných návrhov Franza Wimmera) bol v Bratislave na parcele medzi Námestím SNP a Obchodnou ulicou postavený súbor kostola a obytného domu kalvínskeho cirkevného zboru. Architekt sa tiež podieľal na projektovaní objektov bratislavskej Dynamitky. Z Opaterného realizácií v Kőszegu si zvláštnu pozornosť zasluhuje tzv. Veža hrdinov (1931), postavená na mieste jednej z mestských brán. Stavba, ktorá mala slúžiť ako múzeum a vojnový memoriál, vyvolala vo svojej dobe značné kontroverzie.

Architekt a metodik obnov Péter Ivicsics oboznámil prítomných s dejinami výskumov a pamiatkovej starostlivosti v meste, dotkol sa tiež aktuálne uskutočňovaných renovácií. Okrem kladných príkladov sa nevyhol ani problematickým miestam, akým je reštaurovanie priečelia tzv. Sgrafitového domu na Jurisicsovom námestí.

Na záver tretieho bloku a konferencie vystúpila Klára Mentényi, ktorá nadviazala na predchádzajúci referát pohľadom na novšie sondážne výskumy meštianskych domov, resp. na reštaurovanie barokového, tzv. Esterházyho oltára hradnej kaplnky.

Budapeštianske stretnutie ukázalo, že napriek ochromeniu činnosti pamiatkovej ochrany v Maďarsku existuje snaha dotiahnuť súpisové projekty do finále, čo by mohlo v danej situácii zapôsobiť ako nevyhnutný, kladný impulz. Organizátori majú záujem o publikovanie prednášok, zatiaľ však nie je jasné, v akej forme sa tento zámer podarí naplniť.

Peter Buday

¹ Detailnú sondu do maďarských súpisov prináša text Sélysette Somorjay a Andrei Haris: Ťažké začiatky – chýbajúce závery. Súčasný stav maďarskej pamiatkovej topografie. In *Monument revue*, roč. 6, 2017, č. 1, 32-38.

Anotácie

SCHEUFLER, Pavel - VAVŘINOVÁ, Valburga. *Fotografické ateliéry na území zemí Koruny české*. Praha : Národní památkový ústav, 2017, 320 s. ISBN 978-80-7480-090-0.

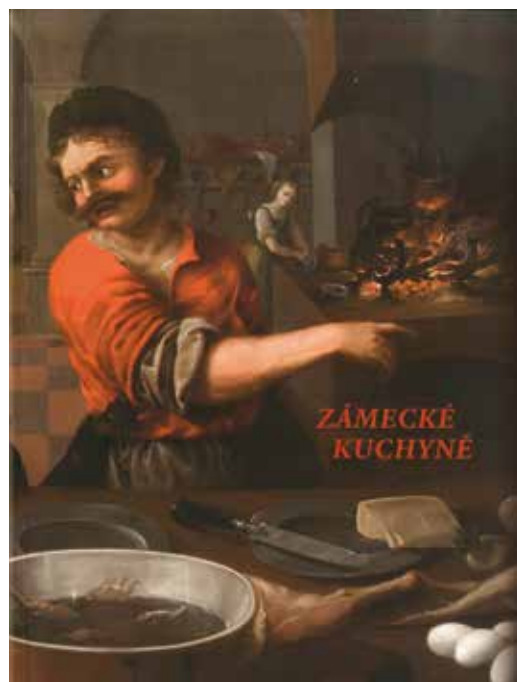
Kniha Fotografické ateliéry na území zemí Koruny české vychádza z výsledkov výskumného projektu „Historický fotografický materiál – identifikace, dokumentace, interpretace, prezentace, aplikace, péče a ochrana v kontextu základních typů paměťových institucí“. Nadväzuje na ďalšie odborné publikácie tohto projektu – *Volný čas objektivem šlechty* a *Fotografové šlechtici v zemích Koruny české*. Kniha je členená na abecedne radené medailóny, venované majiteľom fotografických ateliérov, ktorých práce môžeme nájsť v depozitároch hradov a zámkov, spravovaných Národným pamiatkovým ústavom so sídlom v Prahe. Úvodná kapitola sa zaoberá vývojom fotoateliérov od ich počiatkov. Vzácné sú najmä fotografie fotoateliérov z 2. polovice 19. storočia, ktoré zachytávajú prácu pri samotnej tvorbe fotografie od prípravy až po jej následné vypracovanie a retušovanie. Okrem historických poznatkov o jednotlivých majiteľoch fotoateliérov je prínosom knihy aj upresnenie datovania vybraných snímok.

ŠTAJNOCHR, Vítězslav. *Zámecké kuchyně : zámecké kuchyně v kontextu evropského vývoje*. Praha : Národní památkový ústav, 2017, 231 s. ISBN 978-80-7480-093-1.

Publikácia sa zaoberá domácimi, ale aj zahraničnými hradnými, zámckými, palácovými a inými príkladmi historických kuchýň. Úvod knihy je venovaný kuchyniam s otvoreným ohňom, tzv. dymniciam, polodymniciam a kuchynským krbom od stredoveku po novovek. V knihe sa nachádzajú dobové, ale aj súčasné vyobrazenia starých kuchýň s dobovým riadom. Autori sa podrobne zaoberali problematikou prípravy pokrmov na otvorenom ohni v minulosti. Čitateľov môžu zaujať aj príklady pecí s vyhlbenými ohniskami v polodymných kuchyniach. Témou druhej časti publikácie sú kuchyne s uzavretým ohňom a vývoj sporáka. Posledná časť sa zaoberá sporákovým riadom a tiež medeným francúzskym riadom.

MAREK, Miloš. *Slovník středověké a novověké latinčiny na Slovensku*. Krakov : Spolek Slovákov v Polsku v spolupráci s Filozofickou fakultou Trnavskej univerzity v Trnave, 2017, 1247 s. ISBN 978-83-7490-987-7.

Dielo Miloša Mareka *Slovník středověké a novověké latinčiny na Slovensku* s podtitulom *Glossarium mediae et infimae Latinitatis Slovaciae* vznikalo niekoľko rokov na pôde Katedry histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. V úvode sa netradične nachádza prehľad latinských skratiek v stredovekých listinách uhorskej proveniencie s príkladmi ich grafického zobrazenia v jednotlivých listinách. Za touto kapitolou už nasleduje samotný latinsko-slovenský slovník, ktorý obsahuje okolo 17 tisíc latinských hesiel. Heslá sú doplnené príkladmi ich použitia v konkrétnych listinách, ktoré autor spracoval z rôznych listín, análov, kroník, urbárov alebo z hospodárskych súpisov panstiev. Miloš Marek pracoval napríklad aj s cirkevnými vizitáciami a matrikami z obdobia novoveku. Slovník je dôležitou pomôckou pre filológov, historikov, archivárov, archeológov, ale aj pre ďalších odborníkov pracujúcich s latinským textom.

ČERNÁ, Alena a kol. *Jednotná popisná a obrazová dokumentace historického fotografického materiálu*. Praha : Národní památkový ústav, 2017, 139 s. ISBN 978-80-7480-077-1.

Publikácia je jednou z piatich vzájomne prepojených metodík, ktoré sa zaoberajú citlivými oblasťami starostlivosti, ochrany a využitia historických fotografií, negatívov a filmov. Autori si kladú za cieľ ucelene, teoreticky a prakticky vyriešiť súbor otázok interpretácie fotografie, určovania historických fotografických techník, jednotného systému popisnej a obrazovej dokumentácie či preventívnej starostlivosti, uloženia, inštalácie a ochrany historického fotografického materiálu.

Metodika vznikla v kontexte používaných elektronických evidenčných systémov v príspevkových organizáciách MK ČR s cieľom zjednotenia definícií a terminológie v oblasti historického fotografického materiálu v používaných evidenčných systémoch a uľahčenia užívateľského vyhľadávania v nich.

Publikácia je rozdelená na teoretickú časť a prílohy. Je bohato ilustrovaná, ku každej fotografii nechýba popis a obsahuje tiež prehľadné tabuľky.

WITTLICH, Filip a kol. *Interpretace fotografie z hlediska obsažených obrazových informací*. Praha : Národní památkový ústav, 2017, 95 s. ISBN 978-80-7480-076-4.

Publikácia predstavuje metodiku reálneho využitia informácií poskytovaných z historického fotografického materiálu v kontexte používaných databázových systémov evidencie pre prehĺbenie určenia a poznania zobrazeného, a to v každodennej praxi pri identifikácii osôb, miest, ateliérov a pod. Je prvou z radu metodík, ktoré vznikli v rámci projektu NAKI. Metodika, ako prvá zo súboru, uvádza užívateľa a čitateľa do problematiky historickej fotografie ako obrazu, unikátneho média poskytujúceho zásadnú pramennú informáciu.

Obsahuje teoretickú časť, vybrané pojmy z histórie fotografickej techniky, ktoré sú spracované ako anglicko-český výkladový slovník, rozbor fotografie a časovú os fotografických techník. Je farebne prehľadná a doplnená kvalitnými fotografiami, ktoré slúžia aj ako názorný príklad teórie.

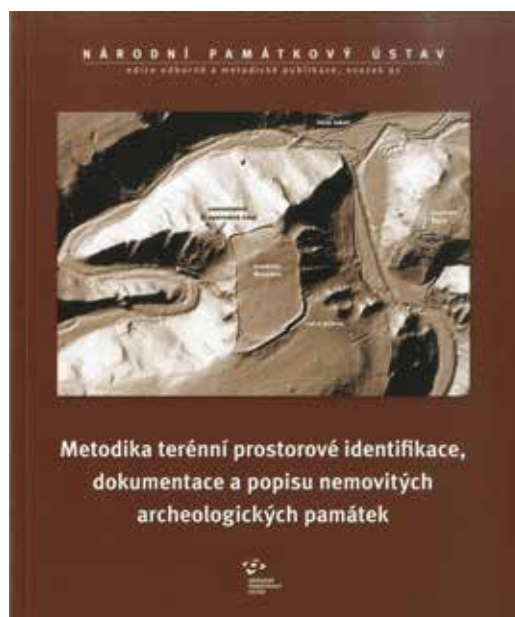
Metodika terénní prostorové identifikace, dokumentace a popisu nemovitých archeologických památek. Praha : Národní památkový ústav, 2017, 191 s. ISBN 978-80-7480-088-7.

Kolektívna publikácia (autori Petr Sokol, Jiří Havlice, Alena Knechtová, Jan Kypta, Filip Laval, Zdeněk Neustupný, Radmila Stránská, Renata Tišerová, Martin Tomášek, Petr Vitula) je určená pracovníkom odborných organizácií štátnej pamiatkovej starostlivosti, archeológom, pamiatkarom i odborným pracovníkom ďalších archeologických inštitúcií.

Ochrana archeologických lokalít nebola v minulosti vždy sprevádzaná kvalitnou a jednoznačnou terénnou priestorovou identifikáciou. Táto metodika poskytuje prehľad o aktuálnom stave a prispieva ku skvalitneniu záznamov o týchto lokalitách, ktoré sú vedené v evidencii ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok Českej republiky. Získané údaje rozširujú základné informácie o archeologických lokalitách v existujúcich archeologických systémoch.

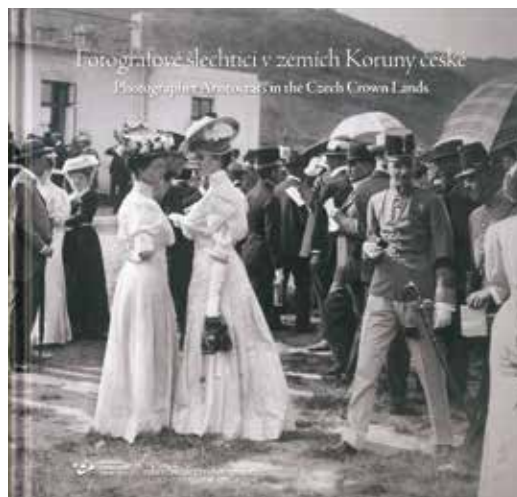
Účelom predkladanej metodiky je zjednotiť prístup k jednoznačnej terénnej priestorovej identifikácii, dokumentácii a deskripcii archeologických lokalít a archeologických pamiatok. Poskytuje aj návod na vytvorenie súhrnnej dokumentácie.

Publikácia je rozdelená na tri teoretické časti a prílohy, ktoré predstavujú príklady terénnej priestorovej identifikácie. Obsahuje množstvo kvalitných fotografií, nákresov, situácií a máp.

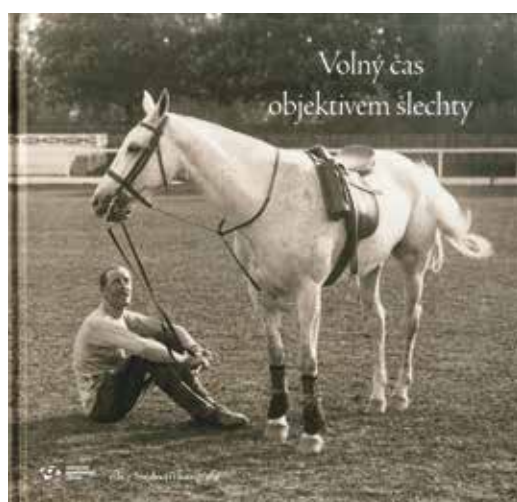
SCHEUFLER, Pavel a kol. *Fotografové šlechtici v zemích Koruny české*. Praha : Národní památkový ústav, 2017, 319 s. ISBN 978-80-7480-085-6.

Publikácia *Fotografové šlechtici v zemích Koruny české* sa zameriava na českú šľachtu, ktorá sa venovala voľnočasovej fotografii. Je označovaná za prvý hlbší pokus o zachytenie a interpretáciu tejto doposiaľ skoro neprebádanej oblasti dejín fotografie. V prvej časti sa publikácia venuje najmä spôsobom trávenia voľného času šľachty, ako aj fotografickej technike, ktorú využívali do roku 1918. V druhej časti sa nachádzajú medailóny 39 českých šľachticov, ktoré zahŕňajú aj ukážky z ich fotografickej tvorby. Pozornosť sa okrem iného venuje nielen technickej stránke ich tvorby, ich obľúbeným motívom a námetom, ale aj celkovou hodnotou ich tvorby. Historický fotografický materiál, využitý v tejto publikácii, je súčasťou depozitárov Národného památkového ústavu a Státních oblastních archivů.

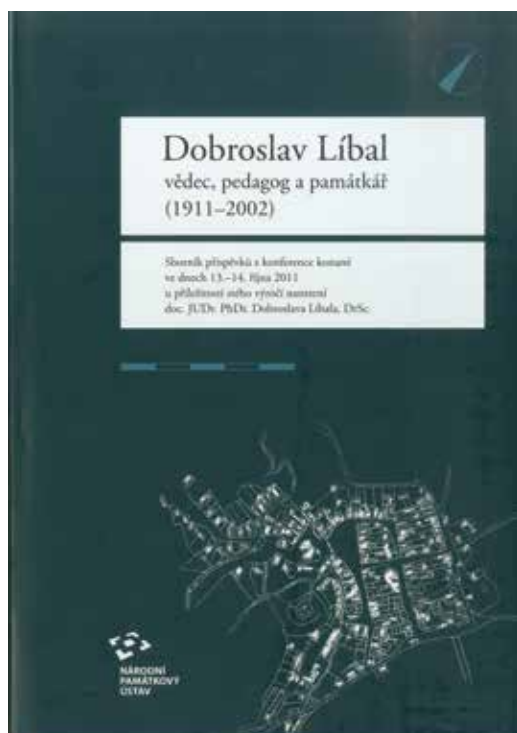
VAVŘINOVÁ, Valburga. *Volný čas objektivem šlechty*. Praha : Národní památkový ústav, 2016, 207 s. ISBN 978-80-7480-071-9.

Publikácia *Volný čas objektivem šlechty* poskytuje širokej verejnosti pohľad na trávenie voľného času príslušníkmi šľachty v habsburskej monarchii. Príspevky sa zameriavajú najmä na obdobie od 60. rokov 19. storočia do začiatku 40. rokov 20. storočia. Cieľom publikácie je nielen zhrnúť aktivity, ktorým sa príslušníci šľachty venovali vo svojom voľnom čase, ale taktiež snaha o interpretáciu čo najväčšieho množstva informácií, ktoré poskytuje dochovaný historický fotografický materiál. Na základe historických fotografií je teda možné sledovať vzájomné vzťahy, zvyklosti, ako aj obľúbené voľnočasové aktivity a cestovateľské destinácie príslušníkov šľachty. V rámci historických fotografií je možné mapovať vývoj módy, stravovania či využívania technológií, ktoré odrzkadľujú postupné zmeny životného štýlu šľachty. Vzhľadom na to, že pôsobenie jednotlivých šľachtických rodov nie je možné ohraničiť len územím jedného štátu, niektoré príspevky v publikácii venujú svoju pozornosť aj uhorskej časti monarchie, resp. územiu dnešného Slovenska.

Dobroslav Líbal, vědec, pedagog a památkář (1911 - 2002) : sborník příspěvků z konference konané ve dnech 13. - 14. října 2011 u příležitosti stého výročí narození JUDr. PhDr. Dobroslava Líbala, DrSc. Praha : Národní památkový ústav, 2017, 159 s. ISBN 978-80-7480-074-0.

V roku 2011 bola na počesť nedožitých stých narodenín a desiateho výročia úmrtia docenta Dobroslava Líbala usporiadaná odborná konferencia *Dobroslav Líbal – vědec, památkář a pedagog*. Zborník z konferencie obsahuje spomienky rodiny, kolegov, ale aj bývalých študentov na život a dielo tohto významného historika umenia a pamiatkara. Účastníci konferencie vo svojich príspevkoch pripomenuli neobyčajne bohatý, ako aj tematicky široký záber Líbalovej pôsobnosti v oblasti dejín umenia, stredovekej archeológie, ale aj jeho záujem o súčasnú architektúru, umenie a krajínovtvorbu. Do popredia bola vyzdvihnutá najmä významná rola Dobroslava Líbala pri tvorbe metodiky komplexných stavebnohistorických prieskumov, ktoré sa stali základom pri projektovaní obnovy pamiatok.

Zachráňme hrady : Záchrana historických ruín občianskymi združeniami v rokoch 2002 - 2017. Bratislava : Združenie Zachráňme hrady, 2018, 228 s. ISBN 978-80-972995-0-7.

Publikácia sa zaoberá činnosťou združenia Zachráňme hrady pri obnove a konzervácii vybraných hradných ruín na Slovensku. Nosnú časť tvoria príspevky z medzinárodnej interdisciplinárnej konferencie Oživovanie hradov, konanej v dňoch 13. a 14. februára 2018 pod záštitou Ministerstva kultúry SR. Odborníci z viacerých oblastí sa zaoberali fungovaním dobrovoľníckych združení na záchranu hradov, výskumom a metodikou projektovania obnovy hradnej architektúry a realizáciou záchranných prác, čo je doložené aj bohatým množstvom fotografií. Ako poslednú tému si autori vybrali otázku využitia hradov v súčasnosti a ich potenciálom v budúcnosti.

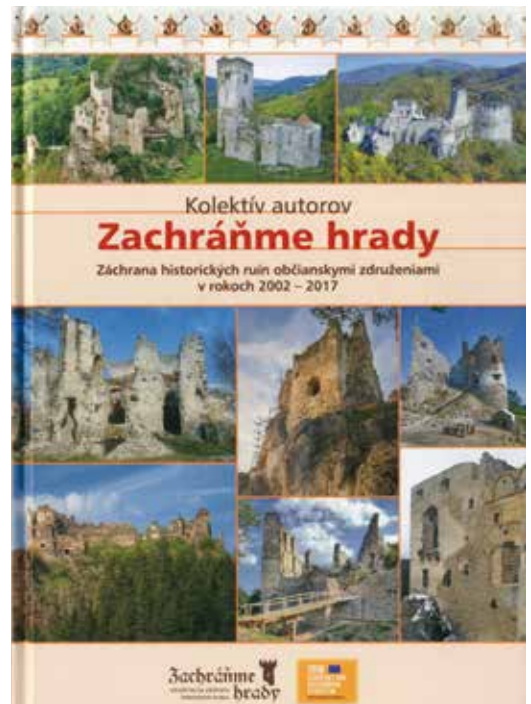
BORSKÝ, Maroš - ŠVANTNEROVÁ, Jana a kol. Eugen Bárkány : Medzi Prešovom a Bratislavou. Between Prešov and Bratislava. Katalóg výstavy v Židovskom komunitnom múzeu, Bratislava, 25. máj - 7. október 2018. Bratislava : Neinvestičný fond židovského kultúrneho dedičstva - Menorah, 2018, 215 s. ISBN 978-80-969720-8-1.

Publikácia je sprievodným katalógom k doteraz najrozsiahlejšej výstave realizovanej v Židovskom komunitnom múzeu v objekte synagógy na Heydukovej ulici v Bratislave. Výstava s názvom *Eugen Bárkány : Medzi Prešovom a Bratislavou* bola venovaná životu a dielu Eugena Bárkány (1885 – 1967), priekopníka ochrany židovského kultúrneho dedičstva na Slovensku. Verejnosti bola sprístupnená v dňoch 25. mája až 5. októbra 2018. Okrem bratislavských a prešovských inštitúcií sa na výstave podieľali aj partneri z Košíc, Prahy a Budapešti s cieľom symbolicky na jednom mieste spojiť zbierky vytvorené Bárkányom, ako aj miesta jeho pôsobenia. Úvodné štúdie (autori: Maroš Borský, Adriana Priatková, Vilmos Gál, Veronika Szeghy-Gayer, Jana Švantnerová, Peter Salner, Štefan Holčík) vyčerpávajúco dokumentujú všetky stránky Bárkányovho pohnutého života a jeho zberateľskú vášeň. V druhej časti katalógu sú slovným popisom a fotografiou prezentované vystavené predmety, ktoré poskytli Archív Pamiatkového úradu SR, Slovenský národný archív, Židovská náboženská obec Prešov, Maďarské národné múzeum Budapešť, Židovské múzeum v Prahe a Židovské komunitné múzeum Bratislava. Vo výpravne a mimoriadne kvalitne spracovanej publikácii nepochybne pretrvá odkaz Eugena Bárkány a jeho životná púť medzi Prešovom a Bratislavou aj po skončení uvedenej výstavy.

STREŠŇÁK, Gábor (ed.). Mladšia Fraknovská línia Esterházyovcov - Az Esterházyak Fraknói ifjabb ága. Senec : Sinex, 2017, 551 s. ISBN 978-80-972927-7-5.

Publikácia vznikla z viacročnej medzinárodnej spolupráce, výsledkom čoho je kolektívna monografia venovaná mladšej fraknovskej línii magnátskeho rodu Esterházyovcov (Esterházy). Vychádza z dvojice medzinárodných vedeckých konferencií historikov zo Slovenska, Maďarska a Ruska.

Obsahuje 23 príspevkov, ktoré sú zoradené do šiestich tematických celkov. Každý z nich otvára doposiaľ málo známe otázky z histórie rodu, respektíve jej mladšej vetvy. Autori sa opierajú o pramenné výskumy, vďaka čomu nám prinášajú aj úplne neznáme informácie rôzneho druhu. Monografia je doplnená obrazovým materiálom a maďarským prekladom.

Jaroslav Vodrážka: Drevený kostol v Bodružale. Akvarel, 1924. Zdroj a repro: Archiv PÚ SR.

